

**II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NDE
ENGELLİLER VE ENGELLİ POLİTİKALARI
(1876 – 1909)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı**

Kamuran ŞİMŞEK

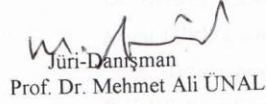
Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

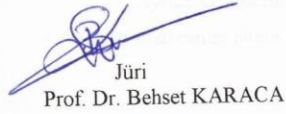
**Kasım 2017
DENİZLİ**

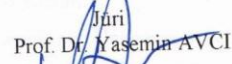
DOKTORA TEZİ ONAY FORMU

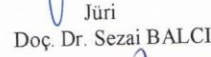
Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı doktora programı öğrencisi Kamuran Şimşek tarafından Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL yönetiminde hazırlanan "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları (1876 - 1909)" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 03.11.2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Jüri-Danışman
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

Jüri
Prof. Dr. Behset KARACA

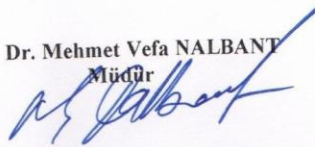

Jüri
Prof. Dr. Yasemin AVCI

Jüri
Doç. Dr. Sezai BALCI

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
22/11/2017 tarih ve 44/09 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Müdür

TEŞEKKÜR

Doktora tezinin seçiminde, arşiv kaynaklarını okumada ve tezin yazımında göstermiş olduğu yakın ilgi ve desteği ile tez danışmanlığı görevini fazlasıyla yerine getiren kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL'a ve üzerimde emeği olan tüm Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarına; tez yazma aşamasında bilgi ve kaynaklarını benden esirgemeyen Doç. Dr. Sezai Balcı'ya; Tez önerisinin hazırlanmasında yapmış olduğu değerli katkılardan dolayı Prof. Dr. Behset Karaca ile Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK'a; desteklerini ve olumlu anlamda yönlendirmeleriyle beni her zaman teşvik eden Prof. Dr. Yasemin AVCI, Doç. Dr. Yasemin BEYAZIT ile Doç. Dr. Durmuş AKALIN'a; çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Murat TÜRK'e sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim.

Tezimi proje olarak destekleyen Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP)'ne verdikleri destekten ötürü teşekkür ederim. Ayrıca kendilerini çok fazla ihmal etmeme rağmen sevgilerini her zaman hissettirmiş olan canım ailem ve eşim Aylin Şimşek'e de çok teşekkür ederim.

ÖZET
II. ABDULHAMİT DÖNEMİNİN İÇİŞİLERİ VE
ENFİLİLERİNİN ENKILAPÇI FİTRATLARI
(1878-1909)

Kamuran Şimşek
Tarihçi
Tarihçi

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Kamuran Şimşek

ÖZET
II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NDE
ENGELLİLER VE ENGELLİ POLİTİKALARI
(1876 – 1909)

Şimşek, Kamuran
Doktora Tezi
Tarih ABD
Yakınçağ Tarihi Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

Kasım 2017, 276 Sayfa

Bu çalışma, insanlığın ortaya çıkmasıyla başlayan engellilik olgusunun tarihi gelişimi ve özellikle Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde yaşayan engellilerin durumunu anlamak amacıyla yapılmıştır. Doğu ve Batı toplumlarında engellilerin yaşayışları, ilahi dinlerin engellilere bakışı ve tıp alanında yaşanan gelişmelerin onların hayatında bıraktığı tesirler incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde sağır ve dilsiz olarak dünyaya gelenler sarayda istihdam edilmişlerdir. Çok çeşitli görevler icra eden ve zaman içerisinde siyasi güçlerinin artması nedeniyle sayıları azaltılmış olmasına rağmen, bu zümre devletin yıkılışına kadar saraydaki varlığını sürdürmüştür.

Savaş, hastalık, iş kazası ve yaşlılık gibi sonradan ortaya çıkan nedenler neticesinde, Osmanlı Devleti'nde engelli sayısında artış yaşanmıştır. Devlet, bir yandan siyasi sorunlar ile mücadele ederken bir yandan da bu durumdaki vatandaşları için sosyal politikalar üretmeye çalışmıştır. II. Abdülhamid, toplumdaki kimsesiz, yaşlı ve engelliler için yapılan bütün yardım faaliyetlerinde öncü rol oynamıştır. Maddi yardımların yanı sıra onların barınma ihtiyaçlarını gidermek için yeni müesseseler tesis etmiştir.

II. Abdülhamid'in öncülük ettiği bir diğer faaliyet ise 1889'da kurulmuş olan Sağır ve Dilsiz Mektebi'dir. Yaklaşık 2 yıl sonra görme engelli çocuklar da bu programa dâhil edilmişlerdir. Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi, Osmanlı Devleti'nde engelli çocukların eğitimi konusunda atılan ilk adım olması nedeniyle son derece önemlidir. Okulun açılışından itibaren yaşadığı sıkıntılar, idareci ve öğretmenlerin hayatları ile çocukların durumu hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Engelli, II. Abdülhamid, Osmanlı Sarayı, Sağır Dilsiz ve A'ma Mektebi

ABSTRACT

DISABILITY AND DISABILITY POLICIES IN THE OTTOMAN STATE DURING ABDÜLHAMİT II

Şimşek, Kamuran
Doctoral Thesis
History Department
Contemporary Age History Programme
Adviser of Thesis: Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL

November 2017, 276 Pages

This study aims to understand the historical development of the phenomenon of disability starting with the emergence of mankind and especially to understand the condition of the disabled people living in the Ottoman Empire during the period of Abdülhamid II. Besides, the study examines the way of livings of disabled people in the Eastern and Western Societies, the view of the divine religions of them, and the effects of the developments in the field of medicine that left influences in their life. Those who came to the world as deaf and mute in the Ottoman Empire were employed in the palace. Despite the fact that they had carried out a great variety of tasks and their numbers had been reduced due to their increased political power over time, this coterie kept its existence until the collapse of the state.

The number of people with disabilities increased as a result of subsequent reasons such as war, sickness, work accidents and senility in the Ottoman State. While struggling with political problems on the one hand, the state tried to produce social policies for its citizens on the other hand. Abdülhamid II had played a pioneering role in whole aid activities for orphans, elderly and disabled people in the society. In addition to financial support, he had established new institutions to meet their needs for housing.

The Deaf and Mute School which was founded in 1889 was another activity initiated by Abdülhamid II. Visually challenged children were included in this program approximately 2 years later. The School for Deaf, Mute and Blind is highly important because it was the first step in the education of children with disabilities in the Ottoman Empire. The study also treats the problems that the school had from its inauguration, the lives of the instructors and administrators along with the conditions of the students.

Key Words: Disability, Abdülhamid II, Ottoman Palace, the School for the Deaf Mute and Blind

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	v
TABLolar DİZİNİ.....	vi
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ.....	1
MEDENİYETLERİN ENGELLİLERE BAKIŞI.....	7
1. DOĞUDA ENGELLİLİK.....	8
2. BATIDA ENGELLİLİK.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE ENGELLİLİK VE ENGELLİ KAVRAMI

1.1. Osmanlı Devleti ve Engelliler.....	34
1.1.1. Engelliler İçin Kullanılan Sıfatlar, Tabirler, Lakaplar.....	37
1.1.1.1. Görme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler.....	40
1.1.1.2. İşitme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler.....	43
1.1.1.3. Konuşma Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler.....	44
1.1.1.4. Yürüme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler.....	45
1.1.1.5. Diğer Engelliler İçin Kullanılan Tabirler.....	48
1.2. Engellilerin İstihdamı.....	49
1.2.1. Sarayda İstihdam Edilen Engelliler.....	50
1.2.1.1. Sarayın Günlük İşlerinde Engelliler.....	60
1.2.1.2. Musahiblik.....	62
1.2.1.3. Cellatlık.....	66
1.2.2. Saray Engellilerinin Elbiseleri.....	70
1.2.3. Saray Engellilerinin Görevlerini Kötüye Kullanmaları.....	72
1.3. Saray Engellilerinin Çalışma Süreleri, Aldıkları Maaşlar ve Kendilerine Yapılan Yardımlar.....	73

İKİNCİ BÖLÜM

SONRADAN ENGELLİLER VE DEVLET POLİTİKASI

2.1. Sonradan Engellilik, Nedenleri ve Yapılan Yardımlar.....	86
2.1.1. Savaşlar.....	93
2.1.1.1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Savaşlardaki Faaliyetleri.....	97
2.1.1.2. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi).....	102
2.1.1.2.1. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Engelli Kalanlara Yapılan Yardımlar.....	117
2.1.1.3. 1897 Osmanlı Yunan Savaşı.....	125
2.1.1.3.1. 1897 Osmanlı Yunan Savaşı'nda Engelli Kalanlara Yapılan Yardımlar.....	128
2.1.1.3.1.1. 1897 Malul Gazilere ve Şehit Çocuklarına Yardım Toplanması.....	146
2.1.2. Hastalık.....	150
2.1.2.1. Hastalık Nedeniyle Engelli Kalanlara Yapılan Yardımlar.....	152
2.1.3. Eşkıya Takibi.....	158

2.1.3.1. Eşkıya Takibi Esnasında Engelli Kalanlara Yapılan Yardımlar.....	159
2.1.4. İş Kazası.....	163
2.1.4.1. İş Kazası Mağdurlarına Yapılan Yardımlar.....	164
2.1.5. Yaşlılık.....	170
2.1.5.1. Yaşlılık Nedeniyle Engelli Kalanlara Yapılan Yardımlar.....	171
2.1.6. Bunların Dışında Kalan Nedenler ve Yapılan Yardımlar.....	172

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA VE OSMANLI DEVLETİ'NDE ENGELLİLERİN EĞİTİMİ

3.1. Dünyada Engelli Eğitimi.....	183
3.1.1. Fransa.....	183
3.1.2. Almanya.....	185
3.1.3. İngiltere.....	188
3.1.4. Amerika.....	189
3.2. Osmanlı Devleti'nde Engelli Eğitimi.....	193
3.2.1. Sağır ve Dilsiz Mektebi'nin Kurulması.....	194
3.2.1.1. Körler Okulu'nun Açılması.....	198
3.2.1.2. Okul İdaresi.....	200
3.2.1.2.1. Müdür Kadrosu.....	200
3.2.1.2.1.1. Louis Misryari De Grati.....	200
3.2.1.2.1.2. Hüseyin Sabri Bey.....	202
3.2.1.2.2. Öğretmen Kadrosu.....	205
3.2.1.2.2.1. Mehmet Besim Bey.....	206
3.2.1.2.2.2. Yani İstavraki.....	207
3.2.1.2.2.3. Şeyh Abdullah Rüştü Efendi.....	208
3.2.1.2.2.4. Diğer Personel.....	208
3.2.1.3. Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi Öğrencileri.....	209
SONUÇ.....	222
KAYNAKLAR.....	229
EKLER.....	244
ÖZGEÇMİŞ.....	266

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 1.1. Musahiblerin Yaptıkları Curcuna.....	64
Şekil 1.2. Sadrazam Kara Ahmed Paşa'nın Dilsiz Cellatlar Tarafından Boğdurulduğu Anı Gösteren Minyatür.....	68
Şekil 1.3. Saray Dilsizi.....	71
Şekil 3.1. Johann Conrad Amman.....	180
Şekil 3.2. Abbé de L'Épée.....	182
Şekil 3.3. Valentin Haüy.....	184
Şekil 3.4. Louis Braille.....	185
Şekil 3.5. Samuel Heinicke.....	186
Şekil 3.6. Alexander Graham Bell.....	189
Şekil 3.7. Hüseyin Sabri Bey.....	203
Şekil 3.8. Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi Öğrencileri.....	210

TABLÖLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Sağlık Hizmetleri Sorumluları.....	128
Tablo 2. 1901 Yılında Kıtalara Göre Dilsiz Okulu, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları	192
Tablo 3. Ükelere Göre Okul, Öğretmen ve Öğrenci Dağılımı.....	193
Tablo 4. A'mâlar Mektebi İçin Öngörülen Giderler.....	199
Tablo 5. Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi Personeli.....	209
Tablo 6. Sağır, Dilsiz Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosunun Maaşları.....	219

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Dr.	Doktor
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İ.	İctimâ
İng. Çev.	İngilizceden Çeviren
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
No.	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	Sayfa
S.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ter.	Tercüme
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Engellilik insanlığın ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Engellilik gerek doğuştan gerekse de doğduktan sonra insanın her an başına gelebilecek bir olaydır. İnsanların bir kısmı dünyaya sağlıklı bir şekilde, bir kısmı ise engelli olarak gelir. Sağlıklı olarak doğan insanların bir kısmı da sonradan başına gelen bir olay neticesinde engelli konumuna düşebilmektedir. İster insanın kendi ihmal ve kusurları sonucunda oluşsun ister insanın iradesi dışında gelişen bir sebepten dolayı meydana gelsin engellilik, sürekli olarak insanın zihnini meşgul etmiştir. Engel durumunu anlamak ve anlamlandırmak konusunda tarihten bugüne olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Tarih boyunca insanlar, fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı bir şekilde yaşamak için kendilerini korumaya çalışmışlardır. Savaş, kaza, doğal afet gibi engelliliğe sebebiyet veren olaylarda vücut bütünlüklerini muhafaza etmeye özen göstermişlerdir. Fakat alınan bütün önlemlere rağmen engelliliğin önu tarihin hiçbir döneminde tam olarak alınamamıştır.

Tarih boyunca var olan engellilik olgusu günümüzde insan hakları ekseninde değerlendirilen ve uluslararası düzeyde kabul gören bir bakış açısına sahiptir. Bu kapsamda gerek Birleşmiş Milletler gerekse Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi politikalarında son yıllarda artan bir önemle engellilik konusu insan hakları, ayrımcılıkla mücadele ve eşitlik kavramları ile birlikte anılmaya başlamıştır. Bu öneme binaen söz konusu yapılar bünyesinde oluşturulan düzenlemeler ve uygulanan programlar da devletlerin engellilik konusundaki politika ve uygulamalarını insan hakları çerçevesinde yeniden ele almalarını sağlamak üzere gündeme gelmeye başlamıştır. Bu gerçekten hareketle zamanla çok daha fazla önem gösterilen engelli bireylerin gerek Dünya’da gerekse de Osmanlı Devleti’nde nasıl kabul gördüğü, engellilik, buna sebep olan etkenler, devletlerin engelliliğe karşı göstermiş oldukları yaklaşım ve engelli insanlara ne tür yardımlar yapıldığı gibi konularda bilgi toplanılmıştır.

Araştırmanın içeriğine geçmeden önce engelliliğin nasıl sınıflandırıldığı hakkında bilgi vermek konunun anlaşılmasında uygun olacaktır. Farklı tanımlamaları olmasına karşın Resmî Gazete’de engellilik: Doğuştan veya sonradan; bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi

nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım veya rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi olarak tanımlanmıştır¹. En genel anlamda engelliliği “fiziksel ve zihinsel” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Daha ayrıntılı biçimde ise “görme engelliler, konuşma engelliler, yürüme engelliler, zihinsel engelliler ve diğer engelliler” şeklinde tarif edebiliriz.

Engelli vatandaşların tanımlanmasında yıllar içinde değişiklikler meydana gelmiştir. İlk önceleri kişiye sahip olduğu engel durumu ile hitap edilirken daha sonraları daha genel ifadeler kullanılmaya başlanmıştır. Engelliler, önceleri sakat tabiri ile ifade edilirken daha sonraları özürlü ve son olarak da engelli şeklinde tanımlanmışlardır. Çalışmada sonuncusu olan engelli kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nde engellilerin hakları yasalarla güvence altına alınmıştır. 25 Mart 1997’de 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlığa bağlı Özürlüler İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. 1 Temmuz 2015 yılında 5378 sayılı Özürlüler Kanunu ile engelli vatandaşlara yönelik yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir.

Uluslararası alanda da engellilerin hayatını kolaylaştıracak adımlar atılmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından 13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilerek 3 Mayıs 2007 tarihinde onaylanan “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” hukuki bağlayıcılığı olan temel belgedir. Sözleşme, tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik etmek, korumak, sağlamak ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Sözleşmenin altına imza atan devletlerin engellilerin toplumsal yaşamda diğer bireylerle eşit koşullarda yer almasını temin etmek üzere yerine getirmesi gereken yükümlülükleri bulunmaktadır. Sözleşme, istihdam, adalet, eğitim hakkı, ulaşım ve sağlık hizmetlerine erişim de dâhil olmak üzere toplumsal yaşamın her alanında engellilerin karşı karşıya kaldığı sorunların ortadan kaldırılması gereğine işaret etmektedir. Kamusal alanların ve mekânların engelliler için erişilebilir olması ve alt yapısının da buna göre düzenlenmesi öngörülmüştür. Türkiye, sözleşmeyi 30 Mart 2007’de imzalamıştır. 28 Ekim 2009 tarihi itibarıyla onay sürecini tamamlayarak sözleşmeye taraf olmuştur. Sözleşmenin

¹ “Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik”, *Resmî Gazete*, 30 Mart 2013 Cumartesi, S. 28603.

ülkemizde uygulanması ve uygulamanın izlenmesi konusunda yetkili olan kurum Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'dür².

II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları (1876-1909) başlıklı doktora tezine ilk önce Türkiye'de böyle bir araştırmanın yapıp yapılmadığı gözden geçirilerek başlanmıştır. İncelemeler neticesinde Osmanlı Devleti'nde özellikle fiziksel engelliler hakkında yeterli çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Çalışma ile bu alandaki eksikliğe katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Çalışmanın esas kısmını Sultan II. Abdülhamid Dönemi oluşturmuştur. Bunun nedeni, bu yüzyılda devletin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılara rağmen, Osmanlı sosyal devlet anlayışını güçlendirecek adımların atılmasıdır. Sultan II. Abdülhamid, elbette kendisinden önceki padişahların uyguladığı sosyal politikaları devam ettirmiştir. Ancak onu diğerlerinden ayıran özellik, bu faaliyetleri geniş halk kitlelerine duyurmak için basın etkili bir şekilde kullanmasıdır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde engelli çocukların eğitime yönelik atılan ilk adım onun döneminde gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada genel olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)³, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi, Kızılay Arşivi, TBMM Zabıt Cerideleri, Maarif Nezareti Salnameleri, Nizamnameler ile birlikte dönemin İctihâd, Muallimler Mecmuası, Nevsâl-i Afiyet, Servet-i Fünûn, Ceride-i Havâdis, Mektebli gibi süreli yayınlardan istifade edilmiştir. Tez çalışmamızı ilgilendiren dönemdeki belgelere ağırlık verilmiştir. Ancak konunun bütünlüğünün sağlanması amacıyla incelenen dönemin öncesini ve sonrasını ilgilendiren belgeler de talep edilmiştir. Arşivlerin yanında İstanbul ve Ankara'daki diğer kütüphane ile araştırma merkezlerinde bulunan ve konuyla ilgili kaleme alınmış olan kitap, makale ve gazete haberlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulmuş olan Nadir Eserler Kütüphanesine gidilmiştir. Burada bulunan fotoğraf albümleri taranarak konumuzu ilgilendiren görsel malzemeler ile çalışma zenginleştirilmiştir.

19. yüzyıl sadece Osmanlı Devleti için değil, monarşik rejim ile yönetilen bütün devletler için çok zor ve değişik bir çağ olmuştur. İktidarlarının kaynağını Tanrı'ya dayandıran hükümdarlar, bu dönemde meşruiyet bunalımının içine düşmüşlerdir.

² “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme”, <http://engelli.oyhgm.gov.tr/sozlesme/> (Erişim Tarihi: 26.02.2014).

³ Metinde kısaltılmış hali kullanılacaktır.

Ulusların bağımsızlık mücadeleleri vermeleri de imparatorlukların varlığını tehdit eden başka bir unsur olmuştur. Avrupa'nın Sanayi Devrimi ve sömürgecilik yoluyla elde ettiği zenginlik ile bütün dünyada kurmuş olduğu otorite, daha geleneksel toplumlar ve devletler için farklı sorunların doğmasına sebep olmuştur. Geleneksel devlet ve toplumlar yönetim biçimlerinde, düşünce sistemlerinde ve yaşam-eğlence tarzlarında Modern Batı örneğine uymaya çalışmışlardır. Ancak bunu gerçekleştirmeye çalışırken mevcut geleneksel meşruiyet kaynaklarından da tamamen vazgeçmemişlerdir⁴. Bu yüzyıl boyunca, sosyal refah uygulamaları iktidarların meşruiyeti açısından bir gereklilik haline dönüşmüştür. Devletler ortaya koydukları politikalarda geniş halk yığınlarını hesaba katmak zorunda kalmışlardır⁵.

Sultan II. Abdülhamid, devletin hem iç hem de dıştan uğradığı saldırılara rağmen, ülkenin iç pazarına canlılık getirmek ve halkın refah seviyesini arttırmak için geniş bir kamu hizmetini uygulamaya koymuştur. Bir yandan devleti modernleştirmeye çalışırken diğer yandan sosyal alanda yaptığı yeniliklerle bağış, yardımseverlik ve refah projelerini hayata geçirmiştir⁶. Bunu gerçekleştirirken kendi şahsıyla halkı arasına herhangi bir aracıya yer verilmemesi doğrultusunda hareket etmiştir. Sultan, düzenlenen her türlü yardım kampanyasına kendi damgasını vurmaya gayret göstermiştir. Sadece başkentte değil ülkenin pek çok yerinde gündeme gelmiş olan bütün yardım faaliyetlerini saraydan oluşturduğu yardım komiteleriyle kendi denetimi altına alarak, yoksul ve muhtaçların tek koruyucusu olduğu imajını yaymaya çalışmıştır⁷.

Tezimizde, giriş bölümünden önce Doğu ve Batı Medeniyetleri'nin engellilere bakışı ve zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler hakkında bilgi verilmiştir. Doğu ve Batı toplumlarının bünyelerinde yaşayan engellilere karşı takınmış oldukları tavır, bunların toplum tarafından ne kadar kabul gördükleri, yüzyıllar içerisinde tıp alanında meydana gelen gelişmelerin engellilerin yaşamı üzerinde ne tür bir etkiye sahip olduğu incelenmiştir. Çünkü tıp alanında meydana gelen gelişmeler toplumdaki engelli sayısı ile doğru orantılı olmuştur. Tıbbi teknik ve bilginin artışı ile birlikte yaralanma ve hastalıklara daha erken ve etkili bir şekilde müdahale edilmiştir. Bu durum toplumdaki

⁴ Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, İstanbul 2004, s. 10.

⁵ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul 2011, s. 16.

⁶ İzi Karakaş Özbayrak, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*, İstanbul 2013, s. 14.

⁷ Özbek, *a.g.e.*, s. 34.

sağlıklı birey sayısını arttırmıştır. Kutsal kitaplarda bu kişilerle ilgili hükümler ve yaklaşımlar ile birlikte Coğrafi Keşifler ile Sanayi Devrimi gibi önemli olayların engellilerin yaşamı üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Engellilik ve Engelli Kavramı başlıklı tezin birinci bölümünde arşiv kaynaklarından hareketle, Osmanlı toplumunda engelliler için kullanılan lakap ve tabirlerin neler olduğu hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan engellilere ne kadar değer verildiği, onların ne tür ihtiyaçlarının giderilmesi için çaba sarf edildiği, isimlendirme konusunda hangi kelimelerin kullanıldığı, Osmanlı Devleti'nde engelli deyince akla kimlerin geldiği, Osmanlı Devleti'nde fiziksel engellilerin nasıl tasnif edildiği, engellilerin nerelerde yaşadığı, Osmanlı arşiv belgelerinde bu insanlar için hangi tabirlerin kullanıldığı, engelli devlet adamları var mıdır şayet varsa bunların isimleri nelerdir? gibi sorulara cevap aranılmıştır. Bu sorulara cevap aranırken engelliler için kullanılan Tabirler-Lakaplar-Sözcükler başlığı altında görme, işitme, konuşma, yürüme ve bunların dışında kalan engel durumları ve sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Yine bu bölümde sarayda ve saray dışında istihdam edilen engelliler, bunların saraydaki görevleri, çalışma süreleri ile aldıkları maaşların miktarı hakkında bilgi verilmiştir.

Tezin ikinci bölümü Sonradan Engelliler ve Devlet Politikası başlığını taşımaktadır. Bu bölümde doğuştan herhangi bir sorunu olmamasına rağmen başına gelen bir olay neticesinde engelli durumuna düşen insanların Osmanlı Devleti'nde nasıl algılandığı sorunu üzerinde durulacaktır. Engel durumlarını ortaya çıkaran sebeplerin neler olduğu, savaşlarda kolunu ve bacağı kaybederek engelli olan asker ve sivillerin toplumdaki konumu, iş kazası ve yaşlılık gibi nedenlerle engelli konumuna düşen insanların toplumdaki pozisyonları, devletin bu kişiler için düzenlediği yardım kampanyaları, engellilerin sorunları, devletin bu insanlar için oluşturduğu emeklilik fonları ve kendilerine verilen maaşların miktarı hakkında bilgi verilecektir. Engellilerin eş ve çocukları için yapılan düzenlemelere de yer verilmiştir. Ayrıca Kızılay (Hilâl-i Ahmer) ve Kızıllaç (Salîb-i Ahmer) gibi uluslararası yardım kuruluşlarının yaralı askerlerin sevk ve tedavisinde gösterdikleri yararlı faaliyetler üzerinde durulmuştur. Çeşitli nedenlerden dolayı el, kol ve bacak gibi organlarını yitirenlerin hayatlarını kolaylaştırmak amacıyla imal edilen suni uzuvların tarihçesi ve Osmanlı Devleti'nde böyle bir müessesenin tesisi için yapılan çalışmalar hakkında da inceleme yapılmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine İstanbul'da da bir suni uzuv imalathanesi

kurulması için yapılan yazışmalar, bina seçimi, suni uzuv üretimi için seçilecek kimselerin Avrupa'ya gönderilmesi ve suni uzuvların fiyatları hakkında da bilgi verilmiştir.

Dünya ve Osmanlı Devleti'nde Engellilerin Eğitimi başlıklı üçüncü ve son bölümde, engellilerin eğitiminde meydana gelen değişiklikler ele alınmıştır. Dünyada engelli çocukların eğitilmesi konusunda etkili olmuş kimselerin hayatları hakkında bilgi verilmiştir. Dünya genelinde açılan engelli okulları ve öğrenci sayıları ile Hamidiye Ticaret Mektebi bünyesinde 1889 yılında açılan Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi, okul idarecileri, öğretmenleri, öğrencileri ve okul binası için seçilen yerler üzerinde açıklama yapılmıştır.

MEDENİYETLERİN ENGELLİLERE BAKIŞI

Medeniyetlerin⁸ engellilere bakışı tarih boyunca farklılıklar göstermiştir. Farklılıkları ve eksiklikleri ne olursa olsun çeşitli engelli çalışmalarının aşamaları, tarihçileri engelliliğin farklı zaman ve kültürlerde değişik şekillerde inşa edilen bir kavram olduğunun farkına varmalarını sağlamıştır⁹. Özellikle Ortaçağ'da tıp anlayışında Doğu ve Batı dünyasında farklı gelişmeler meydana gelmiştir. İslâm dünyası daha çok pozitif düşünceye dayalı bir anlayışa sahipken Batı'da skolastik düşünceye dayalı bir sistem gelişmiştir. Avrupa'da manastır tıbbi denen ve bazı kalıplara bağlı kalan bu anlayış Rönesans'ın başlarına kadar sürmüştür¹⁰. Yüzyıllar içinde tıp alanında meydana gelen gelişmeler, doğuştan ya da sonradan engelli olanların durumlarında da kayda değer ilerlemelerin olduğunu göstermektedir.

Tıp tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. İlkçağlardan itibaren insanlar tedavi metotları uygulamışlardır. İlk insanlar sıcaktan, soğuktan, doğal afetlerden, hastalık ve yaralanmalardan korunmaya ve bunlara çare bulmaya çalışmışlardır. İçgüdüleri hayvanlarda yüzyıllar içinde aynı kaldığı halde, insanlarda hızlı bir gelişim çizgisi göstererek modern tıba varmıştır¹¹. Modern tıp, Akdeniz çevresi ve Yakındoğu'da beş bin yıl önce ortaya çıkan medeniyetlerin kullandıkları tıbbın zaman içerisinde çevre medeniyetleri ve kültürleri etkileyerek günümüz bilimsel tıbbını ortaya çıkarmasıyla oluşmuştur. Ali Haydar Bayat tıbbın gelişim aşamasını şöyle sıralamıştır: Mezopotamya-Mısır + Yunan-Roma + İslam Tıbbı + Rönesans ve sonrası Avrupa'nın geliştirdiği tıp. Bunların yanı sıra az da olsa Hint ve Çin tıbbının da katkıda bulunduğunu söylemiştir¹².

İslâm dinini kabul eden toplumlarda engellilik olgusu dini bir mesaj olarak algılanmıştır. Doğuştan veya sonradan meydana gelen bir olay neticesinde engelli konumuna düşen bir insan bunun Allah'tan geldiğine inanır. Bu durumun kendisi için bir sınav olduğu ve eğer iyi bir Müslüman olarak hayatını sürdürürse ahirette bunun mükâfatını alacağı inancına sahiptir. İslam inancına göre insan, başına gelen olaylarda

⁸ Doğu Medeniyeti kavramından İslam Dünyası, Batı Medeniyeti'nden ise Hıristiyan Dünyası kastedilmiştir.

⁹ Christian Laes, C. F. Goodey ve M. Lynn Rose, "Approaching Disabilities A Capite Ad Calcem: Hidden Themes In Roman Antiquity", *Disabilities in Roman Antiquity Disparate Bodies A Capite Ad Calcem*, Brill Leiden-Boston 2013, s. 5.

¹⁰ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıp Tarihi*, İstanbul 2014, s. 97.

¹¹ Erdemir, *a.g.e.*, s. 3.

¹² Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, İzmir 2003, s. 1.

sabır ve metanet göstermelidir. Çünkü dünya insanın sınındığı bir yer olarak görülür¹³. Herkesin başına gelebilecek doğal afet, kaza ve hastalık gibi durumlar insanın duygu ve düşünceleri üzerinde önemli bir etki bırakır. Bir yandan bu sorunları hukuki yönden çözmeye çalışan insan, diğer yandan ise bu olayın neden kendisinin başına geldiğini sorgulama ve açıklama çabası içerisine girer¹⁴. İster doğuştan isterse sonradan başına gelen bir olay neticesinde engelli konumuna düşen birey de, bu olayın sosyal yaşamı üzerindeki etkisini belirlemeye ve karşılaştığı sorunların çözümüne yönelik kendisine sorular sorar ve bunlara cevap bulma arayışına girer. Özellikle “bu olay neden benim başıma geldi”, “Niçin ben”, “Allah bana geçmişte yaptığım günahların cezasını mı çektiriyor” gibi soruları sorarken din ile ilişki kurar¹⁵. Kişinin ve ailesinin engel durumunu kabul etmesi ve onunla yaşamayı öğrenmesi hususunda din olumlu katkı sağlar. Çünkü bireyin kendisini ve dış dünyayı tanınması, ona bir anlam yüklemesi ve bu doğrultuda kendisine bir yaşam felsefesi oluşturması için din, ona birtakım bilgiler sunar¹⁶. Bu yönüyle din, insanın yaşamında karşılaştığı sorunlara cevap veren, ona nasıl yaşaması gerektiği konusunda nasihatler veren ve yol gösterici bir rol oynar¹⁷.

İslam coğrafyasında engellilere gösterilen ilgi daha çok dini bir çerçevede değerlendirilirken, Batı dünyasında farklı bir gelişim çizgisi göze çarpmaktadır. Tarihsel süreçte Müslümanlar arasında engellilere olan bakış açısı çok fazla değişmezken, Batı dünyasının oluşumunda önemli safhalar olan Rönesans, Fransız İhtilalı, Sanayi Devrimi gibi dönemlerde insana verilen değer artmıştır. Bu durum, engellilerin de toplumda daha fazla önemsenmesini ve topluma daha fazla katılmasını sağlamıştır.

1. Doğuda Engellilik

İslâm medeniyeti tarih boyunca tıp bilimine, çalışanlarına ve eğitimine büyük önem vermiştir. Tıp alanında önemli çalışmalar yapan Müslümanlar tarafından kaleme alınan tıbbi yazmalar batı dillerine çevrilerek uzun yıllar kullanılmıştır¹⁸.

¹³ Mahir İz, *Din ve Cemiyet*, İstanbul 1979, s. 39. Çiçek, “İslam’ın Engellilere Bakışı”, *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2012, s. 41.

¹⁴ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, Ankara 1997, s. 8.

¹⁵ Naci Kula, “Engellilik ve Din”, *Diyanet Aylık Dergi*, Mayıs 2004.

¹⁶ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul 2014, s. 30.

¹⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 2013, s. 116.

¹⁸ Erdemir, *a.g.e.*, s. 97.

Kuran, doğuştan ya da sonradan engelli olmanın bir eksiklik olduğunu kabul etmemektedir. Aksine toplum tarafından oluşturulan dezavantaj kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kuran, bu eşitsiz durumdaki Müslümanların durumunun toplum tarafından iyileştirilmesi, engellilerin konum ve statülerinin geliştirilmesini sağlamaya çalışır¹⁹.

Müslümanların kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim’de engelliler hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Kuran’da gerek fiziksel gerekse de zihinsel engellilerin durumu ile ilgili olarak açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. Konumuz itibariyle daha çok fiziksel engelliler üzerinde yoğunlaşmıştır. Fiziksel engelli olmanın aslında bir eksiklik olmadığı konusu üzerinde durulur. Kuran’da fiziksel engellilikten bahseden ayetlerde bu durumdan açıkça bahsedilir. Kuran’ın görme, işitme, konuşma, ortopedik ve zihinsel engellilikten söz etmesinin yanında manevi anlamda engellilikten de bahsettiğini görmekteyiz.

Doğuştan görme özürülü olanlar için kullanılan “*ekmeh*” kelimesi iki ayette Hz. İsa’nın hastaları iyileştirmesi bahsinde yer alır²⁰. Bunların ilki “... *körü ve alacayı iyileştiririm*²¹...” (Al-i İmran 3/49) ve “... *Yine benim iznimle doğuştan körü ve alacalıyı iyileştiriyordun*²²...” (Maide 5/110). Bunun yanında Hz. Yusuf’un üzüntüsüne dayanamayan babası Hz. Yakup’un gözlerinin kör olması, ardından Hz. Yusuf’un gömleğini babasına göndermesi ve onu iyileştirmesi de Yusuf Suresi’nin 84., 93. ve 96. ayetlerinde yer alır.

Görme engelliler hakkında Kuran’da yer alan bir başka ve önemli örnek ise Abdullah bin Ümmü Mektûm’dur²³. Peygamber, Mekke’nin ileri gelenleri²⁴ ile görüştüğü esnada Abdullah bin Ümmü Mektûm yanına gelerek kendisine bir şeyler sormak istemiştir. Bu duruma kızan Hz. Muhammed, yüzünü ekşitmiştir. Bunun üzerine Abese Suresi nazil olmuştur. Surenin ilk 12 ayetinde konu şöyle anlatılmıştır:

¹⁹ Maysaa S. Bazna-Tarek A. Hatab, “Disability in The Qur’an: The Islamic Alternative to Defining, Viewing, and Relating to Disability”, *Journal of Religion, Disability and Health* 9.1, 2005, s. 1.

²⁰ Münür Tezcan, *Kur’an’ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006, s. 20.

²¹ Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Ankara 2011, s. 65.

²² Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meali*, s. 136.

²³ İslam’ı kabul etmeden önceki ismi Husayn, Hz. Muhammed kendisine Abdullah ismini vermiştir. Doğuştan kör olduğu için annesinin isminden hareketle kendisine İbn Ümmü Mektum denilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Abdullah Aydınlı, “İbn Ümmü Mektum”, *TDVİA*, c. 20, s. 434.

²⁴ Bu kişiler, Ebu Cehil (Amr İbn Hişam), Ümeyye İbn Ebî Halef, Abbâs İbn Abdülmuttalib ve Utbe İbn Ebî Rebî’a’dır. Bkz. Tezcan, *a.g.t.*, s. 22; Çiçek, *a.g.m.*, s. 47.

“Kendisine o a'mâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü, yüz çevirdi. (Ey Peygamberim!) Ne bilirsin belki o a'mâ temizlenip arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek, kendisini muhtaç hissetmeyene gelince sen ona yöneliyor, onun sesine kulak veriyorsun, (istemiyorsa) onun temizlenmesinden sana ne, ama sana Allah'a derin bir saygı ile korku içinde koşarak geleni bırakıp ondan gaflet ediyorsun; hayır böyle yapma, çünkü bu (Kur'ân sureleri) bir öğüttür, dileyen ondan öğüt alır” (Abese 80/1-12).

Abese Suresi'nin indirilmesinden sonra Hz. Muhammed, toplumdaki engellilere daha fazla önem vermiştir. İslâm'da engellilerle ilgili çeşitli hükümlerin belirlenmesi Abdullah İbn Ümmü Mektûm vesilesiyle mümkün olmuş, onların vekil bırakılmaları, imam ve müezzinlik yapmaları, savaşa iştirak etmeleri, farz namazlara katılmaları, korunma amacıyla köpek beslemeleri gibi konular bu olayla açıklık kazanmıştır²⁵.

Yukarıdaki olay, İslam dininin engellilere verdiği değeri göstermesi açısından oldukça önemlidir. Müslümanların kutsal kitabı olan Kuran, görme engellileri onurlandırma amacıyla gündemine almıştır. Bu olay, Kuran'ın sadece görme engellilere değil bütün engellilere karşı yaklaşımını ortaya koyar niteliktedir. Hatta sadece bu olayın Kuran'a konu yapılmasından bile Kuran'ın engellilere ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır. Olaydan çıkarılan önemli başka bir sonuç da engellileri eğitmede diğer bireyler ile eşit imkânları sağlama gereğidir. Ayetler, günümüzde, engellilerin topluma kazandırılmalarına işaret eder mahiyettedir. Zira dini öğrenmek amacıyla gelen görme engelli birinin eğitimi, bilgilenmesi, bilinçlenmesiyle ilgilenmediği için peygamber kınanmıştır. Ayrıca olayın Kuran'da geçmesine sebep olan İbn Ümmü Mektûm'la ilgili bilgiler de engellilerle ilgili birçok konuya açıklık getirilmesini sağlamıştır. Bunlar; engellilerin²⁶ yönetici olmaları, vekil bırakılmaları, imam ve müezzinlik yapmaları, savaşa iştirak etmeleri, farz namazlara katılmaları, korunma amacıyla köpek beslemeleri gibi konulardır²⁷.

Kuran'da yer alan bu olay, aslında insanın fiziksel özellikleri, maddi durumu, toplumdaki konumu ile ilgilenilmediğinin bir göstergesidir. Peygamberin, İslam dinini ilk başlarda toplumun güçlü ve varlıklı üyeleri arasında yaymaya çalıştığını; ancak

²⁵ Aydınlı, *a.g.m.*, s. 434-435.

²⁶ Bu engellilerin isimleri ve faaliyetleri hakkında bkz. Mithat Eser, *Engelli Sahabiler*, İstanbul 2014, s. 27-117; Ramazan Ayvalli, “İslamda, Engellilerle İlgili Bazı Hükümlerin Değerlendirilmesi”, *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2012, s. 117.

²⁷ Tezcan, *a.g.t.*, s. 25.

Allah'ın kendisine zayıf veya özürlü ne olursa olsun içten bağlanan samimi kullar aradığını göstermektedir. Yukarıda anlatılan örnek, İslam'ın bu konudaki tutum ve davranışını içermektedir²⁸.

Kuran'da çok fazla yer almayan konuşma ve işitme engellileri için Hz. Muhammed'in onların yardımına koşmanın önemini anlatan sözünü aktarmak doğru olacaktır. Peygamberin sahabelerinden biri "*herhangi bir mal varlığımız yoksa sadakayı nerden verelim?*" diye sorması üzerine Peygamber "*sadakanın kapılarını, a'mâlara yardım etmek, sağır ve dilsizleri anlayana kadar dinlemek, bir insana ihtiyaç duyduğu nesnenin yerini göstermek, yardım isteyen birine gücümüz yettiği kadar yardım etmek ve güçsüzlere kol kanat germekle açabiliriz*" şeklinde cevap vermiştir. Peygamberin bu cevabı, sağır ve dilsiz birinin derdini anlayıp çözüme kavuşturuncaya kadar çaba sarf edilmesi gerekliliğine bir vurgu olarak değerlendirilebilir²⁹.

Kuran'da bütün engellilere kolaylık sağlanması gerektiğiyle ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Nur Suresi'nin 61. ayetinde "*Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur...*" şeklindeki açıklama buna en güzel örnektir. Topalın karşılığı olarak kullanılan *a'rec* kelimesi Kuran'da iki yerde gerçek anlamıyla yer almıştır. Yani fiziksel bir engeli ifade etmek için kullanılmıştır³⁰.

Dini vecibelerini yerini getirmekte zorlanan engelliler, bazı konularda muaf tutulmuştur. Namazları cemaate katılarak kılmak Hanefî mezhebine göre sünnettir. Ancak bedensel engeli bulunanlar, kötürümler, felçliler, körler, bir veya iki ayağı kesik olanlar, yürüyemeyecek derecede yaşlı olanlar ve namazın ne olduğunu anlayamayacak derecede zihinsel engeli olanlar bu hükmün dışındadırlar. Yukarıda yer alan özür gruplarından herhangi birine sahip olanların cemaate katılma zorunluluğu yoktur. Aynı şekilde cuma namazına katılamayacak derecede sağlık sorunları olanlara da cuma namazı farz değildir³¹.

Namaz kılmak için abdest alma zorunluluğu olmasına rağmen bu konuda da engellilere bazı ayrıcalıkların tanındığını görmekteyiz. Örneğin, abdest alırken el, kol ve ayak gibi yıkanması gereken organları eksik olan fiziksel engellilerin doğal olarak bu

²⁸ Maysaa S. Bazna-Tarek A. Hatab, *a.g.m.*, s. 11.

²⁹ Tezcan, *a.g.t.*, s. 34.

³⁰ Halil Bektaş, *Kur'an'ın Özürülere Bakışı*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006, s. 28.

³¹ Bektaş, *a.g.t.*, s. 43; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 1, İstanbul, s. 211.

organları yıkama zorunluluğu yoktur. Bu organların yerine takılan protez-suni uzuvların da yıkanması gerekmez. Ancak bu parçaların ibadete engel olmaması için temiz olması elzemdir³². İslamiyet'in engellilere sağladığı kolaylıklar sadece Müslümanlar ile sınırlı değildir. Aynı zamanda Müslüman olmayan engelliler için de düzenlemeler yapılmıştır. Fethedilen yerlerdeki gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi sadece bedenen ve zihnen sağlam olanlardan alınmıştır. Fiziksel ve zihinsel engeli bulunan kişilerle kadın, çocuk ve ihtiyarlara bu vergiden muafiyet hakkı verilmiştir³³.

Kuran'da, bir engel durumunu ifade etmesine rağmen, gerçek anlamıyla kullanılmayan kelimelere de yer verilmiştir. Engellilik belirten kelimeler, engellileri aşağılamak, hor görmek, küçük düşürmek veya dışlamak anlamında kullanılmamıştır. Tam tersine gözü, kulağı, dili ve akli sağlam olduğu halde dini hakikatleri göremeyen, işitemeyen ve doğruyu bulamayanlar Kuran'da yerilmiştir. Kuran'a göre insanların birbirine üstünlüğü fiziksel farklılıklar, renk, dil, ırk ve coğrafya gibi şeylerde değil yalnızca Allah'a olan yakınlıklarındadır. İnsanların üstünlüğü onların Allah'a gösterdikleri saygı ve yaptıkları hayırlı işlerde aranır. Burada engelli konumunda olanların can ve mallarına sahip çıkılmasının emredilmesinin yanında engel durumlarına göre onlara kolaylıklar sağlanmıştır. Her ne kadar bazı dini sorumluluklarından muaf tutulmuş olsalar bile sosyal hayattan dışlanmaları söz konusu değildir. Aksine yapabilecekleri işlerde çalıştırılmaları önerilmiştir³⁴.

Engellilik ile tıbbın gelişimi arasında yakın bir münasebet söz konusudur. Tıp mesleği, İslâm Tarihi boyunca hükümdar ve onun çevresinde yer alan nüfuz ve servet sahibi insanların himayesinde gelişme fırsatı bulmuştur. "Bimaristan" adıyla kurulan hastaneler, maddi durumu iyi olmayan fakara ve muhtaçlara karşılıksız sağlık hizmeti sağlamışlardır. Bu hizmetin sağlanmasında vakıfların rolü büyüktür³⁵. Vakıf müessesesi, yardım temeline dayanan sosyal dayanışmanın en eski kurumlarından birisidir. Bu müessesenin ilgi alanı sadece geniş halk yığınlarını değil, aynı zamanda çevreyi ve hayvanları da kapsar. Bu yönüyle vakıflar, milletlerin sahip olduğu manevi değerlerin en önemli göstergelerinden biridir. Müslüman toplumlarda, sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde devam etmesi sadece devlete yüklenmiş bir görev değildir. Devlet,

³² Bektaş, *a.g.t.*, s. 45.

³³ C. H. Becker, "Cizye", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 3, Eskişehir 1997, s. 200.

³⁴ Bektaş, *a.g.t.*, s. 99.

³⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Ankara 1999, s. 1.

sosyal hizmet faaliyetlerini bir hayır kurumu olan vakıflara bırakmıştır³⁶. Vakıfların başlıca amaçlarından biri fakir, aciz ve muhtaçlara yardım etmektir. Vakıf gelirlerinin bir kısmının fakirlere ve yardıma muhtaç kişilere dağıtılması da aynı amacın bir neticesidir. Böylece zengin ile fakir arasında sevgi ve bağlılık tesis edilmeye çalışılmıştır³⁷.

Hiçbir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmek gibi bir düşüncenin neticesinde tesis edilmiş olan vakıf müessesesi, yüzyıllar boyunca İslam ülkelerinde uygulanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler bırakmış dini ve hukuki bir kurumdur³⁸.

Abbasiler devrinde hukuki esasları belirlenen vakıf müessesesi, İslam dünyasında hızlı bir şekilde yayılmıştır. İslam toplumunun siyasi ve ekonomik gelişmesi ile paralel bir çizgide olan artışı, Maveraünnehir'den Atlantik kıyılarına kadar her tarafta görmek mümkündür. Mescit, türbe, ribat, kervansaray, tekke, medrese, mektep, köprü, sulama kanalları, hastane ve imaret gibi birçok hayır kurumu bu vakıflar eliyle vücuda getirilmiştir³⁹. Bu gelenek yüzyıllar boyunca Türk-İslam devletleri arasında devam ettirilmiştir.

Anadolu'nun fethinden sonra kurulan Anadolu Selçuklu Devleti'nde de dini amaçlı pek çok müessese tesis edilmiştir. Bunların masraflarının karşılanması için birtakım emlak ve araziler vakfedilmiştir. Tarihi kaynak ve vakfiyelerden anlaşıldığına göre, bunların idare ve kontrolünde takip edilen usul, Büyük Selçuklular dönemindeki uygulamadan farklı değildir. Vakıflar, mütevelliler tarafından idare edilip bunların onay ve gözetimi hususu kadılık teşkilatı tarafından görülüyordu⁴⁰.

³⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2014, s. 11; Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 41.

³⁷ Ali Himmet Berki, "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faydeler", *Vakıf Hukuku Yazıları*, Haz. Hüseyin Çınar, Ankara 2013, s. 100.

³⁸ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 11-12. Fuat Köprülü ise vakıf müessesesinin kuruluşunda Bizans-Sasani, Mazdeen ve Budist dini müesseselerinden etkilenildiği konusu üzerinde durmuştur. Ona göre, Müslümanlar hızlı bir şekilde fetih hareketlerine başlamıştır. Bunun bir neticesi olarak İslam toplumu büyük bir servet ve refah seviyesine yükselmiştir. Bir taraftan fertlerin payına düşen savaş ganimetleri diğer taraftan devletin hissesine düşen ganimet ve vergi gelirlerinin Müslümanlar arasında paylaşılması büyük bir servetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *Vakıfların Hukuki Mahiyeti*, Haz. Yahya Kemal Taştan, Ankara 2013, s. 185-239.

³⁹ Köprülü, *a.g.m.*, s. 203.

⁴⁰ Köprülü, *a.g.m.*, s. 216.

Beylikler Dönemi'nde de birçok emirin ve yeni sülalelerin vakıf tesisine büyük önem verdikleri anlaşılıyor. Bizans'tan fethedilen yerlerde vakıf inşası hızlı bir şekilde devam etmiştir. Cami, medrese, tekke, darüüşşifa, köprü gibi yapıların inşa edilmesi için tahsis edilen hayır vakıflarından başka, aile vakıfları da mevcuttur ve bunların birçoğuna tam veya kısmi statüde vergi muafiyeti hakkı tanınmıştır.

Diğer Türk İslam devletlerinde görülen vakıf idare sistemini Osmanlı Devleti de geliştirerek sürdürmüştür. Daha önce inşa edilen müesseselere sahip çıkılmasının yanı sıra yeni vakıflar da kurulmuştur⁴¹. Osmanlı Devleti, vakıf müessesesini etkili bir biçimde kullanmıştır. Günümüzde devletin yerine getirdiği bazı kamu hizmetleri vakıflara bırakılmıştır. Toplum hayatında çok önemli bir rol oynayan eğitim ve öğretim işleri de vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir. Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti başta olmak üzere bütün İslam toplumlarında sıbyan mektepleri ve medreseler tamamen vakıflar sayesinde kurulmuştur. Vakıfların sağlık alanında da önemli rolleri bulunmaktadır. Sağlık kurumlarının kurulması ve insanlara hizmet sunması vakıflar yardımıyla gerçekleştirilmiştir⁴². Hastaların, fiziksel ve zihinsel engellilerin tedavisi için tesis edilen bimarhane ve darüüşşifalar bu dönemde önemli bir rol oynamıştır.

Hastaların tedavi ve bakımlarının yapıldığı yer olan *bimarhane* (*bimar*: hasta⁴³, *hane*: ev) Farsça kökenli bir kelimedir. Başlarda genellikle günümüzdeki hastane⁴⁴ anlamında kullanılırken XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarından itibaren sadece zihinsel engellilerin yerleştirildikleri mekânın ismi olarak kullanılmıştır. Hastane kelimesi ise XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren günümüzdeki anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır⁴⁵.

Değişik şekillerde adlandırılan bu sağlık yapılarının tümünü aslında aynı anlam altında kabul edebiliriz. Bu yapılar temelde iki işlevi yerine getirirler. Bunlardan birincisi halka sağlık hizmeti sunmak, ikincisi ise tıp eğitimi vermektir. Bu kuruluşlar halka güven veren, kendini alanında geliştirmiş kadrolara sahiptir. Din, dil, ırk farkı gözetilmeksizin bütün hastalara eşit koşullarda bakılmıştır. Her devirde tıp ilmine vakıf

⁴¹ Köprülü, *a.g.m.*, s. 217-219.

⁴² Akgündüz, *a.g.e.*, s. 42.

⁴³ *Bimar*: Hasta, sayrı. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 2002, s. 106.

⁴⁴ İslam dünyasında hastane için *Bimâristan* tabiri kullanılır. Selçuklular, *Dârülâfiye* ve *Dârüşşifâ*; Osmanlı Devleti ise *Dârüşşifâ* ile birlikte *Dârüssıhha*, *Şifâhâne*, *Bimarhane*, *Timarhane*, *Bimaristan*, *Maristan*, *Dâru't-tıb* gibi isimler kullanmıştır. Bkz. Rüya Kılıç, *Deliler ve Doktorları Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Delilik*, İstanbul 2014, s. 51; Kazıcı, *a.g.e.*, s. 194.

⁴⁵ Fatih Artvinli, *Delilik, Siyaset ve Toplum Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, İstanbul 2013, s. 25.

ve cerrahide mahir olması şartı aranan hekimler, aynı zamanda psikolojik sorunları olan zihinsel engellileri müzikle tedavi etme yöntemini kullanmışlardır. Türk kavimleri hastalığı önlemek ve hastanın derdine deva olmak amacıyla tarih boyunca bu yöntemi uygulamışlardır. Hastanelerin bir diğer önemli görevi ise hastalara verilen ilaçların orada imal edilmesidir⁴⁶.

Tarihi kaynaklara göre İslam coğrafyasında ilk hastane Emevi Halifesi Velid b. Abdülmelik (ö. 715) tarafından 706 yılında Şam'da kurulmuştur. İlk bağımsız tıp medresesi ise, Mühezzebüddin ed-Dahvar (ö. 1230) tarafından yine bu şehirde açılmıştır⁴⁷.

Vakıflara bağlı olma durumları daha sonra gelen Müslüman hükümdarlar tarafından da devam ettirilen hastaneler, uzun yıllar boyunca sağlık hizmeti vermeye devam etmişlerdir. Örneğin Gazze'de bulunan ve Sultan Kalavun'a ait olan bimarhane (hastane) Osmanlılar döneminde de vazifesine devam etmiştir. Aynı durum Trablusşam'da bulunan ve Nureddin Zengi tarafından inşa ettirilen hastane için de geçerli olmuştur⁴⁸.

İslâm tıp tarihinde hastaneler sadece hastaların tedavi edildiği bir yer değildir. Buralar, aynı zamanda, eğitim ve öğretimin verildiği eğitim kurumlarıdır. Dârüttıb denilen tıp medreselerinde eğitimin yanı sıra hastane vazifesi de görülmüştür. Diğer medreselerde olduğu gibi Osmanlı tıp medreseleri de kendisinden önce kurulan dârüşşifâlar (özellikle Anadolu Selçuklu dârüşşifâları) örnek alınarak tesis edilmişlerdir⁴⁹.

Bütün İslam dünyası üzerinde etkili olması sebebiyle burada Abbasiler Dönemi'ndeki tıbbı ayrı bir yer vermek gerekir. Abbasi Halifesi Harun Reşid (786-809) Bağdat'ta bir hastane açmıştır. Kurulan bu hastanenin şöhreti kısa bir zamanda yayılmış, bu durumu gören imkân sahipleri de hastane kurmaya başlamışlardır. Böylece İslam dünyasının birçok bölgesinde hastaneler kurularak hastalar tedavi edilmeye başlanmıştır. Hastalığın çeşitlerine göre farklı odalar tesis edilmiştir. Bu hastaneler

⁴⁶ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992, s. 2; Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı Tıbbı Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700*, Çev. Bülent Üçpınar, İstanbul 2014, s. 107.

⁴⁷ İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 1.

⁴⁸ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 195.

⁴⁹ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 196.

sadece beden rahatsızlıkları olan hastaların değil aynı zamanda psikolojik hastaların da bakımını üstlenmiştir⁵⁰.

Abbasiler döneminde gelişen hastaneler, daha sonra İslam coğrafyasının hemen her yerinde kurulmaya devam etmiştir. Büyük Selçuklular zamanında tesis edilen kurumların en meşhurları Şam, Bağdat, Musul, Diyarbakır ve Mardin’de kurulmuş olanlarıdır. Anadolu’da Selçuklular⁵¹, Beylikler⁵² ve Osmanlılar tarafından birçok hastane inşa edilmiştir. Kayseri’de Gevher Nesibe (1205), Sivas’ta İzzeddin Keykavus (1217), Divriği’de Turan Melik (1228), Çankırı’da Cemaleddin Ferahlala (1238), Konya’da Kemaleddin Karatay (1255), Bursa’da Yıldırım Beyazıt (1399), İstanbul’da Fatih (1470), Edirne’de Beyazıt (1488), İstanbul’da Haseki Hürrem Sultan (1550), Manisa’da Sultan III. Murat (1591) ve yine İstanbul’da Sultan Ahmet (1671) gibi hastanelerden bahsedilebilir⁵³.

Hastanelerde eğitim genellikle tatbiki olurdu. Başhekimin etrafında toplanan öğrenciler onun yanında bir nevi stajyer öğrenci konumundadır. Onun tedavi yöntemlerini izleyen öğrenciler aynı zamanda kendisine yardımcı olurlardı⁵⁴.

Tıp ilmine ve hastanelere büyük önem veren Osmanlı Devleti, Sultan Orhan’ın Bursa’da kurduğu hastane ile ilk hastanesini açmış oluyordu. Bunun yanında tam teşekküllü hastane ise yine Bursa’da 1399 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından kurulmuştur. Daha sonraki padişahlar da bu geleneği devam ettirmişlerdir ve Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde yeni hastaneler inşa ettirmişlerdir. Osmanlı hastanelerinin en bariz mimari özellikleri cami, medrese, imaret, kervansaray, hamam, çarşı, çeşme ve kütüphane gibi yapıların bir araya gelerek oluşturduğu külliyelerin bir parçası olmalarıdır. Bu külliyeler, sosyal bir yaşam alanı olarak halkın her türlü ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlamışlardır. Mimari özellikleri dönem içinde farklılıklar göstermiştir. Örneğin, Bursa’daki Yıldırım Beyazıt ve Manisa’daki Hafsa Sultan dârüşşifâlarında

⁵⁰ Kazıcı, a.g.e., s. 196-197.

⁵¹ Selçuklular devrinde kurulan hastaneler için bkz. A. Süheyl Ünver, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerinin Bir Kısımına Dair”, *Vakıflar Dergisi*, S. 1, Ankara 1938, s. 17-27; Cantay, a.g.e., Ankara 1992.

⁵² Beylikler Dönemi’nde tesis edilen vakıflar için bkz. Hasan Yüksel, “Anadolu Beyliklerinde Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXX, Ankara 2007, s. 37-50.

⁵³ Kazıcı, a.g.e., s. 198.

⁵⁴ Johs Pedersen, “Mescid”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 8, Eskişehir 1997, s. 60.

Selçuklu mimari özellikleri yansıtılırken Edirne'deki II. Beyazıt Dârüşşifâsı'nda yeni mimari özellikler görülür⁵⁵.

Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklularından devraldıkları darüşşifaların işlevlerini sürdürmelerinin yanı sıra yeni kurdukları darüşşifaların nasıl işleyeceği ile ilgili olarak vakfiyeler düzenleyerek bu kurumların devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Vakfiyelerde belirlenen ortak şartlardan biri devletin katkısı olmaksızın, vakıf gelirleriyle halka sağlık hizmeti vermektir. Durumu ağır olan hastalara yatılı olarak bakılmasının yanında haftanın belli günlerinde diğer hastalar gün içinde tedavi edilmiştir. Hastaların tedavi edilmesinde kullanılan ilaçlar darüşşifaların eczacıları tarafından hazırlanıp ihtiyaç sahiplerine ücretsiz verilmiştir⁵⁶.

Osmanlı şifahaneleri ve şifahanelerin işleyişi ile ilgili olarak *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde önemli bilgiler yer almaktadır. Evliya Çelebi'nin "İstanbul'da bulunan hastaneler ve tımarhaneleri bildirir" başlığı altında vermiş olduğu bilgiler dikkate şayandır. Evliya Çelebi, buralarda kaç oda olduğu, orada çalışan hekimbaşı, cerrahbaşı, ders hocası ve hademelerin miktarının yanı sıra sağlık hizmetlerinden, hastanenin günde kaç öğün yemek verdiği, hastaların cinsiyet ve ırklarına⁵⁷ göre farklı yerlerde bakıldığı gibi bilgilere yer verir. Evliya Çelebi, İstanbul'da yer alan hastaneleri genel anlamda iyi bir şekilde anlatmış ve oradaki sağlık hizmetlerini övmüştür⁵⁸.

Evliya Çelebi'nin hakkında bilgi verdiği bir başka yer ise Edirne'deki II. Beyazıt Külliyesi içinde yer alan darüşşifadır. Evliya, bu yapıdan oldukça etkilenmiştir. Burada görevli olan uzman hekimleri ve cerrahların nitelikli kişiler olduklarını belirterek onları tıp ilminde dünya çapında nam salmış kişilere benzetir. Külliyenin özelliklerini anlatırken "*orada bir darüşşifa var ki diller ile anlatılmaz ve kalemler ile yazılmaz.*" demesi Evliya'nın burayı ne kadar çok beğendiğinin bir başka göstergesidir. Dârüşşifâda yatan hastalardan da bahseden Evliya Çelebi, bütün odaların hastalarla dolu olduğunu yazar. Bazı odalarda tedavi gören hastalar için kışın ateşler yakıp, kuş tüyü

⁵⁵ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 199-200; Cantay, *a.g.e.*, s. 3-8.

⁵⁶ Cantay, *a.g.e.*, s. 6.

⁵⁷ "... Kadınlar ve kefereler için başka bir tımarhanesi vardır." Bkz. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. Kitap-1. Cilt, İstanbul 2011, s. 276.

⁵⁸ Evliya Çelebi, *İstanbul*, s. 276-277.

döşekler, seraser yorganlar ve ipekli yastıkların serildiğini ve hastaların bunlara dayanıp inleyip sızladıklarından söz etmiştir⁵⁹.

Evliya Çelebi, darüşşifada kalan zihinsel engellilerden de bahsetmiştir. İlbaharda sevdaya düşmüş gençlerin hâkim emri ile buraya getirildiklerinden sonra altın ve gümüş yaldızlı zincirlerin boyunlarına bağlanarak yatırıldıklarını anlatır. Kimi hastalar havuz ve şadırvanlara bakıp anlamsız sözler ederler. Kimileri ise kubbenin etrafındaki bülbüllerin seslerini dinleyip perdesiz ve ölçüsüz bir şekilde bağırıp çağırırlar. Bahar mevsiminde hastaların tedavisi için deveboynu, yasemin, şebboy, nesrin, karanfil, reyhan, lale, menekşe, erguvan, sümbül vs. gibi güzel kokulu çiçeklerin hastalara dağıtılıp şifa bulmaları istenir. Ancak kiminin bu çiçekleri yediği kimilerinin ise yere attıklarından bahsedilir. Biraz akıllı olanların ise bunları kokladıklarını belirtir. Evliya, müzikle tedavinin⁶⁰ psikolojik sorunları olan hastalara iyi geldiğini eski hekimlerin görüşlerine dayandırarak anlatır. Sultan Beyazıt'ın hastalara şifa, dertlere deva, divanelerin ruhuna gıda olması ve sevdayı def etmesi için on adet hanende ve sazendeyi buraya getirdiğini ve bunların haftada üç gün gelerek burada çaldıklarından bahseder. Darüşşifada günde kaç öğün yemek verildiğinin yanı sıra haftada iki gün Edirne'deki hastalık sahibi olanların buraya gelerek macun ve ilaç aldıklarından söz ederek bu fasla son verir⁶¹.

Süleymaniye Külliyesinde yer alan imaret ve ziyafethanede de ihtiyaç sahiplerine yemek dağıtılırdı. Ancak yemek dağıtılırken gözetilmesi gereken bazı hususlar mevcuttur. Buna göre, fakir, maaşsız, garip, düşkün, sakat ve hastalıklı olanlar

⁵⁹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Kitap-2. Cilt, İstanbul 2012, s. 607-608.

⁶⁰ Kam ve Baksı denen Orta Asya hekimleri dans ve müziği hastalıkları önlemek için kullanıyorlardı. Kol, omuz ve baş gibi organların hareketi neticesinde ortaya çıkan enerji, bedenin tümüne yayıldıktan sonra ortaya çıkan trans halinde hastalığın ne olduğuna karar verilirdi. Baksılar, kılkopuz, dombra, şankopuz, asatayak, davul gibi müzik aletleri ile tedavi eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Türk kültür ve tarihinde önemli bir yer işgal eden müzikle tedavi işlemine ilerleyen dönemlerde makam müziği ile tedavi de dahil olmuştur. Makam musikisi hakkında Farabi, İbn-i Sina, Ebubekir Razi, Hasan Şuri, Hekimbaşı Gevrekzade Hafız Hasan Efendi, Haşim Bey gibi yazarlar konuyla ilgili olarak eserler kaleme almışlar ve makamların duygular ve organlarla olan ilişkilerini açıklamaya çalışmışlardır. Daha fazla bilgi için bkz. Fulya Soyata, "Müzikle Bedeni Tedavi", *Beden Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2009, s. 371-379; Haşmet Altınölçek, "Bedende Müziğin Terapötik Etkileri", *Beden Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç (Ed.), İstanbul 2009, s. 381-383.

⁶¹ Evliya Çelebi, *Edirne*, s. 609-610.

ile ilim ehli dışında dışarıdan gelenlere yemek verilmemesi gerektiği vakfiyede açık bir şekilde belirtilmiştir⁶².

Osmanlılar, büyük bir istekle hastane inşa faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 15. ve 17. yüzyıllarda büyük kentlerde hastaneler yapılmıştır. 18. yüzyılda ise bu faaliyet neredeyse durma noktasına gelmiştir. Yüzyılın sonunda bu işe yeniden başlanmıştır. Bu işlem, yine hanedan üyeleri ve seçkinlerin desteği ile yapılmıştır. Ancak bu dönemden sonra inşa edilen hastaneler modern toplum, kültür ve devletin Batılı modelleri üzerine bina edilmiş reformların oluşturduğu bir zeminde kurulmuştur. Batılı tarzda tedavi yöntemleri uygulamaya girmiştir. Yüzyıllar boyunca uygulanan tedavi yöntemleri yerini yeni tip tedaviye bırakmıştır. Hastanelerin kurulduğu yerler de artık değişmiştir. Bundan sonra hastaneler, külliyelerin bir parçası değildir⁶³.

Osmanlı tıbbı, hastalıkla en başından mücadele etmiştir. Hastalığı önleyici uygulamalarla kişi sağlığını korumaya çalışmıştır. Çok geniş bir coğrafya üzerinde kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nde uygulanan tıp yöntemleri de farklılıklar göstermektedir. Osmanlılar üç tedavi yöntemine sahiptir. Bunlar, folklorik halk tıbbı, dini tıp (tıbb-ı nebevi) ve humoralizm. Her üçünün kendi içinde farklı tıp bilgisi, hastalık hakkındaki görüşü ve kendilerini diğerlerinden ayrı kılan tedavi yöntemleri vardır.

Halk tıbbı genel olarak geleneğe dayalıdır. Dini, hukuki veya bilimsel bir temelden ziyade aşağıdan gelen ve yüzyıllar içerisinde kabul görmüş bir tedavi yöntemidir. Türkler, Orta Asya'dan getirmiş oldukları tıbbi gelenekler ile yeni geldikleri bölgelerde var olan tıbbi geleneği harmanlamışlardır. Harmanlanan bu tıp uzun yıllar işlevini sürdürmüştür. Kendine özgü tedavi yöntemleri yaşanan bölge ve coğrafyaya göre değişiklik göstermiştir. Yani bölgenin el verdiği ölçüde tedavi uygulanarak buralarda yetişen bitkilerden ilaçlarla hasta tedavi edilmeye çalışılmıştır⁶⁴.

Antik Yunan'dan miras kalan humoralizme dayalı tıp, kaynağını antik çağ bilginlerine, Müslüman seçkinlerin himayesine ve tıp alanında sözü geçen ünlü kişilerin söylemlerine dayandırmaktadır. Bu tıp geleneği dört unsurun üzerine inşa edilmiştir. İnsan bedeninin dört sıvıdan oluştuğu ileri sürülmüştür. Bunlar, kan (hava), balgam (su),

⁶² Nil Sarı, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Türk Tarihinde Âcizlerin Korunmasına Kısa Bir Bakış I", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, c. 5, İstanbul 1993, s. 26.

⁶³ Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s. 38-39.

⁶⁴ Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s. 41-43.

siyah safra (toprak) ve sarı safra (ateş)dir. Herhangi bir hastalık durumunda doktorun vazifesi bu dört sıvının hangisinin vücutta azalıp arttığını tespit etmektir. Tespit işlemi yapıldıktan sonra ise sıvıyı karşıt bir sıvı ile dengeleyerek hastayı tedavi etmeye çalışmışlardır⁶⁵.

Humoralizm, erken ve modern dönem toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da geçerlidir. Osmanlı sarayı ve seçkinleri arasında hâkim bir konumdaydı. Hastalık ve ölümlerin vücudun bu sıvı dengesinde meydana gelen değişikliklerden kaynaklandığına inanılırdı. Osmanlı hastanelerinde de uygulanan bir tıbbi sistemdi.

Osmanlı tıp sisteminin üçüncü tıbbi geleneği ise İslam tıbbıdır. Müslümanlar arasında yaygın olarak inanılan bu gelenek, peygamber ve onun hadislerine dayanmaktadır. Konuyla ilgili olarak yazılan Arapça eserlerin Osmanlı Türkçesine tercüme edilmesi ve Türkçe yeni eserlerin kaleme alınması Osmanlı sınırlarında yaşayan Müslümanların bu dini bilimi kullandıkları ve ona ilgi gösterdiklerinin bir göstergesidir.

Tüm farklılıklarına rağmen bu üç sistem birbirlerinden ayrı değillerdi. İnsanlar belki birine inanıp o doğrultuda tedavi oluyordular fakat bu sistemlerin hiç biri diğerini dışlamamıştır. Bazen doktorlar bazen de hastalar bu üç sistemi birleştirebiliyordu. Yazılı tıp kökenli bir bilgi nesiller sonra sözlü halk tıbbına karışabiliyordu. Hastalar tedavi ihtiyaçlarına göre farklı alanlara kayabiliyorlardı.

Osmanlı toplumunda cerrahi müdahaleler genelde bir hekimin başvurması gereken son çaredir. Vücudun sıvı dengesinin bozulması anlayışına sahip humoralist tıp için cerrahi müdahale gereksiz bir işlemdir. Bu işlemi yapanlar için cerrah tabiri kullanılmış ve cerrahi kendi başına bir alan olarak görülmüştür. Ancak Osmanlı hastanelerinde hekimlere ödenen paralar cerrahlara ödenenden çok daha fazla olmuştur. Hastalar da cerrahi operasyonlardan kaçınmışlardır. Bunun nedeni büyük ameliyatların genellikle ölümle sonuçlanmasıydı. Daha küçük cerrahi operasyonlar ise çok fazla acı vericiydi. Ağrı kesiciler ve anestezinin bu dönemde ameliyatlarda kullanılmaması bu tür sonuçları beraberinde getirmiştir⁶⁶.

⁶⁵ Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s. 43-47.

⁶⁶ Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s. 76-77.

III. Selim zamanında filizlenip, II. Mahmud döneminde köklü değişimler yaşayan ve Sultan Abdülmecid'in uygulamalarıyla gelişen Türk tıbbının modernleşmesi "Devr-i Hamîdî"de hız kazanmıştır. Tıp, sağlık ve sosyal yardım gibi konularda hassas davranan II. Abdülhamid, bu sahadaki politikaların temeline halkın sağlığını koruyup kollamayı yerleştirmiştir. Bunu yerine getirmek için, sağlık uygulamalarını yasal zemine oturtmaya çalışmış, başta hekim ve eczacı olmak üzere sağlık elemanları yetiştirmeye özen göstermiş, keşifleri ve gelişmeleri yakından takip ederek bunları en kısa sürede transfer etmiş, modern kurumları vakit geçirmeden hizmete sokmuştur⁶⁷.

Osmanlı hastanelerinde genel tabipler, göz doktorları ve cerrahlar hastaların bedensel rahatsızlıklarıyla ilgilenirken, müzisyenler ve diğer çalışanlar hastanın akıl ve ruh sağlığına hitap ediyorlardı. Doktorlar, aşçılar ve diğer çalışanlardan hastalara nazik ve kibar bir şekilde muamele etmeleri bekleniyordu. Bu bütünlükçü tedavi sürecinde, hamamlar hastanelerde önemli bir tıbbi rol üstleniyorlardı. Hamamdaki tedavi ile vücudun humoral (sıvı) dengesinin sağlanarak hastanın fiziksel ve zihinsel sağlığına tekrar kavuşması bekleniyordu⁶⁸.

Tarihsel süreçte genel olarak zihinsel engellilerin tedavisinde kullanılan müzikle tedavi yöntemi günümüzde fiziksel engellileri de içine alacak şekilde genişleme imkânı bulmuştur. Fiziksel engellerinden dolayı psikolojik anlamda da yıpranan kişi asi, sert ve kötümser olabilir. Bu nedenle müzikle tedavi yöntemi fiziksel hastalıkların tedavisinde de olumlu katkı sağlayabilir. Bazı ülkelerde fiziksel engellilerin kullanabileceği çalgılar imal edilmiştir. Fiziksel engellilerin normal bir çalgıyı veya müzik aletini kullanabilmesi için özel protezler tasarlanmıştır. Örnek vermek gerekirse, suni bir el veya kol engellinin piyano ve diğer bazı çalgıları kullanmasını sağlayabilmektedir⁶⁹.

2. Batıda Engellilik

Batı dünyasında, engellilik ve engelliliğe bakış açısında yüzyıllar içinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Eski Yunan'dan başlayarak günümüze dek tıp alanında büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Eski Yunan'da tıp ile ilgili bilgilere Homeros'un eserlerinden faydalanarak ulaşmak mümkündür. Homeros'un *İlyada ve Odyseeus* adlı

⁶⁷ Nuran Yıldırım, "Sağlıkta Devr-i Hamîdî", *II. Abdülhamit Modernleşme Sürecinde İstanbul*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2011, s. 245.

⁶⁸ Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s. 270.

⁶⁹ Altınölçek, *a.g.m.*, s. 385.

eseri MÖ. 900'ler civarı tıbbının en önemli yazılı kaynağıdır. O dönem hekimleri gerçek anlamda doktorluk vazifesi yapan ve özellikle de cerrahlık görevini yerine getiren kişilerdir. Mitolojik açıdan daha sonraları tanrılaştırılan Asklepios bir kral olmasının yanında maharetli bir hekimdir. İki oğlu da savaşlarda hasta ve yaralılara bakmaktadırlar⁷⁰. Daha sonraları ise tapınaklarda tıbbi müdahaleler yapan rahipler ortaya çıkmış ve Asklepios kutsallaştırılmıştır. Rahipleri de Asklepiad ismini almaya başlamışlardır. Bu tapınaklarda fiziksel engellilere de cerrahi operasyonlar yapılmıştır. Örneğin gözleri yaralı bir halde tapınağa gelen kadını tanrı Asklepios tedavi etmiş ve kadının gözleri iyileşmiştir.

Eski Yunan'da doktorlar, görevlerini sosyal hayatta iki şekilde uygulamaya koymuşlardır. Bazı doktorlar özel çalışmış ve açtıkları muayenehanelerde hastalarını tedavi etmişlerdir. Diğer doktorlar ise "iatreon" ya da "taberna" denilen yerlerde görev yapmışlardır. Bunların maaşları yöneticiler tarafından ödenmiştir. Doktorların ödemelerinin yapılması amacıyla bazen vergi de konulmuştur. Bazı aileler bir araya gelerek hekim ve ilaç ücretlerini kendi aralarında topladıkları paralardan temin etmişlerdir. Doktorluk mesleği sadece erkeklere özgü değildir. Aynı zamanda kadın doktorlar da görev yapmışlardır. Kadın doktorların uzmanlık alanı ise daha çok kadın hastalıkları olmuştur⁷¹.

Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinde insan bedeninin mükemmelliğine oldukça önem verilmiştir. Vücudun şekilsel anlamda güzel ve güçlü görünmesi temeline dayanan bu bakış açısını dönemin heykellerinde görmek mümkündür. Aristoteles, eğer bir çocuk mükemmel değilse toplumun ondan kurtulabileceğini tavsiye etmiştir. Yunan kanunlarına göre, doğumdan sonraki 7 güne kadar yeni doğan bir bebek gerçek bir çocuk değildir, bu yüzden mükemmel bir bedene sahip olmayan çocuklar (kusurlu çocuklar) vicdan rahatlığı ile toplumdan çıkarılmalıdır. Güzel görünümü olanlar iyi, güzel görünümü olmayan ve engelliler ise kötü inancı ortaya çıkmıştır⁷². Bu inancın etkisiyle, Roma toplumunda ağır engeli bulunan çocuklar öldürülme, terk edilme, köle

⁷⁰ Erdem Aydın, *Dünya ve Türk Tıp Tarihi*, Ankara 2006, s. 55; Asklepios'un oğullarının ismi Podaleiros ve Makhaon'dur. Babalarıyla birlikte hastaları iyileştirmede gösterdikleri başarı ile tanınmışlardır. Bkz. Bayat, *a.g.e.*, İzmir 2003, s. 83.

⁷¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 56-59.

⁷² Bu konuda daha fazla için bkz. www.bfi.org.uk%2Fdisablingimagery (Erişim Tarihi: 02.07.2014).

olarak satılma ve dilendirilmeyle baş başa kalmış ve uygulama yasalarla da desteklenmiştir⁷³.

Aristo, çocuklara küçük yaşlarda yaptırılacak bazı egzersiz hareketlerin çocuğun ileri yaştaki gelişimi üzerinde faydasının olacağını belirtmiştir. Bebeklerin yumuşak olan organlarının biçiminin bozulmaması için onlara iyi bakılmasını önermiştir. Çocuk bedeninin sağlıklı bir şekilde gelişmesi için bazı kavimlerin özel aletler kullandıklarından da söz etmiştir⁷⁴.

Eski Yunan dünyasında sağlıklı bir çocuğa sahip olunması için anne ve babanın ileri yaşta çocuk sahibi olmaması gerektiği inancı hâkimdir. Yunanlılar ileri yaşta çocuk sahibi olmanın sakıncalı sonuçlar doğuracağına inanmışlardır. Sokrates, gelecek kuşakların sağlıklı olabilmesi için 55 yaşından büyük erkek ve 40 yaşın üzerindeki kadından doğan çocukların öldürülmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü ona göre bu çocuklar “sakat” doğacaklardır. Sakat doğan çocuklar ise toplumun geleceği açısından sorun olacaktır. Dolayısıyla bunlara yaşam hakkı verilmemelidir.

Yunan aile yapısında baba otoriter bir konumdaydı. Aile içi ilişkilerde ve her türlü sorumluluk halinde son söz babaya aitti. Yunan aile geleneğine göre istenmeyen çocuklar terk edilebiliyordu. Çocuk dünyaya geldikten sonra, baba onun yaşamı hakkında karar veriyordu. Buna göre, çocuk doğduktan sonraki ilk birkaç gün içerisinde babanın kararıyla kabul veya terk ediliyordu. Çocuğun aile tarafından kabul edilmemesinde en önemli etkenlerden biri bebeğin engelli olarak dünyaya gelmesiydi. Bir diğer etken ise, ailenin ekonomik durumunun çocuğa bakamayacak derecede kötü olmasıydı. Terk edilen bebek, halka açık bir yere bırakılırdı. Özellikle kız çocukları çoğunlukla terk ediliyordu. Çocuğun halkın görebileceği bir yere bırakılmasındaki temel amaç başkalarının bebeği sahiplenip büyütme ihtimalidir⁷⁵.

Yunanlılar, dönemin diğer kültürlerinin tıp alanında ortaya koydukları gelişmeleri yakından izlemişlerdir. Yunanlı hekimler başta Mısır olmak üzere çevre kültürlerin tıbbi bilgilerinden istifade etmişlerdir. Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerinde gelişme gösteren bilgiler daha sonra Yunan tıbbi kapsamında toplanmış ve Hipokratik

⁷³ Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*, İstanbul 2013, s. 17.

⁷⁴ Nazmiye Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ankara 2007, s. 49.

⁷⁵ Mutluay, *a.g.e.*, s. 51-52.

tıp⁷⁶ ortaya çıkmıştır. Hipokrat öncesi Yunan tıbbı filozofların düşünceleri ile yoğrulmuştur. Tıpla ilgili konuları felsefi düzeyde geliştiren filozoflar aynı zamanda hekimdirler. Filozof hekimler dönemi olarak da adlandırılan bu süreçte tıp ile ilgili konulara daha çok felsefi açıdan çözüm yolları bulmuşlardır⁷⁷. Tıp alanında yapmış oldukları gözlemleri felsefe ile destekleyerek ortaya koymaya çalışmışlardır. Tıptaki ilk gelişmeleri yapan Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarında ise durum biraz daha farklıdır. Buradaki tıp daha çok pratik ihtiyaçlara cevap verme şeklinde gelişme göstermiştir. Buna karşılık Yunan tıbbı felsefeden oldukça etkilenmiştir. Tıbbın babası olarak bilinen Hipokrat, her ne kadar tıbbı felsefeden ayıran kişi olarak tanımlanmış olsa bile kendisi de yetersiz kaldığı fizyoloji ve anatomi alanındaki eksikliğini felsefi düşüncelerle kapatmaya çalışmıştır⁷⁸. Gözlemler ve ayrıntılar neticesinde hastalara ne tür cerrahi operasyonların yapılacağına karar verilerek tedavi yöntemleri uygulanmıştır.

Hipokrat, Yunan tıbbını, M.Ö V. yüzyılda, felsefeden ayırarak rasyonel bir çizgiye girmesini sağlayan kişidir. Modern tıbbın babası olarak anılmasını, sihir ve büyü gibi geleneksel tedavi metotlarına karşı akıllı ve deneyi ön plana koymasında gösterdiği başarıya borçludur. Gözlemlerinden hareketle kaleme aldığı eserlerinde hastalıklara, doğaüstü güçlerin değil, sindirilemeyen besin artıklarından kaynaklanan ve giderek vücuda yayılıp insanın nefes almasını engelleyen gazların sebep olduğunu söylemiştir. İşe yaramaz teori ve hurafelerden tıbbı temizlemeyi kendisine amaç edinmiştir. Hastalığı, vücudun kendisini hasta eden etkenlerle yaptığı mücadele olarak görmüştür. Hekim ise bu mücadelede hastaya yardımcı olan taraftır. Onun tıba en büyük katkısı, tıbbı boş inanç ve uygulamalardan kurtararak hekimliğe yeni bir saygınlık kazandırmasıdır. Etkisi yüzyıllar boyunca devam etmiş ve modern zamanda halen unutulmamıştır⁷⁹.

Hipokrat sonrası dönemde doktorların eğitimi usta-çırak ilişkisi şeklinde devam etmiştir. Ancak bu durum sadece çırağın ustasına bağlı kalmasını ve tıbbi gelişmenin sadece çırağın ustasından öğrendiği ile sınırlı kalmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum ise Yunan tıbbının alışılmış olandan vazgeçmemek, yeni olanı kabullenmemek

⁷⁶ Hipokratik tıp, geniş bilimsel bilgi ile derinlemesine bir klinik tecrübe üzerinde yükselir. Hastalıklar neden-sonuç ilişkisi içinde açık ve tutarlı bir şekilde muhakeme edilir. Bu tıbbın bir diğer özelliği ise etik değerlerin önemidir. Anatomi bilgisinin azlığı doğru gözlem ve en ince ayrıntısına inilen akıl yürütmeleri ile giderilmeye çalışılır. Daha fazla bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 69-75.

⁷⁷ Bayat, *a.g.e.*, s. 87.

⁷⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 67.

⁷⁹ Bayat, *a.g.e.*, s. 90-91.

ve onu dışlamak gibi durumlarla karşı karşıya gelmesine neden olmuştur⁸⁰. Hekimler, tıp alanında ortaya yeni fikirler koymaktan ziyade inandıkları teorilere sıkı sıkıya bağlanarak diğer teorileri çürütmek amacıyla büyük uğraşlar göstermiş, bu durum ise tıbbın duraklamasına sebebiyet vermiştir⁸¹.

Eski Yunan'da gördüğümüz yeni doğan bir bebeğin yaşam hakkının ailesinin kararına bırakılması, bazı farklılıkları olsa da, Roma toplumunda da geçerlidir. Yani çocuğun yaşam hakkı ailesinin özellikle de babasının elindedir. Bebeğin aileye kabulü ve reddi kararı alınırken akraba, yakın ve komşulardan oluşan bir aile mahkemesi kurulur ve burada fikir alışverişinde bulunulurdu. Çünkü Roma'da engelli olarak dünyaya gelen veya istenmeyen çocuklar, kentin çöplüğüne bırakılıp ölüme terk edilirdi⁸².

Ortaçağ Avrupası'nda bilim ve düşünce gerilemiştir. Bilimsel gelişmelerin durduğu bu dönemde tıp alanında da büyük bir durgunluk yaşanmış ve Galen'in⁸³ ortaya koyduğu tıp etkili olmuştur. Ortaçağ Avrupa insanı, Galen'in tıp alanında ortaya koyduğu bilgilere sıkı bir şekilde bağlanmıştır. Skolâstik tıp ve Galenik tıp olarak isimlendirilen Ortaçağ tıbbı, Galen'in fikirlerine dogmatik bir biçimde bağlılık göstererek bu fikirleri hiçbir şekilde sorgulamamıştır. Daha sonraları Rönesans'la birlikte Avrupa bu karanlık dönemden çıkmıştır⁸⁴. Her ne kadar Rönesans döneminin başında Galen'in ortaya koyduğu fikirler, geçerliliğini koruyor olsa da yine de tıp alanında değişimler yaşanmıştır. Sayıları az olmasına rağmen, Galen'in fikirlerini sorgulayan ve Hipokrat dönemi ile İslam dünyasındaki ilerlemeyi inceleyenler vardır. Bunlar doğayı ve insanı, deney ve gözlem yoluyla anlama ve açıklamaya çalışmışlardır⁸⁵.

Hıristiyanlık inancına göre, aciz ve yoksullara yardım edilmesine önem verilmiştir. Bedensel hastalıkların sadece Tanrı tarafından onun yardımıyla iyileşeceği anlayışı hâkim olmuştur. Hz. İsa'nın Tanrı'nın yardımıyla fiziksel engellileri ve hastaları nasıl iyileştirdiği ile ilgili İncil'de yer alan bilgiler de bu anlayışın pekişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tedavi yapılırken kutsal su, dua ve ellerin

⁸⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 77.

⁸¹ Bayat, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁸² Mutluay, *a.g.e.*, s. 103.

⁸³ Claudius Galen'in hayatı ve tıp alanındaki faaliyetleri için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 83-90; Bayat, *a.g.e.*, s. 115-117.

⁸⁴ Aydın, *a.g.e.*, s. 91.

⁸⁵ Bayat, *a.g.e.*, s. 137.

vücutun üzerinde dolaştırılması gibi yöntemlere başvurulmuştur⁸⁶. Örneğin, 1664'te Saint-Nicolas-de-Port'da, on iki yaşındaki kötürüm olan Jeanne Fardé, buradaki kilisede ayin esnasında Aziz Nicolas'ın gelip koluna, dizine ve bacaklarına dokunduğunu anlatmıştır. Aziz, burada Hz. İsa'nın kötürümleri iyileştirmesini kullanmaya çalışmıştır⁸⁷.

Ortaçağ'da sürekli meydana gelen savaşlar, kıtlık ve salgın hastalıklar nedeniyle manastırlar hastaların çok sık başvurduğu yerler olmuşlardır. Tarikatların elindeki manastırlar, hasta, yaralı ve güçsüzler için sığınılacak bir yer olarak görülmüştür. Aziz Benedict tarafından kurulan ve ismiyle anılan tarikat, tıp ile yakından ilgilenmiştir. Hem manastır hem de hastane olarak kullanılacak olan pek çok bina inşa edilmiştir. 720 yılında İrlandalı bir keşiş tarafından kurulan Aziz Gall Manastırındaki hastane bunlardan en bilinenidir. Kendi başlarına, özerk olarak hizmet veren bu hastanelerde manastırın bahçesinde yetiştirilen bitkilerden ilaçlar üretilmiştir. Buradaki hastalara verilen tıbbi bakım ise oldukça zayıftır. Hastaların beslenme, giyim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra tedavi yöntemi olarak ise dualar ve büyüden başka pek bir şey uygulanmamıştır⁸⁸. Kilise ve tarikatın başındakilerin eliyle birtakım mucizeler yoluyla bedenen veya zihinsel anlamda engelleri olanlar sağlıklarına kavuşuyordu. Bedensel rahatsızlıkları olanlar uykularında Hz. Meryem'i görmüşlerdir. Hz. Meryem, onların kiliseye gelmesini ister. İbadetini yerine getirdikten sonra hasta kendisini çok daha iyi hisseder. Ancak sağlığa kavuşmanın hemen olmadığı zamanlar da olmuştur. Bazıları ibadetini yerine getirdikten sonra hemen ayağa kalkarken, kimileri ise uzun bir aradan sonra iyileşebiliyordu⁸⁹.

Büyü ve telkin Ortaçağ Avrupa tıbbında önemli bir yere sahiptir. Hastalıkların nedeni ruhun şeytan tarafından ele geçirilmesi olarak biliniyordu. Bu tür durumlarda şeytan çıkartma yöntemi hastalıkların tedavisi için kullanılmıştır. Ayrıca pek çok cadılık vakası da görülmüştür⁹⁰. Din adamlarının telkinlerinin etkisiyle Ortaçağ Avrupa insanı, içinde yaşadığı toplumun insanüstü güçlere sahip ve gözle görülmeyen varlıklarla dolu olduğuna inanmıştır. Bu varlıklar, insanları istila ederek onlara tedavisi mümkün olmayan hastalıklar bulaştırır. Hastalıklarının ne olduğu hakkında fikir beyan etmekte

⁸⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 91.

⁸⁷ Jacques Gélis, "Beden, Kilise ve Kutsal", *Bedenin Tarihi Rönesans'tan Aydınlanma'ya*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 1, Çev. Saadet Özen, İstanbul 2008, s. 71.

⁸⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 92.

⁸⁹ Gélis, *a.g.m.*, s. 71.

⁹⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 92.

zorlanan hekimler, akıl ve ruh sağlığı yerinde olmayanların bu tür metafizik varlıkların etkisinde olduklarını açıklamışlardır. Bunun yanı sıra engelli olarak doğan ya da hayatının daha sonraki bir döneminde değişik bedensel ve ruhsal hastalıklara yakalananlara da cadı muamelesi yapmışlardır⁹¹.

Toplum için tehlikeli olabilecekleri düşünülen bu insanlar kilise ve devletin sıkı takibi altındadırlar. Engizisyon mahkemelerinin kurulmasıyla, cadı olarak isimlendirilen fakat aslında özürlü olanların yargılanmasının ve onlara ağır cezalar verilmesinin yasal yolu da açılmıştır. Özellikle bedensel yönden yıpranmış ve çirkin görünen veya zihinsel anlamda bir eksikliği bulunan insanlar, kilise ve pazar meydanlarında diri diri yakılmışlardır. Rönesans, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi'nin başlarına kadar pek çok insan, cadı oldukları gerekçesiyle yakılarak öldürülmüşlerdir⁹².

Ortaçağ'ın sonları Rönesans ile kendini gösterir. Deniz yollarının keşfedilmesi, okyanuslara dayanıklı gemilerin yapılması, yeni keşfedilen Amerika kıtasından getirilen bol miktarda altın ve gümüş ile para ekonomisinin güçlenmesi, yine kıtada yetişen tarım ürünleri⁹³, matbaanın icadı ve barutun yaygınlaşmasıyla Avrupa'da Rönesans adı verilen yeni bir yaşam tarzı doğmuştur⁹⁴. Bu dönemle birlikte Avrupa toplumu, Hıristiyanlık ve kilise baskısından yavaş yavaş kurtularak bir uyanma dönemine girmiştir. Rönesans, bilimi ve felsefeyi, akılcı ve araştırmacı bir yaklaşımla analiz etmeye başlamıştır. Tıp alanında da önemli değişimler yaşanmaya başlamış ve modern tıbbın doğuşu bu dönemde hazırlanmıştır. Galen'in Ortaçağ boyunca temsilciliğini yaptığı ve kilise tarafından dogmatik bir hale getirilen tıp anlayışı, Rönesans'la birlikte eleştiriye ve bilimsel incelemeye tabi tutulmuştur. Dinin baskısından kendisini kurtarmaya başlayan tıp alanında önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde İtalyan üniversiteleri büyük bir üne sahip olmuşlar ve dünyanın farklı yerlerinden öğrenciler tıp eğitimi almak için buraya gelmişlerdir. İnsan bedeninin daha iyi tanınması amacıyla artık daha fazla disseksiyon⁹⁵ yapılmaya başlanmıştır. İnsan

⁹¹ Ali Seyyar, *Özürlülere Adanmış Sosyal Politika Yazıları*, Adapazarı 2006, s. 4.

⁹² Seyyar, *a.g.e.*, s. 5.

⁹³ Kıtanın keşfiyle burada bulunan altın, gümüş ve tarım ürünleri Avrupa'ya taşınmıştır. Bu değerli ürünler, Avrupa'nın sosyal, ekonomik ve bilimsel anlamda gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Daha fazla bilgi için bkz. David Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, İng. Çev. Osman Bahadır, İstanbul 1995.

⁹⁴ Bayat, *a.g.e.*, s. 136.

⁹⁵ Disseksiyon: Herhangi bir canlının içyapısını incelemek üzere kesip açma olayı, kesip ayırma açıklama. www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 20.08.2015); Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2004, s. 477.

anatomi ile birlikte cerrahi de öğretilmiştir⁹⁶. Kimi anatomistler karşı çıkmış olsa dahi Ortaçağ'ın sonlarına doğru, anatomi çalışmaları için kadavra teşrihi başlamış ve zamanla hız kazanmıştır⁹⁷.

Rönesans, cerrahinin de yeniden doğmasını sağlamıştır. Modern cerrahinin temelleri bu dönemde atılmıştır. Anatomi alanındaki gelişmeler cerrahinin de gelişimine katkıda bulunmuştur. Barutun savaşlarda kullanılmasıyla birlikte yaralanmalar ve cerrahi operasyonlara olan ihtiyaç artmıştır. Ayrıca Eski Yunan'da halledilemeyen cerrahi sorunlar için yeni çözüm önerileri getirilmiştir. Buradan hareketle 16. yüzyılın en önemli cerrahı Fransız Ambroise Paré (1510-1590) karşımıza çıkmaktadır. O zamanlar cerrahi müdahalelerle ilgilenen berber-cerrahlar bulunmaktadır. Bunlar el, kol ve bacak gibi organları da kesmişlerdir. Ambroise Paré'nin baba ve amcası da bu işle meşguldürler. Kurdukları cemiyetin üyeleri yaraların tedavisi, dağlama, abselerin açılması, merhem ve yakıların uygulanması gibi tıbbi müdahalelerde bulunmuşlardır. Paré, Latince ve Yunanca bilmediği için üniversiteye gidememiş ve berber-cerrah olmaya karar vermiştir. Paris'te bir berber-cerrahın yanında çalışmış ve daha sonra Hotel-Dieu hastanesinde revir cerrahlığı yapmıştır. Paré'nin bu meslekte asıl tecrübesi orduda yaptığı çalışmalardır⁹⁸. 1559'da Paris'e dönen Paré, bir kitap kaleme almıştır. Bu kitap onun tanınmasını sağlamış ve sarayda cerrah olarak ölüncüye dek çalışmıştır. Fiziksel engellilerin tedavisinde de önemli katkıları olmuştur. Paré o zamana kadar uygulanan tıbbi tedaviye yenilerini eklemiştir. Kesilen organlardan sonra bölgenin dağlanmasından ziyade damarların bağlanması daha doğru olacağını söylemiştir. Paré'nin getirdiği bir diğer yenilik ise kangren olan dokunun sağlam olan kısımdan itibaren kesilmesidir⁹⁹. Böylece amputasyon¹⁰⁰ sonrası hastaların kan kaybından ölmesinin önü alınmaya çalışılmıştır. Kangren olmuş bölgedeki sağlam dokulardan kesilmesini tavsiye etmesi de hayati bir önem taşımaktadır. Aksi durumlarda kangren olmuş bölge daha da genişleyerek hastanın kaybedilmesine sebep olabiliyordu.

17. ve 18. yüzyılda tıp alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 18. yüzyılda zihinsel ve ruhsal hastalıkların tedavisinde kayda değer gelişmeler yaşanmıştır.

⁹⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 107.

⁹⁷ Rafael Mandressi, "Teşrih ve Anatomi", *Bedenin Tarihi Rönesans'tan Aydınlanma'ya*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 1, Çev. Saadet Özen, İstanbul 2008, s. 255.

⁹⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 112-113.

⁹⁹ Bayat, *a.g.e.*, s. 138-139.

¹⁰⁰ Amputasyon: Vücutun herhangi bir organının özellikle de kol veya bacağın tamamının ya da bir bölümünün cerrahi bir operasyon neticesinde kesilmesi, kesme, kesim. Bkz. Unat, İhsanoğlu, Vural, *a.g.e.*, s. 453.

Daha önceki dönemlerde kötü ruhlara ya da işlenen bir günahın bedeli olarak algılanan ruh ve sinir hastalıkları artık doktorların ilgi gösterdiği bir alan haline gelmiştir. Sosyal koşulların da insan psikolojisi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu kabul edilmiştir. Bu dönemin önemli temsilcilerinin başında Fransız Philippe Pinel (1755-1826) gelmektedir¹⁰¹. Fransa’da Philippe Pinel ve İngiltere’de ise William Tuke’un öncülüğünde modern psikiyatri biliminin kuruluş yılları da bu yıllardadır. Zihinsel engelliler, artık evlere kapatılmayarak akıl hastanelerine tedavi amacıyla gönderilmeye başlamışlardır. Daha da önemlisi 1794’te Pinel, Paris’teki akıl hastalarının zincirlerini kırarak onları tedavi etmeye başlamıştır¹⁰². Pinel’in getirdiği yeni uygulama diğer Avrupa ülkelerinde de önemli bir tesir bırakmıştır. Pinel’in bu hareketi, Fransız İhtilali’nin getirmiş olduğu “eşitlik, özgürlük, kardeşlik” gibi ilkelere uygun olarak önemli bir girişim olarak görülmüştür¹⁰³.

Daha önceleri berber-cerrahlar marifetiyle gerçekleştirilen el-ayak kesme işlemleri 18. yüzyılda yerini alanında başarılı olmuş doktorlara bırakmıştır. İngiliz J. Hunter (1723-1793), bir cerrahın el becerisi yanında genel tıp bilgilerine de sahip olması gerektiğini savunmuştur. Hunter’la birlikte cerrahi, bilimsel tıbbın bir alanı haline gelmiştir¹⁰⁴.

19. yüzyılda tıptaki gelişmeler devam etmiştir. Cerrahi alanında henüz istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Acı, kanama ve ameliyat sonrasındaki tedavi için çözüm yolları tamamen bulunmuş değildi. Acının dindirilmesi için bir ara hipnoz yöntemi denenmesine rağmen başarılı olunamamıştır. Özellikle yaralardaki enfeksiyonlar ameliyatları zor bir duruma düşürüyordu. Başarılı geçen operasyonlar kötü sonuçla bitebiliyordu. Ameliyat sonrası, açılan yaralar iltihaplandıktan sonra kabuk bağlıyordu. Ampütasyon vakalarında ölüm oranı %45’lere kadar ulaşıyordu. Bir de ameliyat sonrası hastalar kan kaybından hayatını kaybediyorlardı¹⁰⁵. Bu yüzyıl doktorlarına yapılan en büyük eleştirisi, hastaların acılarını göz ardı etmeleri ve bunu küçümsemeleridir. Ölmek

¹⁰¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 124.

¹⁰² Artvinli, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁰³ Artvinli, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰⁴ Bayat, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁰⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 129.

üzere olan hastalara dahi morfin kullanılmamaları onların acıya karşı duyarsız oldukları düşüncesinin yerleşmesine sebebiyet vermiştir¹⁰⁶.

Acı karşısında doktorların bu denli umursamaz davranmalarını üç açıdan ele alabiliriz. Bunlardan birincisi Hıristiyanlar, özellikle de Katolikler arasında acının hem bir lütuf hem de bir ceza olarak görülmesidir. Katolik ülkeler Protestan ülkelere nazaran daha az ağrı kesici kullanmışlardır. İkincisi klinik gelenektir. Sonuncusu ise dirimselcilik akımıdır. Bu akıma göre, gerek hastalık esnasında gerekse de sağlığa kavuşmada hastanın manevi gelişimi çok önemli bir yer tutmaktadır. Dirimselcilikten hareketle tıp doktorları acı çekmenin hastanın yaşama gücünün bir göstergesi olduğunu ve iyileşme yolunda önemli bir aşama olduğuna inandıkları için bunu son derece normal karşılamışlardır¹⁰⁷. Ancak yine de bazı hekimler acıyla baş etmenin ve onu hafifletmenin yollarını aramışlardır.

Sanayi Devrimi ile birlikte makineleşmenin artması ve sanayide çok sayıda insanın çalışmaya başlaması, beraberinde insan sağlığını olumsuz yönde etkileyen gelişmelere sebebiyet vermiştir. Uzun süre ve sağlıksız koşullarda çalışmak zorunda bırakılan işçiler arasında bedensel yorgunluktan kaynaklanan iş kazaları meydana gelmiştir. Bunun neticesinde vücutlarının tamamını veya bir bölümünü (özellikle de el, kol ve ayak) buharla çalışan makinelere kaptıran insanlar, hayatlarının geri kalan kısmını engelli olarak sürdürme mecburiyetinde kalmışlardır.

19. yüzyıl boyunca meydana gelen iş kazalarında pek çok çalışan ya hayatını kaybetmiş ya da vücudundan herhangi bir organını yitirmiştir. İşverenler meydana gelen kazaların boyutlarını gizlemek amacıyla bazen yaralıları evde tedavi etmeye çalışmışlardır. İş kazalarına kurban gidenler genellikle gençlerden oluşmaktadır. Makinelerin bakımından sorumlu tutulan gençler, görevlerini yerine getirirken büyük tehlikelerle karşılaşmışlardır. Bu tehlikelerin nedenlerine bakacak olursak, makinelerin çarkları, miller ve kayışlar ender olarak korunmaktadır. Kazaların pek çoğu temizleme, onarım ve yağlama yapıldığı esnada meydana gelmiştir. Üretimin devam etmesi için makineler durdurulmadan işlemlerin yapılması, çalışma alanının darlığı ve gürültü bu

¹⁰⁶ Olivier Faure, "Hekimlerin Bakışı", *Bedenin Tarihi Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 2, Çev. Orçun Türkay, İstanbul 2011, s. 22.

¹⁰⁷ Faure, *a.g.m.*, s. 23.

kazalara davetiye çıkaran etkenler olmuşlardır¹⁰⁸. Üst katta çalışan işçilerin el, kol veya bacağı makinelere sıkıştığı anlarda ise zemin veya bodrum katta yer alan makinenin durdurulması zaman almıştır. İçeride bulunan gürültü de yardım çığlıklarını bastırmıştır. Yaralanmaların çoğu bir uzvun kopması ya da ezilmesi şeklindedir. 1846-1852 yılları arasında Saint-Sauveur Hastanesi'ne götürülmüş olan 406 yaralıdan 289'u çark, 28'i kayış, 13'ü tekerlerin; 21'i de tarakların ya da manivelaların kapması neticesinde engelli konumuna düşmüşlerdir. Meydana gelen kazaların tek sebebi işçiler olarak gösterilmiştir. İşçiler, dikkatsizlikle, ihtiyatsızlıkla ve sarhoş olmakla suçlanmışlardır. Herhangi bir güvencesi olmayan işçiler sakat kalınca aileleri tarafından bakılmak durumundaydı. Yüzyılın sonunda 9 Nisan 1898 tarihine kadar bu durum aynı şekilde devam etmiştir. Bu tarihte çıkarılan yasa ile iş kazaları kanun kapsamına alınmıştır¹⁰⁹.

1780 ile 1920'li yıllar engelliliğin gelişimi açısından önemli yıllardır. Bu dönemler arasında özürülük ilk kez bir değer kazanmış ve tedavi edilebilir yaralı bir beden olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönüşüme rağmen, engelliler toplum tarafından alay konusu yapılmaya, aşağılanmaya devam ediyordu. Bu kişiler, hayırsever derneklerin himayesinde, iş göremeyen insanlar olarak değerlendirilmişlerdir. Toplumsal bir sorun olarak görülen özürülük ile yoksulluk arasında bir ilişki kurulmuş ve bu ilişki 19. yüzyılın sonuna dek sürmüştür. Özürülüler; sokaktaki insanlar, yazarlar, bilginler tarafından iğrendirici ve sefil olarak görülürler. Ancak 18. yüzyılın sonunda tarihsel bir dönüm yaşanmasıyla, özürülü insanlar artık eğitime uygun, aşağı tabaka, çirkin ve korkutucu görüntülerinden sıyrılmaya başlamışlardır. Diderot, gözü görenler ile görmeyenler arasında yetenek açısından hiçbir farkın olmadığını dile getirmiştir. Doğaları gereği engelli insanların diğer insanlardan aşağı oldukları fikri kırılmıştır. İnsanların temelde eşit oldukları görüşünden hareket edilmiştir ki burada Aydınlanma Çağı'nın etkisi büyüktür. Valentin Haüy görme engelli gençlerin eğitilmesi, Papaz De Lepee genç işitme engellilerin eğitimi ve Jean-Marc-Gaspard Itard'ın zihinsel anlamda geriliği olanların eğitimi hususundaki çabaları kayda değerdir¹¹⁰.

¹⁰⁸ 1847-1852 yılları arasında Fransa Lille'de meydana kazaların istatistikleri ve konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Alain Corbin, "Bedenin Acıları, Sıkıntıları ve Sefaleti", *Bedenin Tarihi Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 2, Çev. Orçun Türkay, İstanbul 2011, s. 198.

¹⁰⁹ Corbin, *a.g.m.*, s. 199.

¹¹⁰ Henri-Jacques Stiker, "Yeni Özürülü Beden Algısı", *Bedenin Tarihi Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 2, Çev. Orçun Türkay, İstanbul 2011, s. 219-221.

Genellikle, genç engellilerin eğitimi amacıyla kurulan kurumların sayısı yüzyıl boyunca azdır. Fransa'da devletin kurduğu iki okulun yanında 37 adet özel okul kurulmuştur. Ancak bu okullar engellilerin ihtiyacını giderecek seviyede değildir. Dolayısıyla, duyu engeli olanlar ya ailelerin yanında ya yaşlı ve zihinsel engellilerin kaldığı düşkünlerevinde veya hastanelerde ya da dilenci olarak sokaklarda yaşıyorlardı. Kendileri için kurulan eğitim kurumlarına gidebilmek için burs almaları gerekmektedir. Aksi takdirde kendileri veya aileleri bu ücretleri ödeyecektir ki ekonomik durumu iyi olmayan ailelerin bu giderleri karşılaması neredeyse imkânsızdır.

Fiziksel engellilere bakacak olursak, onlar için herhangi bir özel eğitim kurumu yoktur. Onlar da ailelerinin yanında ya da yukarıda anlatıldığı gibi sokak, düşkünlerevi veya hastanede hayatlarını devam ettirmek zorundadırlar¹¹¹. Ancak onlar için de gelişmeler yaşanmıştır. 9 Nisan 1898 tarihli yasa ile engellilik kavramı toplumsal bir anlam kazanmıştır. Yani onlar, toplumun bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Toplum içinde bir saygınlık elde etmişlerdir. Bir engellinin, savaşta kaybettiği bacağına yerine takılan suni bacağı çıkarıp gösterebilmesi veya bir makinenin kopardığı kolu göstererek hakkını araması gibi ilerlemeler yaşanmıştır. Kazaya uğrayan veya Birinci Dünya Savaşı'nda yaralanan kişilerin bedeni, artık, hilkat garibesi, tanrının isteği doğrultusunda bozulmuş veya bu bireyler daha aşağı seviyede bir varlık olarak görülmemiştir. Toplumun faydası için yapılan bir iş neticesinde engellilik yaşandığı için bütün toplum bundan sorumlu tutulmuştur¹¹².

20. yüzyılda ise tıp alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bilgisayar vasıtasıyla birçok teknolojik gelişmenin tıpta kullanılmasıyla birlikte en zor ameliyatlara bile kolay bir şekilde yapılmaya başlanmış, toplu ölümlere ve nüfus kırılmalarına sebebiyet veren salgın hastalıklara çözüm bulunmuştur. Tıp alanında görülen bu gelişmeler engellilerin hayatını da oldukça kolaylaştırmıştır¹¹³. Buna karşın yine de engellileri değersiz gören rejimler de var olmuştur. Örneğin, Nazi rejiminde bedensel veya zihinsel anlamda engeli bulunanlar yok edilmişlerdir. Bu uç örneğe rağmen, engellilerin topluma katılımları sağlanmış ve kamusal alanda kendilerine haklar

¹¹¹ Stiker, *a.g.m.*, s. 221-222.

¹¹² Stiker, *a.g.m.*, s. 230.

¹¹³ Bayat, *a.g.e.*, s. 155.

verilmiştir. Sonuç olarak engelliler, özellikle son iki yüzyılda sefaletten ve terk edilmişliklerden kurtarılarak topluma kazandırılmışlardır¹¹⁴.

Netice olarak 18. yüzyılın sloganı mutluluk, 19. yüzyılın sloganı özgürlük, 20. yüzyılınki ise sağlık olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü 1949 yılında sağlıklı olmanın evrensel bir hak olduğunu belirtmiştir. Birçok devletin anayasasında da yer alan bu hak insan sağlığının korunması ve idame ettirilmesi temelini dayanmaktadır. Örgütün, “insanın bir bütün olarak, bedensel, zihinsel ve toplumsal anlamda iyi olma hali” şeklindeki sağlık tanımı bütün dünyada kabul edilir olmuştur¹¹⁵.

¹¹⁴ Stiker, *a.g.m.*, s. 230.

¹¹⁵ Anne Marie Moulin, “Tıbbın Karşısında Beden”, *Bedenin Tarihi Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 3, Çev. Saadet Özen, İstanbul 2013, s. 17.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE ENGELLİLİK VE ENGELLİ KAVRAMI

1.1. Osmanlı Devleti ve Engelliler

Genel olarak Müslümanlar arasında özelde ise Osmanlı Devleti'nde engellilerin toplumsal hayatta diğer insanlarla birlikte yaşamlarını sürdürdükleri ve sosyal hayattan dışlanmadıkları görülür. Engelli insanların toplumdaki yeri, İslam dininin belirlediği esaslar çerçevesinde olmuştur. Kuran'da konuyla ilgili yer alan ayetler ve Peygamber'in hadis ve sünnetlerinde kendisini gösteren bir bakış açısına sahiptir¹¹⁶. Doğuştan veya kaza, savaş, afet vb. nedenlerle sonradan engelli konumuna düşen insanlar, toplum ile iç içe yaşamıştır. Sosyal hayatın bir parçası olarak görülen hasta ve engelliler, yardıma muhtaç kimseler olarak kabul görürlerdi. Dolayısıyla her türlü yardım ve desteği hak ediyorlardı¹¹⁷. Eski Yunan ve Roma'da sıklıkla görülen engelli olarak dünyaya gelen çocukların ailesi ve toplum tarafından reddedilerek ölüme terk edilmeleri hadisesi Osmanlı Devleti'nde yaşanmamıştır.

Osmanlı Devleti yaygın bir şekilde vakıf sistemini uygulamıştır. Bir mülkün geliri, dini amaçlara veya bağış işlerine tahsis edilmiştir. Kalacak yeri olmayanlar buralarda misafir edilir ve karınları doyurulurdu. Pek çok vakfın vakfiyesinde bunu

¹¹⁶ Artvinli, *a.g.e.*, s. 23-24.

¹¹⁷ Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s. 157.

görmek mümkündür¹¹⁸. Bu vakıfların pek çoğu kurucularının inşa ettirdikleri imaret, tabhane, misafirhane, dârüşşifâ, dulevi, tekke, zaviye ve kervansaray gibi aciz ve kimsesizlerin barındırıldığı mekânlar olabildiği gibi, inşa gerektirmeyen bazı vakıflar da mevcuttur. Yetimlere aylık bağlanması, aciz ve yetimlere kömür parası verilmesi, öksüz kızlara çeyiz yapılması, yetim ve dullara giyecek ile erzak yardımı sağlanan yerler bu kategoride yer almaktadır¹¹⁹.

Vakıfların yanı sıra zekât, fitre gibi dini uygulamalarla zengin ile fakir arasındaki uçurum kapatılmaya çalışılmıştır. Sakat ile fakirlerin ihtiyaçları sadakaların yanı sıra vakıf, bimarhane, şifahane ve tekke-zaviye gibi kurumlarla karşılanmıştır¹²⁰. Devlet, halk sağlığı ve günümüzde belediyeler vasıtasıyla gerçekleştirilen bazı kamu hizmetlerini maddi durumu iyi olan hanedan ailesi ve hayırsever vatandaşlarıyla paylaşmıştır. Bu durum ise toplum ile devletin bütünleşmesini sağlamıştır.

İslâm dininin engellilere sağladığı kolaylıkları kendisi de sürdüren Osmanlı Devleti, bünyesindeki engellileri bazı vergilerden muaf tutmuştur. Ekonomik durumu iyi olmayanlarla kadın, çocuk, ihtiyar ve fiziksel engellilerin cizye vergisinden muaf tutulma geleneğini Osmanlı Devleti devam ettirmiştir¹²¹. Vergi muafiyetinin dışında kendilerine maddi yardımlarda da bulunulmuştur.

Padişahlar, vergi vermeleri ve devlete bağlı kalmaları karşılığında tebaasının refah ve adaletini sağlamakla yükümlüdürler. İhtiyaç sahipleri Padişaha yazdıkları arzuhallerde içinde buldukları maddi sıkıntıları anlatarak yardım istemişlerdir. Padişah tarafından uygun görülmesi durumunda yardıma muhtaç kişilere maddi yardımlarda bulunulmuştur¹²². Çünkü bu durumdakiler devletin gözünde yardım edilmesi gereken kimseler olarak değerlendirilmişlerdir¹²³. Bunun yanı sıra çalışarak geçimini sağlama olanakları bedensel engelleri yüzünden kısıtlı olan bu insanları

¹¹⁸ Süleymaniye Külliyesi'nin vakfiyesinde "Yabandan kimesneye bakraç ile aş ve etmek virilmeye. İllâ meğer ki virilen kimesne fakir olup, asla cihet-i maâş olmayıp; ehl-i ilm olup ve yâhud sâdâtdan olup; fakîr olup ve yâhud a'mâ (kör) ve zemîn (felçli) ve marîz (hasta) ve fakîr olup, kemâl-i ihtiyâcı var idüğü ma'lûm ola. Bu takdirce bakraç ile aş ve etmek virile" denilerek yemek dağıtılırken dikkat edilmesi gereken hususlarda açıklama yapılmıştır. Bkz. Sarı, "Türk Tarihinde Âcizlerin Korunması", s. 26.

¹¹⁹ Sarı, "Türk Tarihinde Âcizlerin Korunması", s. 23-24.

¹²⁰ Özbayrak, *a.g.e.*, İstanbul 2013, s. 26; Nil Sarı, "Türk Tarihinde Âcizlerin Korunması", s. 23.

¹²¹ Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 38.

¹²² Özbayrak, *a.g.e.*, s. 27.

¹²³ Özbek, *a.g.e.*, s. 49.

himaye etmek, padişahın merhamet ve cömertliğini göstermesi açısından son derece önemli görülmüştür¹²⁴.

Osmanlı Padişahları özellikle sağır ve dilsiz olarak dünyaya gelen engellileri saraylarında himaye etmişlerdir. Bunların dışında kalan fiziksel ve zihinsel engellilere ise maddi yardımlarda bulunmuşlardır. Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman, oğlu Şehzade Mehmed için yaptırdığı Şehzade Camisi'nin içine İstanbul'daki fakir körlere bakımları için bir bina inşa ettirmiştir. Burada iskân ettirilen körlere sabah akşam yemek dağıtılmıştır. Bunlar her sene Muharrem ayında başlarına sarık sarıp, abalarını giyip omuzlarına beyaz renkli bir torba takarak yedi-sekiz kişiden oluşan gruplar halinde elleriyle birbirlerinin omuzlarına tutunmak suretiyle İstanbul mahallelerinde dolaşmışlardır. Bu ayda hemen her hanede aşure pişirildiği için evlerden bunlara aşure harcı olmak üzere pirinç, buğday, fasulye ve nohut gibi malzemeler verilmiştir. Omuzlarına taktıkları torbalara bu malzemeleri dolduran görme engelliler, bir ay boyunca bu şekilde topladıkları erzakın bir miktarı ile aşure pişirip Hz. Hüseyin'in adına dağıtmış, geri kalanlarını satıp elde ettikleri geliri aralarında bölüşmüşlerdir¹²⁵. Devlet tarafından desteklenen bu tür örneklere rağmen, genel olarak toplumdaki engellilerin bakım ve yaşeleri vakıflar eliyle gerçekleştirilirdi. Ancak zaman içerisinde vakıf müessesesinin işlevini yitirmeye başlaması ve modern sosyal kurumların inşasıyla birlikte ihtiyaç sahiplerine sağlanan yardımlar devlet eliyle gerçekleştirilir bir hale gelmiştir.

Engelli eğitiminde, Avrupa'da dikkat çekici bir canlılık görünürken Osmanlı Devleti'nde engellilerin eğitilmesi ve topluma kazandırılmaları aynı düzeyde kalmıştır. Avrupa'da engellilerin eğitimi konusunda yeni gelişmeler yaşanırken, Osmanlı toplumunda müstakil yardımlar ve vakıflar aracılığıyla bu faaliyetler uzun yıllar aynı şekilde sürdürülmüştür. Bu dönemde engelli eğitiminde Avrupa'da görülen gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde yaşanmamıştır¹²⁶. Engelli eğitiminde görülen durgunluğa rağmen, Osmanlı toplumunda engellilerin bakım ve ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda toplumsal bir dayanışma söz konusudur. Toplumun önemli bir parçası olarak görülen engelli insanların gereksinimleri devlet ve toplum eliyle yerine getirilmiştir. Vakıf

¹²⁴ Ayşe Ezgi Dikici, "Saltanat Sembolü Olarak Farklı Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler", *Toplumsal Tarih*, S. 248, Ağustos 2014, s. 20.

¹²⁵ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Yay. Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul 2002, s. 320, 321.

¹²⁶ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 27.

sisteminin başarılı bir şekilde sürdürülmesi, toplumun engellilerin eğitimi hususunda herhangi bir talepte bulunmaması ve devletin konuyu gündemine almamış olmasından dolayı, Osmanlı Devleti'nde engelli eğitimindeki gelişmelerin Avrupa'daki kadar yoğun yaşanmamasına sebebiyet vermiştir.

1.1.1. Engelliler İçin Kullanılan Sıfatlar, Tabirler, Lakaplar

Osmanlı toplumunun, engel ve engellilik durumunu anlatmak için çok geniş bir kelime hazinesine sahip olduğunu görmekteyiz. Osmanlı toplumu, engelliler için çok değişik tanımlamalar kullanmıştır. Kişinin engel durumunu belirtmek için bazen genel, bazen de özel ifadeler kullanılmıştır. Hatta bu ifadeler bazen kişinin adıyla özdeşleşmiştir. Kişinin isminin önüne engel durumu getirilerek adeta ona bir kimlik kazandırılmıştır. Yani kişi sahip olduğu engel durumuyla toplumda tanınmıştır. Arapça kökenli bir kelime olan lakap başlarda bir kimseye gizli kalmasını istediği bir ayıbıyla hitap etme anlamında kullanılmışken daha sonraları bir kimseyi övmek ya da yermek için kullanılan isim ve sıfat anlamını kazanmıştır.

İslam dünyasında yaygın bir şekilde kullanılan lakap verme geleneğini Osmanlı Devleti de sürdürmüştür. Hatta bu lakaplar zaman içerisinde sülalelerin ismi olarak uzun yıllar kullanılmıştır. Bürokraside seyfiye, ilmiye ve kalemiye mesleklerinin kurulmasıyla birlikte buralara mensup kişilere ayırt edici özelliklerini vurgulayan lakaplar takılmıştır. Zamanla bazı lakaplar kişinin kendi adınıymış gibi kullanılmıştır¹²⁷. Devlet adamlarına ve vatandaşlara engel durumlarını çağrıştıracak lakaplar verilmiştir. Bu lakaplar takılırken engelliye aşağılamak gibi bir durum söz konusu değildir. Aksine buradaki amaç, kişinin toplumdan ayırt edici özelliğini vurgulamaktır. İstanbul'dan memleketi Urfa'ya dönmek için bir miktar para ile yol boyunca geçeceği yerlerde kendisine yardım edilmesi hususunda sadarete yazdığı dilekçenin altına A'mâ İbrahim yazan görme engelli kişi bu vurguya güzel bir örnektir¹²⁸. Toplumdaki engellilerin bu duruma alışkın oldukları ve engelli olduklarını belirtmekte herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını söyleyebiliriz.

¹²⁷ Nebi Bozkurt, "Lakap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, s. 65-67; Mehmet İpşirli, "Osmanlılar'da Lakap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27, s. 67.

¹²⁸ *Bir mikdâr atıyye ile esnâ-yi râhda mülkiyye ve belediye me'mûrîn-i kirâmı taraflarından mazhar-ı muâvenet ve hamıyyet edilmekliğim hakkında... A'ma Derviş İbrahim Kulları...* BOA, DH. MKT. 250/37.

Bir kişiye lakap takılırken etkili olan çeşitli etkenler vardır. Bu etkenlerden biri kişinin sahip olduğu fiziksel özelliğini (Keloğlu, Eğriboyunoğlu, Köseoğlu) çağrıştıracak lakaplar takınılmasıdır. Diğerleri ise kişinin mesleği (Demircioğlu, Çavuşoğlu), kökeni (Türk, Arnavut, Karatekeli), sosyal durumu (Ağaoğlu, Esiroğlu, Evliyaoğlu, Hacı Pehlivanoğlu) gibi faktörlerdir. Kişinin saç, sakal, boy, göz rengi gibi fiziksel özelliklerinin yanı sıra herhangi bir organının eksik veya özürlü oluşu da lakap takılırken toplum tarafından göz önüne alınmıştır. Topaloğlu, Kolukısaoğlu Körsarioğlu, Çolak/oğlu, Bacaksız/oğlu, Birgöz/oğlu, Kolsuz/oğlu, Köroğlu gibi örneklerden kişinin engelli olmasına vurgu yapılmıştır¹²⁹. 1934'te Soyadı Kanunu kabul edildikten sonra dahi lakaplar kullanılmaya devam etmiş hatta bazı aileler soyadı olarak bu lakapları almışlardır.

Kişinin engel durumu neden-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Yani engel hadisesinin nasıl ortaya çıktığı hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde genel olarak engelliler için sakat, alil, malul, malulin, amelmande gibi isimler kullanılmıştır.

Sakat kelimesi, genel anlamıyla engelliliği tarif etmek için kullanılmıştır. Kişinin vücudunun hangi bölgesinden engelli olduğu bazı belgelerde anlatılmamıştır. Bu belgelerde sadece kişinin sakat kalmış olmasından söz edilirken¹³⁰ bazı belgelerde ise kişinin hangi sebepten dolayı sakat kaldığından bahsedilmiştir. Örneğin; *sol eline kurşun isâbetiyle sakat*¹³¹, *esnâ-yi ifâ-yi vazîfede sakat*¹³², *eşkiyâ tarafından aldığı cerîhadan sakat kalan*¹³³, *kazâen ateş alan lağımın tesiriyle sağ gözü ve eli külliyyen amelden sakat*¹³⁴, *darb ile bir kulağı sakat kaldığı*¹³⁵ gibi ifadelerle olayın ne şekilde meydana geldiği anlatılmıştır.

İllet kelimesinden türetilmiş olan alil¹³⁶, malûl¹³⁷ ve malûlîn kelimeleri sözlüklerde hasta, mariz, sayru, bedenin bir uzvu kusurlu veya noksan, gözleri sakat, a'mâ, kör, sakat, hasta, illetli, hastalıklı, kötürüm gibi anlamlarda kullanılmıştır. Görme

¹²⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara 2010, s. 109-116.

¹³⁰ BOA, BEO. 1006/75400; 1006/75446; 1011/75810.

¹³¹ BOA, A. MKT. MHM. 515/5;

¹³² BOA, BEO. 91/6793.

¹³³ BOA, BEO. 98/7344.

¹³⁴ BOA, BEO. 636/47680.

¹³⁵ BOA, ZB. 468/5.

¹³⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul 2006, s. 949; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2002 s. 29; İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2011, s. 78.

¹³⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1376; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 31; Parlatır, *a.g.e.*, s. 84.

engeli olanlar için de kullanılan bir kelime olmasına rağmen, Osmanlı arşiv belgelerinde daha çok hasta ve sakat anlamlarında kullanılmıştır. Elbette bu kelimelerle anlatılan insanların tümünün engelli olduğunu söylemek zordur. Yaşından dolayı görevini eskisi gibi yerine getiremeyen insanlar için de buna benzer sözcükler kullanılmıştır. Ancak bunlar içinde engelli olanların oranının yüksek olması kuvvetle muhtemeldir. Örneğin bazı devlet adamlarının malul lakabını aldıklarını görmekteyiz. Ma'lûl Emir olarak bilinen Mehmed Efendi, müderrislik ve Mısır'da kadılık yapmıştır. 1556 yılında ölmüştür¹³⁸.

İncelediğimiz dönem Osmanlı arşiv belgelerinde alil ve malul kelimeleri bazen tek başlarına bazen de ikisi bir arada kullanılmıştır. Bu kelimelerin tek başlarına kullanılmalarına örnek verecek olursak, *kendisi alîl-ül vücûd bulunmasına*¹³⁹, *alîl ve âciz bulunanlar*¹⁴⁰, *yetmiş beş yaşından alîl*¹⁴¹, *yaşlı ve ma'lûl olmaları hasebiyle*¹⁴² şeklinde geçmektedir. Alil ve malul kelimelerinin bazen *alîl ve eskam-ı mütenevvi ile ma'lûl*¹⁴³ şeklinde birlikte kullanıldıklarını da görmekteyiz.

Arapça amel: iş ve Farsça mande: kalmak kelimelerinden türetilmiş olan amelmande sözcüğü, Osmanlı Devleti'nde engellilik durumunu ifade eden bir başka kelimedir. Sözlük anlamı olarak işten kalmış, iş göremez, battal, muattal, iş yapmaktan kalmış, iş göremez durumda olan, ihtiyarlıktan veya bir sakatlıktan artık hiçbir iş göremez hale gelmiş adam¹⁴⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Arşiv belgelerinde sıklıkla sakat kelimesi ile birlikte kullanılmıştır¹⁴⁵.

Osmanlı toplumu, genel anlamda engellilik durumunu bu kelimelerle ifade ederken görme, işitme, konuşma, yürüme ve vücudunun herhangi bir uzvunun olmaması gibi fiziksel engeli bulunanlar için de ayrı ayrı ve özel tanımlamalarda bulunmuştur.

¹³⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, c. 3, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, s. 1009.

¹³⁹ BOA, ZB. 458/87.

¹⁴⁰ BOA, ZB. 375/52.

¹⁴¹ BOA, ZB. 373/35.

¹⁴² BOA, ZB. 332/98.

¹⁴³ BOA, Y. MTV. 294/65.

¹⁴⁴ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 951; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 578; Parlâtır, *a.g.e.*, s. 1008.

¹⁴⁵ BOA, BEO. 1006/75400; 1006/75446; 1011/75810; 1027/76967; 1028/77072; 1050/78698; İ. AS. 22/20; İ. HUS. 56/101; 59/26; 56/43.

1.1.1.1. Görme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı Devleti görme engeli olanlar için çok farklı kelimeler kullanmıştır. Kişinin doğuştan mı yoksa sonradan mı görme yetisini yitirdiği, her iki gözünün mü yoksa tek gözünün mü görmediği gibi ayrıntıları gözeten Osmanlı toplumu isimlendirme yaparken her bir durum için farklı kelimeler seçmeyi tercih etmiştir. İsimlendirme yapılırken kişinin engelliliğinden dolayı kendisini kötü hissetmemesi için dikkatli davranılmıştır. Bundan dolayı arşiv belgelerinde bir kişinin engel durumu tanımlanırken olabildiğince yumuşak ifadeler kullanıldığını görmekteyiz.

Görme engeli bulunanlar için genel olarak kullanılan tabir kör (kûr) kelimesidir. Osmanlı Devleti'nde devlet adamlarına sahip oldukları fiziksel engelleri göz önünde tutularak çeşitli lakaplar takılmıştır. Kör lakabıyla tanınan Ahmed Paşa, amcası Alaiyeli Hacı Ebubekir Paşa'ya bağlanıp Cidde valiliğinde kethüdası olmuştur. Sonra kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşı olup Aralık 1737'de sadaret kethüdası olmuştur. Bir yıl sonra ise vezirlikle sadaret kaymakamlığı payesini almıştır. Aynı yıl içerisinde Aydın mutasarrıflığının yanında ertesini yıl rikab kaymakamı olmuştur. Vefat ettiği yıl olan 1753 tarihine kadar nişancı, sadrazam, Rakka, Sayda, Halep, Kandiye, Diyarbakır, Bağdat, Mısır, Adana valilikleri ve Kars seraskerliği gibi devletin önemli kademelerinde görev yapmıştır. Kör Ahmed Paşa, Ayakapısı'ndaki Ahmet Çelebi mescidini tekrar ihya etmesinin yanında, Bandırma Tekkesi ile sebil ve medrese imar etmiştir¹⁴⁶.

Kör lakabıyla tarihte yerini alan diğer bir devlet adamı da Yusuf Ziyaeddin Paşa'dır. Cirit oynarken kölesi tarafından bir gözü kör edilmiştir. Tek gözü görmemesinden dolayı kendisine bu lakap verilmiştir¹⁴⁷. Çeşitli devlet kademelerinde görev aldıktan sonra 1798 tarihinde sadrazamlığa getirilmiştir. Askeri güç kullanmasının yanında meseleleri kan dökülmeden uzlaşma yoluyla çözmesi İstanbul'un takdirini kazanmasına vesile olmuştur. Napolyon önderliğindeki Fransızların Mısır'a saldırımları ve Osmanlı Devleti'ne savaş açmaları üzerine kara yoluyla Mısır'a sevk edilecek ordunun başında 1 Haziran 1799'da yola çıkmıştır. Başarılı geçen üç yılın ardından 3 Ağustos 1802'de başkente dönmüştür¹⁴⁸. 21 Nisan 1805 tarihinde istifa etmesine rağmen yeniden devlet hizmetinde bulunmuştur. 1 Ocak 1809'da tekrar sadrazam yapıncaya dek Trabzon, Erzurum, Bağdat, Basra, Konya ve

¹⁴⁶ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, İstanbul 1996, s. 220-221.

¹⁴⁷ Kemal Beydilli, "Yüsuf Ziyâ Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 44, 2013, s. 36.

¹⁴⁸ Beydilli, *a.g.m.*, s. 34.

Halep gibi yerlerde valilik yapmıştır. 1819 yılında vefat etmiştir¹⁴⁹. Gözlerinden engelli olmalarından dolayı lakap takılan daha pek çok devlet adamı vardır¹⁵⁰. Ancak kör lakabı takılan bu devlet adamlarının, günümüzdeki anlayışın aksine, aslında tek gözlerinden engelli olmalarına rağmen kendilerine bu şekilde lakap takıldığını görmekteyiz. Toplumdaki diğer engelliler için de durum farklı değildir. Sünnet törenlerinde çocukları ve konukları eğlendirmek için orta oyunu oynayan kişi Kör Mehmed lakabıyla tanınmıştır¹⁵¹.

Bunun yanında a'mâ¹⁵² kelimesi de belgelerde sık geçmektedir. Görme özürülülüğü tanımlamak için kullanılan a'mâ kelimesi tek başına kullanılmasının yanı sıra gözlerine a'mâ târî¹⁵³ (tareyân) olmuş (etmiş)¹⁵⁴, illet-i a'mâya mübtelâ¹⁵⁵ şeklinde de yazılmıştır.

İnsanların dış dünyayı görme ve tanınmasında göz, oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunun farkında olan Osmanlı toplumu görme eylemini bir nimet olarak görmüştür. Görme engeli olanlar anlatılırken bu insanların görme nimetinden (nimet-i basar, nimet-i rü'yet) mahrum kaldıklarından bahsedilmiştir. Bu mahrumiyetin nasıl ortaya çıktığı da ifade edilmiştir. Örneğin, *lağımın ateş almasıyla ni'met-i rü'yetten mahrûm kalan, vuku bulan muhârebâta sol gözüne kurşun isâbet ederek ni'met-i basardan mahrûm kalmasından dolayı, mermi isâbet etmesiyle sol gözü rü'yetten mahrûm kalan, atılan revolver kurşunu sağ gözüne isâbetle ni'met-i basardan mahrûm kaldığından, Ermeni eşkiyâsı tarafından cerh edilerek ni'met-i basardan mahrûm kalması, gözlerine hastalık ârız olarak ni'met-i basardan mahrûm kalmasına, makine çarpmasından dolayı sağ gözü rü'yetten mahrûm olan*¹⁵⁶ denilerek olayın ne şekilde meydana geldiği anlatılmıştır. Bunun yanı sıra bazı belgelerde görme engeli bulunanlar için *nûr-i basardan mahrûm*¹⁵⁷ şeklinde bir tabir geçtiğini görmekteyiz.

¹⁴⁹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 5, s. 1701-1702.

¹⁵⁰ Bu engelli devlet adamları hakkında daha fazla bilgi için bakınız. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s. 641; c. 3, s. 712, 723, 724, 777; c. 5, s. 1557.

¹⁵¹ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 41, 403.

¹⁵² Kör, gözleri görmeyen. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 30; Parlatur, *a.g.e.*, s. 83; Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁵³ Arız, ansızın bir şahıs veya şeyde zahir olan, ansızın çıkan, birdenbire görünen, arız olan, sonradan oluveren, birdenbire ortaya çıkıveren, hesapta olmayan, öngörülmeven. Şemseddin Samî, *a.g.e.*, İstanbul 2006, s. 860; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1033; Parlatur, *a.g.e.*, s. 1633.

¹⁵⁴ BOA, BEO. 115/8583; 402/30140; 444/332; 631/47271; 1403/105195; DH. MKT. 871/2; 886/54.

¹⁵⁵ BOA, BEO. 21/1573.

¹⁵⁶ BOA, BEO. 802/60078; 604/45285; 829/62152; 883/66167; 901/67533; 903/67701; 1493/111953; 1517/113762; İ. HUS. 9/38.

¹⁵⁷ BOA, BEO. 402/30140; 802/60078.

Osmanlı arşiv belgelerinde görme engelini anlatmak için kullanılan bir başka ifade ise *gözlerine perde inerek alil olduğu*¹⁵⁸ tabiridir. Burada kişinin görme yetisini yitirmesi perdeye benzetilerek anlatılmıştır ki bu tabir günümüzde de kullanılmaktadır.

Farsça kökenli yek (bir, vahid, tek, münferit) ve çeşm (göz, ayn, dide) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen yek-çeşm sözcüğü, bir gözlü, bir gözden kör, tek gözlü, bir gözü olan, a'ver¹⁵⁹ anlamlarına gelmektedir. Gözlerden birisinin görmemesi durumunda kullanılmıştır¹⁶⁰. Tek gözünden engeli bulunan devlet adamlarının bu şekilde tanımlandığını görmekteyiz. Örneğin, Karamanlı olan Ahmed Çelebi, Yekçeşm namıyla bilinmektedir. Yunus zaviyesi şeyhi olduktan sonra hakkında çıkan dedikodular neticesinde şeyhliği alınarak Eyüp'te bulunan Nişancı Paşa ve Arab Camisi'nde vaiz olmuştur. Çelebi mahlasıyla şiirler yazmış ve 1670/71 yılında ölmüştür¹⁶¹. 1698 yılında ölen Ahmed Efendi de Yekçeşm lakabıyla tanınır. Müderris ve Eyüp Mollası olarak görev almıştır¹⁶². Yekçeşm Hüseyin Efendi ise Edirne mollası, Anadolu kazaskeri ve 21 Ağustos 1703 tarihinde şeyhülislam olmuştur. Ancak bir gün sonra görevinden alınarak Kıbrıs'a sürgün gönderilmiştir. Şubat 1704'te vefat etmiştir¹⁶³.

Babası Hazine Kethüdası Halil Paşa'nın ölümünden sonra kardeşiyle birlikte kimsesiz kalan Yekçeşm Ahmed Muhtar Bey, Sultan III. Mustafa devrinde (1757-1774) saraya alınmıştır. Kardeşiyle birlikte Şehzade Selim'in hizmetine girmişlerdir. 1774'de I. Abdülhamid tahta çıkınca kardeşi saraydan çıkartılmış ancak kendisi bu hizmeti sürdürmüştür. Sultan III. Selim'in tahta çıkmasının ardından mabeynci olmuştur. Padişahın gözde adamlarından olup Mayıs 1807'deki Kabakçı Mustafa İsyanı'na kadar makamını muhafaza etmiştir. İsyanı tarafından yakalanarak Soğukçeşme kapısında öldürülmüştür¹⁶⁴.

Yekçeşm lakabı takılan yeniçeriler de bulunmaktadır. Muhtemelen savaş sırasında gözlerine aldıkları yara neticesinde bir gözünü kaybetmelerinden dolayı bu şekilde tanımlanan yeniçerilerden biri Yekçeşm Hasan Efendi'dir. Sekbanbaşılığa kadar

¹⁵⁸ BOA, MVL. 569/59.

¹⁵⁹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1550; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1158; Parlatur, *a.g.e.*, s. 1828.

¹⁶⁰ BOA, MF. MKT. 463/49; ZB. 300/13.

¹⁶¹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c.1, s. 160.

¹⁶² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c.1, s. 190; müderris ve molla olan bir başka kişi de Yekçeşm Süleyman Efendi'dir. Mardinli olan Süleyman Efendi, 1638 yılında vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 5, s. 1539.

¹⁶³ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 708.

¹⁶⁴ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 194; Yekçeşm lakabı takılan bir diğer devlet adamı da Hacı Murtaza Efendi'dir. Hayatı için bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1118.

yükselmiştir. 1633/34 yılında görevinden ayrıldıktan sonra hayatını kaybetmiştir¹⁶⁵. 1765 yılında yeniçeri ağası olan Hüseyin Ağa da tek gözlü olmasından dolayı Yekçeşm lakabıyla tanınmıştır. 1767'de görevinden ayrıldıktan sonra hayatını kaybetmiştir¹⁶⁶.

Tek gözünden engelli olan devlet adamları için kullanılan bir diğer tabir aver sözcüğüdür. Yeniçeşme mescidini inşa eden kişi Hacı Aver'dir¹⁶⁷. Devşirmelerden olan Aver Murad Paşa, sancakbeyi olarak görev yapmasının ardından Yemen'e vali olarak atanmıştır. Kötü idaresi nedeniyle 1567/68 yılında idam edilmiştir¹⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nde görme yetisinde herhangi bir problem olmamasına rağmen şekil olarak gözlerin bir veya ikisinin şaşı olmasından dolayı da lakap verildiğini görmekteyiz. Bu durumda olan kimseleri tanımlamak için kullanılan sözcük şehlâdır¹⁶⁹. Aslen Ankaralı olan Abdurrahman Efendi, müderris olmasının yanında Sofya ve Diyarbakır gibi yerlerde mollalık görevini ifa etmiş ve şehlâ lakabı ile nam salmıştır¹⁷⁰. Şehlâ İbrahim Paşa ise Bostancı Ocağı'ndan yetişip bostancıbaşı olmuştur. 24 Mart 1823'te vezir rütbesiyle Mora'ya tayin edilmiştir. İlerleyen dönemlerde Selanik, Kastamonu, Vidin ve Konya valilikleri yaptıktan sonra vezirliği kaldırılarak Bursa'ya sürülmüş ve orada hayata gözlerini yummuştur¹⁷¹. Haseki hekimbaşılığından sonra saray doktoru olan Ahmed Efendi için de şehlâ lakabı kullanılmıştır. Yenişehir mollası olarak da görev yapmış olan Şehlâ Ahmed Efendi 30 Haziran 1715'te ölmüştür¹⁷².

1.1.1.2. İşitme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı Devleti'nde işitme engeli olanlar için en sık kullanılan tabir sağır¹⁷³ kelimesidir. Bu kelimeyle kişinin kulaklarının işitmediği anlatılmaya çalışılmıştır. Genel olarak tek başına kullanılmasının yanı sıra sağır ve dilsiz şeklinde de kullanılmıştır.

¹⁶⁵ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s. 627.

¹⁶⁶ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 696.

¹⁶⁷ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s. 552.

¹⁶⁸ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1115.

¹⁶⁹ Ela göz, koyu mavi göz anlamlarına da gelen şehlâ sözcüğü aynı zamanda şaşı bakan kimseleri tarif etmek için de kullanılır. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 985.

¹⁷⁰ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 94.

¹⁷¹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 786.

¹⁷² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 189.

¹⁷³ BOA, DH. MKT. 402/56.

İşitme engeli bulunan devlet adamları için en sık kullanılan tabir sağır sözcüğüdür. Enderun'da yetiştikten sonra Sivas, Erzurum ve Diyarbakır beylerbeyi olan Behram Paşa, sağır lakabıyla tanınmıştır. 1579 yılında görevinden ayrılıp Tiflis'e sürülmüş ve orada vefat etmiştir¹⁷⁴. Sağır Mehmet Paşa ise Bostancı Ocağı'ndan yetişerek bostancıbaşı olmuş, 1652'de vezirlikle Diyarbakır valisi iken azledilmiştir. Daha sonra 1655'te Bağdat valisi olmasının ardından vefat etmiştir¹⁷⁵. Toplumdaki sanatkâr engellilere de sağır lakabı takılmıştır. Döneminin en önemli nakkaşlarından olmasıyla nam salmış olan Behram Usta'ya, sağır lakabı verilmiştir¹⁷⁶.

Sağır kelimesiyle daha çok her iki kulağın duymadığı ifade edilmiştir. Bazen de tek kulağın işitme işlevini yerine getiremediği görülmektedir. Bu durumu anlatmak için *bir kulağı sakat* denilmiştir. Olayın nasıl meydana geldiği ise *darb ile bir kulağı sakat kaldığı*¹⁷⁷ şeklinde yer almıştır. Buradan kulağın sonradan darbeye bağlı olarak işitme yetisini kaybettiği anlaşılmaktadır.

Kulağın işitmemesini kastetmek amacıyla kullanılan bir diğer tabir de Arapça *asamm* kelimesidir ki sağır, işitmez, söz işitmez, kulağı işitmez anlamlarına gelmektedir¹⁷⁸. *Asamm* lakabı takılan Derviş Efendi müderristir. Kütahya, Rusçuk ve Diyarbakır mollası olup 1638 yılında hayatını kaybetmiştir¹⁷⁹.

1.1.1.3. Konuşma Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı toplumunda konuşma engellileri ifade etmek için en sık kullanılan tabir *dilsiz*¹⁸⁰ kelimesidir. Osmanlı arşiv belgelerinde bu kelime bazen tek¹⁸¹ başına bazen de sağır ve a'mâ kelimeleriyle birlikte¹⁸² kullanılmıştır.

¹⁷⁴ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s. 366.

¹⁷⁵ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1068.

¹⁷⁶ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁷⁷ BOA, ZB. 468/5.

¹⁷⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 42; Parlatır, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁷⁹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 2, s. 411.

¹⁸⁰ Dil sözcüğü Türkçe kökenli bir kelimedir. Olumsuzluk anlamı katan –siz ekiyle birleşip konuşma engeli olma, konuşamama durumunu ifade etmektedir. *Divânü Lugâti't Türk*'te de tıl şeklinde geçmektedir. Bkz. Mahmûd el-Kâşgarî, *Divânü Lugâti't Türk*, İstanbul 2005, s. 562; Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara 2011, s. 283-284.

¹⁸¹ BOA, A. MKT. MVL. 140/21; 141/5; BEO. 342/25585; DH. MKT. 466/24; 1102/4.

¹⁸² BOA, BEO. 380/28499; 2394/179482; DH. MKT. 402/56.

Farsça kökenli bî-zebân¹⁸³ kelimesi konuşma engellileri tanımlamak için kullanılan bir diğer tabirdir. Sözlüklerde dilsiz, suskun, lisansız, ebkem gibi anlamlara gelmektedir¹⁸⁴.

Yukarıdakilerin yanı sıra konuşma engeli olanları tarif ederken kullanılan bir başka sözcük ise Arapça lâldir. Lâl kelimesi dilsiz ve konuşma melekesini yitirmiş kişi anlamında kullanılmıştır¹⁸⁵.

Derdini tam olarak ifade edemeyecek derecede dili kekeme olanlar için ise belgelerde *söz söylemeye muktedir olmayacak kadar lisanı rekâk*¹⁸⁶ *olduğu*¹⁸⁷ şeklinde tanımlama yapılmıştır. Buradan hareketle kekemelik derecesinin artarak kişiyi konuşmama durumuna veya derdini tam olarak anlatamayacak dereceye getirdiği anlaşılmaktadır.

1.1.1.4. Yürüme Engeli Olanlar İçin Kullanılan Tabirler

Osmanlı toplumunda yürüme engeli olanlar anlatılırken yaygın bir şekilde kullanılan tabir total kelimesidir. Arşiv belgelerinde bu tabirin sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz¹⁸⁸. Total kelimesinin yanı sıra bir kişinin yürüme engelini ifade etmek için çok çeşitli kullanım şekillerinin olduğunu görmekteyiz. Özellikle arşiv belgelerinde bu çeşitlilik açıktır.

Ayaklarından engeli bulunan devlet adamlarını tanımlamak için sıklıkla total kelimesi kullanılmıştır. Total Hüseyin Paşa, başbakanı olup daha sonra Türkmen voyvodası ve tahsilât memuru olmuştur. 1688’de vezirlikle Maraş valisi ve Anadolu müfettişi ardından Bosna, Temeşvar ve Silistre valiliklerinde bulunmuştur. 1696/97 yılında yaşamını yitirmiştir¹⁸⁹. Total Izari Çelebi kadı ve şair, Total Mahmud Ağa ise Sultan III. Selim’in saltanatının sonlarında Haydarpaşa’da bir kasır ve altına bir çeşme

¹⁸³ BOA, A. MKT. NZD. 196/88; BEO. 399/29883; 728/54592; DH. MKT. 1580/47; İ. DH. 440/29070.

¹⁸⁴ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 330; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 112; Parlatır, *a.g.e.*, s. 206.

¹⁸⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 541; Parlatır, *a.g.e.*, s. 958.

¹⁸⁶ Lisanında rekâketi olan, dürüst söyleyemeyen, kekeme, pepeme, tutuk, kusurlu, dili tutuk olan, pepe. Bkz. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 670; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 885; Parlatır, *a.g.e.*, s. 1400.

¹⁸⁷ BOA, MF. MKT. 550/41.

¹⁸⁸ BOA, BEO. 42/3111; 547/40998; DH. MKT. 1480/28; 1544/15; 1656/69; ŞD. 374/33; ZB. 355/32; 363/64; 419/24; 446/129.

¹⁸⁹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 727.

inşa etmiştir¹⁹⁰. Topal Mehmed Paşa ise Konya'da beylerbeyi olarak görev yaptıktan sonra Sivas, Ahıska, Çıldır ve vezirlikle Temeşvar ile Bosna valiliği yapmıştır. 1656 yılında kaptan-ı derya ve 1068'de Sakız muhafızı olmuştur. 1658/59 yılında Köprülü Mehmed Paşa tarafından Bozcaada'ya çağırılmış, kötü idaresi ve halka zulüm ettiği gerekçesiyle cezalandırılmıştır¹⁹¹. Topal lakabı takılan bir diğer devlet adamı Yusuf Paşa'dır. Enderun'dan yetişerek Hasoda'dan çakırcıbaşı, sonra Anadolu müfettişi olup 1696/97 tarihinde Rakka'ya mutasarrıf olarak atanmıştır. Öldüğü yıl olan 1716 yılına kadar Diyarbakır, Musul, Bağdat, Erzurum, ikinci defa Rakka, Halep ve Şam'a valilik yapmasının yanında Hac emini olarak görevde bulunmuştur¹⁹².

Sözlükte topal, aksak, topallık, aksaklık gibi anlamlara gelen arec¹⁹³ kelimesi, yürüme engeli olanları tarif etmek için kullanılan bir diğer sözcüktür. Bazı devlet adamlarına onların engel durumunu çağrıştıracak olan arec lakabı takılmıştır. Müderris olan Arec Abdullah Efendi, 20 Nisan 1715'te vefat etmiştir. Müderris olan bir diğer yürüme engelli ise Arec Ali Efendi'dir. Erzincanlı olan Ali Efendi, 1688'de İstanbul kadısı, 1690'da Anadolu kazaskeri, bir yıl sonra Rumeli kazaskeri olmasına rağmen azledilerek memleketine gönderilmiştir. 1694 yılında affedilerek ikinci ve üçüncü kez Rumeli kazaskerliği görevine layık görülmüştür. 9 Aralık 1700 tarihinde divana giderken hayatını kaybetmiştir¹⁹⁴. Kendisi gibi kardeşi de topal olan Arec Mustafa Efendi ise Karyağdı Ali Baba Tekkesi şeyhidir. 1769 tarihinde ordu şeyhi yapılmıştır. Ayaklarından engelli olmasına rağmen Rusya ile yapılan savaşa iştirak etmiştir. Savaş neticesinde parmakları kopmuştur¹⁹⁵. Böylece Arec Mustafa Efendi, ellerinden de engelli olmuştur.

Yelpaze sapı üretme konusunda oldukça maharetli olan Kasımpaşalı Arec Ömer Usta'nın som ve fildişinden işlediği eserler saray halkı ve dönemin varlıklı insanları tarafından çok yüksek fiyatlarla satın alınmıştır¹⁹⁶.

¹⁹⁰ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 733, 908.

¹⁹¹ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1075.

¹⁹² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 5, s. 1700.

¹⁹³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁹⁴ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 65, 256, 257; Arec Mustafa Efendi de müderris olup Bursalıdır. 13 Mart 1653'te vefat etmiş ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1159.

¹⁹⁵ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1159.

¹⁹⁶ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 231.

Aksak Şeyhi Efendi de müderris olup 1563/64'te vefat etmiştir. Yazmış olduğu kitabı mevcuttur. Kendisine takılan aksak lakabı, Osmanlı Devleti'nde yürüme engeli olan devlet adamları için kullanılan bir diğer kelime olarak dikkat çekmektedir¹⁹⁷.

Tarihte aksak lakabı verilen önemli bir şahsiyet de Timur'dur. Türkleşmiş bir Moğol hükümdarı olan Aksak Timur, tahtta bulunduğu 1370-1404 yılları arasında ordusunun başında büyük seferlere çıkmıştır. Ayaklarından birisi kısa olduğu için aksak, leng (lenk) gibi lakaplar takılmıştır. Topal olmasının yanında elinden ve kolundan da sakat olan bu önemli şahsiyet hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır¹⁹⁸.

Kişinin ayaklarından engeli olması durumu arşiv belgelerinde değişik şekillerde anlatılmıştır. Bazı durumlarda kişinin her iki ayağının engelli olduğu bazı durumlarda tek ayağının sakatlandığı anlatılmıştır. Bununla birlikte olayın ne şekilde meydana geldiği de ifade edilmiştir. *Meşy*¹⁹⁹ ve *harekete gayr-i muktedir bulunan, Şark demiryollarında bekçilik ile istihdâm olunmakta iken ifâ-yi vazîfe esnasında el ve ayakları sakatlanarak ma'lûl olan, Sinop havâlîsinde eşkiyâ derdesti esnasında vuku bulan müsâdemede aldığı cerîhadan meşy ve harekete ve te'mîn-i mâişete muktedir olamayacak derece ma'lûl kalan, cerîhadâr olarak iki ayağı sakat kalmış olan, ayaklarımızdan sakat olduğumuz, iki değnekle güç bir hal ile gzmekte bulunduğum cihetle*²⁰⁰ şeklindeki örneklerde engellinin her iki ayağının sakat kaldığı anlaşılmaktadır. Örneklerden hareketle engel durumunun nerede, nasıl ve kimler tarafından meydana getirildiği gibi bilgilere de ulaşmak mümkündür.

Tek bir ayağını kaybedenlerin durumu da belgelerde anlatılmıştır. Bu durum, *bir ayağı sakat olmuş, ayağı kat olunmasıyla sakat kalmış, esnâ-yi ta'lîmde sağ ayağının sakatlanmasından dolayı kısm-ı süflâsı kat edildiğinden, mekteb-i tıbbiyye-i şâhânece icrâ kılınan ameliyyât neticesinde ayağı kat edilmesiyle ma'lûl kalmış, işe yaramayacak derecede mecrûh olarak ayağı kat olunan, sol ayağına bir cesîm şekil düşerek ma'lûl, urbân ile müsâdemede ayağından vurularak bir işe güce yaramaz derecede sakat kaldığından, vuku bulan müsâdemede mecrûh olarak ayağı sakatlanan*²⁰¹ gibi

¹⁹⁷ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 5, s. 1597.

¹⁹⁸ Timur hakkında yapılan araştırmaların birkaçı için bkz. Jean Paul Roux, *Aksak Timur İslamın Kutsal Savaşçısı*, Çev. Ali Rıza Yalt, İstanbul 1994; Hasan Günaydın, *Aksak Timur Timurlenk'in Liderlik Sırları*, İstanbul 2016; Ali Rıza Yağlı, *Timur Tüzükatı Bozkırın Töresi*, İstanbul 2016.

¹⁹⁹ Arapça kökenli bir kelime olan meşy, yürüme, adımlama, yürüyüş gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 632; Parlatır, *a.g.e.*, s. 1076.

²⁰⁰ BOA, BEO. 1496/112142; 1518/113777; 2919/218885; DH. MKT. 2581/14; 2474/71; TFR. I. ŞKT. 73/7220; 112/11130.

²⁰¹ BOA, BEO. 216/16130; 1016/76144; 1029/77159; 1150/86233; 1216/91197; 2839/212883; 3482/261083; DH. MUİ. 80-1/53.

örneklerle açıklanmıştır. Eğitim esnasında, çatışmada ya da görülen lüzum üzerine ameliyatla ayağı kesilmesi gibi sonradan başına gelen bir olay neticesinde engelli kalma durumları ifade edilmiştir.

1.1.1.5. Diğer Engelliler İçin Kullanılan Tabirler

Yukarıda anlatılanların dışında özellikle kişinin kol veya el gibi uzuvlarını kaybetmesi neticesinde engelli kaldığından da bahsedilmiştir. Kolundan engelli olan birisi için en yaygın kullanılan tabir çolak sıfatıdır. Sözlüklerde çolak kelimesi bir kolu sakat veya eksik olan, sakat, bozulmuş, eşell, eczem, kol veya eli sakat yahut eksik olan, kolu kesilen sakat veya eksik olan anlamlarına gelmektedir²⁰². *Hicaz demiryolu müstahdemîninden iken ifâ-yi vazîfe esnasında cerîhadâr olup sağ kolu dirseğine kadar kat edilmiş olan, eşkiyâ tarafından atılan kurşunun isâbetiyle sağ kolundan mecrûh olarak hareketten muattal kalmış, Bulgar eşkiyâsıyla vuku bulan müsâdemede sol kolundan mecrûh olarak her ne kadar tedavi edilmiş ise de sakat kalmasına mebnî, atılan humbaralardan sol kolu mecruh olup belediye ve Almanya hastanelerinde tedavi olmuş ise de kolu işe yaramayacak bir halde kaldığından, Amasya Ermeni Komitesi eşkiyası tarafından atılan kurşunun sağ koluna isabetle amelden sakat olmuş olan*²⁰³ şeklindeki örneklerden kişinin hangi kolunun ne derecede ve nasıl sakatlandığıyla ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.

Devlet adamları için de çolak lakabı kullanılmıştır. Örneğin, beylerbeylerinden olan Çolak Hüseyin Paşa, 1648 yılında ölmüştür. Yine beylerden olup İran'a karşı yapılan savaşlarda yer almış olan Çolak İbrahim Paşa 1745 yılında Çorum mutasarrıflığına getirilmiştir. 1760 yılına kadar görevini yerine getirmiş ve ardından vefat etmiştir²⁰⁴. Çolak Mehmed Ağa ise yeniçeridir. Saksoncubaşı, zağarcıbaşı ve kul kethüdası gibi görevlerde bulunduktan sonra azledilmiştir²⁰⁵. Kıbrıs muhafızlığına kadar yükselen Mehmed Paşa da çolak lakabıyla bilinmektedir. 1635/36 yılında vefat eden

²⁰² Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 523; Parlatur, *a.g.e.*, s. 302.

²⁰³ BOA, A. MKT. MHM. 632/45; BEO. 3692/276846; 2487/186462; 357/26770; DH. MKT. 812/79; 1045/47.

²⁰⁴ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 720, 777.

²⁰⁵ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 3, s. 945.

Çolak Mustafa Efendi ise Kırımlı bir müderristir. 1635 yılında Manisa müftüsü olarak görev almışsa da bir yıl sonra hayata gözlerini yummuştur²⁰⁶.

Farsça yek (bir, tek) ve dest (el) kelimelerinden oluşturulan yekdest kelimesi tek bir eli olan kimseleri anlatmak için kullanılan bir sıfattır. Müderris olan Mustafa Efendi, tek eli olmasından dolayı yekdest olarak tanınmıştır. 1755'te Kudüs mollalığı yaptıktan sonra vefat etmiştir²⁰⁷.

1.2. Engellilerin İstihdamı

Osmanlı Devleti'nde engellilerin istihdam edildiği ve bunlardan değişik devlet kademelerinde istifade edildiklerini görmekteyiz. Bazı engelliler saraya alınırken bazıları saray dışında Osmanlı Devleti'ne hizmet etmişlerdir. Bu engellilerin bir kısmı doğuştan bir kısmı da sonradan engelli olmuş kimselerdir. Osmanlı sarayında istihdam edilenler genel olarak sağır ve dilsizlerdir. Ancak bazen körlerin daha doğrusu kör lakabı takılan kişilerin de sarayda yer aldıkları görülmüştür²⁰⁸.

Sağır ve dilsizlerin, Osmanlı saraylarında istihdam edilmesindeki en büyük etken güvenlik gerekçesidir. Görüşülen önemli konuların duyulup başkalarına anlatılmaması için böyle bir yol izlenmiştir. Çünkü bu görevliler hükümdar, hanedan üyesi ve devlet adamı gibi yüksek kademedeki kimselerin hizmetinde bulunmuşlardır²⁰⁹. Güvenlik ve konuşulan devlet işlerinin dışarıya yansıtılmaması için bu görevlilerin son derece güvenilir kimseler olması gerekmektedir. Konuşulanları duymayan ve duyduklarını kimseye söyleyemeyen sağır ve dilsizler bu iş için oldukça uygun görülmüşlerdir.

Sağır, dilsiz ve cücelerin 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı saraylarında istihdam edildiklerini çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz. Örneğin, Bertrandon de la Brocquière 1433'te Milano elçisini kabulünde II. Murad'ın yanında bir cüce ile soytarılık yapan iki gencin olduğunu yazmıştır. Fatih Sultan Mehmed dönemine ait 1478 tarihli bir defterde

²⁰⁶ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1047, 1162.

²⁰⁷ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 4, s. 1180.

²⁰⁸ *Mustafa Bey ise şeşi beş görür bir kör-i bi-eş...* Mustafa Bey'in gözlerinin şaşması olmasından dolayı kendisine kör lakabı takılmıştır. Bkz. Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun Letaif-i Enderun 1812-1830*, Çev. Cahit Kayra, İstanbul 1987, s. 262.

²⁰⁹ Abdülkadir Özcan, "Dilsiz", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1994, s. 304.

de, ikisi padişaha gezilerinde refakat eden rikab ağalarından, ikisi de müteferrikalardan olmak üzere dört dilsizin adı geçmektedir.

16. yüzyıldan itibaren kaynaklarda bu sayının daha da arttığı görülmüştür. 1559'da Lorichs ve 1580'lerde Domenico Hierosolimitano dilsiz sayısının otuz olduğunu kaydederler. 1599'da Thomas Dallam sarayda yüz cüce ve yüz dilsiz olduğu yönünde bir bilgiye yer vermiştir. Bu bilgi abartılı olabileceği gibi o dönem sarayda istihdam edilen dilsiz ve cüce sayısının en yüksek olduğu seviyeyi gösteriyor olabilir. Çünkü daha sonraki yıllarda bu sayının düştüğünü görmekteyiz. 17. yüzyılın ilk yarısında Sandys, dilsiz sayısını elli, yüzyılın ortalarında Ricaut ise dilsizlerin sayısının kırk civarında olduğunu ifade etmişlerdir. 18. yüzyılın sonunda Olivier de Ricaut'un verdiği sayıyı doğrulamıştır. Topkapı Sarayı'nda 19 yıl yaşayan ve 1657'de buradan ayrılan Wojciech Bobowski (Albertus Bobovius), diğer adıyla Ali Ufki ise, sarayda elli altmış dilsiz olduğunu söylemiştir²¹⁰. Daha sonraki dönemlerde sarayda istihdam edilen bizeban sayısı ve hangi birimde yer aldıkları ise şöyledir: 9 Mart 1825 tarihli bir künye defterine göre Topkapı Sarayı'nda 12 dilsiz bulunmaktadır. 1847'de Babiâli'de iki, 1854'te Dar-ı Şurâ-yı Askeri Meclisi'nde iki, Meclis-i Vala'da üç, Babiâli'de bir, 1857'de Hariciye Nezareti'nde iki, 1866'da Meclis-i Vala'da iki, 1882'de Şurâ-yı Devlet'te bir, 1892'de Babiâli'de iki, 1896'da Babiâli'de bir başdilsiz ile birlikte üç, 1898'de Babiâli'de biri başdilsiz iki, 1909 Şurâ-yı Devlet'te dört ve 1919'da Babiâli'de iki dilsiz istihdam edilmiştir²¹¹.

1.2.1. Sarayda İstihdam Edilen Engelliler

Osmanlı saraylarında engelli istihdam edilmesi geleneğini daha önceki devletlerde de görmekteyiz. Hükümdar saraylarında sağır-dilsiz ve cüce bulundurma geleneği uzun bir tarihi geçmişe dayanmaktadır. Farklılıkları olan bu insanlar en az milattan önce 3. binyıldan beri imparatorluk saraylarında memnuniyetle karşılanmışlardır. Cüceler veya dikkat çekecek kadar kısa boylu insanlar dünya genelinde kraliyet mensupları tarafından sarayda istihdam edilmişlerdir. Bu insanlar değişik dönemlerde değişik şekillerde ifade edilmişlerdir. Kimi zaman bunlar doğal

²¹⁰ Ali Ufki, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları*, İstanbul 2012, s. 29; Dikici, *a.g.m.*, s. 17.

²¹¹ Balcı, *a.g.e.*, s. 69-70.

yeteneklere sahip zeki insanlar olarak tanımlanmışlardır. Kimi zaman ise onlar sadece acayip yaratık ve şarlatanlık yapanlar olarak sergilenmişlerdir. Olumlu anlamda cücelerin zaman zaman nazar önleme ya da değişken ruhları sakinleştirme gibi özelliklerle ilişkilendirilmişlerdir. Sık sık genç kraliyet ailesi mensuplarıyla oynayan ya da sarayın evcil hayvanı gibi görülüp çok ciddiye alınmayan kişiler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Sağır insanlar genellikle dilsiz olarak bilinir. Fiziksel olarak herhangi bir eksiklikleri olmamasına rağmen etrafta konuşulanları duyup taklit edemedikleri için böyle kimselere sağır-dilsiz denmiştir. Dilsizlik aslında sağırlığın bir sonucudur. Bu durumdaki insanların genel olarak konuşma mekanizmalarında herhangi bir problem söz konusu değildir. Bir operasyon veya tedavi neticesinde kulaklar işitmeye başlarsa kişi konuşmaya da başlar. Çünkü doğuştan sağır olanlar, çevrelerinde konuşulanları duyup taklit edemedikleri için konuşamazlar. Çocuğun bir kelime konuşabilmesi için ilk önce çevresinden bu kelimeyi duyması daha sonra ise kendi duyu organları vasıtasıyla bunu taklit etmesi gerekmektedir. Dilsizliğin en büyük nedeni kulaklarının duymamasıdır²¹². Bu durumun bilinmediği dönemlerde işitme engelli olarak dünyaya gelen kimselerin dilinin pek çok bölgesi, bademcik, boğaz ve küçük dili cerrahların kesme faaliyetlerine maruz kalmıştır²¹³. Ancak sağırlığın çeşitli sebepleri mevcuttur. Nasıl ki kulağın işitme fonksiyonu farklı şekillerde zuhur ediyorsa işitememe durumu da o şekilde değerlendirilmeli ve tedavi edilmelidir²¹⁴. Çok küçük bir müdahale ile duyması sağlanabilecek kulak, bilinçsiz ve yanlış tedavi neticesinde tamamen kaybedilebiliyordu.

Sağır ve dilsizler eğer sunacakları özel bir yeteneğe sahip değiller ise kraliyet saraylarında cücelerden daha az bulunmuşlardır. İmparatorluk saraylarında sağır ve dilsiz kimselerin istihdam edilmesindeki en önemli neden, güvenlik meselesidir. Sağır ve dilsiz birini kullanmanın faydası bunların konuşulan meseleleri duyamadıklarından dolayı düşman tarafından rüşvetle kandırılıp bildiklerini anlatamamalarıdır. Bu yüzden önemli konular onların önünde tartışılabilirdi. Bunun dezavantajı talimatların konuşma yoluyla onlara iletilmemesi ve özellikle kraliyet mensuplarının bu yorucu iletişime alışkın olmamalarıdır. Bu dezavantajlı durum, sessizliğin çok önemli olduğu Osmanlı

²¹² Ali Haydar, "Sağır ve Dilsizler", *Muallimler Mecmuası*, Mart 1925, S. 29, s. 1239.

²¹³ Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", *İstanbul Armağanı 3 Gündelik Hayatın Renkleri*, Yay. Haz. Mustafa Armağan, İstanbul 1997, s. 305.

²¹⁴ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1238.

sarayında avantaj sağlayan bir yeteneğe dönüşmüştür. Dilsizlerin kendi aralarındaki anlaşma yöntemleri konuşan çoğunluk tarafından kabul edildiğinde bu kapalı ortamda kendine özgü bir durum ortaya çıkmıştır²¹⁵. Padişahlar önemli devlet sırlarının başkaları tarafından işitilip yayılmasına engel olmak amacıyla sağır ve dilsizleri istihdam etmişlerdir.

Dünyada çok yaygın olan sarayda cüce istihdam etme geleneğini Osmanlı Devleti de devam ettirmiştir. Ancak sarayda dilsiz bulundurmaya Osmanlılar ileri bir seviyeye taşımışlardır. Dilsizlerin cüceler gibi bazı gülünç hareketlerde bulunmaları ve onlarla beraber anılmaları her iki grubun aynı kategoride olduğunu göstermesine rağmen saray düzeni içerisinde dilsizler cücelerden çok farklı işlevler görüp bambaşka anlamlar yüklenmişlerdir²¹⁶. Saray dilsizlerinin kendilerine ait işaret dillerinin olması, padişahların devlet adamlarıyla görüşmelerinde iç hizmette bulunmaları, cellâtlık yapmaları gibi pek çok konuda önemli rolleri bulunmaları onların ayırt edici önemli özelliklerinden birkaçıdır.

Osmanlı sarayında istihdam edilen sağır ve dilsizler bir işaret dili geliştirmişlerdir. Birbirleriyle anlaşmak için kendilerine has işaret ve el hareketleri vardı. Bunlara “dilsiz dili” denmiştir. Devlet adamları kendileriyle anlaşabilmek için bu dili öğrenmişlerdir. Bunlarla birlikte sarayda bulunan herkes bu dili öğrenmiştir²¹⁷.

Sarayı ziyaret eden Avrupalılar, sultanın sağır ve dilsizleriyle işaretler vasıtasıyla konuştuğunu gördükleri zaman hayretlerini gizleyememişlerdir. Scalenghe, Avrupalı gözlemcilerin bu durum karşısında neden şaşırıldıklarını şu şekilde anlatmıştır: Avrupalılar, Osmanlı sarayında kullanılan işaret sistemine dayalı dilsiz dili hakkında herhangi bir bilgiye sahip değillerdir. Bunun yanı sıra saraydaki sağır ve dilsiz görevlilerin güce sahip ve saygı duyulan kimseler olmaları da şaşkınlıklarını bir kat daha arttırmıştır. Şaşkınlıklarının kaynağını ise, tarihsel süreçte inşa edilmiş olup Aristo'nun çalışmalarında kendisini gösteren, duyma ve konuşma yetisinden yoksun kimselerin aptallıkla eşdeğer görülmesi kadar eskiye dayandırmaktadır²¹⁸. Ancak Osmanlı sarayında böyle bir anlayış mevcut olmamıştır. Saraya alınan sağır ve dilsizler,

²¹⁵ M. Miles, “Signing in the Seraglio: Mutes, Dwarfs and Gestures at the Ottoman Court 1500-1700”, *Disability & Society*, XV, No: 1, 2000, s. 115-134. Bu makale <http://www.independentliving.org/docs5/mmiles2.html> (20.04.2016) adlı linkten alınmıştır.

²¹⁶ Dikici, *a.g.m.*, s. 20.

²¹⁷ Ekrem Buğra Ekinci, “Saray Dili, Dilsiz Dili”, *Türkiye Gazetesi*, 12 Kasım 2008 Çarşamba, s. 14.

²¹⁸ Sara Scalenghe, *Disability in the Ottoman Arab World 1500-1800*, New York 2014, s. 21, 23.

padişahın en yakınında yer almışlardır. Ayrıca kendilerine has olan işaret dili ile hem birbirleriyle hem de saray halkı ile çok rahat bir biçimde iletişim sağlamışlardır.

İşaret dilinin gelişmesinde en büyük etken sağır ve dilsiz olarak dünyaya gelen pek çok kişinin sarayda bir arada yetişmelerine olanak sağlanmasıydı. Muhtemelen saray dışında da kullanılan bu dil, yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Ali Ufkî, padişahın ihsan buyurup maaş bağlattığı saraydan çıkmış dilsizlerin sarayda kalan dilsizlerin ziyaretine geldiklerini; sağır ve dilsiz dilinde uzmanlaştıkları için çok rahat bir biçimde gençlerle söyleşip çeşitli öyküler ve masallar anlattıklarını, Kuran okuduklarını, peygamberlerin isimlerini ve dilsiz dilinin en ilginç sözcüklerini onlara ezberlettiklerini nakletmiştir²¹⁹. Bu sayede sadece sıradan bilgileri değil, bütün özel olayları, hikâyeleri ve dini bilgileri birbirlerine naklederlerdi. Konuşan insanların dilleri ile ifade ettikleri hemen her şeyi birbirlerine mükemmel bir şekilde anlatırlardı²²⁰. Belli bir hizmet süresinin ardından baş dilsizlerden isteyenler belirli bir maaş karşılığı emekli edilerek saraydan çıkarılırdı. Çıkmak istemeyenler ise ömürlerinin sonuna kadar sarayda kalabilirdi²²¹. Kendi isteğiyle emekli olan dilsizlerin zaman zaman sarayı ziyaret ettiklerini ve kendilerinden daha genç olan dilsizlere bilgi ve becerilerini aktardıklarını söyleyebiliriz.

Saraydaki dilsizlerin işaret dili ile anlaşmaları, okuma yazma bilmeleri, usta-çırak ilişkisiyle yetişmeleri onların da bir eğitimden geçtiklerini göstermektedir. Ancak bu durum, toplumun geri kalan kısmındaki dilsizlere eğitim-öğretim faaliyetinin verildiğini göstermemektedir. Saraya alınan dilsizler kendilerinden daha tecrübeli olanların yardımıyla işaret dilini öğrenmişlerdir²²². Ancak toplumun geri kalan kısmındaki sağır ve dilsizlerin, toplumun işiten ve konuşan bireyleriyle nasıl iletişim kurduğu hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Ricaud, dilsiz işaretleri ile anlaşmanın Osmanlı sarayında moda haline geldiğini ve hemen herkesin bu dili öğrendiğini anlatır. Sessiz konuşma Osmanlı sarayında o kadar yaygındır ki bunu öğrenmeyen ve düşüncelerini işaretler yoluyla anlatamayan

²¹⁹ Ali Ufkî, *a.g.e.*, s. 29.

²²⁰ Paul Ricaud, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Ter. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım, Ankara 2012, s. 55.

²²¹ Özcan, *a.g.m.*, s. 304.

²²² Fatih Demirel, *Osmanlı'da Sağır-Dilsiz ve Ââmaların Eğitimi Dilsiz ve Ââmâ Mektebi*, İstanbul 2013, s. 15.

kimsenin kalmadığını söylemiştir²²³. İşaret dilinin öğrenilmesindeki gerekçesi ise Padişah'ın yanında yüksek sesle konuşmanın büyük ayıp sayılmasından kaynaklandığını belirterek bu durumun çevresindekileri böyle bir konuşma tarzını seçmek zorunda bıraktığını vurgulamıştır²²⁴. Bir rivayete göre işaret dili, etrafında sessiz hareketlerle konuşulmasını daha uygun gören Kanuni Sultan Süleyman'ın dilsiz olmayan saray görevlilerinin de bu dili kullanmalarını teşvik etmesiyle başlamıştı. Zaten sessizlik Osmanlı sarayında önemli bir yer tutmaktadır. Topkapı Sarayı'nın birinci avlusundan itibaren sessizlik giderek artıyor ve sultanın huzurunda en üst seviyeye ulaşıyordu²²⁵. İlerleyen zamanlarda bu dili kullananların sayısı giderek artmış ve saraydaki hemen herkes işaret dili ile konuşur hale gelmiştir.

Dilsizlere özgü bu dilin öğrenilmesindeki bir başka neden de padişahın devlet adamlarıyla yaptığı özel görüşmelerinin ardından kararlarını dilsizler aracılığıyla darüssade, silahtar ağalarıyla, başçuhadar, sırkatibi ve hazine kethüdası gibi görevlilere hızlı bir şekilde iletmesiydi. Çünkü müzakere esnasında padişah huzurunda dilsizlerden başka kimsenin bulunmaması Fatih Sultan Mehmet döneminden beri uygulanmıştır²²⁶. Dolayısıyla bu dilin öğrenilmesi, hem emri veren hem de verilen emri yerine getirecek olanlar için bir zorunluluktur.

Sarayda görevli konuşma ve işitme engeli olan sağır ve dilsizler, Farsça bîzebân kelimesiyle de anılırlardı. Bîzebânlar, Osmanlı sarayının Enderûn²²⁷ kısmında istihdam edilmişlerdir. Bunların tercih edilmesindeki en büyük etken güvenlik konusudur. Hükümdar, hanedan üyeleri ve devlet adamlarına hizmet ettiklerinden dolayı konuşulan konuların gizli kalması ve bunların dışarıya taşınmaması için özellikle sağır ve dilsizler

²²³ Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 55.

²²⁴ Ricaut, *Türklerin Siyasi Düsturları*, Ankara 2004, s. 45.

²²⁵ Dikici, *a.g.m.*, s. 21.

²²⁶ Tayyârzâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, Haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2010, s. 271-272.

²²⁷ Padişah tarafından bazen özel bir heyet oluşturularak Rumeli'deki Hıristiyan kasaba ve köylerinden yaşları 8 ile 20 arasında değişen fiziksel olarak güçlü, sağlıklı ve iyi ailelere mensup belli sayıda çocuk toplattırılırdı. Devşirilen çocuklar içinde iyi görünüme sahip olanlar Edirne, Galata, İshak Paşa, İbrahim Paşa sarayı gibi saraylara gönderilerek özel bir eğitime tabi tutulurdu. Bu saraylarda 5 ile 7 yıl süren eğitimin ardından ikinci bir eleme yapılır ve bu elemelerde başarılı olanlar Yeni Saray da denilen Topkapı Sarayı'na alınırlardı. Büyük oda ve küçük oda adı verilen bölümlerde Türkçe, Arapça, Farsça, Edebiyat, Tarih, Matematik, Güzel Sanatlar ve Müzik dersleri verilirdi. Ayrıca her birine el becerilerini geliştirecek bir el sanatı öğretilirdi. Bununla birlikte ok atmak, kılıç kullanmak, cirit oynamak, ata binmek, güreşmek gibi savaş ve beden eğitimi derslerini öğrenirlerdi. Buradaki temel gaye, iç oğlanlarının gerçek bir Müslüman, devlet ve harp adamı olmasının yanında edebiyat ve sanattan anlayan, zarif ve nezaket sahibi insanlar olarak yetişmeleriydi. Asıl amaç ise, devletin başına geçebilecek akıllı, zeki ve yetenekli kimseleri bulmaktı. Daha fazla bilgi için bkz. Ünal, *a.g.e.*, Isparta 2015, s. 45-46.

tercih edilmiştir. Saraya alınma usulleri daha sonra Babiâli'ye de intikal etmiştir²²⁸. Saray ve Babiâli²²⁹ başta olmak üzere Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri Meclisi, Hassa Ordusu Meclisi, Hariciye Nezareti, Meclis-i Vâlâ²³⁰, Meclis-i Maarif-i Umumiye, Şûrâ-yı Devlet²³¹, Tuna Vilayeti, askeri birlikler, Harem, Hırka-i Saadet Dairesi gibi pek çok birimde görevlendirilmişlerdir²³².

Dilsizler bunun dışında sürekli olarak padişahın kapısında nöbet tutarlardı. Haremde olduğu esnada ya da yemek yerken kapıda sürekli bir dilsiz bulunurdu. Saraya ilk olarak hangi tarihlerde alınmaya başladıkları tam olarak belli olmamakla birlikte Fatih Sultan Mehmet veya Yıldırım Beyazıt döneminde gerçekleştiği yönünde görüşler vardır²³³.

Doğuştan sağır ve dilsiz olan siyah²³⁴ ve beyaz hadımların en zekilerinden seçilen bu kişiler Seferli Koğuşu'na²³⁵ bağlıdır. Zeki olmalarının yanı sıra bunların seçiminde rol oynayan bazı etkenler vardır. Ali Ufki'ye göre bir cücenin boyu ne kadar kısa olursa o kadar itibar görürdü. Cüce, dilsiz ve aynı zamanda hadım olan bir kişi padişaha sunulabilecek en güzel hediye teşkil etmekteydi. Ufki, yukarıdaki özellikleri bünyesinde taşıyan bir kişinin hemen padişah ile valide sultanın gözdesi olduğuna şahitlik etmiştir²³⁶. Saray dilsizlerinin zekâlarına hayran kalan bir başka kişi de Withers'dir. Doğuştan sağır ve dilsiz olan bu kimselerin birçoğunun çok güzel yazı yazdıklarını²³⁷ söyleyen Withers, işitme duyularının gelişmediği halde bunu nasıl öğrendiklerini ise söylememiştir. Ancak onların yazdıklarına bizzat kendisinin cevap verdiğini iletmekle yetinmiştir²³⁸. Kantemir de işitme ve konuşma yetileri olmamasına rağmen çok güçlü sezgileri ve anlama kabiliyetlerinin olduğuna vurgu yapmıştır.

²²⁸ Özcan, *a.g.m.*, s. 304; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, İstanbul 1983, s. 237.

²²⁹ *Bâb-ı Âli Bîzebânlarından Ferruh Bey tarafından verilen arzuhal...* BOA, BEO, 399/29883.

²³⁰ *Meclis-i Vâlâ Dilsizlerinden Müteveffâ Mehmed Rauf...* BOA, MVL. 512/5.

²³¹ *Şûrâ-yı Devlet Bîzebânı Mehmet Ağa...* BOA, DH. MKT. 1580/47.

²³² Balcı, *a.g.e.*, s. 47.

²³³ Özcan, *a.g.m.*, s. 304.

²³⁴ Bu zenci hadımların bir kısmı padişah musahibliğine de getirilmişlerdir. *İki tane sengi (zenci) musahib...* Bkz. Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 166.

²³⁵ Bu koğuş, Sultan IV. Murad'ın koğuştaki ağaları sefere götürmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Sultan, savaşın zor şartları altında kendisine hizmet edecekleri bu bölümden toplamıştır. Bu yüzden buraya Seferli Koğuşu adı verilmiştir. Bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, İzmir 2008, s. 103.

²³⁶ Ali Ufki, *a.g.e.*, s. 30; benzer bir bilgiyi Paul Ricaut da kaydetmiştir. Bkz. Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 55.

²³⁷ Bu bilgiyi doğrulayan bir başka yazar da Tayyârzâde Atâ'dır. Eserinde bunların gayet zeki ve kabiliyetli olduklarından söz ederek içlerinden Gührâb, Nazîf, Kâmil, Şâkir ve Hamît gibi bizebanların okuyup yazdıklarından bahsetmiştir. Bkz. Tayyârzâde Atâ, *a.g.e.*, s. 271-272.

²³⁸ Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, Çev. Cahit Kayra, İstanbul 2010, s. 80.

Çevrelerinde konuşulanların neler olduğunu sadece dudak ve el hareketlerinden anlayabildiklerini anlatmıştır²³⁹. Osmanlı sarayında görevli sağır ve dilsizlerin zekâ seviyelerinin normal bir insandan bile daha iyi olduğunu gören batılı yazarların şaşkınlıkları satırlarına yansımıştır. Avrupalıların konuşma ve işitme yeteneği olmayanlar hakkında sahip oldukları önyargılı tutumları, Osmanlı sarayını gördükten sonra değişmiştir.

Hane-i Seferli de denilen bu koğuşu IV. Murad Revan Seferine giderken 1635'te büyük odadan bir kısım içoğlanı almak suretiyle kurmuştur. Bu koğuştaki içoğlanlarının önceki görevleri Enderun halkının çamaşırlarını yıkayıp, bunları düzenlemektir. Ancak daha sonra burası dilsiz ve cücelerle²⁴⁰ birlikte musikişinaslar, hanendeler, kemankeşler, pehlivanlar, berberler, hamamcılar, tellaklar yetiştiren bir sanat okulu haline getirilmiştir. Bu odanın amiri aynı zamanda büyük odanın da amiri olan saray kethüdasıdır²⁴¹. Koğuştaki dilsiz kadrosu boşaldığı zaman ise yerlerine büyük ve küçük odada bulunan dilsizlerden atama yapılırdı²⁴². Böylece sarayda bulunan dilsiz sayısı hem muhafaza edilmiş, hem de saraya yeni alınan ve Enderun'da padişah huzurunda ve sarayda nasıl davranması gerektiği konusunda aldığı eğitimini tamamlayan dilsizlerin terfi etmesiyle yerlerine yenilerinin alınmasının yolu açılmış oluyordu. Saraya alınan her dilsiz bu şekilde baş dilsizliğe kadar yükselebiliyordu.

Saraydaki koğuşların her birinde üçer beşer adet dilsiz bulunmaktadır. Bu dilsizlerin bir de amiri vardır ki buna başbîzebân yani başdilsiz denirdi. Genellikle silsile yoluyla seçilen bu kişilerin Hasodalı payeleri vardır. Başdilsiz, Enderun'daki bütün dilsizlerin amiri değildir. Başka odalarda da baş dilsiz bulunmaktadır. Kıdemleri arttıkça soyunuk eski, bıçaklı eski gibi Enderun'a has unvanlara sahip olan dilsizler baş dilsizliğe kadar yükselebilirlerdi. Kıdemli dilsizler kendilerine ait camekânlarda dinlenme, eskiler sofrasında yemek yeme gibi bazı ayrıcalıklara da sahip oluyorlardı²⁴³.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Hasoda ile Hazine, Kiler ve Seferli içoğlanlarına dair" başlığı altında buradaki dilsizler hakkında bilgi vermiştir. Bu odalarda bıçaklı denilen

²³⁹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi 2*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, İstanbul 1998, s. 964.

²⁴⁰ Buradaki cüceler arasında hattat olanlar da mevcuttur. *Hattat Cüce Abdullah Hoca...* Bkz. Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 298.

²⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 311; Ünal, *a.g.e.*, s. 47.

²⁴² Faik Reşit Unat, "Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâhiyası", *Tarih Vesikaları*, c. 6, Mayıs 1942, s. 472.

²⁴³ Özcan, *a.g.m.*, s. 304; Balcı, *a.g.e.*, s. 50.

küçük zabıtların olduğunu, bunların altın ve gümüş süslü bıçak taşıma yetkilerinin bulunduğunu ve her odada üç, dört dilsizin mevcut olduğunu söylemiştir. Bunun yanında haremde de dilsizler vardır. Sayıları hakkında ise haremde bir, hasodada iki, hazine koğuşunda baş dilsiz ile altı, seferli koğuşunda bir baş dilsiz ile on nefer dilsiz olduğunu belirtmiştir²⁴⁴.

IV. Mehmed Dönemi'nde Enderun'da birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. 1674 yılından itibaren dört beş yıllık bir süre içerisinde tüm doğancılar saraydan çıkartılmıştır. Büyük ve küçük odalar da kapatılmıştır. Klasik dönem Enderun yapısında köklü değişimler yaşanmıştır. Devşirme sistemine son verilerek kul sistemine rastgele adam alınmaya başlanmıştır. Yükselme Dönemi'nde uygulanan sıkı eğitim metodu terk edilerek 18. yüzyıldan itibaren Türk-Müslüman ailelerin çocukları da kul sistemine dâhil edilmişlerdir²⁴⁵. Enderun'daki köklü değişim saraydaki dilsizleri de ciddi anlamda etkilemiş ve sayıları azaltılmıştır. Sayıları azalan ve taşraya çıkartılan dilsizler, buna rağmen varlıklarını devletin son zamanlarına kadar sürdürmüşlerdir²⁴⁶.

Saray dilsizleri Padişah sefere çıktığında Enderun'daki pek çok iç oğlanı gibi seferlere katılırdı. Yeni kazanılan bir yerin mutlu haberini başkente müjdeleme işini bazen dilsizler üstlenmiştir. Örneğin, 1596 yılında Eğri Kalesi'nin fethedildiği haberini İstanbul'a ulaştıran kişi Dilsiz Ağa idi²⁴⁷.

Harem, sarayın kadınlar kısmıdır. Burada padişahın kadınları, kızları, annesi ve cariyeler ile birlikte şehzadeler bulunmaktadır. Haremde, Enderun kısmındakine benzer bir teşkilat yapısı mevcuttur²⁴⁸. En alt kademe olan cariyelikten son mertebe olan ustalığa yükselmek Enderun teşkilatındaki terfi sistemi ile aynıdır. Her iki bölümde de ilerlemenin tek şartı, liyakat ve zekâ idi. Hareme alınan cariyelerin sarayın işleyişini görmeleri, saray adetlerini öğrenmeleri, terbiye ve nezaket sahibi olmaları amacıyla eğitimlerine çok önem verilmiştir. Kadınlara okuma yazma, Kuran ve Türkçe öğrenmelerinin yanı sıra nakış işlemek, dikiş dikmek, örgü örmek gibi meziyetler

²⁴⁴ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 330.

²⁴⁵ Ünal, *a.g.e.*, s. 49.

²⁴⁶ Batuhan İsmail Kiran, "Enderûn-ı Hümâyûn'da Dilsiz İç Oğlanları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, S. 35, Aralık 2014, s. 278.

²⁴⁷ Kiran, *a.g.m.*, s. 279.

²⁴⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 49.

kazandırılmıştır. Saray kadınlarına eşlik etmek, yemek servisinde bulunmak, çamaşır yıkamak ve banyoları temizlemek gibi işlerde de çalışmışlardır²⁴⁹.

Hareme alınanlar arasında dilsiz kadınlar da bulunmaktadır²⁵⁰. Dilsizlerin yanı sıra zenciler, maskaralar ve cüceler de yer almaktadır. Bunlar kalfa oldukları zaman kendilerine bağlı dilsiz ve cüceler de bulunmuştur. Harem için gerekli eşyaların getirilmesi veya bazı haberlerin dışarıya ulaştırılması gibi işler dilsizler, cüceler, musahipler ve harem ağaları aracılığıyla yerine getirilirdi²⁵¹. Sarayın tümünde olduğu gibi haremde de kural olarak sessizlik hâkimdir. Dilsiz kadınlar buraya ciddi ve ağırbaşlı bir çalışma havası katmışlardır²⁵². Withers, Osmanlı sarayında dilsizlerin diğer görevlilerle her şeyi konuşabildiklerini, işaret ve mimiklerle yapılan bu dilin sözle yapılan konuşma kadar açık olduğunu söylemiştir. Aslında bu tür konuşma tarzının padişah ve çevresi için daha makbul olmasının dışında yanlarında birçok dilsiz bulunan haseki ve öteki saray kadınlarının da bu yöntemi kullandıklarına dikkat çekmektedir²⁵³. Haremde bulunan dilsiz kadınlar marifetiyle diğer kadınlar da dilsiz dili olan işaret dilini öğrenmişlerdir. Böylece sarayın törensel sessizliği sağlanmış oluyordu.

Saraydaki dilsiz kadın sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte III. Selim haremde bulunan Dilsiz Rukiye ve sarayın kadın neferleri arasında ismi geçen hizmetkâr Dilsiz Aişe isimleri açık olarak verilen harem çalışanlarıdır. Bunların dışında III. Ahmet döneminde dilsiz iki cariye'nin haremde görev yaptığı bilinmektedir. Kendilerine eşya teslim edilen iki dilsiz cariyeden bahsedilmesine rağmen isimleri zikredilmemiştir²⁵⁴.

Haremde sadece kadın görevliler yer almamaktadır. Teamül gereği hadım edilmiş sağır ve dilsiz erkeklerden seçilen görevliler de hareme hizmet etmişlerdir. Örneğin, Dilsiz Ağa, Ağa-i Dilsiz ve Ağa-i Bîzebân olarak kaynaklarda yer alan Hadım Süleyman Ağa, III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın hizmetindeydi. Hadım Süleyman Ağa, Safiye Sultan'ın oğluna yazdığı mektubu getirmesinin yanı sıra sipariş ettiği eşyaları da işaret dili ile padişaha anlatmıştır. Benzer şekilde, hadım edilmiş

²⁴⁹ Belemir Erken, *Dil Sükûta Eller İcraatta: Osmanlı Sarayında ve Toplumunda Dilsizler*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2015, s. 32.

²⁵⁰ Ahmed Akgündüz, *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, İstanbul 2011, s. 114-115; Scalenghe, *a.g.e.*, s. 22.

²⁵¹ Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 2001, s. 8.

²⁵² Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 2012, s. 196.

²⁵³ Withers, *a.g.e.*, s. 79.

²⁵⁴ Erken, *a.g.t.*, s. 33.

cüceler de sultan ile haremdeki kadınlar arasındaki iletişimi sağlamışlardır. Ayrıca bu cüce ve dilsizler, diğer musahib ve hadımlarla birlikte harem ile dış dünya arasında aracı rolü üstlenmişlerdir²⁵⁵.

Avrupalı diplomat ve seyyahlar da bu görevlilerin sarayda bulduklarına şahitlik etmişler ve bunlara eserlerinde yer vermişlerdir. Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi M. Noailles'in maiyetinde İstanbul'a gelen Philippe du Fresne-Canaye yazdığı seyahatnamesinde Osmanlı sarayında Sultan II. Selim'in huzuruna çıktığında odanın dört bir köşesine gizlenen dilsizlerden söz etmiştir. Seyahatnamenin yazarı padişahın birkaç gün keyif sürmek için herhangi bir bahçeye²⁵⁶ ya da İstanbul yakınındaki adalardan birine gittiği zaman, paşaları, kâtipleri ya da önemli sorunları gündeme getirecek başka kişileri yanına almayarak, yalnızca genç gözdeleleri, soytarıları, cüceleri ve dilsizleriyle birlikte giderek bunların sayesinde keyifli günler geçirdiğini anlatmıştır²⁵⁷. Benzer bir bilgiyi Joseph de Tournefort da seyahatnamesinde paylaşmıştır. Padişahın boğazda gezmek için bazen buraya geldiğini ve yanında da eşleri ile dilsizlerini getirerek burada eğlendiğinden bahsetmiştir²⁵⁸. Buradan hareketle Osmanlı padişahlarının ülke işlerinden uzak kalmak ve dinlenmek amacıyla bu tür gezintiler düzenlediklerini ve cüce ile dilsizleri de eğlence amacıyla beraberlerinde götürdükleri anlaşılmaktadır.

Sultan IV. Mehmet döneminde İstanbul'da bulunan Winchesley Kontu'nun silahtarı ve kâtibisi olan Ricaut, Osmanlı saraylarında hizmet gören dilsizler ve cüceler

²⁵⁵ Ayşe Ezgi Dikici, *Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 65.

²⁵⁶ Özellikle bahar ve yaz aylarında, has bahçe ve saray dışına eğlence amaçlı geziler düzenlenirdi. Bu gezilere harem halkı da dahil edilirdi. Kalabalık oldukları için gruplar halinde gezi yerlerine gidilirdi. Lale devri'nden beri İstanbul'un gezi merkezi olarak kabul edilen en ünlü gezi yeri Kağıthane olduğundan harem halkı genellikle Sadabad'a giderdi. Beylik gezileri adı verilen bu gezilere çıkılmadan önce gidilecek yere çadırlar gönderilirdi. Çadırlar, birbirine bağlanır; kadınlar ve cariyeler sokaklarda serbestçe gezip dolaşabilirdi. Gezintinin nereye yapılacağı ve hangi cariyenin geziye katılacağı haremde baş ve ikinci katibe aracılığıyla ilan edilirdi. Cuma günlerinde yapılan beylik gezilere katılan harem halkı kısa bir süreliğine de olsa haremden çıktıkları için büyük sevinç yaşamışlardır. Doğa ile iç içe kalmanın verdiği huzur ve mutluluk ile herkes en güzel elbiselerini giyer, yolculuğa hazırlanırdı. Geziye dahil edilen sultanlar ve kadınlar onlardan sonra da ustalar, kalfalar ve cariyeler arabalarına binerek hareket noktasına ulaşırlardı. Kafilenin önünde ve yanında atları üzerinde harem ağaları bulunurdu. Ağır bir yürüyüşle gezi yerine varılır, arabalarından inen harem halkı kendileri için hazırlanmış olan çadırlara geçerlerdi. Akşama kadar buralarda eğlenilir, oyunlar oynanır ve sonrasında saraya dönülürdü. Bkz. Uluçay, *a.g.e.*, s. 150-151.

²⁵⁷ Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009, s. 55, 83.

²⁵⁸ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, c. 2, Çev. Teoman Tunçdoğan, Ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2013, s. 33.

hakkında önemli bilgiler vermiştir. Sayıları kırk kadar olan dilsizlerin geceleri iç oğlanların dairesinde gündüzleri de yine onların camileri önlerinde bulduklarından söz eder. İşaret dilini konuşmak, anlatımı zor konuları ve dini bilgileri anlatmak için öğrenmeye çalıştıklarından ve içlerinde gözde olan sekiz dokuz yaşlı dilsizin olduğunu ifade eder. Hasodada bulunan bu sağır ve dilsizlerin padişahı eğlendirmek gibi bir görevleri vardır. Padişah eğlenmek için bazen onlara tekme atar, içi su dolu sarnıçlara yuvarlatır ve bazen de birbirleri ile dövüştürür. Saraydaki cüceler de içoğlanları ile birlikte Padişah'ın huzurunda nasıl davranacaklarını öğreninceye kadar eğitim görür. Bunların içinde sağır ve dilsiz olarak dünyaya gelip hadım olanların büyük bir ilgiye sahip olduğunu ileri sürer. Buna delil olarak da bir paşanın bu şekilde olan birini Padişah'a sunduğunu ve Padişah'ın annesinin çok hoşuna giden bu kişiye hemen altın işlemeli elbiselerin giydirildiğini ve sarayın her tarafına girme izni verildiğini söyleyerek sözlerine son verir²⁵⁹.

1819 yılında Sultan II. Mahmut ile görüşmek üzere İstanbul'a gelen Fransız elçisi Vicomte de Marsellus sarayda beyaz ve siyah tenli dilsizler gördüğünü aktarır. II. Abdülhamid de Yıldız Sarayı'nda gizli haberleşmeler için dilsizleri kullanmıştır²⁶⁰. Sayıları yüzyıllar içinde farklılıklar göstermesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar bu grup saraydaki varlığını muhafaza etmiştir.

1.2.1.1. Sarayın Günlük İşlerinde Engelliler

Sağır ve dilsizler sarayın günlük işlerinde kullanılmışlardır. Bunlar bağlı buldukları koğuş amirinin nezaretinde o koğuşun günlük düzeninde yaşarlardı. Dilsizlerin asıl görevleri padişahın kapısında nöbet tutmak, sadrazam ve şeyhülislam ile yapılan görüşmeler esnasında hizmette bulunmak ve padişah haremde iken kapısında beklemektir²⁶¹. Nöbette bulunmadıkları zamanlarda ise Ağalar Camii önünde toplu şekilde bulunarak işaret dili ile birbirleriyle sohbet ederlerdi²⁶².

²⁵⁹ Ricaut, *Türkler*, s. 45.

²⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 305; Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmaların Eğitimi", s. 307.

²⁶¹ Özcan, *a.g.m.*, s. 304.

²⁶² Ali Ufki, *a.g.e.*, s. 29; Özcan, *a.g.m.*, s. 305.

Sarayda görevli dilsizlerin bazen de berberlik²⁶³ mesleği ile uğraştıklarını görmekteyiz. 22 Mayıs 1695 tarihli bir Hilat defterinde yer alan bilgiye göre saraydaki dilsizlerin biri padişahın berberi olarak görev yapmış ve bu tarihte 87 kuruş hilat parası almıştır²⁶⁴. J. B. Tavernier, dilsiz ve cücelerin bazılarının kavuk sarmasını öğrenmeye çalıştıklarını bazılarının da tıraş etmek, tırnak kesmek gibi işler yaptıklarından söz etmiştir. Tırnak kesmek için ne burada ne de tüm Asya'da hiçbir zaman makasın, dinen yasaklandığı için, kullanılmadığı bunun yerine bu iş için ucu keskin çakı şeklindeki küçük bir çelik aletten yararlandığını ve bunu da büyük bir beceriyle yaptıklarından bahsetmiştir²⁶⁵.

Fransa'dan gönderilen bir heyetin başında İstanbul'a gelen ve 1792-1798 yılları arasında burada yaşamış olan Fransız Doktor Antonie Olivier, yazmış olduğu eserinde Osmanlı hizmetinde bulunan bir dilsizin Fransa elçisi Descorches'in güvenini kazanarak zaman zaman kendisine haberler getirdiğini söylemiştir. Ancak bu kişinin aslında Osmanlı Devleti adına istihbarat toplayan bir casus olduğunu yazmıştır²⁶⁶. Başka bir örnekte ise bazı dilsizlerin görev yaptıkları birimden dışarıya bilgi sızdırdıkları anlaşılmaktadır. Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa, kızlar ağasının Sultan II. Ahmed'e kendisi aleyhinde söylediği sözleri Dilsiz Mehmed adlı kişiden öğrenmiştir²⁶⁷. Buradan hareketle sağır ve dilsizlerin bazen Osmanlı Devleti bazen de devlet adamları adına bilgi toplama amacıyla görevlendirildiklerini söyleyebiliriz. Yukarıdaki örnekten hareketle sadrazamların bazen sağır ve dilsizleri kendilerine bilgi vermeleri karşılığında desteklediklerini görmekteyiz.

Saraydaki dilsizlerin padişahların ölümünde yas tuttıklarını da görmekteyiz. Kanuni Sultan Süleyman vefat ettiği zaman devlet erkânı matem elbisesiyle şala sarınıp solak ve peykler başlarındaki sorguçları çıkarıp borkleri üstüne peştamal ve çavuşlarla çaşnigirler ve diğer ağalar karalar sarıp dilsizler çullar giyip matem tutmuşlardır²⁶⁸.

²⁶³ *Büyük Dilsiz Berber Usta'ya günde 80 akçe...* Bkz. Peirce, *a.g.e.*, s. 189.

²⁶⁴ Balcı, *a.g.e.*, s. 52.

²⁶⁵ Tavernier, *Topkapı Sarayında Yaşam*, Çev. Perran Üstündağ, İstanbul 1984, s. 82.

²⁶⁶ Dikici, *a.g.t.*, s. 58.

²⁶⁷ Kızlarağasının, sultan ile görüştüğü esnada kapı perdesini tutan Dilsiz Mehmed Ağa, bunların dudak ve el hareketlerinden sadrazamın azledileceğini anlayarak derhal odadan çıkar ve doğru sadrazama giderek olup bitenleri işaret dili ile kendisine anlatır. Bkz. Kantemir, *a.g.e.*, s. 756; Özcan, *a.g.m.*, s. 305.

²⁶⁸ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 55; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, c. 1, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s. 50.

1.2.1.2. Musahiblik

Osmanlı sarayında Padişahların maiyetinde kendilerini eğlendirmek veya onlarla sohbet etmek amacıyla musahib denilen kimseler bulunmaktadır. Arapça kökenli bir kelime olan musahib, sohbet edici, sohbet eden anlamlarına gelmektedir. Bunlar bilgili, hoş sohbet ve hazır cevap kimselerden oluşmaktadır ki bunlar içerisinde dilsiz, cüce ve hadım ağaları da yer almaktadır. Padişah kimi isterse ona bu unvanı verirdi²⁶⁹.

Padişah tarafından musahibliğe seçilecek kimselerin sahip olması gereken en önemli özelliği zeki olmalarıdır. Akıllı, eğlenceli ve aynı zamanda nüktedan olması sultanın en yakınında yer almaya imkân sağlayan başlıca etkenlerdir²⁷⁰. Şarkı söylemek, şiir yazmak, herhangi bir müzik aletini çalmak gibi yeteneklere sahip olmak da bir kimsenin padişah musahibi olma şansını arttırmaktadır²⁷¹.

Taklit yapmak konusunda usta olan dilsizler padişah musahibliğine ayrılır ve cüceler gibi çeşitli soytarlıklarla padişahı eğlendirirlerdi²⁷². Padişah, musahib dilsizlerin yaptıkları şakalardan memnun kalırsa üzerlerine para saçardı. Atılan paralardan daha fazla kapma çabasında oldukları için birbirleri ile büyük rekabete girerlerdi. Paraların üzerine atlamaları ve birbirleriyle kavga etmelerini sultan zevkle izlerdi. Bu zaman geçirme uğraşını daha eğlenceli hale getirmek istediğinde ise hem dilsizleri hem cüceleri getirtirdi²⁷³.

Musahibler, sohbet etmeleri ve padişahı eğlendirmelerinin yanında, kapısının önünde nöbet tutmak, verdiği emirleri harem halkına ve divan üyelerine duyurmak gibi görevleri de yerine getirirlerdi²⁷⁴. Tavernier, devlet işlerini idare etmesinin yanı sıra sultanın bazı günler kendisini güldürmek için türlü komiklikler yapan dilsiz ve cücelerle birlikte sarayın bahçesinde dolaştığını söyler²⁷⁵.

1812-1830 yılları arasında Enderun'da yaşamış olan Hafız Hızır İlyas Ağa eserinde, Sultan II. Mahmud'un engelli musahipleri hakkında önemli bilgilere yer vermiştir. Seferli odasına mensup Başdilsiz Hamid'in çırağ edilerek kendisine musahiblik verildiğini anlatmıştır. Yazarın verdiği bilgilerden yola çıkarak sanatkar

²⁶⁹ Pakalın, *a.g.e.*, c. 2, s. 583; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 75.

²⁷⁰ Dikici, *a.g.t.*, s. 31.

²⁷¹ Dikici, *a.g.t.*, s. 33.

²⁷² Özcan, *a.g.e.*, s. 304.

²⁷³ Ali Ufki, *a.g.e.*, s. 29-30.

²⁷⁴ Ortaylı, *Osmanlı Sarayı*, s. 158.

²⁷⁵ Tavernier, *a.g.e.*, s. 144.

engelli musahiblerden de haberdar olmaktadır. Tek gözü görmediğinden musahib Neyzen Yekçeşm olarak adlandırılan bu engellinin çaldığı ney herkes tarafından beğenilmiştir²⁷⁶. Sanatkâr olan bir başka engelli musahib de Şehla²⁷⁷ Abdi Bey'dir. Padişahın 1812 yılında saray dışına yaptığı gezilerden birine katılan Abdi Ağa,

“Ey keman ebrû helak hançer-i müjgâninem

Bulmuşum feyz-ü nazar senden senin kurbanınem

Cana meylin var ise emreyle teslim eyleyem

Padişahım ben senin bir bende-i fermanınem”

gazelinin birkaç beytini okumuştur.²⁷⁸

Musahib dilsizler, padişahın şehir içi gezilerinde yanında gider ve halka para dağıtma işini üstlenirlerdi²⁷⁹.

Saraydaki eğlencelerin önemli kısmını musahiblerin padişah önünde yaptıkları gösteriler oluşturmaktadır. Bu eğlencelerin bir kısmı hemen o anda düşünülerek gerçekleştirilirken bir kısmı da daha önceden hazırlanan kurgunun padişah ve saray halkı karşısında sahnelenmesi ile yapılırdı. Son derece sade ve kaba olan bu gösterilerde amaç izleyenleri eğlendirip gülmelerini sağlamaktı. Örneğin padişahın emri ile musahiblerden biri havuza atılır. Musahib başlarda kasıtlı olarak telaşlanır ancak daha sonra iş ciddiye biner ve hemen musahib sudan çıkarılırdı²⁸⁰. Bu eğlencelerin bazen kötü bir şekilde sonuçlandığını görmekteyiz. Sultan II. Mahmud, Kağıthane'de Çağlayan mesiresindeki saraya gittiğinde yanında bulunan Dilsiz Hüseyin ile Musahib Abdi Ağa'yı havuza attırmıştır²⁸¹. Ayağı havuzun ızgarasına takılan Dilsiz Hüseyin

²⁷⁶ Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 64-65.

²⁷⁷ Şaşı bakan kimse, tatlı şaşı, hafif şaşı. Bkz. Parlatur, *a.g.e.*, s. 1566; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 985.

²⁷⁸ Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 66.

²⁷⁹ İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, c. 1, İstanbul 1953, s. 64.

²⁸⁰ Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 40.

²⁸¹ Musahib Abdi Bey ile Dilsiz Hüseyin'in havuzda güreş yapmaları istenmiştir. Bunun üzerine Dilsiz Hüseyin, hızla Abdi Bey'in yanına giderek sımsıkı sarılıp onu ejderha heykelinin olduğu havuza götürmüştür. Abdi Bey, havuzun derin olduğunu görünce hemen feryat etmeye başlamıştır. Bu esnada Dilsiz'in ayağı heykelin altındaki demir ızgaraya geçmiştir. Her ne kadar ayağını kurtarmaya çalışmışsa da başarı elde edememiştir. Öbür yanda ise Abdi Bey'in çığlıklarını duyanlar ona yardım etmeye çalışırken Dilsiz Hüseyin'i unutmuşlardır. Çavuş Şakir Ağa, tehlikeyi göze alarak hemen suya atlayıp Abdi Bey'i havuzun dışına çıkararak hayatını kurtarmıştır. Ancak Dilsiz Hüseyin, hala havuzun içindedir. Oradakiler bunun farkına biraz geç varmışlar ve hemen tersanelilerden biri suya girerek Dilsiz'in ızgaraya sıkışan ayağını çıkartarak suyun dışına getirmiştir. Ancak ne yazık ki Dilsiz Hüseyin çoktan hayatını kaybetmiştir. Belki yaşar umuduyla bir ağaca başı aşağıda olacak şekilde asılmışsa da değişen bir şey

boğularak hayatını kaybetmiştir. Bu duruma çok üzülen Sultan II. Mahmud, dilsizin annesine harc-ı hassa tertibinden bir miktar maaş bağlatmıştır²⁸².

Padişah ve saray halkını eğlendirmek için oynanan başka bir oyun da curcunadır. Curcuna, padişah musahiblerinin ve soytarların meydana çıkıp garip hareketler yapmaları, garip sözler söylemeleri ve olabildiğince çok gürültü etmeleridir²⁸³. Muhtemelen daha önceden düşünülmemiş olup hemen o anda karar verilen bu oyunda da amaç tuhaf şeyler söylemek, gürültü yapmak ve birbirlerine yaptıkları el şakaları ile padişahı eğlendirmektir.

Şekil 1.1 Musahiblerin yaptıkları curcuna (Dikici, *a.g.t.*, s. 13)

Sultan II. Mahmud'un son devirlerine kadar bu dilsizler padişah yemek yerken yanında türlü komiklikler yaparak onu eğlendirirlerdi. Bazen dilsizlerin tütün keselerinin içine haberleri olmadan yılan konulurdu. Kesesini açıp içinde yılan olduğunu gördüğü anda, dilsizin yaşadığı korku ve verdiği tepkileri izlemekte olan padişah ve saray halkı oldukça eğlenmiştir²⁸⁴.

olmamıştır. Bunun üzerine Padişah II. Mahmud, Dilsiz Hüseyin'in uygun bir yere gömülmesini emretmiştir. Bkz. Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 98-99.

²⁸² Baykal, *a.g.e.*, c. 1, s. 64; Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 40; Balcı, *a.g.e.*, s. 55-56.

²⁸³ Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 40.

²⁸⁴ Baykal, *a.g.e.*, c. 1, s. 64.

Saraydaki musahiblerin tümünün sadece padişahı güldüren insanlar olduğunu söyleyemeyiz. Bunlar arasında sanatçı musahibler de mevcuttur. Bu musahibler arasında Sultan III. Selim döneminde yaşamış ve görme engelli olan A'mâ Mehmet Sadık Efendi ünlü bir bestekârdır. Bestelediği dini ve din dışı eserleri günümüze dek ulaşmıştır²⁸⁵. Yine onun devrinde Dilsiz Şamlı Ahmet Ağa ve Sadullah Ağa'yı sayabiliriz. Sultan II. Mahmut'un musahibleri ise Ali Bey, Sait Efendi, Abdi Ağa ve Dilsiz Hüseyin'dir²⁸⁶. Padişah musahibleri sürekli birbirleriyle çekişme halindedirler. Genç ve sevilen musahiblerden olan Hayali Sait Efendi, tatlı sohbetli bir kişi olduğundan Padişah'ın huzuruna her çıktığında kendisine iltifat edilmiştir. Bu durumdan çok rahatsız olan diğer musahibler kendisine düşmanlık besleyip iftira atarak Edirne'ye sürülmesine sebep olmuşlardır. Ancak ilerleyen zamanlarda Sait Efendi padişah tarafından bağışlanmıştır²⁸⁷.

Musahiblik, 1834 yılında Sultan II. Mahmud tarafından lağvedilmiştir. Musahib olarak görev yapan Abdi ve Sait Efendilere ise kapıcıbaşılık rütbesi verilmiştir²⁸⁸. Ayşe Osmanoğlu ise babası Sultan II. Abdülhamid'in hizmetinde dokuz musahibin olduğunu söylemiştir. Başmusahib (Cevher Ağa), ikinci musahib (onun da adı Cevher Ağa), üçüncü musahib (Nadir Ağa), dördüncü musahib (Selim Ağa), diğerlerine (Nuri, Şöhreddin, Cavid, Şahabeddin, Amber ve Tahsin Ağalar) de musahib ağalar denildiğinden söz etmiştir. Diğer haremağalarından farklı olarak sadece padişahın hizmetini yapmışlardır. Daireleri ayrı olup saraydaki mevkilerinin çok yüksek olduğundan bahsetmiştir. Bu musahiblerin esas vazifesi, padişahın kapısında nöbet tutmaktır. Gelen yazıları, paşa ve beyleri harem kapısının zilini çalarak nöbetçi hazinedara söylerlerdi. Görevli, söylenenleri padişaha aktarır cevaben alınan emir tekrardan musahibe iletilirdi. Musahibler, bazen bizzat huzura çıkıp durumu sultana arz ederlerdi. Bir diğer vazifeleri ise, padişah tarafından kadınefendilere, sultanlara ve şehzadelere emir götürüp cevap getirmektir. Musahibler, padişahlar öldükten sonra yeni padişaha hizmet etmezler. Saraydan çıkarak hayatlarını devam ettirirlerdi. Osmanoğlu, Nuri, Şöhreddin ve Cavid adındaki musahiblerin Sultan II. Abdülhamid'in son günlerine kadar Selanik ve Beylerbeyi'nde hizmetinde bulduklarını söyleyerek

²⁸⁵ Hasan Aksoy, "Mehmed Sâdik Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara 2003, s. 522.

²⁸⁶ Balcı, *a.g.e.*, s. 54.

²⁸⁷ Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 200, 216.

²⁸⁸ Pakalın, *a.g.e.*, c. 2, s. 583; Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 343.

sözlerine son vermiştir²⁸⁹. Görüldüğü üzere, musahiblik makamı devletin son dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.

1.2.1.3. Cellâtlık

Saraydaki sağır ve dilsizlere özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda verilen görevlerden birisi de padişahın ölüm fermanını verdiği şehzade ve paşaları öldürmektir. Ancak dilsizler bütün idamlarda değil, sadece kan dökülmeden yapılan idamlarda cellâtlık yapmışlardır²⁹⁰. İdam hükmünü yerine getirecek dilsiz cellâtlar, bedenlen son derece güçlü kimselerden seçilmiştir. Çünkü idam edilecek kişi ile yaşanması muhtemel bir kargaşa anında onunla baş edebilmeleri için fiziksel olarak ondan daha üstün olmaları gerekiyordu²⁹¹.

Sarayda padişahın verdiği idam hükmünü yerine getiren dilsiz cellâtlar, bu iş için özel olarak yetiştirilmişlerdir²⁹². Withers'e göre padişah, bir veziri ya da bu mertebedeki birini öldürtmeyi aklına koyar ve bunu sarayda kendi gözlerinin önünde yapılmasını isterse, o kişiyi odalarından birine çağırır, konuşma suretiyle onu odada tutar. Bu sırada dilsizler hazır bir şekilde alacakları işareti beklerler. Verilen emirle birlikte harekete geçen dilsizler hemen o kimsenin üstüne çulllanır ve onu boğarlar. Boğma işi tamamlandıktan sonra maktulün ayaklarından tutup sürükleyerek kapıların dışına çıkarırlardı²⁹³.

Sağır ve dilsizler, yay kirişi yardımıyla hanedan mensubu erkek şehzadeleri ve devlet adamlarını boğmuşlardır. Bunların dışında bazen askeri isyana teşvik etmek ve devlete başkaldırmak gibi ağır suçları işleyenlerin cezalarını da dilsizler infaz ederlerdi²⁹⁴. Cellâtlık için dilsizlerin seçilmesinde değişik faktörler rol oynamaktadır. Bu faktörlerden biri, cellâtların öldürecekleri adamın çığıllıklarını duymamak için genellikle sağır ve dilsizlerden seçilmiş olmalarıdır²⁹⁵. Dikici ise, dilsizleri saltanatın bir sembolü olarak görür. Sessizlik ve işaret dili nasıl padişahın yaşadığı yerin bir işareti ise

²⁸⁹ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul 2015, s. 91-94.

²⁹⁰ Dikici, *a.g.m.*, s. 21-22.

²⁹¹ M. Miles, "Signing in the Seraglio: Mutes, Dwarfs and Gestures at the Ottoman Court 1500-1700", *Disability & Society*, XV, No: 1, 2000, s. 115-134.

²⁹² Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1963, s. 118.

²⁹³ Withers, *a.g.e.*, s. 80.

²⁹⁴ Ortaylı, *Osmanlı Sarayı*, 122.

²⁹⁵ Balcı, *a.g.e.*, s. 58.

tamamen sultanın hanesine özgü olan bu idam biçiminin yerine getirilmesinde dilsizlerin seçilmesinin de doğal olduğunu belirtmiştir²⁹⁶.

1482’de Gedik Ahmed Paşa, 1536’da Veziriazam İbrahim Paşa dilsiz cellâtlar tarafından öldürülen devlet adamlarındandır. Devlet adamlarının padişah emriyle boğdurulmasının örneklerini bazı minyatürlerde görmekteyiz. Aşağıdaki resimde Sadrazam Kara Ahmed Paşa’nın²⁹⁷ 1555 yılında dilsiz cellâtlar marifetiyle boğdurulması gösterilmiştir. Minyatürde, sadrazamın etrafında bulunan ve muhtemelen dilsiz olan cellâtlar, ilk önce kurbanı yere yatırmışlardır. Ardından sağ ve sol tarafına birer cellât geçmiştir. Ayak kısmına ise bir kişi geçerek sadrazamı sımsıkı tutarak hareket etmesini engellemişlerdir. Üst tarafta yer alan iki cellât ise kemendi idam edilecek kişinin boynuna geçirmeye çalışmışlardır. Kurbanın başının sağ tarafında kalan cellât sağ eline kemendi iki kat, sol eline ise bir kat olacak şekilde dolamıştır. Muhtemelen sol elinde biraz daha gevşek bıraktığı ucu diğer cellâda verecektir. Zaten diğer cellât da sağ elini kemende uzatmıştır. Böylece iki cellât sadrazamın boynuna takılan ipi kendilerine doğru çekmişlerdir. Bu suretle yerde yatan kişinin nefes alması engellenerek idam eylemi başarılı bir şekilde yerine getirilmiştir. Görüleceği üzere, idam etme işlemi son derece dikkatli ve bir ekip çalışması şeklinde yapılmaktadır. Ekipte yer alan her cellât o esnada nerede duracağını ve ne yapacağını bilmektedir. Emir alınır alınmaz, bir cellât sağ tarafa bir cellât sol tarafa biri ayak kısmına geriye kalan iki cellât ise ipi idam edilecek kişinin boynuna geçirmek için baş kısmında vazifelendirilmişlerdir. Ayrıca ayakta duran cellâdın sol elinde yastığa benzer bir cisim tuttuğu görülmektedir. Belki de onu yerde yatan kurbanın yüzüne bastırmak amacıyla tutmuştur. Bunların son derece ihtiyatlı davrandıklarını ve ellerindeki kişinin kaçmasına mani olduklarını söyleyebiliriz.

²⁹⁶ Dikici, *a.g.m.*, s. 22.

²⁹⁷ Sadrazam Kara Ahmed Paşa, Kanuni Sultan Süleyman’ın sadrazamlarından olup Enderun’dan yetişerek kapıcıbaşı ve 1521’de yeniçeri ağası olmuş ardından da Rumeli beylerbeyliğine getirilmiştir. 1543’te Macaristan seferine katılarak önemli kaleleri almıştır. 1548 yılında İran’a karşı yapılan seferlerde doğu serdarı olarak atanmış ve bir yıl sonra maiyetindeki kuvvetlerin bir kısmı ile Kemah yakınlarında İranlıları hezimete uğratmıştır. Sokullu Mehmed Paşa’nın Temeşvar’ı alamaması üzerine Macaristan serdarlığına getirilmiş ve otuz beş gün süren kuşatmanın ardından Temeşvar’ı Osmanlı topraklarına katmıştır. Rüstem Paşa’nın sadareten el çektilmesinden sonra vezir sıfatıyla İran seferinde hizmet etmiştir. Daha sonra İstanbul’da idam edilmiştir. İdam edilmesinde Kanuni Sultan Süleyman’ın, damadı Rüstem Paşa’yı tekrar sadarete getirme isteğinin rol oynadığına dair görüşler ileri sürülmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Cavid Baysun, “Ahmed Paşa”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1978, s. 193.

Şekil 1.2 Sadrazam Kara Ahmed Paşa'nın dilsiz cellatlar tarafından boğdurulduğu anı gösteren minyatür (Dikici, *a.g.m.*, s. 21)

1553 yılında babası Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle dilsizlere boğdurulan Şehzade Mustafa'nın idamını Ogier Ghiselin de Busbecq şu şekilde anlatmıştır:

“Mustafa ordugâha vardığında asker büyük heyecan içindeydi. Onu babasının çadırına götürdüler. Çadırda her şey sakindi. Ortalıkta ne askerler ve hizmetkârlar vardı ne de ürküten bir hainlik seziliyordu. Hâlbuki çadırın iç bölmesinde güçlü kuvvetli birkaç dilsiz (Türklerin pek önem verdiği bir hizmetkâr sınıfı) bulunuyordu: Mustafa'yı öldürecek katiller. Şehzade çadırın iç bölmesine girer girmez üzerine saldırıp boğazına kement geçirmeye uğraştılar. Mustafa güçlü bir adam olduğundan kendini cesurca savundu, sadece canı için değil taht için de boğuştu. Eğer kurtulup yeniçerilerin arasına kaçabilseydi, onlar gözdeleri olan Mustafa için kızgınlık ve merhametle galeyana gelecekler, onu sadece korumakla kalmayıp sultan ilan edeceklerdi. Bu facianın sahnelendiği yeri bir perdeyle ayıran bölmede bulunan Süleyman bundan korkarak tasarladığı infazın geciktiğini görünce başını uzatıp dilsizlere tehdit dolu öfkeli gözlerle bakmış. Tereddüt ettikleri için onları korkutan hareketlerle azarlamış.

Dilsizler bundan telaşa kapılarak daha büyük bir gayret gösterip zavallı Mustafa'yı yere yıkarak boynuna yay kirişini geçirip boğmuşlar. Sonra da yeniçeriler sultan ilan etmek istedikleri adamı görsünler diye cesedi bir halı üstünde çadırın önüne koymuşlardı²⁹⁸”.

İsmail Hami Danişmend, yukarıda aktarılan bilgilere benzer bilgiler paylaşmasının yanı sıra Müneccimbaşı'ya dayandırarak verdiği bilgide, Sultan Süleyman'ın Şehzade Mustafa'yı huzuruna davet ettiği zaman, Mustafa'nın durumdan haberdar olup babasının üzerine hücum ettiğini anlatır. Huzurda bulunanlarla mücadele ederek onlar karşısında üstünlük dahi kurmuştur. Ancak güreş sanatında mahir olan Zal Mahmud Ağa, Şehzade Mustafa'nın üzerine atlayıp onu yere yıkmıştır²⁹⁹. Ardından yanındaki cellâtların da yardımıyla yay kirişini hareketsiz kalan Şehzade Mustafa'nın boğazına geçirerek idam hadisesini yerine getirmişlerdir.

Osmanlı Tarihi'nde dilsiz cellâtlar eliyle gerçekleştirilen idamlara sonraki dönemlerde de rastlanmaktadır. Örneğin, Sultan III. Murad tahta çıkmadan önce dokuz, 28 Ocak 1595'te tahta çıkan III. Mehmed ise on dokuz kardeşini dilsiz cellâtlara boğdurtmuştur³⁰⁰. Selânikî Mustafa Efendi, Tarih'inde bu on dokuz nefer şehzade için serviden tabutlar getirtilerek cenaze için gereken hazırlıklar tamamlandıktan sonra dilsiz ve dinsiz feryâd ü fğanların işitmez kimseler tarafından boğdurulduklarına yer vermiştir³⁰¹. Selânikî, dilsiz cellâtları dinsiz olmakla suçlamıştır. Ancak Osmanlı sarayındaki dilsizlerin bu şekilde kabul edildiklerine yönelik herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. Muhtemelen zamanla görevlerini kötüye kullanarak devlet işlerine karışmaya başlayan dilsizlere olan öfkesini bu şekilde dile getirmiştir. Ayrıca onları feryat ve fğanı duymayan kimseler olarak tanımlaması da idam hükmünü yerine getiren kimselerin genel olarak neden sağır ve dilsizlerden meydana geldiği konusunda bizlere aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

Dimitri Kantemir ise sağır ve dilsizlerin cellâtlık yaptıkları fikrine katılmamıştır. Kitabında sağır ve dilsizleri anlattığı kısımda, Osmanlı sarayını anlatan Avrupalı yazarların çoğunun, sultanların kendilerine engel çıkaran kimselerden kurtulmak için bu

²⁹⁸ Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul 2014, s. 34-35.

²⁹⁹ Daha sonraları Osmanlı hanedanına damat olan Zal Mahmud Ağa, vezirliğe kadar yükselmiştir. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, c. 2, İstanbul 1971, s. 285.

³⁰⁰ Dikici, *a.g.t.*, s. 61; Balcı, *a.g.e.*, s. 58.

³⁰¹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, c. 2, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s. 436.

sağır ve dilsizleri kullandıklarını söyleyen Kantemir, bunların neden böyle düşündüklerine anlam veremediğini ifade etmiştir. İstanbul'da, saray mensuplarını güldürmek ve eğlendirmekten başka görevleri olmayan dilsizlerin, cücelerin ve soytarların, ciddi işlerde yahut vazifelerde kullanıldıkları hiçbir zaman duyulmamıştır diyerek düşüncesini dile getirmiştir³⁰². Kantemir, sağır ve dilsizlerin görevlerinin sadece saray halkını güldürüp eğlendirmekten ibaret olduğunu söylemiştir. Belki de sarayın güldürü ögesi olarak gördüğü bu kimselerin ciddi işlerde görevlendirildiklerine inanmak istememiştir.

1.2.2. Saray Engellilerinin Elbiseleri

Saray dilsizleri normal günlerde farklı, resmi tören günlerinde farklı elbiseler giymişlerdir. Dilsizlerin özel üniformaları ve merasim kıyafetleri vardır. Bayram ve cuma günleri bol yenli ağır kaftan üzerine bol yenli kontuş kürk giyerlerdi. Başlarına Has odalılara mahsus düz kaş denilen işlemeli kavuk takarlardı. Bellerine ise donluk şal kuşanırlardı. Normal günlerde başlarına, sol tarafına sırmadan uzunca bir dil resmi bulunan kısa takke, sırtlarına öteki koğuş mensuplarının giydiği kaftan ve dolama giyerlerdi. Bellerine de kanun kuşağı takarlardı. Yaz aylarında ise şal kuşanırlardı. Dolamaları gül, şeftali veya menekşe renkli çuhadandı. Dilsizler evlerine gidince öteki ağalar gibi başlarına paşalı kavuğu giyerler, bellerine donluk şal kuşanırlardı. Baş dilsizlikten nanpare alanların, yani belli bir tahsisat veya musahiblikle çırağ edilenlerin öteki musahibler gibi mevsimine göre arkalarına bol yenli kürk, başlarına ise yine paşalı kavuğu giymeleri âdetti³⁰³.

1657 yılında İsveç Kralı Charles X. Gustav tarafından Osmanlı Devleti ile olan dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi adına Osmanlı sarayını ziyaret eden Claes Ralamb, görevli olarak bulunduğu bir yıl boyunca Osmanlı sarayını ve insanlarını tasvir eden resimler çizmiş ve bunu kitap³⁰⁴ olarak yayınlamıştır. Sultan IV. Mehmed'in av tutkusu olduğu için Topkapı Sarayı'ndan Edirne'ye doğru yüzlerce saray mensubunun geçiş törenini resmetmiştir. Suluboya çalışmalarında ayrıca saray görevlilerinden olan sağır

³⁰² Kantemir, *a.g.e.*, s. 964.

³⁰³ Tayyârzâde Atâ, *a.g.e.*, s. 382-383; Özcan, *a.g.m.*, s. 305.

³⁰⁴ Kitabın orijinali Stockholm Kugliga Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bkz. Emine Koca, Fatma Koç, "Kıyafetnameler ve Ralamb'ın Kıyafet Albümün'deki 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu Giysi Özelliklerinin İncelenmesi", *Turkish Studies*, S. 9/11, Ankara 2014, s. 371.

ve dilsizleri de çizmiştir³⁰⁵. Aşağıdaki resimde Ralamb, Osmanlı sağır ve dilsizini aktarmıştır.

Şekil 1.3 Saray Dilsizi Claes Ralamb (Costume Book, https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ralamb_Costume_Book.)

Dilsizlere yılda üç kere nevbetlik esvâb³⁰⁶ adı verilen kumaşlar verilirdi. Hazine eski dilsizlere atlas kumaş, hazine dilsizleri ve Seferli Odası'ndaki üç nefer eski dilsiz birer atlas kumaş alırlardı. Geriye kalan Seferli, Büyük ve Küçük odalı dilsizlere de birer hilat dağıtılırdı. Hazine baş dilsizi bir kadife yelek ve kırmızı kumaş yelek alırdı. Hazinedeki diğer dilsizlere ise kırmızı yeleklik kumaş verilirdi. Yelekli dilsizlerin her birine birer endaze siyah kumaş divandan alınarak diktirilerek bunlara dağıtılırdı. Bunun yanında Ramazan ayında dilsizlere beşer sarık verilmesi adettendir³⁰⁷.

³⁰⁵ Koca ve Koç, *a.g.e.*, s. 379.

³⁰⁶ Giyimler, giyecek şeyler. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 236.

³⁰⁷ Kiran, *a.g.m.*, s. 282.

Dilsizlere yapılan elbise yardımları devletin son dönemlerine kadar devam etmiştir. 1891 yılında Şurâ-yı Devlet'te çalışan dilsizlere tanesi 259 kuruştan yirmi iki, 1893 yılında Babîâli ve Şurâ-yı Devlet hademesiyle kavas ve odacılarına toplam yüz yirmi beş³⁰⁸, 1906 yılında sadarette görevli üç nefer kavasa birer³⁰⁹, 1907'de Şurâ-yı Devlet bizebanı Mehmet Nureddin Efendi'ye bir, 1909'da Meclis-i Vükela'da görevli dilsizlere sekiz adet takım elbise diktirilmiştir³¹⁰.

1.2.3. Saray Engellilerinin Görevlerini Kötüye Kullanmaları

Padişahın en yakınında yer alma fırsatı yakalayan dilsizler, zaman içerisinde padişah üzerinde tesir etmeye başlamışlardır. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren harem, padişah nedimleri ile birlikte dilsiz ve cücelerin de siyasi güçleri önemli ölçüde artmıştır. Ordunun başında sefere çıkma geleneği Sultan II. Selim Dönemi'nde son bulduktan sonra padişahlar daha fazla sarayda vakit geçirmeye başlamışlardır. Sarayın içinde kapalı bir yaşam sürmeye başlayan Sultan III. Murad Devri'nde (1574-1595) padişaha yakın olan ve onunla zaman geçirme ayrıcalığına sahip dilsiz ve cücelerin siyasi gücü gözle görülür biçimde artmıştır³¹¹. 21 sene padişahlık yapmış olan III. Murad, sarayda oturup dışarı çıkmamayı tercih etmiştir. Maiyetinde bulunan cüce, dilsiz ve hadım ağalar, üzerinde o kadar etkili olmuşlardır ki padişahı iki sene boyunca Cuma namazına dahi çıkarmamışlardır. Buna gerekçe olarak ise, “*çıkarsın ammâ Sarây-ı Âmire'ye giremezsin, kul tâ'ifesinin ittifâkı vardır, hâşâ hâl iderler*” diyerek kendisini korkutmuşlardır. Rüşvet karşılığında istediklerine iş vermişlerdir³¹². Sultan III. Murad, vaktini genel olarak sarayda geçirmiştir. Osmanlı devlet teşkilatı bu dönemde bozulmaya başlamıştır. Sefere gitmeyerek ordu başkumandanlığını serdar-ı ekrem unvanıyla vezir-i azama bırakmış ve bundan sonra bu usul adet olmuştur³¹³.

Selânikî, Tarih'inde saray cüce ve dilsizlerini ağır bir şekilde eleştirmiştir. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumun baş müsebbibi olarak bunları göstermiştir. Padişahlara yakın olmalarından dolayı rüşvet veren veya kendi himayelerine giren kimseleri istedikleri makama getirdiklerinden söz etmiştir. III. Murad'ın ölümüyle tahta

³⁰⁸ BOA, DH. MKT. 118/43.

³⁰⁹ BOA, BEO. 2965/222334.

³¹⁰ Balcı, *a.g.e.*, s. 71.

³¹¹ Dikici, *a.g.e.*, s. 22.

³¹² Selânikî Mustafa Efendi, *a.g.e.*, c. 2, s. 445.

³¹³ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 88.

geçen oğlu III. Mehmed Dönemi'nde ise maskara cüce ve dinsiz dilsizlere ulufe verilmek suretiyle çoğu saraydan uzaklaştırılmıştır. Bu durumdan hoşnut olan Selânikî, Osmanlı saltanatının onların suça bulanmış vücutlarından kurtulduğunu söylemiştir³¹⁴. Ancak bu durum uzun süreli olmamış; Sultan İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerinde yine devlet işlerinde etkili olmuşlardır³¹⁵.

Osmanlı Devleti, dilsiz ve cücelerin devlet işlerine karışmalarını engellemek için bir kısım önlemler almıştır. Bu tür hareketleri görülenler kendilerine uygun bir ulufe verilerek saraydan çıkarılmıştır. Kabahatleri daha büyük olanlar ise başka memleketlere sürgün edilmiştir³¹⁶. Şamlı Dilsiz Kacer'in, şahsi çıkarları için devlet adamlarının evlerini dolaştığının tespit edilmesinin ardından Kastamonu'ya gönderilerek kalebent edilmesi, saraydaki engellilerin sürgün edilmesine güzel bir örnektir³¹⁷.

1.3. Saray Engellilerinin Çalışma Süreleri, Aldıkları Maaşlar ve Kendilerine Yapılan Yardımlar

Osmanlı sarayında istihdam edilen sağır ve dilsizler uzun yıllar görevlerini yerine getirmişlerdir. Doğuştan sağır ve dilsiz olan bu engellilerin genellikle küçük yaşlardan itibaren saraya alındıklarını söyleyebiliriz. Kıdemleri arttıkça Enderun'a has unvanlar alıp baş dilsizliğe kadar yükselirdi. Belli bir hizmet yılını dolduran baş dilsiz veya dilsizlerden isteyenler belirli maaşlarla saraydan çıkartılıp emekli edilirdi. Çıkmak istemeyenler ise hayatlarının sonuna kadar sarayda kalabilirdi. Ancak baş dilsizlik makamını uzun süre işgal eden dilsizlere bu makamda gözü olan diğer dilsizler düşman kesilirdi³¹⁸.

Mart 1838'de 150 kuruş maaşla emekliliğe sevk edilmiş olan sadaret dilsizlerinden Mustafa, Babiâli'de 30-40 yıl hizmette bulunmuştur. 1800 yılında saraya alınan Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye dilsizi Mehmed Ağa ölüm tarihi olan 1848 yılına kadar çalışmıştır. Çok küçük yaşta çalışmaya başlayan Dilsiz Mehmed Ağa, 1866'ya kadar Meclis-i Vâlâ'da görev almıştır. 13 Eylül 1862'de hizmete başlayan sadaret dilsizi

³¹⁴ *Elhamdülillâh-i Teâlâ dâmen-i saltanat anların vücûd-ı habâset-âlûdlarından tathîr olundu.* Bkz. Selânikî Mustafa Efendi, *a.g.e.*, c. 2, s. 441.

³¹⁵ Özcan, *a.g.m.*, s. 305.

³¹⁶ Baykal, *a.g.e.*, c. 1, s. 65.

³¹⁷ Balcı, *a.g.e.*, 65-66.

³¹⁸ Özcan, *a.g.m.*, s. 304.

Lütfi Ağa, 24 Temmuz 1889'da öldüğünde yaklaşık 26 sene, Kasım 1888'de Şûrâ-yı Devlet'te bulunan ve 1894'te hayatını kaybeden Dilsiz Mehmed Ağa'nın çalışma süresi ise 46 yıldır. 1898'de Babiâli Başdilsizi Hasan Ağa, devlet hizmetine 1851 yılında girmiştir³¹⁹. Yukarıdaki örneklerden Osmanlı idaresine giren dilsizlerin çok uzun yıllar görevlerini yerine getirdiklerini hatta bazılarının ölünceye kadar görevinin başında bulunduğu anlaşılmaktadır. Çıkmak isteyenler ise belirli maaşlarla saraydan ayrılmışlardır.

Enderun'a alınan her iç oğlanına olduğu gibi sağır ve dilsizlere de acemilik inamı dağıtıldı. 17. yüzyılda dilsizlere ve cücelere on ikişer altın acemilik inamı verilmiştir. Baş dilsiz ve eskilik konumundaki ağalar on bin beş yüz akçe hilat parası almışlardır. Bu eski dilsizler hazine ve seferli dilsizlerinden ziyade baş dilsizin kethüdalrı konumundaydılar. Muharrem ayında padişah ihsanı buyrulacağı zaman baş dilsizlere yirmi iki altın verilirdi. Kadir Gecesi ve Mevlit okutulduğunda dağıtılan destimal akçelerinden hazine baş ağa ve baş dilsizi otuzar altın almışlardır. Yeni padişah tahta oturduğunda dağıtılan bahşişlerden hazinedeki dilsizlere yirmi beşer, seferli odasındakilere on yedişer, haremdeki baş musahib dilsizlere ise seksen altın verilirdi. Kurban Bayramı'nda adet olduğu üzere büyük şalvar akçesi dağıtıldı. Baş dilsiz ağa kırk, hazine baş dilsiz ağa yirmi beş, hazine baş dilsizi yirmi, hazine ve seferli dilsizleri de on ikişer altın alırlardı. Dilsizler bağlı buldukları koğuşların işlerini yaptıkları için görevleri sona erince oradaki diğer görevliler gibi bahşiş almaya hak kazanırlardı. Örneğin IV. Mehmed Dönemi'nde hazine hizmetinde bulunan dilsizlere diğer hazinelilerle birlikte biner akçe bahşiş verilmiştir³²⁰.

Saray dilsizlerine adet olduğu üzere verilen ulufelerin dışında öteki rikab hizmetkârları gibi nöbetçi dilsizlerin de rikab üyelerinden aldıkları belli aidatları vardır. Ayrıca padişahın diğer iç oğlanlarıyla birlikte zaman zaman dilsizlere de birer altın dağıtması geleneği bulunmaktadır. Bahşiş tutarları ise yılda otuz altını bulmuştur³²¹.

Her sene Ramazan ayında dilsizlere erzak parası olmak üzere 200 kuruş serbizabana, 100 kuruş ise diğer dilsizlere dağıtıldı. Devlet ekonomisinin içinde bulunduğu zor zamanlarda bu ücretlerin ödenmesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Babiâli Başdilsizi Hacı Hüseyin, her sene Ramazan ayında kendisine 200, diğer iki dilsizlere ise

³¹⁹ Balcı, *a.g.e.*, s. 67.

³²⁰ Kıran, *a.g.m.*, s. 281-282.

³²¹ Özcan, *a.g.m.*, s. 305.

100'er kuruş verildiğini hatırlatarak kendilerine de bu ücretin verilmesi talebinde bulunmuştur. Durumun görüşülmesinin ardından Atiyye-i Seniyye Tertibi'nden gerekli ödemelerin yapılmasına karar verilmiştir³²².

Atiyye-i Seniyye, bahşiş ve ihsan anlamlarına gelmektedir. Genellikle padişahlar tarafından nakit olarak verilen hediyeler için kullanılmıştır. Ayrıca hanedan mensupları da kendilerine hizmet edenlere para dağıtmışlardır. Önceleri şairlere, sanatkârlara, saray mensuplarına, ulema ve şeyhlere in'am, tasadduk, ihsan gibi isimlerle verilen hediyeler de muhtemelen atiyye ile aynı anlamı taşımaktadır. Padişahlar, belli günlerde saray halkına, çeşitli zamanlarda devlet hizmetinde yararlılık gösterenlere, marifet sahibi olanlara, herhangi bir işte önemli başarı gösterenler ile yabancı devlet elçilerinin maiyetinde bulunanlara elbise ve kumaşın yanı sıra para keseleri de dağıtır ve buna "Atiyye-i Seniyye" denilmiştir. Yeni padişah tahta geçtiğinde, yeni yıl münasebetiyle ve Hac mevsiminde Hicaz'a gönderilen paralar için de bu tabir kullanılırdı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında faydası görülenlere yeni makamların yanında nakit desteği de sağlanmıştır. II. Abdülhamid, huzur derslerinde bulunan hocalara, tarikat şeyhlerine ve dervişlere para keseleri dağıttırmıştır³²³. Bunun yanında yardıma muhtaç olanlara da nakit para yardımında bulunmuştur. Devlet hizmetinde bulunan engellilere, sonradan başına gelen bir olay neticesinde engelli olanlara ve savaşta herhangi bir organını yitirmek suretiyle engelli kalan vatandaşlarına atiyye-i seniyye tertibinden para dağıtılması sağlanmıştır.

Sağır ve dilsizlerin tımar ve zeamet aldıkları da olmuştur. Koçi Bey ise cüce ve dilsizlerin ulufeli olduklarından dolayı tımar ve zeamet almalarının kanunen yasak olduğunu söylemiştir³²⁴. Ancak bu yasağa rağmen cüce ve dilsizler tımar ve zeamet almaya devam etmişlerdir. Bu durum zamanla bu sistemin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar devletin en önde gelen askeri kuvvetini oluşturan bu güç, özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren, ocağın içine gerek rüşvetle, gerekse kanuna aykırı olarak yabancıların sokulmasıyla bozulmuştur. Ayrıca, babaları ölen yetimlerin tımarlarının başkalarına verilmesi, hile ile berat tevcih ettirilmesi, boş kalan tımarların asıl sahipleri olan askerler yerine saray cüce

³²² BOA, BEO. 743/55669. 11 Şubat 1896'da çıkan bu karara verilen 25 Şubat tarihli cevapta söz konusu yıl için tahsis edilen atiye-i seniyye tertibinin mevcudu kalmadığından durum Dâhiliye ve Maliye nezaretlerine bildirilmiştir (4 Mart 1896). BOA, BEO. 749/56154.

³²³ Feridun Emecen, "Atiyye-i Seniyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 4, s. 64; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 62. Pakalın, *a.g.e.*, c. 1, s. 110-111.

³²⁴ Görüceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Ankara 1994, s. 21.

ve dilsizlerine verilmesi de etkili olmuştur. Bunun gibi nedenlerden dolayı, Rumeli’de iyi bir şekilde teçhiz edilmiş kırk bin atlı çıkararı tımarlı sipahiler, zamanla ancak sekiz bin süvari çıkarır hale gelmiştir³²⁵. Bu durum ise Osmanlı askeri gücünün büyük oranda zayıflamasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti savaş dönemlerinde dilsizlerin elinde bulunan tımar ve zeametleri ellerinden alarak sefere katılacaklara devredebiliyordu. 1790/91’de yayınlanan bir Hatt-ı Hümayun ile sefere çıkamayacak derecede hasta ve yaşlı olanlarla dilsizlerin tasarrufunda bulunan zeamet ve tımarları ellerinden alınmıştır. Söz konusu topraklar sağlıklı ve savaşa iştirak edebilecek kimselere verilmiştir. Bu önlemin alınmasındaki en önemli etken 1787-1792 Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan savaşın getirdiği olumsuzluklar ve ekonomik anlamda hazinenin içine düştüğü para sıkıntısıdır³²⁶.

Saray engellilerin önemli miktarda zeamet gelirleri mevcuttur. Arşiv belgeleri de bu bilgiyi doğrulamaktadır. Devlet hizmetindeyken ölen dilsizlerin zeametleri boş kaldığından başkasına verilir. Ancak bu kimselerin aileleri mağdur edilmez ve onlara da başka yerlerden zeamet bağlanırdı³²⁷. Dilsiz Arnavut Mustafa Ağa’nın Zihne kazasında 37.000 akçelik zeameti vardı. Onun ölümünün ardından zeameti başkasına verilmiştir³²⁸. Mustafa’nın oğlu İbrahim ise babasının ölümüyle yetim ve yardıma muhtaç kaldığını ifade ederek kendisi için uygun bir zeamet istemiştir. Bunun üzerine kendisine derya kaleminden zeamet bağlanmıştır³²⁹. Aynı şekilde Tırhala’da zeameti bulunan Dilsiz İsmail Ağa’nın ölümü üzerine münhal olan zeameti seferli odasına mensup Bizeban Hamid Ağa’ya tevcih edilmiştir³³⁰.

Bazı durumlarda zeamet gelirinin tamamından ziyade bir kısmı dilsizlere tahsis edilmiştir. 1847 yılında Aydın Sancağı’na bağlı Bölücek Köyü civarındaki senelik geliri 5000 kuruş olan zeametın 2600 kuruşu Enderun bizebanlarından Mehmet Ağa’ya, kalan kısmı ise mabeyn-i hümayun bekçiliğinden mahrec Ali Ağa’ya tahsis edilmiştir³³¹.

³²⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 49.

³²⁶ Balcı, *a.g.e.*, s. 73.

³²⁷ Balcı, *a.g.e.*, s. 74.

³²⁸ BOA, İE. HH. 3/231.

³²⁹ BOA, İE. HH. 3/242.

³³⁰ BOA, HH. 1520.

³³¹ BOA, İ. DH. 163/8455.

1852’de vefat eden Abdülhamid Ağa’nın Niğde Sancağı’nda senelik 6250³³², 1855’te ölen Enderun dilsizlerinden Şakir Ağa’nın ise Kütahya, Aydın ve Denizli’de yıllık toplamı 15214 kuruş eden zeamet gelirleri mevcuttur. Şakir Ağa’nın ölümüyle zeameti hazinedar ustanın ikinci hademesi olan Hacı Hüseyin Ağa’ya tahsis edilmiştir³³³. 1858’de Bizeban Ahmed Nazif Ağa’nın Silistre’nin Hırsova nahiyesinde bulunan 4500 kuruşluk zeameti ölümü üzerine Mustafa Sadık Ağa’ya devredilmiştir³³⁴.

Devlet hizmetinden çıkan dilsizlere geçinebilecekleri oranda maaş bağlanmıştır. Görevlerini ifa ederken ölen dilsizlerin sahip oldukları mallarından gerekli kesintiler yapıp başkalarına olan borçları ödendikten sonra geri kalan kısmı ailelerine teslim edilirdi³³⁵.

Devlet hizmetinde yer alan dilsizlerin hepsi aynı miktarda maaş almazlardı. Çalıştıkları birime göre dilsizlerin aldıkları maaşlar farklılık göstermekteydi. Maaşlarının ödenmesini veya arttırılmasını isteyen dilsizler yazdıkları arzuhallerinde kendi birimlerinde çalışan mevkidaşları kadar maaş alma isteğinde bulunmuşlardır. Bunun için de genellikle “emsâli misillû³³⁶” tabiri sıklıkla belgelerde kullanılmıştır. 1842 yılında devlet hizmetine giren Bizeban Hacı Hüseyin kaç aydan beri Babîâli’de maaşsız bir şekilde çalıştığını ve geçindirmek zorunda bulunduğu kalabalık bir ailesinin olduğundan bahsettikten sonra Babîâli’de aynı pozisyonda çalışan diğer dilsizlerin aylık 200 kuruş aldığını söyleyerek kendisine de o kadar kuruş verilmesini talep etmiş ve isteği yerine getirilmiştir³³⁷. Ancak ilerleyen zamanlarda Bizeban Hüseyin’in yine ekonomik sıkıntılar yaşadığı görülmektedir. Sıkıntılarının giderilmesi için ise maaşına zaman zaman zam yapılmıştır. Maaşların artırılması için en sık başvurulanan yol ise, ölen birisinin maaşını, ihtiyacı olanlara vermek ya da bunlar arasında bölüştürmektir³³⁸.

1848’de ölen Meclis-i Vâlâ dilsizlerinden Mehmed Ağa’ya aylık 200 kuruş verilmiştir. Mehmed Ağa’nın ölümü üzerine ailesi zor bir durumda kalmıştır. Dilsiz Mehmed’in eşi Şerife Saliha, eşinin kırk yıl hizmet ettikten sonra emekliye ayrıldığını

³³² BOA, A. MKT. MHM. 44/2; A. MKT. NZD. 49/52.

³³³ BOA, İ. DH. 329/21485.

³³⁴ BOA, A. MKT. MHM. 129/51.

³³⁵ Balcı, *a.g.e.*, s. 74.

³³⁶ Aynı biçimde, benzeri durumlarda olduğu gibi. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 220.

³³⁷ BOA, İ. DH. 58/2886.

³³⁸ BOA, A. AMD. 6/83; Dilsiz Hüseyin’in maaşına yapılan bu iyileştirme de ona yetmemiştir. Bunun üzerine 1854’de hayatını kaybeden Meclis-i Vâlâ dilsizlerinden Hacı Mustafa’nın 150 kuruş olan maaşının 50 kuruşu Dilsiz Hüseyin’e, 100 kuruşu ise Bizeban Mehmed ve Mehmed Ali Ağa arasında *kayd-ı hayat şartıyla* taksim edilmiştir. Bkz. BOA, İ. MVL. 305/12575.

ve kendisine verilen aylık 200 kuruş maaş ile günlük altı adet nân-ı azîzin³³⁹ de kesilmesinden dolayı çocukları Kamile ve İbrahim ile birlikte sefalete düştüklerinden söz etmiştir. Hatta kızı Kamile'nin sara hastalığından muzdarip olmasının yanında alil, sakat ve işe güce iktidarı olmadığını söylemiştir. Eşinden kalan maaşın kendilerine tahsis edilmesi ricasında bulunmuştur. Yapılan incelemelerde söz konusu paranın halen kimseye tahsis edilmediği, ekmeğin ise Bizeban Nazif Ağa'nın mahlûlü olup Meclis-i Vâlâ dilsizlerinden Mehmed Ağa'ya tahsis edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca emekli dilsizlerden Hüseyin Ağa'nın da maaş almaya ihtiyacı vardır. Her iki tarafın da ihtiyaçları göz önüne alınarak bir orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Şöyle ki, zikrolunan maaşın henüz kimseye tahsis olunmaması, hem Mehmed Ağa'nın ailesi hem de emekli dilsizlerden Hüseyin Ağa'nın merhamete muhtaç bulunması sebebiyle paranın taraflara yarı yarıya verilmesi kararlaştırılmıştır³⁴⁰.

Enderun çıkışlı Ahmed Kamil Ağa aylık 500 kuruş maaş almıştır. 1849'da ölmesi üzerine maaşı Hırka-i Saadet hademesinden Mehmed Nuri Ağa'ya devredilmiştir³⁴¹. 1850'de ise Hamid Ağa'nın 500 kuruş olan maaşı kendisine yetmemiştir. Emekli olduktan sonra gümrükte çalışmıştır. Ancak aile efradının kalabalık olmasından dolayı geçinemediğinden zaman zaman para çekmek suretiyle gümrüğe toplamda 10000 kuruş borçlanmıştır. Bu borçları ödemeye gücü yetmediğinden söz ederek borcunun affını talep etmiştir. Yapılan müzakerelerde ise Hamid Ağa'nın borcunun affedilmesi onun durumunda olan diğer kimselere örnek teşkil edeceği için uzun vadede devletin ekonomisine zarar vereceğinden sürüncemede bırakılmıştır. Ancak yine de ilerleyen zamanlarda ise kendisini rahatlatmak amacıyla maaşına zam yapılmıştır³⁴².

1866 yılında vefat eden Mehmed Rauf 250³⁴³, 1882'de Şurâ-yı Devlet çalışanı Dilsiz Mehmed Ağa 150³⁴⁴, 1883'te Rusçuk göçmenlerinden olup Babîâli çalışanı Hasan Şükrü 100³⁴⁵, 1898'de serbizeban Hasan Ağa'ya 900, serbizeban yardımcısı

³³⁹ Ekmek. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 806.

³⁴⁰ BOA, İ. MVL. 135/3678.

³⁴¹ BOA, A. MKT. 187/91; İ. DH. 192/10779.

³⁴² BOA, A. MKT. MVL. 30/69; İ. DH. 230/13802; A. MKT. NZD. 29/72.

³⁴³ BOA, MVL. 512/5.

³⁴⁴ BOA, İ. DH. 869/69514.

³⁴⁵ Ailesinin kalabalık olmasından dolayı kendisine ödenen 100 kuruş maaşın geçimini sağlamasına yetmediğini ifade eden Hasan Şükrü, maaşının 200 kuruşa çıkarılması ricasında bulunmuştur. BOA, İ. DH. 874/69800.

Ferruh Efendi'ye ise 300³⁴⁶ kuruş maaş ödenmektedir. Devletin ekonomik anlamda sıkıntı yaşadığı dönemlerde diğer devlet memurları gibi dilsizler de eksik maaş alıyorlardı³⁴⁷. Şurâ-yı Devlet Serbizebanlarından Mehmed Sıdkı Efendi 1900 ve 1901 yıllarına ait birikmiş maaşı olan 1089 kuruşu alamadığı için Fatih'te oturduğu evin kira bedeli olan 100 kuruşu ödeyemediğinden bahsetmiştir³⁴⁸. Devlet idaresine giren dilsizlerin bir kısmı belli bir süre maaşsız bir şekilde işe giriyorlardı. Herhangi bir memurun vefatı durumunda ise boşta kalan maaşı söz konusu dilsize tahsis ediliyordu³⁴⁹.

İşe başlayan bir dilsize ödenecek maaş miktarı belirlenirken diğer birimlerde çalışan dilsizlerin aldıkları maaşlar dikkate alınarak tespit edilmiştir. 1847'de Meclis-i Maarif-i Umumiyyeye tayin olunan Mehmed Ali adındaki dilsizin ayda ne kadar maaş alacağını belirlemek için Meclis-i Vâlânın mezkûr dairesinde müstahdem Bizban Hüseyin Ağa'nın aylık 200 kuruş maaşı olduğu anlaşıldığından kendisine aynı miktarda maaş verilmesi kararlaştırılmıştır³⁵⁰.

Bazı dilsizlerin babaları da devlet hizmetinde bulunmuşlardır. Örneğin, Babiâli dilsizlerinden Ferruh Bey'in babası Hamid Paşa, Lazistan mutasarrıfıdır. Mayıs 1894'te vefat edince hazine tarafından Ferruh Bey'e kayd-ı hayat şartıyla aylık 128 kuruş maaş bağlanmıştır. Ancak görevde bulunduğu için bu maaşı kesilmek istenmiştir. Ancak Dilsiz Ferruh, Babiâli'den aldığı maaşın çok az miktarda olduğunu söyledikten sonra hazine tarafından kendisine tahsis edilen maaşın kesilmesinin mağduriyet oluşturacağından bahsetmiştir. Bunun üzerine hazineden aldığı maaşına dokunulmaması kararı alınmıştır³⁵¹.

³⁴⁶ Hasan Ağa kaleme aldığı arzuhalinde yıllardan beri devlet hizmetinde çalıştığından söz ederek kendisine ödenen 900 kuruşluk maaş az olduğunu, aynı şekilde Ferruh Efendi'nin devlete son derece bağlı ve iyi hizmetlerde bulunduğundan söz ettikten sonra aile efradının kalabalık olmasını da gerekçe göstererek maaşlarında iyileştirme istemiştir. Ancak maaşlarına yapılacak artışın bütçeye yük oluşturacağı nedeniyle şu anda mümkün olmayacağı ancak boş kalan bir maaş bulunursa durumun yeniden değerlendirileceği cevabı verilmiştir. BOA, BEO. 1235/92570.

³⁴⁷ Balcı, a.g.e., s. 77.

³⁴⁸ BOA, BEO. 1682/126138.

³⁴⁹ Balcı, a.g.e., s. 78.

³⁵⁰ BOA, C. MF. 99/4947.

³⁵¹ BOA, BEO. 399/29883. Ferruh Bey, iki yıl sonra yeniden karşımıza çıkmaktadır. Dilekçesinde bu sefer annesinden şikâyetçidir. Şöyle ki, babası Hamid Paşa henüz hayatta iken Sultanahmet civarında bulunan bir mahalledeki 3-4 bin zirâ (bir uzunluk ölçüsü, 75 ile 90 cm arasında değişen şekilleri vardır.) uzunluğundaki arsasını iki dilsiz kız kardeşiyle kendisinin geçimini sağlamak ve ileride ise kendilerine bırakmak üzere geçici olarak annelerine terk etmiş olmasına rağmen, annelerinin adı geçen arsayı damadının teşvikiyle satmak teşebbüsünde bulunduğu ve bu durumun kendilerinin zararına

Saray dilsizlerine maddi yardımlar yapılmasının yanında bazen de kendilerine devlet tarafından ev alınmış, ev kirası karşılanmış, arsa tahsis edilmiş ve evin tamir işleri yapılmıştır. Dilsiz görevliler, yazdıkları dilekçelerinde genellikle devlete olan bağlılıklarından, iyi hizmetlerinden ve fakir hallerinden söz ederek yardım talebinde bulunmuşlardır. Babiâli bizebanlarından Hacı Hüseyin Ağa, Rumeli Hisarı'nda tasarrufunda bulunan evin karşısında bulunan arsanın, ahır inşa etmek için kendisine verilmesini istemiştir. Söz konusu arsanın kiralınmasında herhangi bir sakınca olmadığına anlaşılması üzere 250 kuruş karşılığında kendisine verilmiştir³⁵². 1858'de Babiâli'de görevli dilsizlerden Hacı Hüseyin'in evi yıkılmış, kendisinin fakir ve yardıma muhtaç olması nedeniyle evinin tamiri için gerekli olan 2500 kuruş atıyye ihsan buyrulmuştur³⁵³.

1866 yılında İstanbul Demirkapı'da çıkan yangının ardından evi ve eşyaları yanarak ailesi ile birlikte açıkta kalan Meclis-i Vâlâ Dilsizi Mehmed Ağa'ya Unkapanı Hıdır Bey Mahallesi'nde bulunan bir evin satın alınması meclis tarafından kararlaştırılmıştır³⁵⁴. 1888'de Şurâ-yı Devlet Dilsizi Mehmed Ağa kırk yıldır devlete hizmet ettiğinden ve fakir olduğu için ev sahibi olamadığından söz ederek Fatih'te bulunan ve bedeli 25 lira olan evin satın alınmasını talep etmiştir³⁵⁵. Üsküdar Sultan Tepesi'nde meydana gelen yangın neticesinde Babiâli dilsizlerinden Hacı Hasan Ağa'nın evi ve eşyaları yanmıştır. Kasım 1889'da meydana gelen bu olay sonrası Dilsiz Hasan'a atıyye-i seniyye tertibinden 2000 kuruş yardımda bulunulmuştur³⁵⁶.

Devlet, bünyesinde istihdam ettiği dilsizlerin bazen de düğün masraflarını karşılamıştır. 26 Şubat 1899'da Şurâ-yı Devlet Dilsizi Safi, kimsesiz ve aldığı maaşın düşük olmasından dolayı, evlenmesi için gerekli masrafları ödemeye gücü yetmediğini söyleyerek yardım talebinde bulunmuştur. Düğün ve diğer giderlerini karşılaması amacıyla kendisine 150 kuruş atıyye verilmiştir³⁵⁷.

olacağından söz ederek satışın durdurulmasını talep etmiştir. Verilen cevapta durumun incelenerek emsaline nazaran hareket edilmesi istenmiştir. BOA, BEO. 728/54592.

³⁵² BOA, A. MKT. MHM. 82/50.

³⁵³ BOA, İ. DH. 435/28732.

³⁵⁴ BOA, MVL. 497/43.

³⁵⁵ *Bir bâb hanenin 25 lira bedel ile uhdesine tefvizi...* BOA, DH. MKT. 1577/101.

³⁵⁶ *Geçende Üsküdar'da Sultan Tepesinde vuku bulan harik esnasında hanesi harâb ve eşyası zâyî olduğundan ve fakir halinden bahisle... Babiâli Dilsizlerinden Hacı Hasan Ağa tarafından verilen arzuhal üzerine muma-ileyhe atıyye-i seniyye tertibinden ba sened makbuz iki bin guruş itası...* BOA, DH. MKT. 1674/98.

³⁵⁷ *Zarûret-i halinden bahisle bâ-arzuhal istitâf eden Şurâ-yı Devlet Bizebânı Safa Efendi'ye atıyye-i seniyye tertibinden 150 guruş itâsı tensîb kılınmış olmağla...* BOA, BEO. 1271/95301.

Dilsizlerin ölümü halinde eğer ailesi ekonomik olarak bunu karşılamayacak derecede yoksul ise defin işlemleri için ödenen tutar devlet tarafından ödenmektedir. Sadaret dilsizlerinden olan Ahmed'in ölümü üzerine validesi Emine Firdevs Hanım, 1893'te sadarete yazdığı dilekçesinde oğlunun eceliyle öldükten sonra cenaze masrafları için komşusundan 200 kuruş aldığını ve oğlunu bu şekilde defnedebildiklerini söylemiştir. Kendisinin herhangi bir işle iştigal etmediğini ve geçim kaynağının olmadığından bahsederek söz konusu paranın ihsan buyrulmasını rica etmiştir. Bunun üzerine, Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda 200 kuruşun atıyye-i seniyye tertibinden karşılanması istenmiş ve Dilsiz Ahmed'in borcu ödenmiştir³⁵⁸.

Saray dilsizlerinin ölümünden sonra ailelerine bazen de erzak yardımı yapılmıştır. Padişah musahiblerinden Dilsiz Şamlı Ahmed Ağa'nın ölümü üzerine oğlu Derviş Ali, ailesinin kalabalık olmasından ve geçim sıkıntısı yaşadıklarından söz ederek yardım talebinde bulunmuştur. Kendilerine bir miktar erzak ile para yardımı yapılmıştır³⁵⁹.

Sarayda çalışan dilsizler emekli olduktan sonra aktif bir biçimde çalışma hayatında yer almışlardır. Özellikle sarayda öğrendikleri kılıç ustalığı, kılıç ve pala kabzacılığı, sarıkçılık, tellak ve berberlik gibi meslekleri saray dışında da icra etmişlerdir. Birbirleriyle ve müşterileriyle işaret dili vasıtasıyla çok rahat bir biçimde iletişim kurarak dönemin İstanbul'unun sosyal ve ekonomik hayatının önemli bir parçası olmuşlardır³⁶⁰. Saray dışına çıkmış olmalarına rağmen zaman zaman sarayı ziyaret eden bu dilsizler, genç dilsizlere deneyimlerini aktarmışlardır. İstanbul'da özellikle Yeni Cami civarında kümelenen bir dilsiz esnafı ortaya çıkmıştır³⁶¹. Dilsizlerin bir arada yaşayarak ticari faaliyetlerde bulunmaları, kendilerine özgü olan işaret dillerinin hem canlı kalmasını hem de dilsizlerle anlaşmak mecburiyetinde olan diğer esnaf ve müşterilerin bu dili öğrenmelerini sağlamıştır.

Esnaf olmalarının yanı sıra dilsizlerin sünnet düğünü ve eğlencelerde hokkabazlık ve kayıkçılık meslekleriyle uğraştıklarını görmekteyiz. İşsiz kalan dilsizler hükümete başvurarak kendilerine münasip bir iş istemişlerdir. Bunlardan birisi olan ve Eyüp'te oturan Dilsiz Kadri, 1 Nisan 1902'de belediyeye başvuruda bulunarak fakir

³⁵⁸ BOA, BEO. 181/13569

³⁵⁹ BOA, C. SM. 21/1098.

³⁶⁰ Erken, *a.g.t.*, s. 36.

³⁶¹ Yusuf Kemal Kemalöglü, "Engellilik, Kulak Burun Boğaz (KBB) Hekimliği ve İşaret Dili", *Bozok Tıp Dergisi*, 1 (1), 2014, s. 50.

halinden ve düştüğü sefaletten bahsetmiş ve uygun bir işte istihdam edilmesini talep etmiştir³⁶².

Sarayda veya saray dışında istihdam edilmeyen sağır ve dilsizlerin ise ailelerine yardım yapılmıştır. Peygamberin soyundan olan Musul eşrafından Mehmed Efendi'nin eşi ile birlikte sağır ve dilsiz olarak dünyaya gelen iki çocuğuna maaş bağlanmıştır³⁶³.

³⁶² BOA, DH. MKT. 466/24.

³⁶³ *Bu misillülerin merhamet-i seniyyeye mazhariyyeti muktezî bulunmuş olmağla...* denilerek kendilerine yardımda bulunulmuştur. BOA, DH. MKT. 402/56.

İKİNCİ BÖLÜM

SONRADAN ENGELLİLER VE DEVLET POLİTİKASI

Bu bölümde doğuştan herhangi bir sorunu olmamasına rağmen başına gelen bir olay neticesinde engelli durumuna düşen insanların Osmanlı Devleti'nde nasıl algılandığı sorunu üzerinde durulacaktır. Engel durumlarını ortaya çıkaran sebeplerin neler olduğu, savaşlarda kolunu ve bacağına kaybetmek suretiyle engelli kalan askerlerin (gazilerin) toplumdaki konumu, iş kazası ve yaşlılık gibi nedenlerle engelli konumuna düşen insanlar, devletin bu durumda olan kişiler için düzenlediği yardım kampanyaları, engellilerin sorunları ve kendilerine verilen maaşların miktarı hakkında bilgi verilecektir.

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca sosyal hayatın birçok alanına nüfuz etmiştir. Daha önceki dönemlerde devletin sınırlı bir şekilde ilgilendiği alanlara bu yüzyılda daha fazla müdahale edilmiştir. Halkın huzurunu ve sağlığını garanti altına almak ve üretim faaliyetlerini geliştirme amaçlı bu politikalar, devletin bir sosyal devlet biçimini kazanmasının önemli bir göstergesidir³⁶⁴.

II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalarda iki ayrı görüş kendisini göstermektedir. Bu görüşlerden birincisi, sultanın baskıcı yönüne vurgu yapılarak sürekli olarak kötülenmesidir. Onun, toplumun özgür düşünce ortamını engelleyen ve basına sansür uygulanan bir kişi olduğu görüşüdür. İkincisi ise, bunun tam tersi olarak ciddi iç ve dış tehlikelere karşı devletini bir arada tutan,

³⁶⁴ Özbek, *a.g.e.*, s. 47.

gerçekleştirdiği kapsamlı reform hareketleri ile devletin ayakta kalmasını sağlayan ve modern Türkiye'nin ortaya çıkmasını sağlayan yetenekli bir yönetici olarak gösterilen iyimser çalışmalardır³⁶⁵. Bu çalışmalarda, genel olarak siyasi olaylar ön plana alınmıştır. Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığında içeriden ve dışarıdan Osmanlı Devleti önemli bir baskı altındaydı. Kısa süre içinde yaşanan taht değişiklikleri başkentte belirsiz bir ortam doğurmuştur. Ayrıca Balkanlardaki ayrılıkçı hareketler ve aylardır süren karışıklık tüm hızıyla devam etmektedir. Balkan olaylarının etkisiyle Avrupa kamuoyu da Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmuşlardır³⁶⁶. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılara rağmen, II. Abdülhamid Osmanlı sosyal hayatının gelişimine yönelik önemli çabalarda bulunmuştur.

II. Abdülhamid, ülkenin iç pazarına canlılık kazandırmak ve toplumun refah seviyesini yükseltmek için geniş bir kamu hizmeti programını uygulamaya koymuştur. Tanzimat'tan beri uygulanan reformları sürdürerek merkezileştirilmiş bir hükümet sistemi oluşturmuştur. Kendisine karşı oluşan muhalefetin ardından topluma daha fazla nüfuz edebilmek için, bağış ve yardım kuruluşlarının sayısını arttırmasının yanı sıra fakir ve ihtiyaç sahibi halkının koruyucusu olduğunu vurgulayan bir politika takip etmiştir. Toplumun yardıma muhtaç olan fiziksel engelli, iş kazası ve doğal afet mağduru olan bireylerine sosyal yardım hizmetleri sağlamıştır³⁶⁷.

Osmanlı sosyal refah sisteminde son dönemlerde vakıfların rolü gittikçe azalmıştır. Modern sosyal kurumların kurulmasının yanında ihsan ve atiyeleri ile birlikte törenler şeklinde yapılan hayır faaliyetleri ile padişahın halkının koruyucusu olduğu vurgusu ön plana çıkarılmıştır³⁶⁸. II. Abdülhamid, bu vurguyu pekiştirmek için Darülaceze ve Hamidiye Etfal Hastanesi gibi sosyal alanı ilgilendiren kurumların yanında kamuoyunu etkilemek için yardım kampanyaları düzenlemiştir. Böylece Yıldız Sarayı'nda kurduğu iktidarına meşruiyet sağlamaya çalışmıştır³⁶⁹. Ancak II. Abdülhamid'in bu uygulamalarında dini hassasiyetlerini de göz ardı etmemek gerekir. Diğer padişahların da uyguladığı gibi kendisi de tebaasının refah seviyesini arttırmaya

³⁶⁵ Kemal Karpat, Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", Çev. Nasuh Uslu, *Türkler*, c. 12, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 1490.

³⁶⁶ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid", *Türkler*, c. 12, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 1550.

³⁶⁷ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 14-15.

³⁶⁸ Özbek, *a.g.e.*, s. 26.

³⁶⁹ Özbek, *a.g.e.*, s. 30.

yönelik politikalar geliştirmiştir. Dolayısıyla bu tür faaliyetlerinde siyasi kaygıların yanında dini kaygılar da büyük rol oynamıştır.

II. Abdülhamid, özenle kurduğu hayır siyasetinde, kendisi ile halkı arasında herhangi bir aracı koymamaya gayret göstermiştir. Düzenlenen bütün yardım kampanyalarında kendi varlığını hissettirmeye çalışmıştır. Sadece başkentte değil, memleketin hemen her yerinde yapılan her türlü yardım faaliyetinde, saray görevlilerinden oluşturduğu yardım komiteleriyle kendi denetimine almaya çalışmıştır. Böylece yardıma muhtaç kimselerin tek koruyucusu olduğu imajını vermeye özen göstermiştir. Elbette kendisi de Cuma selamlığı sırasında fakirlere sadaka dağıtmak, sebiller inşa etmek, kış mevsiminde kimsesizlere odun ve kömür yardımında bulunmak, farklı gerekçelerle halka ve memurlara atıyye dağıtmak, cami yaptırmak, şehzade sünnet törenlerinde yoksul çocukları da sünnet ettirilmesini³⁷⁰ sağlamak gibi geleneksel hayırlara başvurmuştur. Ancak II. Abdülhamid, modern sosyal yardım ve sağlık kuruluşlarıyla bu geleneksel yardım programına yeni işlevler kazandırmıştır. Artık sünnet törenleri herhangi bir yerden ziyade daha modern sağlık kuruluşlarında³⁷¹ gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yapılan bu tür yardımlar basın aracılığıyla geniş halk kitlelerine ulaştırılmıştır. Böylece önceki uygulamaların birkaç adım ötesine geçilmiştir³⁷². Seleflerinden farklı olarak geleneksel hayırseverlik uygulamalarını daha modern, sistemli ve standart bir hale getirmiştir³⁷³. Sultan böyle davranarak kendisi ile halkı arasındaki bağları kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Yoksul ve muhtaç durumdaki halkının tek koruyucusu olduğunu göstererek, toplum üzerinde görünmeden hâkimiyetini pekiştirme yoluna gitmiştir³⁷⁴.

Sultan II. Abdülhamid, her türlü sosyal yardım faaliyetlerine kendi damgasını vurmaya gayret etmiştir. Buna rağmen, gönüllü girişimleri ve yardımlarını bastırma

³⁷⁰ Sultan II. Abdülhamid tarafından 1907 yılında, Hamidiye Etfal Hastanesi'nde bir defada 2757 çocuk sünnet edilmiştir. Sünnet edilen çocuklara hediyeler verilerek mutlu olmaları sağlanmıştır. Bkz. Vahdetin Engin, "II. Abdülhamid ve Çocuklar", *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 343.

³⁷¹ Bu kuruluşlar için bkz. Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devrinde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, İstanbul 2014.

³⁷² Özbek, *a.g.e.*, s. 34-35.

³⁷³ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 11-12.

³⁷⁴ Selim Deringil, II. Abdülhamid'in resmi binalarda kullandığı mimari öğeler, ihсанları, saraya satın alınan dini eserler ve o dönem kullanılan bazı kelimeler ve kalıplar gibi simgelerle toplumda varlığını hissettirmeye çalıştığını söylemiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Selim Deringil, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törenselleşme: Görünmeden Görünmek", *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul 2009, s. 53-91; Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2014, s. 34-35.

yoluna gitmemiştir. Aksine kendisi aleyhinde herhangi bir faaliyette bulunmadıkları sürece bu tür girişimleri teşvik etmiştir³⁷⁵.

II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'na kapanarak ülkeyi yönetmeye çalışma isteğinin aşırı olmasından dolayı kendisine gizlenen sultan lakabı takılmıştır. Sultanın yalnızlığı tercih etmesi, devlet işlerinde gizliliğe önem vermesi, şüpheli olması ve suikasta uğramaktan korkması gibi nedenlerle çevresine duyduğu güvensizlik onu bu şekilde davranmaya sevk etmiştir³⁷⁶.

2.1. Sonradan Engellilik, Nedenleri ve Yapılan Yardımlar

İnsanların bir kısmı engelli olarak dünyaya gelirken bir kısmı da daha sonradan başına gelen bir olay neticesinde engelli olabilmektedir. Buna neden olan sebeplerin büyük çoğunluğu doğumdan sonra meydana gelen olaylar neticesinde oluşmaktadır. Bunlarda dış faktörlerin etkisinin yanı sıra insanların kendi kusur ve tedbirsizliklerinin de önemli bir payı vardır. Doğuştan herhangi bir engeli bulunmayanlar savaş, hastalık, doğal afet, iş kazası, yanlış tedavi ve yaşlılık gibi nedenlerle engelli olmuşlardır.

Tarih boyunca engellilik gerek doğuştan gerekse de sonradan olsun hep var olmuştur. Devletler, engelli vatandaşları için politikalar üreterek yaralarını sarmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nde de sonradan engelli olan vatandaşların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla çeşitli çalışmalarda bulunulmuştur. Padişahlar engelli ve yoksullara atiyeler dağıtmanın dışında modern emeklilik fonları oluşturmak, yardım kampanyaları düzenlemek ve daha modern hastaneler kurmak gibi yeniliklerle toplumun yardıma muhtaç bireylerine sahip çıkmaya çalışmıştır.

19. yüzyıl Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde önemli değişimleri beraberinde getiren bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda, insana verilen değer artmasıyla birlikte engellilere daha fazla haklar verilmiş, sağlık hizmetleri gelişmiş ve devletlerin vatandaşlarına sosyal destek sunmaya başladığı bir çağ olmuştur. Osmanlı Devleti, içeride ve dışarıda pek çok siyasi olayla uğraşmıştır. Buna rağmen halka sosyal destek sağlama ve Avrupa'dan örnek alarak oluşturulan emeklilik ve yardım fonlarına işlerlik kazandırılma amacı güdülmüştür. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar bazen

³⁷⁵ Özbek, *a.g.e.*, s. 43.

³⁷⁶ Kemal Karpat, Robert W. Zens, *a.g.m.*, s. 1494.

bu yardımların tam anlamıyla yapılmasını engellemiştir. Ancak yine de toplumdaki ihtiyaç sahibi, fiziksel engelli, savaş gazisi ve yoksul vatandaşlara yardım edilmeye çalışılmıştır.

Avrupa’da engellilerin eğitimi ve sağlık şartlarının düzeltilerek meydana gelebilecek engel durumlarının önüne geçilmesine yönelik yapılan çalışmalar, Osmanlı Devleti tarafından da takip edilmiştir. Vücudun sağlık açısından korunması ve hastalıklara karşı beden muhafazasına yönelik halk aydınlatılmaya çalışılmıştır. Gazete ve dergilerde bu konuyla ilgili yazılar kaleme alınmıştır. Avrupa’da yapılan kongrelere de temsilciler gönderilerek buradaki gelişmeler takip edilmeye çalışılmıştır. 1900 yılında Paris’te toplanan Âmâlar Kongresi’nin ardından diğer toplantının 1902’de Brüksel’de toplanacağı duyurulmuştur. Belçika Hükümeti, İstanbul elçiliği vasıtasıyla 6-10 Ağustos tarihinde düzenlenecek kongreye Osmanlı Devleti’ni de davet etmiştir. Kongrede tartışılacak konuların programı³⁷⁷ ile birlikte 31 Ocak 1902’de Hariciye Nezareti’ne yazı gönderilmiştir. Başlarda bu çağrıya ilgisiz kalınmasına rağmen memlekette mevcut olan görme engelliler göz önüne alınarak kongreye katılım yapılması kararı alınmıştır. Bunun üzerine delege olarak Tıp Mektebi’nden Esad Bey görevlendirilmiştir. Esad Bey, Sultan II. Abdülhamid’in kongreye kendisini gönderdiğini söylemiştir. Padişahın birkaç yıl önce bir Darülaceze inşa ettirerek burada bir bölümün körlere tahsis edildiğini ifade etmiştir. Kendi memleketinde bulunan görme engellilerin müzik ve hafızlık gibi mesleklerle ilgilendiğini ve geçimlerini bu şekilde sağladıklarından söz ettikten sonra burada konuşulacak konular ile neticeleri içeren bir layihayı padişaha sunacağını söylemiştir. Gerçekten de Esad Bey, Belçika’dan döndükten sonra, *Âmâların Terfih-i Ahvali Hakkında 1902 Brüksel Kongresi* adında bir kitap yazarak kongrede ele alınan konular hakkındaki görüşleri anlatmıştır. Ayrıca dediği gibi bir layiha kaleme alarak körlük okulunun açılması, Darülaceze’de kalan görme engellilerin talim ve terbiyeleri için gereken fenni ve ekonomik tedbirler konusunda hükümeti bilgilendirmiştir³⁷⁸.

Askerler ve siviller için modern emeklilik fonları oluşturulduktan sonra iş kazası neticesinde sakat kalanlara da iş kanunlarında belirtilen oranlarda tazminat ödenmeye başlanmıştır. Bunun gibi devlet ve özel kurumların oluşturdukları fonların yanı sıra

³⁷⁷ Görüşülecek konuların neler olduğu hakkında bkz. “Amaların Talim ve Terbiyeleri”, *Servet-i Fünûn*, No. 648, 11 Eylül 1319/24 Eylül 1903, s. 363.

³⁷⁸ “Âmâlar Mektebi”, *Nevsâl-i Afîyet*, c. 4, İstanbul 1322/1906, s. 14-20; Yıldırım, “İstanbul’da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi”, s. 321-313.

Sultan II. Abdülhamid, kendisinden önceki padişahlar gibi toplumun mağdur olan kesimlerine kişisel cömertliğini sunmayı sürdürmüştür. Bahşiş dağıtımı, daha önce de uygulanan geleneksel bir yardım şekli olmasına rağmen bu dönemde sultanın fakir ve ihtiyaç sahiplerinin koruyucusu olma rolünü yansıtmaya açısından önemlidir³⁷⁹. Buna rağmen, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin toplumun yoksul kesimlerine sağlamaya çalıştığı yardımlar sınırlı kalmıştır³⁸⁰.

Fiziksel durumları nedeniyle herhangi bir işi yapamayan engelliler, devlete başvuruda bulunarak kendilerine maaş bağlanmasını talep etmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid bu talepleri karşılıksız bırakmayarak gerek kendi bütçesinden gerekse de hazineden yoksullara maaş bağlatmıştır. Kendilerine maaş bağlananlar zaman içerisinde aylıklarına zam yapılması ricasında bulunmuşlardır. Bu gibi talepler de olumlu karşılanmıştır. Cibali civarında fırın sokağında 12 numaralı hanede oturan görme engelli İsmail'in 54 kuruş olan aylığı talebi üzerine 100 kuruşa yükseltilmiştir³⁸¹. Osmanlı tebaasından bulunan herkes bu yardımlardan istifade edebilmiştir. Dilekçe yazarları, durumlarını en ince ayrıntısına kadar anlattıktan sonra kendileri veya aileleri³⁸² için bir miktar maaş talep etmişlerdir. Yardım talebinde bulunan kişinin doğru söyleyip söylemediği yapılan incelemelerin ardından anlaşılırdı. Bunun için de mahallenin muhtarı, imamı ve güvenilir birkaç kişinin görüşü alınırdı. Klasik dönemde imamlar mahallenin yönetimini üstlenirken 19. yüzyıldan itibaren yetkilerini muhtarla paylaşmışlardır. Osmanlı mahallelerinde imamlar sadece dini görevleri yerine getirmezler. Aynı zamanda toplumsal, ahlaki, mülkî ve beledî konuları kapsayan geniş bir alandan sorumlu tutulmuşlardır³⁸³.

Aslen Rusyalı olan ve 35 yıl önce Dersaadet'e gelerek Müslüman olarak Fatma ismini alan kadın, Beyoğlu Zaptiye memurlarından Hindistanlı Mehmed Efendi ile evlenmiştir. 15 yıl önce eşinin vefat ettiğini ve o günden beri geçimini bir şekilde sağladığını ifade etmiştir. 1892 senesinde ise hem ihtiyarlık hem de gözlerinin artık görmemesi üzerine zor duruma düştüğünü söylemiştir. Çengelköylü Fatma, ailesini ve yurdunu uzun yıllar önce terk ederek buraya geldiğini, Müslüman olarak yaşamını sürdürdüğünü ve eşinin de ölene kadar devletine hizmet ettiğini vurgulamıştır. Böyle

³⁷⁹ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 16.

³⁸⁰ Özbek, *a.g.e.*, s. 48.

³⁸¹ BOA, İ. HUS. 90/94.

³⁸² Eşi fiziksel, kızı ise zihinsel engelli olan Hürmüz Hanım'ın yaptığı başvuruya binaen kendilerine 2 Haziran 1892'de aylık 60 kuruş maaş bağlanmıştır. Bkz. BOA, BEO. 13/954.

³⁸³ Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul 2008, s. 168.

birisinin muhtaç durumda bırakılmaması gerektiğini ifade ederek bir miktar maaş bağlanmasını istemiştir. Fatma'nın ileri sürdüğü iddiaların doğru olup olmadığı incelenmiştir. Bunun için mahallenin muhtarı ile imamına başvurulmuştur. Mahalle sakinlerinden olan Fatma'nın Haydarpaşa Hastanesi cerrah kolağalarından Mustafa Efendi'nin hanesinde misafir olarak kaldığını, eşinin ölümü üzerine hayatını idame ettirmesine rağmen son birkaç yıldır hem vücuduna hem de gözlerine hastalık bulaşarak artık hiçbir şekilde göremediğini ifade etmişlerdir. İhtiyar kadının yaşamını sürdürebilecek herhangi bir gelirin de olmadığını beyan etmişlerdir. Muhtar ve imamın sundukları ilm ü haber³⁸⁴ üzerine Fatma'ya bir miktar maaş bağlanması kararlaştırılmıştır³⁸⁵.

Vakıfların işlevini yitirmesinin ardından merkezi devletin güçlenmesiyle birlikte vakıf gelirleri maliye hazinesine aktarılmıştır. Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak çalışan kimseler de devletin maaşlı memurları konumuna geldikleri için yoksulların korunması, merkezi devletin sorumluluğu altına girmiştir. Devlet, Muhtacin Tertibi³⁸⁶ ile yoksullara belli bir yönetmeliğe bağlı olmadan maaş vermeye başlamıştır. Daha önce vakıflar eliyle gerçekleştirilen harcamalar artık Maliye Nezareti bütçesinden karşılanmaya başlanmıştır. II. Abdülhamid, bu tertipten ödenen muhtacin maaşını kullanma konusunda gayet istekli ve bonkör davranmıştır. Zaman içinde buradan verilen maaşın kontrol altına alınması ve hazineye yük getirmemesi amacıyla bir çalışma başlatılmıştır. Muhtacin Tertibi'nden verilen maaşı bir düzene bağlamak amacıyla 27 Haziran 1910 tarihinde Muhtacin Maaşatı Hakkında Nizamname çıkarılmıştır. 29 Aralık 1917 tarihinde yapılan görüşmenin ardından küçük değişikliklerle kabul edilen nizamnameye göre, maaş alabilmek için talepte bulunan kişinin Osmanlı vatandaşı olması ve herhangi bir gelirin bulunmaması gibi şartlar getirilmiştir³⁸⁷. Ayrıca 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda şehit aileleri, sakat ve yaralı askerler için yardım kampanyaları düzenlenmiş ve basın aracılığıyla da bu durum geniş halk kitlelerine duyurulmaya çalışılmıştır. Taşrada da Tanzimat'tan önce eyalet valileriyle sancak beyleri için ayrılan kapualtı

³⁸⁴ Resmi daireye verilmek üzere muhtarlık veya bir daire tarafından birinin durumunu belirtmek için hazırlanmış tasdikli vesika, belge. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 430.

³⁸⁵ BOA, Y. MTV. 70/91

³⁸⁶ Muhtacin Tertibi'nden kimlerin istifade ettiği, ödenen maaşların miktarı, maaşlar üzerinde yapılan düzenlemeler ve uygulamanın işleyişi hakkında bkz. Mehmet Ali Düzgün, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Muhtacin Maaşı Uygulaması*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

³⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 24, c. 1, 29 Kanunuevvel 1333 (29 Aralık 1917), s. 416. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic04c001/mmbd03ic04c001ink024.pdf> (Erişim Tarihi 02.01.2017).

hâsılatı, Tanzimat ile birlikte bir tür muhtacin ve fukara tertibi görevi görmeye başlamıştır³⁸⁸.

19. yüzyılın sonlarına doğru belediye teşkilatı ve yerel yönetimlerin şekillenmeye başlamasıyla birlikte yoksulların temin-i iâşesi işi belediyelerin sorumluluğuna bırakılmıştır. 1857 tarihli Altıncı Daire-i Belediye Nizamnamesi'nde böyle bir hüküm konulmamasına rağmen 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi'nde belde sınırları içindeki yoksulların korunması vazifesi Şehremaneti'ne bırakılmıştır. 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilâyât Belediye Kanunu'nda da aynı görevler tekrar edilmiştir³⁸⁹. Yoksullara ve engellilerin belediyelerce ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik yapılan bu tanımlamanın ardından yardıma muhtaç durumdakiler belediyelere başvurmaya başlamışlardır. 1 Mayıs 1888'de Kütahya Simavlı İmamoğlu Hafız Abdullah'ın *alil-ül-vücûd* ve fakir olmasından dolayı belediye tarafından infak ve iâşesinin temini istenmiştir³⁹⁰. Tarsuslu görme engelli Hafız Nuh, Adana Belediyesi'nden kendisine bir miktar maaş bağlanmasını istemiştir³⁹¹. Vücutça sağlam olmayanlara devlet tarafından para yardımında bulunulmasının yanında onlara iş de verilmiştir. 2 Aralık 1889'da Sivashlı Ömer, özürlü olmasından ve çocuklarının geçimini temin edememesinden dolayı münasip bir işte istihdam edilmesi talebinde bulunmuştur. Mağduriyet durumu ve içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar göz önüne alınarak kendisinin münasip bir işte istihdamı belediye tarafından sağlanmıştır³⁹². Muharebe esnasında aldığı yaradan dolayı sağ eli sakat kalmasından ağır bir işte çalışmadığını beyan eden İlyas, Rize Belediyesi'nde kendisine uygun bir iş talep etmiştir³⁹³. Şam ahalisinden olan Halil bin Hacı Yusuf da hastalık neticesinde ayağının kesildiğini ifade etmiştir. 26 Nisan 1892'de yaptığı başvuruda Halil bin Hacı Yusuf, fakir halinden ve aile efradının kalabalık olması nedeniyle kendisine bir miktar maaş ile birlikte belediyede haline uygun bir işte istihdam edilmesini istemiştir³⁹⁴. Buradan hareketle, günümüzde olduğu gibi engelliler

³⁸⁸ Özbek, *a.g.e.*, s. 50-58.

³⁸⁹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, c. 4, İstanbul 1995; Özbek, *a.g.e.*, s. 60.

³⁹⁰ BOA, DH. MKT. 1505/9.

³⁹¹ BOA, DH. MKT. 65/15; 4 Şubat 1892'de alınan bir karara göre ise, Beyrutlu Ebu Arif el-Hamas isimli fakirin sakat çocuğuna bülüğ çağına gelene kadar Beyrut Belediyesi tarafından aylık 30 kuruş maaş bağlanmıştır. Bkz. DH. MKT. 1919/54.

³⁹² *Kendisinin şâyân-ı merhamet-i fukarâdan olduğu anlaşılmiş olmasıyla işâr-ı sâbık vechile mûmâileyhin münâsib bir hizmetle kayırılması...* BOA, DH. MKT. 1678/56.

³⁹³ BOA, DH. MKT. 1599/61.

³⁹⁴ BOA, DH. MKT. 1943/19.

için devlet kademesinde kadro tahsisinde bulunulmuştur. Vücutlarının elverdiği ölçüde uygun yerlerde istihdamları temin edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde engelli olarak hayatını idame ettirenler arasında evlenip ikiz çocuğu olanlar için de yardım sağlanmıştır. Tev'em Maaşı olarak bilinen bu yardım ikiz veya üçüz çocuğu doğan ailelere sağlanan bir yardım türüdür. Ailelerin yardım talep etmesi üzerine durumları incelendikten sonra muhtaç oldukları tespit edilenlere aylık bağlanmıştır³⁹⁵. Tevem Maaşı'ndan engelli olanların çocukları da istifade etmiştir. Maaş talebinde bulunanlar vücutlarının neresinden engelli olduklarını ifade ettikten sonra yaşadıkları yerin belediyesinden aylık bağlanmasını istemişlerdir. Fakir halinden ve maluliyetinden bahseden Siirtli Topal Halil, ikiz çocukları için Bitlis Vilayeti'nden maaş bağlanılmasını rica etmiştir³⁹⁶. Yine iki ayağı sakat olan Vodinelî Topal Ali, dünyaya gelen ikiz bebekleri için yardım talebinde bulunmuştur. Yapılan görüşmelerin ardından Topal Ali'nin çocuklarına emsallerine uygulandığı gibi belediye bütçesinden aylık 30'ar kuruş maaş tahsis edilmiştir³⁹⁷. İkizlere bağlanan maaşların ödenmesinde bazen sorunlar yaşanmıştır. Kendilerine maaş bağlanmasına rağmen ödemelerin gecikmesi engelli olan velilerin şikâyetine neden olmuştur. Görme engelli Hafız Mustafa'nın bebeklerine Haziran 1892'de maaş bağlanmıştır. Ancak üzerinden 1 yıl geçmesine rağmen henüz bir ödeme yapılmaması üzerine Mustafa yeniden dilekçe vermek durumunda kalmıştır³⁹⁸.

Osmanlı Devleti'nde engellilere sağlanan bir başka yardım onların ücretsiz olarak taşınmalarıdır. Ayrıca geçecekleri yol güzergâhı boyunca kendilerine iyi davranılmasını sağlamak amacıyla tavsiyename istemeleri devlet tarafından hoş karşılanmıştır. Sadaka toplamak amacıyla memleketlerinden kalkıp İstanbul'a ya da ülkenin başka yerlerine gelen ihtiyaç sahipleri tekrar memleketlerine dönüş zamanlarında devlete başvuruda bulunarak hem yol parası istemişler hem de geçiş yolları üzerinde bulunan mülki ve idari yetkililerin kendilerine yardımcı olmalarını talep etmişlerdir. Görme engelli Derviş İbrahim, 18 Haziran 1894'te yazdığı dilekçesinde 1 ay önce yardımseverlerden erzak toplamak üzere Urfa'dan İstanbul'a geldiğini, şu anda

³⁹⁵ Güven Dinç, Fatma Şimşek, Haldun Eroğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Tev'em Maaşı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, S. 16, 2009, s. 77.

³⁹⁶ BOA, DH. MKT. 1544/15.

³⁹⁷ *Vodine kasabasında Hünkâr Mahallesi ahalisinden Topal Ali'nin tev'em olarak tevellüd eden iki nefer evladının idâre ve iâşelerine medâr olmak üzere birer miktar maaş itâsı...* BOA, DH. MKT. 1656/69; 1658/96.

³⁹⁸ BOA, DH. MKT. 61/11.

ise memleketine dönmek isteğini söylemiştir. Bunun için bir miktar atıyye ile yol üzerindeki belediye ve mülki memurların da yardımının temin edilmesini istemiştir. Verilen cevapta, A'mâ İbrahim için gerekenin yapılması istenmiştir³⁹⁹. Mekke ahalisinden olup gözleri görmeyen Şeyh Mehmed Efendi ise, erzak toplamak amacıyla Edirne ve İzmir'e gidip geleceğini söyleyerek gereğinin yapılması ricasını dile getirmiştir. Ona da emsalleri gibi davranılmıştır⁴⁰⁰.

Bahriye Nezareti'ne yazılan yazıda (2 Ağustos 1892) memleketine gitmek isteyen Topal Selim'in fakir olmasından dolayı vapur ücretini ödeyemeyeceğinin anlaşıldığından devlete ait vapurlardan birisiyle ücretsiz olarak götürülmesi emredilmiştir⁴⁰¹. Tokat'a gidecek olan Dağıstanlı Dilsiz de yoksul olması göz önünde bulundurularak Samsun'a kadar İdare-i Mahsusa vapuruyla ücretsiz bir şekilde taşınmıştır⁴⁰². Engellileri yapılan bir başka yardım da oturdukları evlerinin tamir edilmesidir. İstanbul Fatih'te oturan görme engelli Aliye Hatun'un evinin tamir edilmesi için gerekli olan 1160 kuruş, atıyye olarak verilmiştir⁴⁰³.

Osmanlı Devleti'nde askerliğini yerine getiremeyecek derecede ağır engeli bulunanlar askerlik vazifesinden muaf tutulmuşlardır. Yapılan muayenelerinin neticesinde askerliğe elverişli olmayanlara muafiyet hakkı sağlanmıştır. Düzelebilecek durumda olanlar için belli bir süre sonra yeniden muayene işlemleri uygulanmış ve sağlık durumu uygun ise askerliğe sevk edilmişlerdir. Selanik'in Sarı Şaban kasabasından Muratlı köyünden Ahmed, ilk önce 4 sene askerlikten muaf tutulmuştur. Daha sonra yapılan tedavisinde ise askere alınmıştır. Ahmed önce Selanik daha sonra da Üsküp'e gönderilmiştir. Dilekçesinde mukaddes olan bu görevi yapmaya borçlu olduğunu söylemiştir. Ancak engel durumunun ilerlediğini ve görevini layıkıyla yerine getiremediğinden söz ederek kanunen askerlik vazifesinden muaf olmak istemiştir⁴⁰⁴.

³⁹⁹ BOA, DH. MKT. 250/37; 255/66.

⁴⁰⁰ *Hakkında emsâli vechile muâvenet-i muktezîye ifâsına...* BOA, DH. MKT. 251/58.

⁴⁰¹ *Memleketi canibine azîmet edeceğinden ve fakir hali cihetiyle vapur nevlini tedârikten âciz bulunduğundan bahisle İdâre-i Mahsûsa vapurlarının biriyle meccânen Yafa'ya i'zâmı istidasını hâvî Topal Selim imzasıyla verilen arzuhal leffen irsâl-i sûy-i sâmileleri kılınmış olmağla merkumun gidecek vapurlardan biriyle meccânen i'zâmına himmet buyrulması siyâkında tezkire...* BOA, BEO. 42/3111.

⁴⁰² *Merkumun emsâli vechile İdâre-i Mahsusa vapurlarından birine irkabıyla Samsun'a kadar meccânen i'zâmı...* BOA, DH. MKT. 694/35.

⁴⁰³ *A'ma Aliye Hatun'un Drağman Camii Şerifi sokağında mutasarrıf olduğu hanenin keşfi mücibince mecîdî 19 guruştan 1160 guruşla Şehremâneti celîlesince icrâ-yi tamîri zımnında meblağ-ı mezbûrun atıyye-i seniyye tertibinden itâsı...* BOA, DH. MKT. 1547/28.

⁴⁰⁴ *Zaten âcizleri gibi malûlince kanûnen hizmet-i askeriyeyden muâf bulunduğum...* BOA, TFR. I. ŞKT. 7/648.

2.1.1. Savaşlar

Savaş, iki ya da daha fazla devletin birbirlerine üstünlük kurmak için diplomatik ilişkilerini keserek silahlı mücadeleye girişmeleridir. Bu mücadele neticesinde ise büyük yıkımlar, ölümler ve sakatlar ordusu⁴⁰⁵ geriye kalmaktadır. Savaşlar neticesinde toplumlar, yeni göçler, esirler, şehitler, onların ardından kalan eş ve çocukları ile savaş gazileriyle uğraşmak durumunda kalmışlardır. Bu grubun içerisinde yer alan gaziler, savaş öncesinde, savaş sırasında ve savaş sonrasında yaşanan bütün gelişmelere tanıklık etmişlerdir. Bir yandan savaşın yaralarını sarmaya çalışırken bir yandan da devletin ve toplumun içine düştüğü bunalımın sonuçlarına katlanmışlardır⁴⁰⁶. Cephede savaşa iştirak etmelerinin yanında yaralanmışlar, büyük acılar çekerek bazen sağlıklarına kavuşmuşlarken bazen de el, kol, kulak ve göz gibi organlarını yitirmek suretiyle yaşamlarının geri kalan kısmını engelli olarak geçirmek zorunda kalmışlardır.

Tarih boyunca varlıklarını sürdürmek için savaşmak zorunda olan devletler, savaşın ardından hayatını kaybedenlerin ailelerine, yaralı ve hastaların ise kendilerine çeşitli yardımlarda bulunarak onların yaralarını bir nebze olsun sarmaya çalışmışlardır. Vatanları uğruna canlarından, mallarından ve uzuvlarından olan vatandaşlarına sahip çıkan devletler böylece onlara olan vefa ve şükran borçlarını ödemeye çalışmışlardır. Bu düşüncenin temelinde dini hassasiyetlerin yanında kamu düzeninin sağlanması da önemli bir rol oynamıştır. Asya ve Avrupa'da devletler kurmuş olan Türkler, kahramanlık gösteren ve aldığı yaralar neticesinde engelli olanlara toplumsal ve dini inançlar çerçevesinde değer vermişlerdir. Toplum tarafından da bu kişilere büyük saygı duyulmuş ve büyük itibar gösterilmiştir⁴⁰⁷. Savaştan dönen askerlerin bir kısmı uzun yıllar bu şoku atlatmaya çalışırken, bir kısmı da hayatlarının geri kalanını görme, işitme ve yürüme engelli olarak idame ettirmek zorunda kalmıştır.

Başlarda düzenli bir orduya sahip olmayan Osmanlı Devleti, savaş esnasında çağrılan ve savaşın bitiminden sonra kendi özel işlerine dönen birtakım gönüllü kimselerden oluşurken, sınırların genişlemesiyle birlikte daha güçlü ve düzenli bir orduya ihtiyaç duyulmuştur. Batıya doğru genişleme siyasetini takip eden Osmanlı Devleti Yeniçeri Ocağı'nı kurarak asker ihtiyacını buradan tedarik etmiştir. Yeniçeri

⁴⁰⁵ Bir savaştan sakat olarak çıkmış kimseler için malûl gazi tabiri kullanılmıştır. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 578.

⁴⁰⁶ Feyza Kurnaz Şahin, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Harp Malullerinin Sosyoekonomik ve Sağlık Durumları*, Ankara 2014, s. 1.

⁴⁰⁷ Şahin, *a.g.e.*, s. 22.

Ocağı, devşirilen Hıristiyan çocuklarının İslam dininin öğretilerine göre eğitilmesi ile oluşturulmuştur. Kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte Sultan I. Murad döneminde teşekkül edilmiştir. I. Murad zamanında 1000 kişiden oluşurken Yıldırım Beyazıt devrinde bu sayı artmıştır. Zaman içinde sınırların genişlemesiyle birlikte sayıları da fazlalaşmıştır. II. Murad devrinde 3-4 bin, Fatih Sultan Mehmed devrinde 8-12 bin, Kanuni Sultan Süleyman devrinde 12-14 bin yeniçeri varken 16. yüzyılın sonlarına doğru ise hem savaşların uzun sürmesi hem de savaş tekniğindeki değişimlere bağlı olarak bu sayı 40 bini aşmıştır. Sayılarının kalabalıklaşmasıyla birlikte siyasal ağırlıkları da artmıştır. İktidar mücadelelerine karışmaya başlamaları üzerine Sultan II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı 1826 yılında kaldırılmıştır⁴⁰⁸.

Rumeli'ye geçilmesiyle birlikte Bizans üzerine yapılan seferler artmıştır. Askerlerin Sırp Sındığı, Niğbolu ve Varna gibi muharebelerde ölümcül yaralar almamak ve sakat kalmamaları için kullanmaları gereken zırhlı gömlekler, kolları dirseklere kadar kadar koruyan demir elbiseler, küçük miğfer, kalkan ve süvarilerde çevikliği kaybettirmeyecek göğüslü ve aralıklı zırhlar, kulak ve yüzü örtecek maskeler, demir eldivenler gibi koruyucu techizat savaş alanına getirilmelerine rağmen çok fazla rağbet görmemiştir. Askerler daha rahat hareket edebilmek için keçe külahlar kullanmışlardır. Diğer malzemeler ise çok fazla kullanılmamıştır. Fakat bu külahlar yüz yüze yapılan çarpışmalarda kılıç ve gürzlerin tesiriyle meydana gelebilecek yaralanma ve ölümleri engelleyecek kadar sağlam yapıda değillerdir⁴⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nde, gerek sarayda gerekse de cephede bütün sağlık uygulamalarını uzun yüzyıllar boyunca hekimbaşılar yürütmüşlerdir. Reis-ül-etibba olarak da geçen bu görevliler sarayın ve ülkenin sağlık işlerinin başında bulunmuşlardır. Osmanlılarda ilk hekimbaşı İran vezirlerinden iken İstanbul'a gelen Kutbüddin Efendi'dir. Fatih Sultan Mehmed tarafından kendisine günlük 500 ve aylık 1000 akçe maaş bağlanmıştır. Bunların atamaları sadrazamın önerisiyle padişah tarafından yapılırdı. 19. yüzyılın ortalarına kadar ülkenin sivil ve asker bütün sağlık işlerinden sorumlu olan hekimbaşılardan emrinde saray hekimleri ile birlikte ülkede bulunan sağlık kuruluşları, hastaneler, körhaneler, cüzzamhaneler bulunurdu. Ülke çapında cerrahları kontrol eden Cerrahbaşı ile göz hekimlerini denetleyen Kehhalbaşı da tamamen

⁴⁰⁸ Pakalın, a.g.e., c. 3, s. 617-624; Ünal, *Tarih Sözlüğü*, s. 731; Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul 2011, s. 28.

⁴⁰⁹ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. 1, İstanbul 1976, s. 11; Şahin, a.g.e., s. 23.

Hekimbaşının sorumluluğu altında bulunmaktadır. Savaş alanlarında seyyar askeri hastaneler son dönemlere kadar Osmanlı ordusunda mevcut değildir. Ancak daimi olarak cerrahlar mevcuttur. Hekimler ise savaş dönemlerinde geçici olarak orduya atanırlardı. Yüzyıllar boyunca hekimbaşılar bu askeri sağlık personellerinden de sorumluydular. Bu konuda uyulacak özel kanunlar bulunmadığı için sağlık işleri de padişah, sadrazam ve hekimbaşılar aracılığıyla yürütülürdü⁴¹⁰.

Seferlerde yayabaşı, hasta ve yaralı askerlerin nakli ile ilgilenirdi. Bunun için mahiyetinde bulunan yeniçeri sayısına göre emrinde mahfeli⁴¹¹ birkaç katar deve bulunuyordu. Orduda bulunan hasta ve yaralı askerler develerin üzerine yerleştirilen mahfeler vasıtasıyla hastane ve güvenli bölgelere nakledilirdi. Kışlalarda ocağa mahsus doktor ve cerrahlar bulunurdu. Bunlar genellikle Müslüman ve Yahudi doktorlardan meydana gelmektedir. Savaşın başlamasıyla birlikte cerrahlar emrinde bulunan kalfalarıyla birlikte sefere katılırlardı. Cerrahların amiri bulunan kimse ise başcerrah olarak isimlendirilirdi⁴¹². Ancak yine de hekim ve cerrah sayısı istenilen seviyede değildir. Zaten cerrahların uyguladıkları sağlık hizmetleri çok ilkel idi. Yaralı ve hasta askerlerin tedavi edilmesinde herhangi bir fayda elde edilememiştir. Ayrıca orduda baş gösteren salgın hastalıkların da çaresi bulunamamıştır. Hastalığın tedavisi için gerekli olan hijyen kuralları uygulanmamış ve hastalıkları tedavi edecek cerrah sayısı oldukça düşük seviyelerde kalmıştır⁴¹³.

18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ordusunun sağlık hizmetleri daha sistemli bir hale getirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Yaralıların nakledilmesi için araba kullanımı yaygınlaşmıştır. Hekim ve cerrahların yanı sıra hastalar için hasta bakıcılar görevlendirilmiştir. Orduda görev yapan doktorları teşvik etmek amacıyla hasta tedavisinde yararlı hizmetlerde bulunanların rütbeleri yükseltilmiştir⁴¹⁴.

⁴¹⁰ Bedi N. Şehsuvaroğlu, Ayşegül Erdemir Demirhan, Gönül Cantay Güreşsever, *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 166; Pakalın, *a.g.e.*, c. 1, s. 795.

⁴¹¹ Deve, at ve katır gibi hayvanların sırtına konulan ve içine iki kişi oturabilen kapalı yer, oturak, sepet gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 564; Pakalın, *a.g.e.*, c. 2, s. 382. Dilimize Fransızca'dan giren bir sözcük olan kakule (Cacolet) de aynı işlevi görmektedir. Yaralı taşımak amacıyla bir at veya katırın iki yanına yerleştirilen iskemle biçiminde veya bu hayvanların üzerine yerleştirilen yatak şeklindeki sepete verilen isimdir. Arapça karşılığı olarak mahaffe, mihaffe ve hevdec kullanılır. Bunlarla hasta ve yaralı taşımak için deve ve katır gibi hayvanların iki yanına asılan ahşap sandalye kastedilir. Bkz. Nuran Yıldırım, "Develerle Hasta ve Yaralı Taşıma Osmanlı Ordusu Kakule Sıhhiye Bölükleri", *Toplumsal Tarih*, S. 157, Ocak 2007, s. 32.

⁴¹² Şahin, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁴¹³ Özbay, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁴¹⁴ Şahin, *a.g.e.*, s. 24.

19. yüzyılda ordunun modern bir hale getirilmesi ve sağlık hizmetlerinin daha iyi bir şekilde temin edilmesi amacıyla Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan ordunun hekim ihtiyacını gidermek amacıyla 1827 yılında tıp ve cerrahi okulu açılmıştır. 1838 yılının sonunda modern bir askeri tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane kurulmuş ve Mart 1839'da eğitime başlamıştır. Aynı yıl içinde Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte hekimbaşının sorumluluğu altında bulunan görevlerin bir kısmı yavaş yavaş bu makama bırakılmıştır. Çünkü okulun kuruluş yıllarında hekimbaşı aynı zamanda bu bakanlığın başındaki kimseydi. Bu nedenle bütün yetkilerin devri bu dönemde gerçekleşmemiştir. 1850'den sonra sivil ve askeri sağlık hizmetleri birbirinden ayrılmıştır. Bu tarihten sonra sivil ve askeri hizmetler bu makama terk edilmiş ve ismi de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Umur-i Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti olmuştur. Askeri alandaki yetkiler de 1862'de Askeri Sıhhiye Dairesi'nin kurulmasıyla birlikte bu makama devredilmiştir⁴¹⁵.

19. yüzyılda savaşlardaki kayıpları azaltmak ve savaştan sonra gazilerin yaralarını hafifletmek amacıyla uluslar arası yardım kuruluşlarının da önemli çalışmalarda bulduklarını görmekteyiz. Bu sağlık örgütleri, gerek cephede gerekse de cephe gerisinde yaptıkları yararlı faaliyetleri ile savaşan devletlerin maruz kaldığı insan kayıplarında önemli bir iyileştirme sağlamıştır. Uluslararası alanda yaşanan bu gelişmeler neticesinde sağlık hizmetlerinin daha sistemli bir hale getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Osmanlı Devleti de sağlık alanında yaşanan bu gelişmelere tepkisiz kalmamıştır. Yaralı askerlerinin daha iyi koşullarda tedavi edilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat bu çalışmaların netice vermesi biraz zaman almıştır⁴¹⁶. Ordu seferdeyken askerlere yapılacak sağlık hizmetleri uzun süre istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Yaralı ve hasta askerlerin tedavileri layıkıyla yerine getirilememesinin yanında bir başka önemli problem de cephede doktor, eczacı ve sıhhi personel eksikliğidir. Savaşın olduğu bölgelerdeki hastaneler, sıklıkla İstanbul'a yazılar yazarak sağlık personelinin eksikliklerinden söz ederek bu durumun askerlerin tedavilerini aksattığını, bütün yaralı askerlere gereği gibi bakılmadığı ve yaralı askerlerin durumlarının bu yüzden gittikçe ağırlaştığını söylemişlerdir⁴¹⁷.

⁴¹⁵ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s. 166-167.

⁴¹⁶ Şahin, *a.g.e.*, s. 34-35

⁴¹⁷ Şahin, *a.g.e.*, s. 25.

Doktor eksikliğinden dolayı tedavisi layıkıyla yapılamayan yaralı askerlerden durumu ağır olanların buldukları yerlerdeki sağlık kuruluşlarına sevk edilmeleri, sağlık durumu biraz daha iyi olan askerlerin ise İstanbul'a getirilmeleri sağlanmıştır⁴¹⁸. Bu durum basit bir yaralanma durumunda bile, yerinde ve zamanında müdahale edilmemesi nedeniyle hem ölüm oranını arttırmış hem de çok küçük bir yara nedeniyle iyileşemeyen askerlerin hayatlarının kalan kısmını bir engelli olarak sürdürmelerine sebep olmuştur.

2.1.1.1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Savaşlardaki Faaliyetleri

Hemen her toplum tarih boyunca pek çok mücadelenin içinde bulunmuştur. Savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar vb. gibi olaylar neticesinde insanlar büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Özelliklerde savaş dönemlerinde yaralanan askerlerin tedavi edilmesi, ölenlerin gömülmesi ve savaşta esir olarak ele geçirilen askerler için uluslar arası herhangi bir kanun bulunmamaktadır⁴¹⁹. Savaşan devletlerin askerleri, savaş meydanlarında büyük zorluklar yaşamışlardır. Bu sıkıntıların giderilmesi için değişik tarihlerde çeşitli yardım cemiyetleri kurulmuştur. Cemiyetlerin asıl amaçları hangi ulus, ırk ve dinden olursa olsun insanlara yardım etmektir. Özellikle savaş dönemlerinde ülkeleri için savaşan askerlerin her şeyden önce birer insan oldukları ve hiçbir fark gözetilmeden insana yakışır şekilde davranılması gereği üzerinde durulmuştur. Bu örgütlenmenin ilk örneklerini 1189-1192 yılları arasında gerçekleşen III. Haçlı Seferi'nde görmekteyiz. Selahaddin Eyyubi'nin, St. Jan şövalyelerine, yaralı Hıristiyan askerlerine bakmaları için izin vermesiyle başlamıştır. Sonraki savaşlarda, yaralıların ve onlara bakan sağlık heyetinin tarafsız sayılması gitgide kabul görmeye başlamıştır. Uluslar arası hukukun öncülerinden Hugo Grotius (1583-1645), kaleme aldığı *Harp ve Sulh Hukuku* adlı eserinde savaşlarda insanlık kurallarının gözetilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu ilkeye yönelik ilk anlaşma da İngiltere ile Fransa arasında 1743 yılında gerçekleşmiştir. Jan Jacques Rousseau'nun savaşı insanların değil devletlerin yaptıkları bir olay olarak nitelemesi ve silahsız bir askerin düşman sayılmayacağını vurgulayan

⁴¹⁸ Şahin, *a.g.e.*, s. 26.

⁴¹⁹ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara 2010, s. 9.

düşüncesiyle kuvvetlenmiştir. Bu düşünce Kızılhaç Örgütü'nün kurulmasının önünü açan gelişme olmuştur⁴²⁰.

Kızılhaç'ın kuruluşunu hazırlayan gelişme, 24 Haziran 1859'da Solferino'da yapılan savaşta İsviçreli Jean Henry Dunant (8 Mayıs 1828-30 Ekim 1910) adındaki turistin Castiglione yakınındaki Fransız ve İtalyan (Sardinya) kuvvetlerinin Avusturya ordularına karşı yaptıkları savaşa tanık olmasıyla başlamıştır. Jean Henry Dunant, şahit olduğu bu anları 1862 yılında çıkarmış olduğu Solferino Hatırası adlı kitabında tüm gerçekliğiyle ortaya koymuştur. 24 kilometrelik bir alanda 15 saatten fazla süren savaşta 300 binden fazla insanın karşı karşıya geldiğini anlatan Dunant her yerde binlerce uzvun koparak etrafa saçıldığını söylemiştir. Ordudaki sağlık hizmetlerinden de söz eden Dunant, harekât esnasında, civarda bulunan çiftlik, ev, kilise, manastır ve hatta açık havada birkaç ağacın gölgesinde dahi birçok seyyar hastane kurulduğunu anlatır. Hastanelerde görevli cerrahların çok fazla çaba sarfettiğini anlatırken muhafız kuvvetleri başhekimi Doktor Mery'nin emrindeki seyyar hastanede bulunan 2 cerrahın çok fazla pansuman ve çok sayıda uzuv kesmek zorunda kaldıklarından dolayı baygın düşüklerinden bahsetmiştir. Verdiği bir başka örnekte ise diğer bir seyyar hastanede, yorgunluktan bitkin hale gelen cerrahların görevlerine devam edebilmek için, iki askerin kollarından tutarak kendilerini desteklemesi gerektiğini anlatarak orduda bulunan doktorların çektikleri sıkıntıları gözler önüne sermiştir. Cephe gerisinde yüksek bir noktaya dikilen kırmızı bir filamanın bölgede yaralıların bulunduğu bir sahra hastanesi olduğuna işaret ettiğini ve devletler arasında adeta sessiz bir anlaşma varmış gibi o bölgelere ateş edilmemesine rağmen bazen onların da atılan bomba ve açılan ateşten nasiplerini aldıklarından bahsetmiştir⁴²¹.

Henry Dunant eserinde, barış zamanlarında amacı savaşlarda gönüllüler tarafından yaralıları tedavi etmek olan cemiyetler kurmak mümkün olmaz mı? Bir kongrede bu derneklere temel teşkil edecek uluslar arası sözleşmelere dayalı ve bazı prensiplere dayanan bir oluşum kurmanın nasıl olacağı ile ilgili sorular sormuştur. Onun bu önerisine göre yaralı ve hasta askerlerin milliyetlerine bakılmadan, cephede bulunan sağlık ekibi tarafından tedavi edilmeleri, tedavi merkezi olarak belirlenen hastane ve sağlık kurumlarının uluslar arası anlaşmalarla güvence altına alınarak saldırılardan uzak tutulması ve savaşlara her türlü insani yardımın sağlanmasını içermekteydi. Bu çağrıya

⁴²⁰ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, c. 1, Ankara 2000, s. 6.

⁴²¹ Jean Henry Dunant, *Solferino Hatırası*, Çev. Nermin Arpacıoğlu, Ankara 1964, s. 13, 16, 26.

Fransa İmparatoru III. Napolyon ile Prusya Kralı başta olmak üzere birçok Avrupa devletinin temsilcileri olumlu yaklaşmıştır. Cenevre Halk İdaresi Derneği Başkanı Gustave Moynier'in öncülüğünde İsviçre Federal Konseyi'nin çağrısıyla yaralı askerlere yardım derneği kurmak amacıyla Cenevre'de bir toplantı düzenlenmiştir. Beş kişiden oluşan komisyonun⁴²² 17 Şubat 1863'ten itibaren toplantılar yapmaya başlaması ile Kızılhaç'ın temelleri atılmış oluyordu⁴²³.

Bu toplantılarda genel olarak üç esas kabul edildi. Bunların ilki, savaşlarda yaralıların ve onları tedavi eden sağlık heyetinin tarafsız sayılması, ikincisi sağlık görevlilerini ayırt edecek ve tarafsızlığını sağlayacak bir işaret belirlenmesi ve üçüncüsü bu işaretin bayrak şeklinde kullanılması halinde bayrağın asılı olduğu bölgenin saldırıdan masun olması şeklindeydi. Ancak bu toplantı ve müzakerelerin aldığı kararlar gayri resmi statüdeydi. Bunun üzerine İsviçre Büyük Meclisi'ne başvurularak, bütün devletlere Cenevre'de yapılacak olan toplantıya birer delege göndermeleri çağrısında bulunulmuştur⁴²⁴.

1863'te atılan bu adım ile Ağustos 1864 tarihinde 1. Cenevre Konvansiyonu'nun toplanması yolu açılmıştır. Toplantıya geniş bir katılım sağlanmıştır. 22 Ağustos 1864 tarihinde imzalanan Cenevre Sözleşmesi ile uluslar arası derneklerin kurulması, savaş zamanlarında milliyet ayrımı yapılmadan bütün yaralıların toplanıp bakılmaları, seyyar hastanelerin, sağlık çalışanlarının, gönüllü yardımcılarının ve yaralılara saldırılmaması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Sözleşme hükümlerine göre savaş esnasında yaralı ve hasta olarak ele geçirilen asker ve diğer şahısları ele geçirecek taraf bunların tedavilerini üstlenmiş olacaktır. Yaralı askerlerini karşı tarafa bırakmak zorunda kalan devlet bu yaralıların bakımı için gereken sağlık memurlarını karşı tarafa gönderecektir. Savaş alanını işgal eden taraf kaç yaralı ve ölü asker varsa bunların tam sayısını kayıt altına alarak mensup oldukları ülke veya ordularına bildirecektir. Savaşan devletler kaç yaralı askerin nakledildiğini, bunların kaçının vefat ettiği gibi bilgileri birbirleri ile paylaşacaklardır. Savaş meydanında bulunan veya hastaneye kaldırılıp orada hayatını kaybeden askerlere ait her türlü özel eşya görevliler aracılığıyla yaralı ise sahiplerine

⁴²² Bu komisyon Henry Dunant, Gustave Moynier, General G. H. Dufour, Dr. T. Maunoir ve Dr. Louis Appia'dan oluşmaktadır.

⁴²³ Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 8.

⁴²⁴ Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Ankara 2013, s. 14.

değilse varislerine gönderilecektir⁴²⁵. Saldırılmaması gereken yerlere bir işaret asılması konusu da görüşülmüş ve hem ev sahibi olması hem de bu fikre öncülük etmesi açısından İsviçre'nin ulusal bayrağının tersi olan, beyaz üzerine kırmızı haç bulunan işaret kabul edilmiştir. Toplantıya katılmayan veya sözleşmeye imza atmayan devletler için de 1 yıl süre tanınmıştır. Cenevre Sözleşmesi'ne ilgi büyük olmuş ve hemen hemen bütün ülkelerde Kızılhaç dernekleri kurulmuştur. Hatta bu dernekler faaliyet alanlarını sadece savaş zamanlarında değil salgın hastalık ve doğal afet gibi durumlarda da sürdürmeye karar vermişlerdir⁴²⁶.

Bu şekilde her memlekette savaş ve barış zamanlarında yaralılara ve afetzedelere yardım etmek amacıyla hükümetlerin teşvikiyle yarı resmi statüde kurulan ve uluslar arası geçerliliğe sahip cemiyetlerin Kızılhaç adı altında kurulmuştur. Cemiyetin ismi ve kullandığı hac işareti Müslüman devletlerin tepkisine neden olmuştur. Tepkilerin ortadan kaldırılması için daha sonra yapılan bir anlaşma ile Müslüman toplumlarda hac işareti yerine beyaz zemin üzerine kırmızı ay işareti kabul edilmiştir⁴²⁷.

Osmanlı Devleti, Cenevre'de düzenlenen bu toplantıya davet edilmesine rağmen ilgi göstermemiş ve istenilen delegeyi de göndermemiştir⁴²⁸. Ancak kongrenin, delege göndermeyen veya gönderip de sözleşmeye imza atmayan ülkelere sunduğu 1 yıllık ek süreyi kaçırmayan Osmanlı Devleti, 5 Temmuz 1865'te Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamıştır. Aslında başlarda Osmanlı Devleti, bu cemiyetten herhangi bir yarar göreceğine inanmamıştır. Faydası umulmayan bu kurumdan zarar da gelmeyeceğinin düşünülmesi üzerine sözleşmenin altına imza atmıştır⁴²⁹.

Devletler sözleşmeyi imzaladıktan sonra kongreler düzenlemeye başlamıştır. 1867 yılında Paris'te toplanan ilk uluslar arası Kızılhaç Kongresi'ne Osmanlı Devleti Dr. Abdullah Bey'i görevlendirmiştir. Dr. Abdullah Bey, aynı şehirde açılan Kızılhaç Sergisi'ni gezmiş ve kuruluşun daimi üyeliğine seçilmiştir. Abdullah Bey, Osmanlı Devleti'nde Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan maddelerin tümünü bizzat uygulayacağına dair söz vermiştir⁴³⁰.

⁴²⁵ İzgöer, Tuğ, *a.g.e.*, s. 16.

⁴²⁶ Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 10.

⁴²⁷ İzgöer, Tuğ, *a.g.e.*, s. 17.

⁴²⁸ Hamdi Orhon, *Kızılay'ın Kuruluş Tarihine Kısa Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 5.

⁴²⁹ Çapa, *a.g.e.*, s. 10.

⁴³⁰ Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 13.

Dr. Abdullah Bey, İstanbul'a döndükten sonra sözleşmeyi Osmanlı Devleti'nin de hizmetine sunmak için çalışmalara başladı. Ancak devletin, cemiyetin fayda getirmeyecek bir çalışma olduğu yönündeki önyargısı ve cemiyetin bayrağında yer alan hac nedeniyle kamuoyunda oluşabilecek bir tepkiden çekinilmesi nedeniyle başlarda çalışmaları sonuç vermemiştir.

Yaşadığı zorluklar ve ilgisiz tavırlara rağmen çalışmalarını ısrarlı bir şekilde sürdürmeye devam eden Abdullah Bey, en sonunda Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Serdarın emriyle Tıbbiye Mektebi Nazırı Marko Paşa ile görüşmüştür. Özellikle Kırımli Aziz Bey gibi aydınların da desteği ve teşebbüsleriyle ordular kumandanı ve hassa ordusu başkumandanı Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın himayesinde ve Osmanlı Orduları Sağlık Servisleri Genel Müfettişi Marko Paşa'nın başkanlığında, 66 üyeden oluşan geçici bir komite teşekkül edildi. Böylece 11 Haziran 1868'de "Mecruhin-i Asakir-i Osmaniyeye Muavenet Cemiyeti (Mecruhin ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti) kuruldu"⁴³¹.

Cemiyet kurulduktan sonra birçok toplantı yapmıştır. Haziran 1869'da cemiyetin tüzüğü incelenmek ve onaylanmak üzere hükümete sunulmuştur. Ancak tüzüğün yürürlüğe girmesinin sivillerin askeri işlere müdahalesi anlamına geldiğini ileri süren Seraskerlik tarafından karşı çıkmıştır. Bunun üzerine ilk teşebbüs sonuçsuz kalmış ve cemiyet dağılmıştır⁴³².

Sırbistan ve Karadağ savaşlarının ardından Rusya ile de savaşın başlamış olması ve savaş meydanlarında gerek ülkelerin kendi gerekse de destek amacıyla gelen Kızılhaç cemiyetinin faaliyetleri dikkat çekmiştir. Cenevre Kızılhaç Genel Merkezi Başkanı Moynier, Tıbbiye cemiyeti üyelerinden Dr. Peştemalciyan Efendi'ye özel bir mektup göndererek İstanbul'da cemiyetin derhal kurulması gerektiğini tavsiye etmiştir. Peştemalciyan Efendi'nin girişimleri ile Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa gerekli emirleri vermiştir. 12 Ağustos 1876'da ilgili nezaretlerce görevlendirilen temsilcilerin de katılımıyla Mekteb-i Tıbbiye salonunda Marko Paşa başkanlığında bir toplantı yapıldı. Yardım cemiyetinin kurulması gereği üzerinde durulmuştur. Ancak Kızılhaç'ın simgesi olan hac yerine kızıl ay kullanılmasının dini hassasiyetlere daha uygun olduğu görüşü önem kazanmıştır. Durumun orduya bildirilmesinin yanında Cenevre'deki merkeze de

⁴³¹ Çapa, *a.g.e.*, s. 11; Akgün, Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 14; Orhon, *a.g.e.*, s. 6.

⁴³² İzgöer, Tuğ, *a.g.e.*, s. 27.

sorulması uygun görülmüştür⁴³³. Siyasi görüşmeler yapılırken komisyon tüzüğü hazırlamış ve Babîali'ye sunmuştur. Harbiye Nezareti tüzüğü kabul ederek onaylamıştır⁴³⁴.

Sözleşmeye taraf olan devletlerin çoğu bu teklifi kabul etmişlerdir. Cemiyetin kurucuları 2 Nisan 1877'de toplanarak idare heyetini seçmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid, cemiyeti himayesi altına aldığını ilan etmiştir. İlk toplantısını Beşiktaş Sarayı'nda yapan Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti böylece 14 Nisan 1877'de resmen kurulmuş oluyordu⁴³⁵. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, ilkelerini vakıf müessesesi ile kaynağını Cenevre Sözleşmesi'nde kabul edilen maddeleri birleştirerek oluşturmuştur. Faaliyetlerini toplumun yardımseverliğiyle bütünleştirerek çağdaş organizasyonlar ile tesis etmiştir. Halkın gelenek ve göreneklerini göz önünde tutarak devletin siyasetine uygun hareket etmiştir. Modern tıp alanında meydana gelen gelişmeleri sağlık hizmeti sunarken uygulamıştır. Kampanyalar, sergiler, kurslar, okullar ve yayınlar ile Osmanlı çağdaşlaşmasına da önemli katkılarda bulunmuştur⁴³⁶.

2.1.1.2. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasi, sosyal, idari kısaca bütün alanlarında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen ve Osmanlı Devleti'ni derinden yaralayan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) beraberinde yeni sorunları getirmiştir. Bunların başında Balkanlarda bağımsız ve özerk devletlerin kurulması gelir. Savaş sonucunda, geniş sınırlara sahip Bulgaristan Devleti kurulmuş, Sırbistan, Romanya ve Karadağ'a bağımsızlık verilmiştir. Balkanlar üzerinden Anadolu'nun muhtelif yerlerine büyük bir göç hareketi yaşanmıştır.

Sultan II. Abdülhamid, Rusya ile savaşmak istemiyordu. Osmanlı Devleti için savaşın bir felaket olduğunu, devletin içinde bulunduğu iç çatışmanın yanında dışta da bir savaş ile uğraşmanın akıllı bir tutum olmayacağını ileri sürüyordu. Ancak sözünü

⁴³³ Çapa, *a.g.e.*, s. 12.

⁴³⁴ İzgöer, Tuğ, *a.g.e.*, s. 29.

⁴³⁵ Çapa, *a.g.e.*, s. 12; 11 Haziran 1868'de Osmanlı Mecruh-in-i Askeriye Muavenet Cemiyeti adıyla kurulan dernek, 14 Nisan 1877'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1923'de Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1935'de Türkiye Kızılay Cemiyeti ve 1947 yılında Türkiye Kızılay Derneği ismini almıştır. Bkz. Kızılay Yayınları, *Hilal-i Ahmer ve Kızılay Tarafından Kendilerine Madalya Tevcih Edilenler 1868-1968 Türkiye Kızılay Derneği Onursal Üyeleri*, Ankara 1968, s. 3.

⁴³⁶ İsmail Hacıfettahoğlu, *Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921*, Ankara 2009, s. 13.

dinletemedi. Harp yanlısı bir tutum içinde olan Mithat Paşa, savaş koşullarını oluşturmak için çaba gösteriyordu. Gençler de bu amaca yönelik doldurulmuştu. Medrese talebeleri Saray'ın önünde yaptıkları gösterilerde Rusları yenecekleri doğrultuda fikir beyan edip “harp isteriz” diye bağırıyorlardı⁴³⁷.

Rusya'da da Osmanlı Devleti'ne karşı şiddetli bir savaş kampanyası başlatıldı. Katkov, Fadeev ve Chomyakov gibi Panistlavistlerin yanı sıra Dostoyevski gibi tanınmış yazar da Rus halkını tahrik ediyorlardı. Danilevski tarafından kaleme alınan ve Panistlavistler tarafından oldukça benimsenen “Rusya ve Avrupa” adlı eserde ortaya atılan görüşler, birçok Rus devlet adamı, asker ve aydını arasında rağbet görmüştür. Bu görüşler Türklerin Avrupa'dan kovulması, Slav-Hıristiyan kardeşlerin barbar Türklerin boyunduruğundan kurtarılması, İstanbul'un Ruslar tarafından işgali ve Ayasofya'ya hac konulması gibi sloganlarla ifade edilmiştir. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açması, Ruslar arasında büyük bir memnuniyet yaratmıştır. Kiliselerde çanlar çalınmasının yanında ayinler tertip edilmiş ve Türklere karşı zafer kazanmak için dualar edilmiştir. Adeta ülkede bir Haçlı Seferi havası oluşturulmaya çalışılmıştır⁴³⁸.

Bu savaşın başlamasına neden olan olayların başlangıcını 1875 yılında Hersek vilayetine bağlı Nüvesin⁴³⁹ kasabasında vergi vermek istemeyen Hıristiyan halk ile Osmanlı zabitleri arasında çıkan kargaşa teşkil etmektedir. İlk bakıldığında sıradan gibi görünmesine rağmen gün geçtikçe büyüyen olay, Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olmaktan çıkıp uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Kısa sürede Hersek'ten Bosna'ya yayılarak Balkanlar'daki başka yerlere de sirayet eden isyan, içeriden Sırp ve Karadağ prensliklerinden, dıştan ise Rusya'nın desteğiyle genişleme imkânı bulmuştur⁴⁴⁰.

Savaşın sonucunda Osmanlı Devleti büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Ayrıca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün devamı hususundaki fikir değişikliğinden sonra Osmanlı Devleti 1890'lardan itibaren bu boşluğu Almanya ile doldurmaya çalışmıştır.

⁴³⁷ Manastırlı Mehmet Rıfât Bey, *93 Harbi Faciası*, Haz. Tahsin Yıldırım, İstanbul 2010, s. 45.

⁴³⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri*, Ankara 2011, s. 92-93.

⁴³⁹ Kaynaklarda Nüvesin, Novesin, Neveşin şeklinde geçmektedir.

⁴⁴⁰ Bekir Sıtkı Baykal, “Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 3, S. 2, s. 184.

Savaşın kaybedilmesinde komutanlar arasındaki rekabet, kötü sevk-idare, eğitim, lojistik destek ve yanlış taktikler etkili olmuştur. Ancak bunun yanında sağlık personelinin azlığı da bu durumu etkileyen bir başka faktördür. Personel açısından en büyük problem tabip, eczacı ve sağlık memuru miktarının çok az olmasıdır. Her taburda birer adet tabip, cerrah ve eczacı bulunması gerekirken ancak üç beş tabura sadece bir tabip ve eczacı verilmiştir. Aynı şekilde her taburda dört sağlık memuru bulunması gerekirken tüm orduda toplam 39 sağlık memuru bulunmaktaydı. Doktor sayısının iyileştirilmesi amacıyla İngiltere, Fransa ve Avusturya'dan sözleşmeli doktor getirme yoluna gidilmiştir. Ancak ordunun tamamında bu sayı 100 civarında olmuştur⁴⁴¹.

Sağlık personelinin eksikliği bütün cephelerde olduğu gibi Kafkas Cephesi'nde de savaşın başlangıcından itibaren kendisini hissettirmiştir. İngiltere Kızılhaç Cemiyeti tarafından gönderilen, yeterli doktor ve sağlık memuru ile ilaç-gereçle donatılmış bir ekip, Erzurum'daki merkez hastanede faaliyete başlamıştır. Ayrıca barış zamanında mevcut olan Erzurum, Kars, Ardahan, Batum, Erzincan ve Trabzon'daki 500 yataklı hastanelerin kapasiteleri iki katına çıkarılmıştır. Bunların yanına Sohum ve Van'da yeni sabit hastaneler açılmıştır. Erzurum'da bulunan ve İngiliz Kızılhaç Örgütü ile irtibatlı olarak desteklenen hastane dışındaki diğer hastanelerde sağlık personelinin yetersiz olmasından dolayı yaralılar tam anlamıyla tedavi edilememiştir. Yaralı askerlerin sevk de bir başka problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağır yaralı askerler ilkel ve düzensiz sevk koşullarından dolayı hastanelere ulaştırılmadan yolda hayatlarını kaybetmişlerdir. Askerlerin bir kısmı, herhangi bir ilkyardımda bulunmayarak cepheden geriye dönen boş erzak ve cephaneye araçlarına bindirilerek bir kısmı ise arkadaşlarının sırtlarında uzun yollar giderek hastanelere ulaştırılıyordu. Alacadağ Muharebesi sırasında Erzurum'dan gelerek cephe gerisinde ilk kez seyyar hastane açan İngiliz Kızılhaç ekibinin bu çabası çok kısa sürmüştü ve Ruslar tarafından esir alınmışlardır. Yaralıların ardı arkasının kesilmemesi ve hastanelerde boş yatak kalmaması üzerine askerler vapur aracılığıyla İstanbul'a gönderilmiştir⁴⁴².

Batı Cephesi'nde de durum benzer bir şekildedir. Edirne, yaralıların sevkinde merkez konumundadır. Buraya getirilen yaralılar tren vasıtasıyla İstanbul'a taşınmışlardır. Varna'da toplanan yaralı askerler ise vapurlarla başkente sevk

⁴⁴¹ Genelkurmay Yayınları, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, c. 2, Ankara 1985, s. 44.

⁴⁴² Genelkurmay Yayınları, *a.g.e.*, s. 217.

edilmişlerdir. Tren yoluyla yaralı taşınmasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin önemli çabaları vardır. Vagonlar temin edilerek yaralıların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Ancak bazen bu vagonlar ordunun diğer ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmış ve bu durum da yaralıların zamanında sevklerini aksatmıştır⁴⁴³. Diğer cephelerde de durumun buna benzer olduğu düşünülürse asker kayıplarının neden bu kadar yüksek seviyede olduğu anlaşılacaktır. Yaralı olarak kurtulan askerler ya yolda çok fazla kan kaybından ya da yeteri kadar sağlık hizmeti alamadıklarından dolayı şehit olmuşlardır. Hayatlarını kaybetmeyenler ise enfeksiyon, kangren gibi nedenlerle organlarını kaybetmek suretiyle engelli konumuna düşmüşlerdir.

Yeni kurulmuş olan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, içerden ve dışarıdan topladığı yardımlarla⁴⁴⁴ oluşturduğu 22 seyyar hastaneden 9'unu Rumeli'nin çeşitli yerlerine yerleştirerek faaliyete sokmuştur. Ruslar, bu hastanelerin bağlı olduğu Cenevre Sözleşmesi'ndeki ilkelere bağlı kaldığını beyan etmesine rağmen Hezargrad Hastanesi'nde yaralı olarak yatmakta olan birkaç yüz hastayı kılıçtan geçirmişlerdir. Bu durum büyük tepki uyandırmıştır. Tepkileri dindirmek isteyen Rus temsilciler, yaşanan olaylardan dolayı üzgün olduklarını ve söz konusu olayı Bulgarların yaptığını ileri sürerek sözleşmeye bağlı olduklarını yinelemişlerdir⁴⁴⁵. Plevne'de Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti adına faaliyette bulunan Avustralyalı Doktor Charles S. Ryan, kaleme aldığı eserinde görev yaptığı hastaneye top mermilerinin atıldığını ve hastanede yatan hastalardan 4 kişinin öldüğüne, 7 kişinin ise yaralandığına tanıklık etmiştir. Hatta atılan bu mermilerden dolayı kolu çok fazla zarar gören bir yaralının kolunu hemen orada omuz bölgesinden kesmek zorunda kaldığını da anlatmıştır⁴⁴⁶.

Durumu ağır olan yaralılara seyyar hastanelerde yapılan müdahalenin ardından daha iyi tedavi edilmeleri için İstanbul'a sevk işlemleri yapılmıştır. Tuna ve Kafkasya cephelerinden gönderilen yaralılar askeri hastaneler ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurmuş olduğu hastanelerde tedavi altına alınmışlardır⁴⁴⁷. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Emirgan'da yaptırdığı ancak faaliyete girmeyen Mîrgûn Hastanesi

⁴⁴³ Şahin, *a.g.e.*, s. 42.

⁴⁴⁴ Kızılay'a yardımda bulunanlara altın, gümüş ve tunçtan oluşan madalyalar hediye edilmiştir. Madalyaların şekilleri ve hangi amaçla verildikleri hakkında bkz. Osmanlı Hilal-i Ahmer Madalyaları Nizamnamesi, İstanbul 1333, s. 1-8.

⁴⁴⁵ Özbay, *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁴⁶ Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Plevne ve Erzurum'da 1877-78 (Rus-Türk Harbi)*, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İstanbul 1962, s. 54.

⁴⁴⁷ Nuran Yıldırım, Bülent Özeltay, "Sultan II. Abdülhamid'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2012, s. 124.

donatılarak hizmete açılmıştır. Beylerbeyi Sarayı'nda Kuzguncuk tarafındaki sahil kesiminde bulunan Mızıka-i Hümayun, Paşalar ve Ağalar Dairesi hastaneleri daha sonra Beylerbeyi Hastanesi ismini almıştır. Beykoz'da Serviburnu Askeri Hastanesi açılmıştır. Eyüp'te bulunan İplikhane binası 1500 hastaya bakacak surette donatılmıştır. Kaybedilen bölgelerden göç edip gelen kafilenin içinde yer alan hastalar Şemsi Paşa Muhacirîn Hastanesi'ne yatırılmıştır. Şehzadebaşı'nda açılan hastane ise kadınların tedavisi için tahsis edilmiştir⁴⁴⁸.

Savaş alanına yakın olmayan şehir hastanelerine ulaşmak büyük bir zahmetin çekilmesi ile gerçekleşmiştir. Yarası ağır olanları taşıyan öküz arabaları, düzensiz yol ve kaldırımlardan geçerken yaralılara çok büyük acı vermiştir. Hastane kapılarına kadar gelen bu yaralıları içeriye alacak bilgili sedye görevlileri olmadığı için koğuşa bırakılan askerler pıhtılaşmış kanlarla yara ve elbiseler birbirine yapışmış halde yardım bekliyordu. Ameliyat yeri dere kenarında bulunan ağaçların gölgesiydi. Burada ameliyat yapılmasının yanında pansuman ve diğer tıbbi müdahaleler de gerçekleştiriliyordu. Yaralılar operatörün önüne eğiliyor, ameliyat esnasında çürümüş kısımlar kesiliyor dikiş atıldıktan sonra tiftik ile yara sarılıyordu. Dini inançların etkisiyle bazı askerler el, kol ve bacaklarının kesilmesine karşı geliyor ve alkollü ilaç içmek de istemiyorlardı⁴⁴⁹. Avustralyalı Doktor Ryan, birçok yaralı askere rastladığını ve hem kanlarına kuvvet gelmesi hem de kan akışını sağlaması için bir miktar içki içmeye ikna edemediği için çoğunun yaşamını yitirdiklerini söylemektedir. Türk askerlerinin dinlerine çok fazla düşkün oldukları için ilaç maksadıyla dahi olsa içki içmeyi kabul etmeyerek ölmeyi tercih ettiklerini anlatmıştır. Doktorun şikâyetçi olduğu bir başka konu ise askerlerin uzuvlarının kesilmesine izin vermemeleridir. Bunun da din ile ilgili bir durum olduğunu ifade ederek bir uzvu eksik olan insanın cennete giremeyeceği yönündeki inanışa bağlamaktadır. Bu inancın etkisiyle uzvunun kesilmesine rıza göstermeyen pek çok yaralının hayatını kaybettiğini de sözlerine eklemiştir⁴⁵⁰. Ancak Doktor Ryan, İslam dininde böyle bir inancın olup olmadığını ve bunu nereye dayandığı hakkında bilgi vermemiştir.

Savaşlarda yaralanmalara neden olan en büyük etken ateşli silahların sebep olduğu yaralanmalardır. İnsanın vücudunun herhangi bir yerine isabet eden mermilerin

⁴⁴⁸ Yıldırım, "Sağlıkta Devrî Hamîdî", s. 252-253.

⁴⁴⁹ Özbay, *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁵⁰ Ryan, *a.g.e.*, s. 77.

açtığı yaralar bazen yapılan başarılı operasyonla kapatılırken bazen de ölümlerle sonuçlanmaktadır. Yaralı olarak hastaneye kaldırılan askerler iyileştikten sonra görevli oldukları birliğe geri dönmektedirler. Ancak geri dönmesi imkânsız olan yaralılar da mevcuttur. Örneğin, bir yük arabasıyla hastaneye getirilen çavuşun biri, gözlerine isabet eden mermi nedeniyle her iki gözünü birden kaybetmiştir. Tamamen iyileşmesine rağmen çavuş, hayatının geri kalan kısmını görme engelli olarak sürdürmek zorunda kalmıştır⁴⁵¹.

Ameliyat yapılmasına karar verilen askerlere operasyon öncesi bilgi verilerek onlardan rıza senetleri alınmıştır. Senetler, şer’i mahkemelerde kadının huzurunda hasta, hekim ve şahitlerin hazır bulunduğu ortamda hazırlanırdı. 15. ve 19. yüzyıla ait rıza senetlerinde hastalardan, ameliyat sonrası muhtemel sakat kalma veya ölüm durumlarında kendisinin veya varislerinin cerraha herhangi bir kan ve diyet davası açmayacaklarına dair söz alınmıştır. Rıza senetlerini imzalayan hastalar, doğabilecek sağlık problemleri hakkında bilgilendirilmiş oluyorlardı. Bu durum sadece Müslümanlara özgü bir durum olmamış, Yahudi ve Hıristiyanlar da bu yöntemi uygulamışlardır⁴⁵².

93 Harbi’nde de ameliyatına karar verilen askerlerden rıza belgesi alındığını görmekteyiz. Yaralıların kolu veya bacakları kesileceği zaman kendilerine durum anlatılarak rızalarının alınması gerekmiştir. Doktor Ryan, ordunun emrindeki cerrahların amputasyon yapmaktan kaçındıkları için genellikle bu tür ameliyatları ya kendisinin ya da tahsilini Paris’te yapmış olan Çerkes asıllı Osman Efendi’nin yaptığını anlatmaktadır. Ameliyatlar genellikle açık havada bir söğüt ağacının gölgesinde yapılmaktadır. Hastanelerde bulunan aletlerden de pek çoğu mevcut değildir. Ayrıca hastaların acılarını dindirmek için onlara kloroform verecek derecede usta biri yoktur. Ellerinden vurulmuş halde ameliyat için sıranın kendisine gelmesini bekleyen erler çayıra oturup ellerini doktora uzatmışlardır. Yine diz kapakları bir top mermisi ile parçalanmış olan yaralı bir Türk askeri, kloroform içmeyi reddederek ameliyat yapılmasına izin vermiştir. Doktor, ayaklarını keserken hiç ses çıkarmadan elindeki sigarayı içmeye devam etmiştir. Kesilmiş bacağın derisi kalan kısma kaplayıp dikildiği esnada hastane idare yüzbaşısının gelerek askere ismini, yaşını ve alayını sorduğu

⁴⁵¹ Ryan, *a.g.e.*, s. 78.

⁴⁵² Nuran Yıldırım, “Aydınlatılmış Onamın Osmanlı Devleti’ndeki Öncülleri ve 1897 Türk-Yunan Savaşı Yaralılarına Ait Onam Belgeleri Hüsn-i Rıza Senetleri”, *Toplumsal Tarih*, S. 202, İstanbul 2010, s. 4.

zaman sorulara sükûnet ve ameliyatı hissetmiyormuş gibi cevap vermiştir. Elleri ve ayakları kesilirken askerlerin hiç ses çıkarmamaları ve gözlerini hiç kırpmadan operasyonu seyretmeleri hayranlık vericidir⁴⁵³. Doktorun hayretler içinde kaldığı bir başka hadise ise, Arap alayı içinden savaşmak istemeyen bazı askerlerin bilerek tetiğe bastıkları parmaklarını kendi kurşunlarıyla koparmak suretiyle savaştan kaçma girişimidir. Bu durumun Gazi Osman Paşa'nın kulağına gitmesi üzerine kesin emir verildiğini ve bu vakaların önünün bu şekilde alınabildiği anlatılmıştır⁴⁵⁴.

Uzuv kesmenin nasıl yapıldığı ile ilgili olarak Henry Dunant çok açık ve canlı bilgiler vermektedir. Ameliyat esnasında yaşananlar, artık bir bacağı olmadan yaşamak zorunda kalacak hastanın hissettiği duygular ve hastanın acısını daha da artıran yan faktörler hakkında betimlemesi şöyledir:

“Ampütasyonları yapan Fransız cerraha yanından geçerken, hasta, teması kızgın bir demiri andıran ellerinin arasına, onun elini alarak sıkıyor. “Canımı yakmayınız, müthiş ıstırap çekiyorum.” diye bağıyor. Fakat harekete geçmek lazım ve gecikmeden; diğer 20 yaralı aynı sabah ameliyat olmak istiyor. Karakter itibariyle merhametli, fakat soğukkanlı ve kararlı olan cerrah, kısaca cevap veriyor: “Bırakınız işimi yapayım.” Sonra süratle örtüyü kaldırıyor; kırık ayağın hacmi 2 misli olmuş, üç yerinden bol ve pis kokulu bir cerahat akıyor, mor renkli lekeler, bir kırmızı kan damarı kopmuş olduğundan uzvun artık beslenemeyeceğini ispat ediyor, artık yapılacak tedavi yok demektir, yegâne çare, o da var ise, bacağın kalçanın üçte ikisinin üst tarafından kesilmesidir. Bacığın kesilmesi! O andan itibaren önünde yakın bir ölüm veya sakat bir insanın sefilâne hayatından başka bir ışık görmeyen bu genç adam için ürkütücü kelime. Son karara kendisini hazırlamak için vakit yok: “Allahım, Allahım! Ne yapacaksınız?” diye titreyerek soruyor. Cerrah cevap vermiyor. “Hastabakıcı, acele ediniz” diyor. Fakat bu açık açık inip kalkan göğüsten canhıraş bir ses çıkıyor, beceriksiz hasta bakıcı, cansız, fakat çok hassas olan bacağı, yaranın çok fazla yakınından tutmuştu: Kırık kemikler etin içine batarak askere yeni bir azap vermişlerdi. Ameliyat salonuna gidinceye kadar sarsıntılar içinde sallanan bacağın büküldüğü görülüyor. Müthiş seyahat! Bir kurbanı ölüme götürüyorlar gibi geliyor insana. Nihayet ince bir şilte serili olan ameliyat masası üzerine yatırılıyor; onun yanında başka bir masa üzerinde duran aletleri bir peşkir örtüyor. Kendini tamamen işine veren cerrah, artık ameliyatından

⁴⁵³ Ryan, a.g.e., s. 18.

⁴⁵⁴ Ryan, a.g.e., s. 83-85.

başka bir şey görmüyor ve işitmiyor, genç bir asistan hastanın kollarını tutuyor ve bu esnada sıhhatli bacağı yakalayarak bütün kuvveti ile hastayı masanın kenarına çekerken, o korku içinde bağıyor: “Beni düşünmeyiniz!” kendisi de heyecandan sararmış, hemen hemen aynı derecede şaşkın durumda olan ve ona destek olmaya hazır bulunan genç asistanı ihtilaçlı kolları ile sıkıyor. Operatör, üzerindeki cübbeyi çıkarmış, omzuna yakın bir noktaya kadar kollarını sıvamış, geniş bir önlük boynuna kadar çıkıyor; bir dizi salonu taşlarına dayanmış ve elinde o müthiş bıçak olduğu halde, askerin kalçasını kolu ile sarıyor ve bir darbe ile deriyi çepeçevre yarıyor: Yırtıcı bir çığlık hastaneyi çınlatıyor; kurbanla yüz yüze olan genç hekim takallüs etmiş hatları üzerinde bu zalimane acının en küçük teferruatını müşahede edebiliyor, hafif bir sesle: “Cesaret” diyor, sırtını tutan ellerinin takallüs ettiğini hissettiği askere, “2 dakika sonra kurtulmuş olacaksınız!” cerrah doğruluyor, deriyi adalelerden ayırmaya başlıyor ve onu üzerini örttüğü etlerden sıyrarak bir başparmağı boyu kadar, bir kol manşeti gibi yukarı doğru kıvrıyor, sonra tekrar adalelere dönerek bıçağı ile hepsini kemiğe kadar kesiyor; açılan arterlerden bir kan seli sızıyor, operatörü ıslatıyor ve döşeme üzerinde dere gibi akıyor. Sakin ve soğukkanlı, mahir cerrah tek kelime söylemiyor, fakat ameliyat odasında hüküm sürmekte olan sessizliğin ortasında, birden bire, öfke ile beceriksiz hastabakıcıya hitap ediyor: “Budala” diyor ona, atardamarları tazyik etmeyi bilmiyor musunuz?” Tecrübesi az olan hastabakıcı, damarların üzerine icap ettiği şekilde, başparmağını bastırarak kanamayı önleyemiyor. İstirabı son haddine varmış olan mecruh, hafifçe söyleniyor: “Ah! Artık yeter. Bırakınız öleyim!” ve buz gibi soğuk bir ter çenesinden aşağı doğru akıyor; fakat bir dakika daha geçmesi lazım, ebediyet gibi gelen, bir dakika daima sempati ile dolu olan asistan, saniyeleri hesaplıyor ve gözleri kâh ameliyatı yapan hocada, kâh cesaretini desteklemeye çalıştığı hasta üzerinde, ona şöyle diyor: “1 dakikadan fazla değil!” Hakikaten testere ile kemiği kesmek anı gelmiş bulunuyor ve kemiğin içine giren ve yarı yarıya çürümüş bulunan uzvu vücuttan ayıran çeliğin çıkardığı keskin ses hemen işitiliyor. Fakat bu ıstırap, zayıflamış ve bitkinleşmiş olan vücudun tahammülünü aşmıştı ve inilti duruyor, çünkü hasta bayılmıştır. Onun bağırmaları ve şikâyetlerini kendisine rehber ittihaz eden cerrah, bundan mahrum kalınca, sükûtunun ölümden mütevellit olmasından korkarak, son nefesini vermediğinden emin olabilmek için ona endişe ile bakıyor. Yedekte bulundurulmuş kalp mukavvileri, göçmüş gibi, yarı kapalı, donuk gözlerini ancak güçlkle canlandırabiliyor. Buna rağmen ölmek üzere olan hasta hayata yeniden

*dönmüş görünüyor, bütün gücü kırılmış ve bitkinleşmiş, fakat hiç olmazsa büyük acıları son bulmuştu*⁴⁵⁵.

Uzuvların kesilmesinde ve ameliyat esnasında kullanılan ağrı kesicilerin kullanımının büyük bir tarihsel geçmişe sahip olduğunu görmekteyiz. Bu konunun bilinmesi Osmanlı Devleti'nde bu sahada meydana gelen gelişmelerin anlaşılması açısından son derece önemlidir. Ampütasyon tarihin ilk dönemlerinden itibaren kullanılan bir tekniktir. İlk zamanlardan itibaren insanların el, kol ve bacak gibi organları yaralanmalar neticesinde kesilmişlerdir. Yapılan ilk ampütasyonlar aşırı kan kaybı ve kan zehirlenmesi nedeniyle oluşan şok ile ölümle neticelenmiştir. Yapılan operasyondan sağ olarak kurtulan hastalar, ameliyat sonrasında oluşan kangren ve enfeksiyon nedeniyle hayatlarını kaybetmişlerdir. İlk operasyonlarda bir an evvel operasyonun tamamlanması için hızlı davranılmıştır. Hayatta kalmak isteyen insanlar yazılı kanıtların ortaya çıkmadığı dönemlerde bile içgüdüsel olarak kendi cerrahları olmuşlardır. Ancak çoğu zaman bu teşebbüs ölümle sonuçlanmıştır⁴⁵⁶. Çünkü inanılmaz bir acıya sebep olmasının yanında ameliyat sonrası oluşan kan kaybı ve şok durumu ile mücadele etme konusunda tecrübe eksikliği vardır.

19. yüzyılın ortalarına doğru insanların dokularına yerleşen zararlı canlıları öldüren antiseptik ile ağrıların dindiren anestezinin operasyonlarda uygulanmasıyla birlikte doktorların odaklandıkları alanlar özel cerrahi teknikler, dokuyu koruma ve ameliyat sonrası oluşacak durumlarla mücadele teşkil etmiştir. İlk ampütasyon ve protez bacak MÖ 484 yılında Hegesistratus tarafından yapılmıştır. Hegesistratus, kelepçelerden tek ayağını kesmek suretiyle kurtulmuş ve tahtadan kendisine bir ayak yaparak bu eksikliği kapatmaya çalışmıştır. Yine 15. yüzyılda şövalyelerin kılıçları tutmak için yapay demir eller yaptıklarını ve bunları kullandıklarını görmekteyiz.

Yapılan çalışmalarla, yapay uzuvların fonksiyonları teknik gelişmelerle arttırılmasının yanında ameliyat esnasında ve sonrasında ölüm oranlarını düşürmeye yönelik çabalar sarf edilmiştir. Teknolojik gelişmeler ve materyallerdeki değişimler, hem operasyonlarda hem de protezlerde ilerlemeler sağlamıştır. Hükümetler de yasal düzenlemelerde bulunarak buna katkıda bulunmuştur. Özellikle savaşlardan sonra

⁴⁵⁵ Dunant, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁴⁵⁶ John Kirkup, *A History of Limb Amputation*, Londra 2007, s. 10.

kendileri adına çalışan protez araştırma kurumları için kaynak temininde bulunmuşlardır⁴⁵⁷.

Tarih boyunca, protez tekniklerinden ziyade ameliyat tekniklerinde önemli gelişmeler olmuştur. 1517 yılında Hans von Gersdorff of Strassburg, kanı kontrol etmek için komprasyon (baskı) turnikesi ve dağlamanın kullanımını tarif edene kadar, operasyon sırası ve sonrası kanamalar en temel problemdi. Strassburg'un bir başka önerisi de kesilen uzvu inekten alınan kas veya domuz mesanesiyle, yarayı da ılık bir yağ ile kaplanmasını tavsiye etmektir. Fransız ordu cerrahı Ambroise Pare (1510-1590), ilk olarak Hipokrat tarafından kullanılan bandajın tekrar kullanımını başlatmıştır. Bu teknik kesilen uzvu ezmekten, kaynar yağa batırmaktan veya karanlık çağlarda kanı durdurmak için kullanılan diğer dağlama yöntemlerinden daha başarılı olmuştur. Alman Wilhelm Fabry, kangren olmuş parçanın üzerinden ampütasyonu ilk tavsiye eden kişidir. Ameliyattan önce kan dolaşımını durdurmak için bir çomak vasıtasıyla bandajla sıkıştırmayı tasarladı. Aynı zamanda Napolyon'un⁴⁵⁸ da cerrahı olan Dominique-Jean Larrey, 1803'te ampütasyon sonrasındaki acıyı dindirmek için dondurma yöntemini denedi. Larrey, kalça çıkıntısından itibaren bölgeyi ampüte eden ilk kişidir. 24 saat içinde 200 kadar ampütasyon yaptığı söylenmekte ve uçan ambulansların, savaşın bitmesini beklemekten ziyade savaş sırasında kullanılması için bu ambulansları ürettiği için bunların mucidi olarak tanınmaktadır. 1815'te Fransız Jacques Lisfranc kol ve bacakların eklemlerden kesilmesi işlemini tasarlamış ve ayak tarak kemiği (eklem) kesmeyi bulmuş ve bu tasarım Lisfranc Ampütasyonu olarak tarihte yerini almıştır. Kurulan gönüllü hastaneler de ayakları kesilen hastalar için yapay (suni) bacaklar imal etmişlerdir. Ayrıca ortopedi bölümlerini açarak bu bölümün ihtiyacı olan ekipmanları da satın almışlardır⁴⁵⁹.

Edinburglu James Syme 1842'de ilk defa başarılı ayak eklemi ameliyatını yaparak bu işlemin adıyla anılmasını sağlamıştır. Aynı yıl Crawford Long, ilk defa genel anestezi için eter kullanan doktordur. Fransız psikolog Pierre Jean Marie Flourens, kloroformun anestezik özelliklerini 1847'de keşfetmiştir. Artan miktardaki eter ve kloroformun uygunlukları ameliyat yöntemlerinin iyileşmesine ve uzuvların

⁴⁵⁷ Bella J. May, *Amputations and Prosthetics A Case Study Approach*, New Delhi 2002, s. 3.

⁴⁵⁸ Napolyon Dönemi'nde özellikle varlıklı kimseler için suni uzuvların üretimi artmıştır. Bu dönemde uzuvlar daha kullanışlı ve daha iyi tasarlanmış bir şekilde üretilmiştir. Bkz. Kirkup, *a.g.e.*, s. 159.

⁴⁵⁹ Anne Borsay, "Disciplining Disabled Bodies The Development of Orthopaedic Medicine in Britain", *Social Histories of Disability and Deformity*, Ed. David M. Turner, Kevin Stagg, New York 2006, s. 98.

daha fonksiyonel biçimde kesilmesine yardımcı olmuştur. 1867’de Joseph Lister kendisinin antiseptik ameliyatın prensiplerini basmıştır ve bu belirgin bir biçimde ameliyat sırasındaki ile sonrasındaki ölüm oranlarını düşürmüştür. Koruyucu önlemlere ve bakım hizmetlerinin gelişimine rağmen kangren gibi nedenlerle organ kayıpları devam etmiştir⁴⁶⁰. 1900’lerin başında cerrahlar diz altındaki amputasyonlarda daha fazla destek olması için kemik köprüleri inşa etmeye başlamışlardır.

1848’de İtalyan Doktor Vanghetti, proteze bağlı kasları doğrudan kullanarak üst uzuv protezini güçlendirecek bir teknik geliştirmeye çabaladı. Bu teknik Almanya ve Arjantin’de daha da inceltildi.

İlk protez çalışmalarında yaşanan gelişmeler hakkında çok az bilgimiz vardır. Muhtemelen insanlar ihtiyaç duyduklarında bu protezi yaptılar. İlk yapay bacak Pare tarafından 1561 yılında icat edilmiştir. Eklemlerin kullanılmasıyla üretilen ilk yapay bacak olmasının yanı sıra dizinin altından ampüte olan insanlar için demirden yapılmıştır. Hollandalı Cerrah Pieter Andriannszoon 1696’da, kiltsiz diz eklemine sahip bilinen ilk diz altı protezini tanıtmıştır. Görünüş olarak son zamanlarda kullanılan kalça uyluk korsesine benzemektedir. Bacak parçası tahtadan bir ayakla bitmektedir.

Amerikan İç Savaşı sırasında (1861-1865) yapay uzuvlara ve amputasyon ameliyatlarına olan ilgi artmıştır. Çünkü amputasyon sonrası yaşamaya devam eden bireylerin sayısı çok fazladır. Federal ve devlet hükümetleri, savaş gazilerine yapay uzuvlarının ücretini ödemeyi vaat etmiştir. J. E. Hanger, İç Savaş sırasında ayağını kaybetmiş, parmaklarını ve ayak tabanını esnetmek için protezinin iplerini kauçuk desteklerle değiştirmiştir. J. E. Hanger, 1861’de Richmond Virginia’da kendi adıyla anılan şirketini kurmuştur. 1862 yılında Amerikan Kongresi, savaşlarda uzuvlarını kaybedenler için ücretsiz protez sağlanmasına yönelik ilk defa kanun çıkarmıştır. 1870’te çıkarılan bir kanun ile Amerika’nın hizmetindeyken hem askeriyeden ve hem de bahriyeden terhis olmuş olanlar için yapay uzuv sağlanmıştır. Bu kanunla ayrıca her 5 yılda yenisini alma hakkı da tanınmıştır⁴⁶¹.

Savaşların neden olduğu amputasyonlar dışında özellikle ortaçağda el, kol ve kulak kesme gibi fiziksel cezaların yargı sürecinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği

⁴⁶⁰ Kirkup, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁶¹ May, *a.g.e.*, 4-7.

dönemlerde engelli sayıları artmıştır⁴⁶². Ampütasyon eylemini yapan doktorun yaptığı müdahaleden sorumlu olduğunu görmekteyiz. Örneğin, Haçlı Seferleri esnasında özgür bir bireyin ya da bir savaş esirinin elleri veya ayakları yanlış bir tedavi neticesinde kesilirse kesen doktorun Kıbrıs'ta bütün eli, Kudüs'te ise sağ başparmağı kesilirdi⁴⁶³.

İlk önceleri Avrupa'dan satın alınan ve pahalı olan suni uzuvların İstanbul'da da üretilmesine yönelik çabaların başlangıcı Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ndedir. Bu gibi işlerin İstanbul'da da yapılmasının isteyen padişah, Paris'e öğrenci gönderilmesini emretmiştir. Bunun üzerine bahriye ve tophaneden ikişer kişi olmak üzere dört kişilik bir subay heyetinin Paris'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Paris'e gönderilmesi planlanan bu heyetle birlikte doktor miralaylığı görevinden emekli olmuş olan İshak Bey'in oğlu Jozef'in de gönderilmesi istenmiştir. Yapılan araştırmaların ardından Jozef'in, İstanbul'da olmayıp Paris'te İttihâd-ı İsraili komiteleri vasıtasıyla idare olunmakta olan mekteplerin birinde olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine 1892 yılında diğerleri Paris'e gönderilmiştir⁴⁶⁴. 27 Ağustos 1893'te Mösyö Tuş adındaki Fransız, Paris'teki suni el ve ayak fabrikasında çalıştığını ve Osmanlı Devleti'nde de bu işle ilgili uygun bir yerde istihdam edilmesini talep etmiştir. Kendisine verilen cevapta bu sanatı öğrenmeleri için Avrupa'ya öğrenci gönderildiği ve eğer kendisi işe alınırsa Avrupa'ya öğrenci gönderme işini sekteye uğratacağı için kabul edilmemiştir⁴⁶⁵. Osmanlı Devleti vermiş olduğu kararın arkasında durarak suni uzuv üretiminde Avrupa'ya olan bağımlılığını çözmek için çaba sarf etmiştir.

Suni el ve ayak üretimi oldukça maliyetli bir işlemdir. Sürekli olarak yurt dışından ithal edilmek zorunda kalınması ekonomik anlamda da devleti zor durumda bırakmıştır. Sultan II. Abdülhamid, maliyeti düşürmek amacıyla İstanbul'da da suni uzuv üretimi için bir fabrikanın açılmasını istemiştir⁴⁶⁶.

Suni el-ayak ve cerrahi aletlerini öğrenmek amacıyla gönderilen talebeler Paris'te Maison L. Mathieu'nun⁴⁶⁷ yanında çalışmaya başlamışlardır. Bu talebeler çok

⁴⁶² Irina Metzler, *A Social History of Disability in the Middle Ages Cultural Considerations of Physical Impairment*, New York 2013, s. 13.

⁴⁶³ Metzler, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁶⁴ BOA, Y. MTV. 65/109.

⁴⁶⁵ *Avrupa'ya talebe i'zâm eylemiş olmasına nazaran mûmâileyhin Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de istihdâmı takdirinde işbu sanatta istifâde olunması etibbâ-yi Avrupa'ya talebe i'zâmından istisnâ hâsil olmuş...* BOA, BEO. 266/19908.

⁴⁶⁶ Avrupa'da çok pahalı olan suni uzuvlar, Tophane ve Bahriye'de çok daha uygun ücretlerle imal edilerek engellilere teslim edilmiştir. Bkz. BOA, BEO. 3085/231358.

⁴⁶⁷ Arşiv belgelerinde Matyo, Matilyo, Mattio, Mattios ve Matiyö şeklinde geçmektedir.

hızlı bir şekilde işi öğrenmişlerdir. Hatta bunların kendi el işleriyle yapmış oldukları aletler Mathieu aracılığıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Mathieu, araçlarla birlikte bir de mektup göndermiştir. Mektubunda, tophane ve bahriyeden gönderilen bu talebelerin çok kısa zamanda işi öğrendiklerinden övgüyle bahsetmiştir⁴⁶⁸. Kendisinin de daha önceki yıllarda Dersaadet'te bulunduğunu ve padişahın sonsuz iltifat ve yardımlarına mazhar olduğundan söz etmiştir. Devletin kendisine madalya vermesinden duyduğu mutluluğu paylaşmıştır. Paris'e döndükten sonra ameliyathanesini mükemmel bir biçimde genişletip düzenlediğinden ve zengin bir ürün çeşitliliğine sahip olduğunu ifade etmiştir. Dışarıdan satın alınması gereken her türlü alet ve edevatın kendi dükkânında çok uygun fiyatlarla Osmanlı Devleti'nin hizmetinde olduğunu söylemiştir. Devletin kendisine verdiği madalyanın hatırına, en kaliteli ürünleri en uygun fiyata satacağını ve sipariş olunması halinde bunları en kısa sürede temin edeceğini bildirmiştir. Ameliyathanesinde mevcut olan eşyaları ve fiyat listesini gösteren bir kataloğu da göndermiştir. Kendisinin hem Osmanlı Devleti'ne hizmet etmesi hem de uygun fiyat vermesi nedeniyle bütün hastanelerde suni el-ayak ve cerrahi aletlerin Mösyö Mathieu'dan alınması kararlaştırılmıştır⁴⁶⁹. Ayrıca talebelerin tahsilleri hakkında doğrudan doğruya merkeze bilgi vermesi ordu müşiri Rauf Paşa tarafından kendisine iletilmiştir. Bunun üzerine Mathieu, bu konuda padişaha sunulmak üzere hazırladığı arizasını Paris elçisi Esad Bey'e sunmuştur⁴⁷⁰.

Maison L. Mathieu'nun Paris'te kurduğu suni el ve ayak üretimine mahsus ameliyathanesinin bir benzerinin de Dersaadet'te açılması öngörülmüştür. Bunun için yazışmalar başlamıştır. Suni el ve ayak fabrikasının kurulabilmesi için gerekli aletlerin neler olduğu ve Mathieu'nun daha evvel göndermiş olduğu mektubunda belirttiği gibi bu aletlerin ne kadar mal olacağı hesaplanarak tesisin yavaş yavaş geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. 31 Mart 1894 tarihinde bu konuda bilgisi olan ve Mathieu'yu tanıyan Hassa Müşiri Rauf Paşa ile de haberleşilerek böyle bir tesisin neden kurulmak istendiği, Paris'teki talebelerin yapıp başkente gönderdikleri aletler ile suni kolu incelemesi ve bu konu hakkındaki düşüncelerinin neler olduğu sorulmuştur⁴⁷¹. Rauf Paşa, 10 Nisan 1894 tarihinde sadarete gönderdiği cevabında, Mathieu'nun ameliyathanesine gönderilen

⁴⁶⁸ Bunlardan deniz çarkçı yüzbaşısı Hüseyin Bey, 5 senede öğrenilecek işi yaklaşık 1 yılda öğrenerek kendi isteği ile memlekete dönmüştür. Bkz. Cevat Alpsoy, *Sun'i Uzuvlar ve Ortopedik Cihazlar*, İstanbul 1951, s. 8.

⁴⁶⁹ BOA, Y. MTV. 73/113.

⁴⁷⁰ BOA, Y. MTV. 73/136.

⁴⁷¹ BOA, İ. HUS. 22/41.

zabitlerin yapmış oldukları aletlerin memnuniyet verici derecede iyi olduklarını söylemiştir. Talebelerin buna rağmen hala bazı konularda yetersiz kaldıklarını ve eğitimlerini tamamlamaları için zabitlerin bir süre daha orada kalmalarının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Mathieu'nun kendisine daha önceden göndermiş olduğu mektupta, Dersaadet'te kendi ameliyathanesi gibi bir yerin açılması için gereken araç-gereçlerin en kısa sürede temin ederek kendisiyle birlikte getirip yerlerine kurmak ve Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek istediğini bildirmiştir. Hatta bunun için gerekli olan aletlerin defterini tanzim ettiğini beyan etmiştir. Kendisine fikrinin sorulması üzerine Mathieu'ya bir mektup yazarak hızlı bir biçimde defteri bitirip göndermesini istemiştir. Defter eline geçince sadaret ile paylaşacağını da söyleyerek sözlerine son vermiştir⁴⁷².

Rauf Paşa, derhal harekete geçerek Mösyö Mathieu'ye Babiâli'nin isteklerini aktarmıştır. Mathieu verdiği cevapta, kendi ameliyathanesini model alarak Dersaadet'te de benzer bir imalathane açabileceğini söylemiştir. Ayrıca tesisi düşünülen fabrikanın nereye kurulacağı hakkında bilgi istemiştir. Fabrikanın açılacağı binanın yeniden mi yoksa mevcut binalardan birinin mi kullanılacağını sormuştur. Getirilecek aletlerin nerelere yerleştirileceğini anlamak için de binanın ve sütunların görüldüğü resimleri de talep etmiştir. Gönderdiği defterde de fiyatların aynı şekilde gösterildiğini beyan etmiştir. Esas mesele olan eşyaların kurulup yerleştirilmesini ise bizzat kendisinin üstleneceğini ifade etmiştir. Rauf Paşa, 14 Ağustos 1894'te mektubun tercümesi ile kısaca durumu özetleyen yazısını sunmuştur. Hala Paris'te bulunan öğrencilerin şu anda her türlü modeli nakledebiliyor olmalarına rağmen öğrenci yetiştirebilecek seviyeye gelebilmeleri için bir yıl daha orada kalmalarının gerektiğini sözlerine eklemiştir⁴⁷³.

İstanbul'da suni el ve ayak imal edecek fabrikanın açılması için gerekli olan bina araştırılmaya başlanmıştır. Bunun için yeni bir bina inşa edilmesine gerek duyulmayarak tesisin, tophane veya tersane-i amire fabrikaları dâhilinde uygun bir mahalde kurulması kararlaştırılmıştır⁴⁷⁴. Yapılan görüşmeler neticesinde imalathanenin Tophane-i Amire'de tesisi münasip görülmüştür. Ancak gösterilen masraf fazla bulunmuştur. Bunun nedeni, satın alınması düşünülen alet ve edevatın yeni baştan alınmasının düşünülmesidir. Ancak bu malzemelerin çoğunun tophanede zaten mevcut

⁴⁷² BOA, BEO. 381/28548.

⁴⁷³ BOA, İ. HUS. 28/93.

⁴⁷⁴ *Tersane veya Tophane-i Âmire fabrikalarından birinde ameliyâthâne ittihâzıyla edevât-ı lâzimenin celbi...* BOA, Y. A. HUS. 306/81.

olduğu anlatılarak yeniden hesap edilerek durumun bildirilmesi istenmiştir⁴⁷⁵. Tophaneye yazılan yazıda fabrikanın orada kurulmasının uygun görüldüğü iletilmiştir. Ancak tesisin kurulması için gerekli olan malzemelerin çoğu tophanede bulunduğu için defterde yer alan meblağın yeniden düzenlenmesinin istendiği ve Rauf Paşa ile irtibata geçilerek defterdeki ücretin ne kadar aşağı çekilebileceğinin bildirilmesi talebinde bulunulmuştur⁴⁷⁶. Mösyö Mathieu'ye hazırlatılan defter 26 Ağustos 1894 tarihinde tophaneye gönderilerek kayıtlı olan malzemelerin hangilerinin orada bulunduğu tespit edilmeye çalışılmıştır⁴⁷⁷. Ardından Âlât-ı Nâzike adı altında suni uzuv imalathanesi kurulmuştur⁴⁷⁸.

Osmanlı Devleti'nde suni el ve ayak üretmek amacıyla Tophane'de kurulan imalathanenin ardından savaş, hastalık, kaza gibi nedenlerle uzuvlarını yitirmiş olanlar dilekçe yoluyla başvuruda bulunmuşlardır. Organlarını nasıl kaybettiklerini anlattıktan sonra fakir olduklarına vurgu yaparak kendileri için suni uzuv talebinde bulunmuşlardır. Belgelere yansıdığı kadarıyla, Tophane'de suni uzuv üretmek için Yüzbaşı Abdülkerim Efendi⁴⁷⁹, Yüzbaşı Hüseyin Efendi⁴⁸⁰, Yüzbaşı Osman İsmail Efendi⁴⁸¹ ve Mülazım Nuri Efendi⁴⁸² görevlendirilmiştir. Ayrıca özel⁴⁸³ olarak dükkân açıp bu mesleği icra edenler de vardır. Yaptıkları başvuruların uzaması veya bir netice alınamaması üzerine fiziksel engelliler dışarıdan bu uzuvlara sahip olmaya çalışmışlardır. Suni uzuvlarının ücretlerini devlete ödettirmek isteyenler bunu belgelemek zorundadırlar. Mekteb-i Tıbbiye tarafından sol ayağı kesilmiş olan Sirozlu Hüseyin, ilk önce devlete başvurarak kendisine bir adet suni ayak talep etmiştir. Kendisine verilen cevapta suni ayağın üretilmesinin 6 ay kadar bir süreyi bulabileceği söylenmiştir. Hüseyin bunun üzerine dışarıda bu işi yapan bir usta ile anlaşmıştır. Ayağın hem daha ucuz hem de daha az

⁴⁷⁵ Gösterilen masraf her şeyin yeniden celb ve tedâriki itibari ile tertîb edilmiş olması hasbiyle ziyâde olduğunun ve Tophane-i Amire'de edevât-ı lâzimenin ekserî mevcûd idüğünden ona göre yeniden tedkik-i hesâb edilerek neticesinin arzı... BOA, İ. HUS. 28/93.

⁴⁷⁶ BOA, BEO. 461/34528.

⁴⁷⁷ BOA, BEO. 462/34646.

⁴⁷⁸ Alpsoy, a.g.e., s. 8.

⁴⁷⁹ Tophane-i Âmire Yüzbaşısı Abdülkerim Efendi'ye sunî bir ayak ile bir takım diş imalinden dolayı... BOA, DH. MKT. 327/28.

⁴⁸⁰ Sunî kol ve ayak imaline memur Yüzbaşı Hüseyin Efendi... BOA, DH. MKT. 373/35.

⁴⁸¹ BOA, BEO. 3158/236783.

⁴⁸² Geçenlerde Tophane Hastahanesinde esnâ-yi amelîyyâta kesilen ayağına Tophane-i Âmire'de müstahdem Mülazım Nuri Efendi tarafından imal edilecek ayaklık... BOA, DH. MKT. 2485/19.

⁴⁸³ Doktorlar tarafından ayağı kesilmiş olan Zağra Muhacirlerinden Ahmed bin Salim, Beyoğlu Aynalıçarşı'da mağazası bulunan Mösyö Hugo Ulvalisi ile suni bir ayağın yapılması hususunda anlaşmıştır. Bkz. BOA, BEO. 312/23395.

sürede teslim edileceğinin anlaşılması üzerine isteği kabul edilmiştir⁴⁸⁴. Ekonomik durumu iyi olanlar ise suni uzuv ücretlerini kendi ceplerinden karşılamışlardır. Ancak suni uzvun üretilmesi zaman alan bir iştir. Yakalandığı hastalık nedeniyle sağ ayağı kesilmiş olan Muhacir Mehmed Necip, 3 Mayıs 1899'da yaptığı başvuruda, suni ayak imali için gerekli olan 920 kuruşu 3 ay önce yatırmış olmasına rağmen henüz yapılmadığından söz etmiş ve suni ayağın bir an evvel imal edilmesini istemiştir. Yapılan incelemede parayı yatırdığı anlaşılmış ve suni ayağa olan ihtiyacının da bariz olması üzerine işlemlerin hızlandırılması istenmiştir⁴⁸⁵.

2.1.1.2.1. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Engelli Kalanlara Yapılan Yardımlar

Bütün savaşlarda askerlere yapılan en büyük yardım, cephelerden hızlı bir şekilde seyyar ve sabit hastanelere sevk işlemleri yapılarak almış oldukları yaraların bir an evvel tedavi edilerek hayatta kalmalarını sağlamaktır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda da yaralanan askerler için sağlık hizmetleri sunularak yaşamlarını sürdürmeleri temin edilmeye çalışılmıştır. Ancak çok geniş bir sahada cereyan eden savaş ve orduda bulunan sağlık mensubunun azlığı nedeniyle bu hizmet tam anlamıyla başarılı olmamıştır. Cephe gerisinde kurulan hastaneler ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurmuş olduğu hastanelerde tedavi altına alınan yaralıların pek çoğu doktor yetersizliğinden tam anlamıyla tedavi edilememişlerdir. Sağlık bakımlarının yeterli olmadığı durumlarda insanın hayatının kurtarılması için acil karar verilerek amputasyon işlemi gerçekleştirilmiştir⁴⁸⁶. Doktor Ryan, neden bu kadar çok el ve ayak kestiklerini ise, harp zamanlarında çok fazla yaralı bulunduğu için acele bir şekilde hareket edilerek daha fazla insanın canını kurtarmak olduğunu ifade etmiştir. Çünkü hassas bir ameliyat yapıldıktan sonra gerekli olan iyi bakım ve tedavi şartları burada mevcut değildir. Bir adamın ayağını keserek hayatını kurtarmak, ayağı kurtarmak amacıyla nazik bir ameliyat yapıp daha sonra bakımsızlıktan dolayı hayatını kaybetme riskinden daha iyi

⁴⁸⁴ BOA, DH. MKT. 2286/97.

⁴⁸⁵ *Dûçâr olduğu ârizadan dolayı kat edilmiş olan sağ ayağı için Tophane-i Âmire fabrikalarında bir sunî ayak imali hakkında iktizâ eden 920 kuruş masraf 3 ay mukaddem tesviye edildiği halde henüz imâl edilmediğinden bahisle mezkûr ayağın bir an evvel imâliyle zahmetten kurtarılması...* BOA, DH. MKT. 2196/51.

⁴⁸⁶ Kirkup, *a.g.e.*, s. 43.

olduğunu söylemiştir⁴⁸⁷. Görüleceği üzere sağlık personeli sıkıntısı küçük yaralanmaların dahi zamanında tedavi edilememesi nedeniyle bireyin el ve ayak gibi uzuvlarını kaybetmek suretiyle engelli kalmasına sebebiyet vermiştir. Elleri ve ayakları kesilen askerlerin bir kısmı ameliyat sonrası oluşan kan kaybı, iltihap, şoka girme, kangren ve bakımsızlık sebebiyle yaşamlarını yitirmişlerdir. Geride kalanlar ise memleketlerine dönerek devletin kendilerine tahsis ettiği maaşlarla geçinmeye çalışmışlardır.

93 Harbi'nde engelli kalanlara emeklilik fonundan maaş bağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ordu daima ön planda tutulmuştur. Tanzimat'tan sonra da devletin hizmetinde bulunanların emeklilik ve sosyal güvenlikleriyle ilgili ilk yasal düzenlemeler ordu mensuplarına sağlanmıştır. Bu düzenlemelerden önce, devlete uzun yıllar boyunca hizmet edenlerin yaşlılık ve sakatlık gibi hallerinde kendilerine ihtiyaçlarını karşılayacak derecede maaş bağlanmıştır. Bu maaşa tekaüddiye ismi verilmiştir. Görevden azledilme, sakatlık ve yaşlılık gibi nedenler dışında çalışmanın belli bir sınırı bulunmamaktadır⁴⁸⁸. Tekaut sandıklarının kurulmasından önce herhangi bir nedenden dolayı devlet hizmetinden ayrılanlara bağlanan maaşlarda miktar belli değildir. Kişiden kişiye değişebilen bu tür maaşlar kazanılmış bir hak olmaktan ziyade gelenekselleşmiş ve arzuhalin sahibinin verdiği dilekçeye göre devletin ödediği bir lütuf şeklindedir⁴⁸⁹.

Sandıkların oluşturulmasından önce çeşitli meslek kuruluşları, dini yardım kuruluşları ve devlet eliyle oluşturulan sosyal güvenlik ve emeklilik sistemi mevcuttur. Sosyal güvenlik kurumlarının oluşması, Avrupa'da Sanayi Devrimi ve onun meydana getirmiş olduğu işçi sınıfının oluşumu ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ise böyle bir sanayileşme sürecine girilmemiştir. Bu yüzden sosyal güvenlik politikaları sınırlı ve dağınık bir halde kalmıştır⁴⁹⁰. Ancak yine de toplumun bazı kurum ve kuruluşlar aracılığıyla bireylere sosyal güvenlik sağlamaya çalışmışlardır. Mesleki bir kuruluş olan lonca teşkilatı, üyelerine hastalık, ölüm, doğum, iş kurma, evlenme gibi durumlarda maddi ve manevi yardım sağlayan dayanışma sandıkları kurmuşlardır. Her lonca kurmuş olduğu orta sandığı veya teavün sandığı ile üyeleri ve üye olmayıp muhtaç

⁴⁸⁷ Ryan, *a.g.e.*, s. 105.

⁴⁸⁸ Yunus Özger, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaut Sandığı 1865-1923*, İstanbul 2011, s. 72.

⁴⁸⁹ Abdullah Martal, "Osmanlı Ordusunda Emeklilik ve Buna İlişkin Bir Nizamname", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum (25-27 Ekim 1999 İstanbul)*, Ankara 2000, s. 29.

⁴⁹⁰ Murat Şen, "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik Sistemi", *Türkler*, c. 10, Ankara 2002, s. 953.

durumda bulunan kimselere yardım sağlamışlardır. Yaşlılık neticesinde çalışamayacak dereceye geldiğinden işini terk edenler ile tedavisi mümkün olmayan bir hastalık veya sakatlık nedeniyle iş göremez hale gelen usta, kalfa ve çıraklar gibi bütün meslek grubu mensuplarına geçimlerini sağlamak amacıyla ödeme yapılmıştır⁴⁹¹. Bu sandıklar günümüzde sosyal sigorta ve güvenlik kuruluşları tarafından yerine getirilen işlevlerin çok öncelerden itibaren yürütüldüklerini göstermektedir. Sandıklar, üyeleri için hem bir banka vazifesi görmüş hem de bir emekli sandığı işlevini icra etmişlerdir⁴⁹². Dini yardım kuruluşlarının da Osmanlı sosyal güvenlik anlayışında önemli bir işlevi vardır. Varlıklı kimseler, İslam dininin şartlarından biri olan zekât ile mallarını fakirler ile paylaşmıştır. Zekât dışında sadaka, fitre, kurban ve vakıflar gibi vasıtalarla sosyal dayanışma tesis edilmiştir.

Devlet eliyle oluşturulan sosyal güvenliğin en önemli kısmı emeklilik hakkıdır. Özellikle ordu mensupları ile ilmiye sınıfına mensup kimseler için emeklilik hakkı tanınmıştır. Bunun için de yaşlılık, hastalık ve sakatlık gibi şartlar aranmıştır. Emekli edilenler için tekaüd terimi kullanılmıştır. Klasik dönemde emeklilik Fatih kanunnamesinden beri varlığını sürdürmüştür. Kanunname ile devlet adamlarına emeklilik hallerinde ne kadar ücret verileceği hususu sistemleştirilmiştir. İlerleyen dönemlerde mali duruma göre emekli maaş tutarları yeniden düzenlenmiştir. Bununla birlikte görev süresi sona eren devlet adamlarının hayatlarını idame ettirmek için kendilerine doğrudan akçe vermek yerine herhangi bir yerin gelirinin tahsis edilmesi şeklinde de emekli edilirdi⁴⁹³.

Tanzimat'tan sonra askerlerin emeklilik işlerini bir düzene sokmak ve bir sandık oluşturmak için çalışmalara başlanmıştır. Daha önceleri emeklilik hakkı verilen askerler ile hayatını kaybedenlerin ailelerine verilen maaşlar, maliye hazinesi tarafından senelik olarak ve toplu bir şekilde nizamiye hazinesine gönderilir ve söz konusu yerde maaşlar dağıtılırdı. 1864 yılında yapılan düzenlemeyle emekliliği hak eden askerler ile vefat eden askerlerin ailelerine ödenen maaşlar bundan böyle doğrudan maliye hazinesinden karşılanmaya başlanmıştır. Ancak emekli iken vefat edenlerin ailelerine herhangi bir yardımda bulunulmamıştır. Buna bir çare bulmak amacıyla ve bunları da kapsama dâhil etmek amacıyla görevli ve emekli ümera ve zabitlerin maaşlarından %2 oranında kesinti

⁴⁹¹ Şen, *a.g.m.*, s. 959.

⁴⁹² Özger, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁹³ Özger, *a.g.e.*, s. 87-89.

yapılarak elde edilen sermaye ile ailelere de maaş verebilmek amacıyla 1866 yılında Askeri Tekaüt Sandığı kurulmuştur. Haziran 1869 yılındaki nizamname ile emeklilik şartları, emekli askerlere ödenecek miktarlar, yaralı ve malul askerlere verilecek maaşlar ve son olarak hayatını kaybeden askeri personelin eşi ve çocuklarına bağlanacak aylıklar hakkında düzenleme yoluna gidilmiştir⁴⁹⁴.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, askeri açıdan olduğu kadar ekonomik olarak da devleti zora sokmuştur. Ekonomik anlamda maliye hazinesine büyük bir yük binmiştir. Maliye hazinesini rahatlatmak amacıyla Askeri Tekaüt Sandığı'nda 1880 ve 1881 yıllarında yapılan düzenlemeler ile Kara Kuvvetleri için de bir emekli sandığı oluşturulmuştur⁴⁹⁵. Ancak hem sandığın bütçesinin hazineye getirdiği yük hem de maaş alanların sıkıntılarının tam anlamıyla çözülememiş olmasından yeni bir çalışma yapılması düşünülmüştür. Sandığın bu şekilde ayakta kalması mümkün görülmemiş ve Aralık 1886 yılında çıkarılan nizamname ile bütün askeri sandıklar birleştirilmek suretiyle Umum Askerî Tekaüt Sandığı tesis olunmuştur. Sandık idaresinin kurulmasının ardından toplantı zamanları belirlenmiştir. Sandığın geliri ondan istifade edecek askerlerin maaşlarından kesilecek %5 oran ile birleştirilen sandıklardan devredilen paralar ve bugüne kadar kullanılmayıp boşa kalan maaşlardır. Ayrıca emekliliğe hak kazananların maaşlarını nerelerden alacakları da nizamname ile belirlenmiştir⁴⁹⁶.

Askeri Tekaüt Sandığı örnek alınarak 1875 yılında Amele Tekaüt Sandığı kurulmuştur. 1881 yılında ise memurlar için emeklilik sandığı oluşturulması yolunda düzenlemeler yapılmıştır⁴⁹⁷. Bu kuruluşları başka emeklilik sandıkları takip etmiştir. 1890 yılında Seyrisefain Tekaüt Sandığı, 1909'da Askeri ve Mülki, aynı yılın 16 Nisan'ında Tersane-i Amireye Mensup İşçi Vesairenin Tekaüdiyeleri Hakkında Nizamname ile kurulan sandık, Osmanlı Devleti'nde ilk sosyal güvenlik uygulamalarını teşkil etmektedir. Bunların dışında 16 Nisan 1910'da Hicaz Demiryolu Memur ve Müstahdemlerine Yardım Nizamnamesi ve 1917 yılında Şirket-i Hayriye Tekaüt Sandıkları kurulmuştur⁴⁹⁸.

⁴⁹⁴ Özger, *a.g.e.*, s. 121-122.

⁴⁹⁵ Özger, *a.g.e.*, s. 127.

⁴⁹⁶ 24 Aralık 1886 tarihli nizamname için bkz. *Düstur*, 1. Tertip, c. 5, Ankara 1937, s. 728-731.

⁴⁹⁷ Martal, *a.g.m.*, s. 30.

⁴⁹⁸ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi*, Ankara 1997, s. 215.

Askerlik vazifesini yerine getirirken yaralanan askerler bunu ispat etmek zorundadırlar. Bunun için Mekteb-i Tıbbiye'den sağlık raporu almaları ve bu raporun da ancak onaylanması sonucunda emekli olabiliyorlardı. Devlet, emekliliğini talep eden kişilerden sakatlığının vazife esnasında oluştuğunu ispat etmesi ve bunu da sağlık makamlarına onaylatması talebinde bulunmuş ve emeklilik sürecini özenle takip etmiştir⁴⁹⁹. Devletin kendilerine emekli maaşı bağlamasını isteyen arzuhal sahipleri, savaşlarda can siperane bir şekilde mücadele ederek yaralandıklarını ve kaybettikleri uzuvları nedeniyle gereği gibi çalışarak hayatlarını idame ettiremediklerinden söz etmişlerdir. Yazmış oldukları dilekçelerinde vücutlarının hangi bölgesinden nasıl yaralandıklarını, tedavi gördükleri hastane ve tedavi olduktan sonra düştükleri zor durumdan söz ederek devletten yardım talebinde bulunmuşlardır⁵⁰⁰.

Kendilerine maaş bağlanan askerler, verilen maaşın kendilerine yetmediğinden söz ederek miktarın arttırılmasını istemişlerdir. 24 Haziran 1877'de Sırp Muharebesi'nde atılan güllenin kollarına isabet etmesiyle her iki kolu pazularından kesilen nizamiye askeri efradından Yeniceli İbrahim bin Ahmed'e tahsis edilmiş olan 250 kuruşluk maaş, maluliyet haline bağlı olarak 150 kuruş daha arttırılmıştır. Yine muharebede bir eli sakat kalmış olan Sivaslı Tataroğlu Mustafa bin Osman'a yeniden 100 kuruş maaş tahsis edilerek bu maaşın Askeri Tekaüt Tertibi'nden ödenmesi talep edilmiştir⁵⁰¹. Rusya ile yapılan savaşta yedi yerinden yaralanan ve kolu da sakat kalmış olan Sivaslı Salih ise zaman içerisinde 20 kuruşa indirilmiş olan maaşının arttırılması talebinde bulunmuştur⁵⁰².

Tekaüde ayrılan askerlere memleketlerinde uygun bir iş talebinde bulunmuşlardır. Rusya ile yapılan savaşta sakat kalmasından dolayı emekli olan ancak ailesinin kalabalık olmasından dolayı geçim sıkıntısı yaşayan Hasan Ağa, İzmir'de kendisine uygun bir iş verilmesi hususundaki dilekçesini sadrazamlığa sunmuştur. Verilen cevapta askerlik vazifesinden emekli olanların vilayetlerde bazı işlerde istihdam edilmesi yönünde bir karar olduğu ve bu gibilerin engel derecelerine göre

⁴⁹⁹ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 60.

⁵⁰⁰ Rusya ile yapılan savaşta yaralanarak emekliye sevk edilmek isteyen Bekir bin Ali'nin dilekçesi için bkz. BOA, TFR. I. ŞKT. 98/9705.

⁵⁰¹ BOA, İ. DH. 750/61256.

⁵⁰² BOA, İ. HUS. 64/42.

yapabilecekleri işlerde çalıştırılabileceği söylenmiştir. Bunun için vilayet ile görüşmeler yapılarak gereğinin yapılması istenmiştir⁵⁰³.

Meşrutiyet öncesi, belediye gelirinin masrafları kesildikten sonra kalan meblağın kırkta birlik kesimi yoksul ve muhtaç durumda bulunanlara aylık 30'ar kuruş⁵⁰⁴ şeklinde ödenmesi uygun görünmüştür⁵⁰⁵. Ancak ödenen bu meblağın yetersiz geldiğini görmekteyiz. Asker olmayıp savaştan önce yapılan hazırlık esnasında yerel halktan kimselerden istifade edilmiştir. Kars'ta yapılan lağım açma çalışmaları esnasında ateşlenen barutun patlaması üzerine iki gözü kör ve elleri de sakat kalmış olan Tahir bin Mehmed kendisine münasip miktar maaş tahsis edilmesini talep etmiştir. Tahir, asker olup da bu derecede yaralı kalanlara 166 kuruş verildiğini, kendisinin asker olmamasına rağmen hazineden kendisine de bir miktar maaş bağlanmasını istemiştir. Maliyeden verilen cevapta maaşın belediye tarafından ödeneceği dolayısıyla hazinece bir şey denilemeyeceği kendisine bildirilmiştir. Ancak Tahir, belediye tarafından verilecek olan 30 kuruşun yetersiz olduğundan şikâyetçidir. Bir kez daha askerlerin aldığı aylığı örnek göstererek kendisine ödenmesi planlanan parayla geçimini sağlamasının imkânsız olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine yazılan yazıda, Kars bölgesinde savaş esnasında lağım çalışması yapılmadığının muharebeden evvel yapılan inşaat esnasında, büyük taşların parçalanması için bir çalışma yapıldığı ve Tahir'in de orada yevmiye ile çalıştığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla maluliyet durumunun savaş dışında meydana geldiği beyan edilmiştir. 1904'te gözlerinin artık görmemesinden şikâyet eden Bağdat halkından Seyyid Casim'e de mahalli fukara tertibinden maaş bağlanmıştır⁵⁰⁶.

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde Doğu Cephesi'nde savaştan ve Kars'ta çıkan çatışmada yaralanan Mustafa Recep, ameliyat edilmesinin ardından taburcu edilmiştir. Ancak layıkı gibi tedavi olamadığı için sağ ayağından almış olduğu yara *layıkı vechile tedavi edilememesi cihetiyle* tam olarak iyileşmemiş ve ayağının o bölgesinde bir şişlik meydana gelmiştir. Ayağındaki şişlik zaman içerisinde daha fazla genişlemiş ve kendisine *fena halde bir ıstırap* yaşatmıştır. Mekteb-i Tıbbiye'de Operatör Cemil Paşa tarafından ameliyat edilmiş ve ayağı kesilmiştir. Eğinli Mustafa Recep bin Ömer, engel durumunun savaşta aldığı yaradan ileri geldiğini söyleyerek kendisine bir adet suni ayak

⁵⁰³ *Ümerâ ve zâbitân-ı askeriyyeden tekaüd edileceklerin vilayette bazı işlerde istihdâmlarına dair...* BOA, DH. MKT. 2189/52.

⁵⁰⁴ Kûdus ahalisinden olan Şeyh Osman'a da görme engelli olmasından dolayı aylık 30 kuruş maaş bağlanmıştır. Bkz. BOA, BEO. 2650/198743.

⁵⁰⁵ Özbek, *a.g.e.*, s. 60.

⁵⁰⁶ BOA, DH. MKT. 871/2; 886/54.

talebinde bulunmuştur. Yapılan incelemede Mustafa'nın yarasının Kars Muharebesi'nde almış olduğu yaranın nüksetmesinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine kendisine atıyye olarak suni bir ayak yaptırılmasına karar verilmiştir⁵⁰⁷.

93 Harbi'nden sonra Rumeli'de kaybedilen topraklardan çok sayıda insan İstanbul'a göç etmiştir. Bu kabilelerin içinde hasta, sakat, dul ve yetimler çoğunluktadır. Hiçbir işi olmayan bu kimseler mecbur kaldıkları için dilenmeye başlamışlardır. Belli koşullar çerçevesinde ihtiyaçlarını karşılayamayanların dilenmesine izin verilmiştir. Dilenmek zorunda kalanlara cer kâğıdı adı verilen bir belge verildikten sonra dilenmelerine izin verilirdi. Cer kâğıdı olmayanların dilenmesi yasaktır. Yakalanmaları halinde İstanbullu olanlar tutuklanır, taşradan gelmiş olanlar ise memleketlerine yollanırlardı. Binlerce kişinin başkente akın etmesi şehrin düzenini büyük ölçüde etkilemiştir. Göçmenler, İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu'nun denetiminde geçici olarak cami, medrese, tekke, okul, han, konak ve evlere yerleştirilmişlerdir. İstanbul'un en işlek caddeleri dilenciler tarafından istila edilmiştir. Başkentte sayıları gittikçe artan ve yabancı halktan da yardım isteyen dilencilerin yaptıkları devletin itibarına gölge düşürmektedir. Bu geçici duruma kalıcı bir çözüm aranılmıştır. Sokaklarda dilenen kimsesiz çocuklar ile engelli kadın ve erkeklerin barınmaları ve bakımını sağlayacak bir kurumun inşa edilmesi düşünülmüştür. Burada kalanların vücutlarının elverdiği ölçüde bazı işlerde çalıştırılarak geçimlerinin temini sağlanacaktır. İstanbul'da kaç dilencinin olduğu, bunların nereli oldukları ve bunlar içinde gerçekten engelli olanların tespiti yapılarak bir nizamname hazırlanması istenmiştir. Ayrıca bundan böyle taşradan işi gücü olmayan hiç kimsenin başkente gönderilmeyerek *işe yaramayan amelmande* ile kimsesiz çocukları buldukları yerin belediye teşkilatı ile hayırsever insanlar aracılığıyla bakımlarının sağlanması istenmiştir. Vücutça sağlam olanların yollarda veya başka yerlerde istihdam edilmeleri de talep edilmiştir⁵⁰⁸.

Pek çok kimsenin yapımı için maddi destek sağladığı⁵⁰⁹ Darülaceze, 31 Ocak 1896 günü açılmıştır. Müessese, Sultan II. Abdülhamid'in doğum günü olan 16 Şaban 1313 (31 Ocak 1896) tarihine denk getirilmiştir. Darülaceze, 18 bina olarak faaliyete

⁵⁰⁷ BOA, BEO. 587/43973; DH. MKT. 351/8; Benzer bir durum Onbaşı Mehmed bin Osman için de geçerlidir. Yemen'deki çatışmalarda sağ ayağından yaralanan Mehmed Onbaşı, Hadide Hastanesi'nde gördüğü tedavinin ardından memleketine gönderilmiştir. Ancak daha sonra yarası nüksederek ayağı dizinin dört parmak aşağısından kesilmek zorunda kalmıştır. Bkz. DH. MKT. 257/23.

⁵⁰⁸ BOA, A. MKT. MHM. 500/41.

⁵⁰⁹ Darülaceze'nin inşası için yapılan yardımlar için bkz. BOA, A. MKT. MHM. 703/2.

girmiştir. Girişte memurlar için yapılan daire vardır. Bu dairenin sağında yer alan 4 daire Müslüman ahaliye, solundaki 4 daire ise Hristiyan ahaliye ayrılmıştır. Koğuşların alt tarafına imalat ve yemekhane yerleştirilmiştir. Her iki tarafta kubbeli birer hamam ile yanlarında iki katlı hastane vardır. Okulun bitişiğinde cami mevcuttur. Rum ve Ermenilerin ibadetleri için tasarlanan iki kilise yan yana konulmuştur. Mutfak ve çamaşırhane ile birlikte bu külliye tamamlanmış oluyordu. Ayrıca Darülaceze'nin etrafı yüksek duvarlarla çevrilmiştir⁵¹⁰. Faaliyete geçtikten sonra başta dilenciler olmak üzere engelli olanlar da Darülaceze'ye sevk edilmişlerdir.

Darülaceze açıldıktan sonra dilencilik önlenmesine dair bir düzenleme yapılarak malul ve kimsesiz oldukları için dilenmek zorunda olanların başvuruları istenmiştir. Ancak bunlardan bazıları başvuru yapmayarak sokaklarda ve köprülerde dilenmeye devam etmişlerdir. Bunun üzerine Darülaceze müfettişleri tayin edilmiştir. Onlar tarafından yakalananlar, zabıta ve belediye memurlarına teslim edilmişlerdir. Bunların bir kısmı Darülaceze'ye gönderilmişler, çalışabilecek durumu olanlar ise serbest bırakılmışlardır⁵¹¹. Darülaceze'den İstanbullu olanlar, orada doğanlar ile taşralı olanlardan bakacak kimsesi olmayanlar istifade etmiştir. Babası Maltalı olmasına rağmen kendisi İstanbul'da doğan Civani Antoni Kalos'un, Darülaceze'de kalması için İngiltere konsolosluğundan mektup yazılmıştır. Bakanlıklar arasında yapılan yazışmaların ardından Kalos'un İstanbul'da doğmuş olması göz önünde bulundurularak Darülaceze'ye kabulü sağlanmıştır⁵¹². Cuma-i Bala'da Yüzbaşı Beşir Ağa'nın boşadığı eşi Arife Hatun'un Darülaceze'de kalma talebi ise nizamnameye takılmıştır. Selanik Valisi, 6 Mart 1905'te Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazısında Arife Hatun'un gözlerini kaybetmiş olduğundan söz etmiştir. Geceleri sokaklarda acınacak bir halde *sürünmekte olduğu* ve her ne kadar eski eşinin evinin önüne giderek merhamet dilemesine rağmen Beşir Ağa tarafından kabul edilmemiştir. Cuma kasabasında da kimsesi olmadığı için Dersaadet'teki Darülaceze'ye kabul olunup olunmayacağı sorulmuştur. 19 Martta valiye verilen cevapta, burada kalmak isteyenlerin, İstanbullu olanların malul, kimsesiz ve yahut muhacirlerden olmasının gerekli olduğunu, Arife Hatun eğer bu şartları taşıyorsa gönderilmeli değil ise Darülaceze'ye kabulü *nizamen gayr-i caiz* olacağından bulunduğu yerdeki belediye marifetiyle münasip bir yere

⁵¹⁰ Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul 1996, s. 57.

⁵¹¹ Yıldırım, *Darülaceze*, s. 15.

⁵¹² BOA, A. MKT. MHM. 705/16.

yerleştirilerek geçiminin temin edilmesi istenmiştir⁵¹³. Bazen nizamnamelerin dışına çıkıldığı da olmuştur. Romanyalı olan Ratice adındaki kadın alil olduğu gibi *meşy ve harekete gayr-i muktedir* bir haldedir. Osmanlı tebaasından olduğu için Romanya konsolosuyla Rum Patrikhanesi tarafından da kabul edilmemiştir. Darülaceze'nin de bu durumdakileri kabul etmemesinden dolayı Ratice, sokakta kalmıştır. Kendi tebaasından olan bu kadını ortada bırakmak, Osmanlı Devleti'nin şanına aykırı olacağından kadının Darülaceze'ye kabul ve iâşesi temin edilmiştir⁵¹⁴.

Taşradan gelip dilenen ve bunu kendisine adet edinenler memleketlerine geri gönderilmiştir. Görme engelli olan Şam ahalisinden Mehmed ve Mustafa, kış mevsimi geçinceye dek Darülaceze'ye kabul edilmişlerdir. Bahar mevsiminde memleketlerine gönderilecek olan iki engelliye yeni elbiseler verilmiş ve bakımlarına oldukça dikkat edilmiştir. Ancak ikisi de orada kalmak istemediklerini ifade ederek görevli ve müessese sakinlerini rahatsız edecek davranışlarda bulunmuşlardır. Her ne kadar uğraşılmışsa da memleketlerine gitme arzularından vazgeçmemişlerdir. Bunun üzerine bahar mevsiminin gelişi beklenmeden iki görme engelli memleketlerine sevk edilmiştir⁵¹⁵.

Dilenirken toplanan çocuklardan erkek olanlar Tophane ile Tersane-i Amire ile Darüşşafaka'ya, kız çocukları ise yaşı uygun olanlar sanayi mekteplerine, uymayanlar ise terbiye edildikten sonra hizmetçiliklere verilmişlerdir. Dilenen çocukların ailelerinden artık onları dilendirmeyeceklerine dair belge alınarak çocuklar kendilerine teslim edilmiştir⁵¹⁶. Osmanlı Devleti, bu şekilde hareket ederek çocukların vücutlarının kaldırabildiği işlere sevklerini yaparak dilencililiği önlemeye çabalamıştır.

2.1.1.3. 1897 Osmanlı Yunan Savaşı

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle ayrılması ve sonrasında yaşanan gelişmeler Yunanistan'ı cesaretlendirmiştir. Yunanlılar, özellikle Girit'te karışıklık yaratarak bölgeyi Osmanlı Devleti'nden koparmak amacındaydılar. Osmanlı Devleti herhangi bir savaşa mahal vermemek için adada bazı reform

⁵¹³ BOA, DH. MKT. 939/39.

⁵¹⁴ BOA, DH. MKT. 2581/14.

⁵¹⁵ BOA, DH. MKT. 457/43.

⁵¹⁶ BOA, ZB. 375/52; Yıldırım, *Darülaceze*, s. 23.

hareketlerine yönelmiştir. Girit'in Yunanistan'a ilhak edilmesi amacıyla kurulan Epitropi Cemiyeti de boş durmayarak adada karışıklık çıkarmaya çalışmaktaydı. Yunanistan'ın bu cemiyeti desteklemesi ve aynı zamanda içeride Ermeni sorunlarıyla uğraşan Babiâli, 1895 yılında Aleksander Karateodori Paşa'yı Girit'e vali olarak atamıştır. Yapılan bu atama olayları daha da alevlendirmiş ve Karateodori Paşa Mayıs 1896'da adada yönetimin imkânsız bir hale geldiğini söyleyerek istifa etmiştir. Avrupa devletleri olayların bir an evvel halledilmesi için devreye girerek Osmanlı Devleti'ne tavsiyelerde bulunmuşlardır. Adaya Hıristiyan bir vali atanması ve genel af ilan edilmesi gibi tavsiyelerle sorun çözülmeye çalışılmıştır. 1896 yılında yapılan düzenleme ile Girit sorunu geçici olarak sonlandırılmıştır⁵¹⁷.

Ertesi yıl Girit olayları bir kez daha alevlenmiştir. Büyük devletler tekrar olaya müdahil olmuşlardır. İlk önce Babiâli'den Girit'e yeni muhtariyet hakları verilmesi istendi. Yunanlıların adayı işgal etme ihtimaline karşılık ise Girit'e savaş gemilerini göndermişlerdir. Albay Vassos önderliğindeki Yunan askerleri karaya çıkmışlar ve adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini duyurmuşlardır. Büyük devletler bu oldubittiği kabul etmeyerek orada bulunan harp gemilerine harekete geçme yetkisi vermişlerdir⁵¹⁸. Bunun üzerine Yunanlılar dikkatleri Balkanlara çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişen bir başka durum da Yunanistan halkının Girit'i ilhak etmesi konusunda ısrarcı olmasıdır. Yunan Hükümeti de boş durmayarak bir yandan Girit'e asker gönderirken diğer yanda Teselya'ya yığınak yaparak orduyu seferber etmiştir⁵¹⁹.

Yunanistan'ın bu girişimlerine karşılık Osmanlı tarafı ilk önce Avrupalı devletlerle temasa geçmiştir. Avrupa devletleri ise muhtemel bir savaş halinde ilk saldıran tarafın sorumlu tutulacağını ilan etmişlerdir. Yunanistan ise gerek savaş gemilerini adaya göndermek ve Girit'i ilhak ettiğini ilan etmekle zaten bu kuralı çiğnemiş oluyordu. Büyük devletler ise gelişen olaylar karşısında sessiz kalarak savaşa sebebiyet veren tarafın suçlu olduğunu söylemekle yetinmişlerdir⁵²⁰. Babiâli, savaştan Yunanistan'ın sorumlu olduğunu Avrupalı elçilere de bildirmiştir. Ancak Yunanlılar

⁵¹⁷ İbrahim Serbestoğlu, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Ecnebilerin Zararlarının Tazmini Meselesi", *OTAM*, S. 34, 2013, s. 226-227.

⁵¹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, c. 8, Ankara 2011, s. 115-116.

⁵¹⁹ Genelkurmay Yayınları, *1897 Türk-Yunan Harbi*, Ankara 1982, s. 4-5.

⁵²⁰ Metin Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, Kayseri 2001, s. 70.

saldırıları azaltmak yerine daha da şiddetlendirmişlerdir. Bunun üzerine 17 Nisan 1897 tarihinde Yunanistan'a savaş ilan edilmiştir⁵²¹.

Yunanistan'ın büyük devletlerini göz ardı eden tavrı ve sürekli savaş hazırlıkları yapması Osmanlı Devleti'nin savaş açmasında elini güçlendiren bir durumdur. Sultan II. Abdülhamid harbi istememesine rağmen Girit, Makedonya ve Epir'e yapılan saldırılara karşılık verilmezse ileride daha büyük sorunlar çıkabilecekti. Osmanlı kamuoyu da bu tecavüzlere karşılık savaş yanlısı bir tavır takınmıştır⁵²². Ayşe Osmanoğlu, II. Abdülhamid'in savaşın başlamasıyla hareme çok az gelmeye başladığından söz etmiştir. Bazen yemeğini bile ayakta yiyerek hemen masasının başına geçtiğini ve şifre kâtipleri aracılığıyla telgraflar çektirip emirler yağdırdığından bahsetmiştir. Odasındaki haritanın üzerinde askeri hareketi yönlendirerek paşalarla görüşmüştür⁵²³.

Bölgenin coğrafi özelliklerinden dolayı, savaş iki cephede meydana gelmiştir. Bölge Teselya ve Epir olmak üzere Pindos dağlarıyla ikiye ayrılmıştı. Osmanlı Devleti, Mareşal Von der Goltz Paşa'nın yaptığı savaş planını esas almıştır. Aslında bu plan Goltz Paşa'nın⁵²⁴ 1886 yılında hazırladığı ve Osmanlı ordusunun Yunan sınırında askeri harekât düzenlemesi halinde kullanması gereken plandır. Aradan geçen zamana rağmen şartlar hemen hemen aynı olduğundan değiştirilmemiş ve plana sadık kalınmıştır⁵²⁵. Bu planla Teselya üzerinden Atina'ya doğru ilerlenecekti. Epir bölgesi ise ikinci cephe konumunda yer alacaktır. Avrupalı devletlere müdahale şansı verilmemek için de hızlı bir şekilde sonuç alınmaya çalışılmıştır⁵²⁶. Gerçekten de Osmanlı Devleti 1 ay gibi kısa bir sürede savaştan galip çıkmayı başarmıştır. Her iki cephede de Yunanlılara karşı büyük zafer kazanılmıştır. Yunan Hükümeti, Osmanlıların Atina'ya kadar ilerleyeceklerinden korktukları için savaşı sonlandırmaya çalışmışlardır. Araya giren büyük devletler Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti'ne 4 milyon lira savaş tazminatı

⁵²¹ Serbestoğlu, *a.g.m.*, 227.

⁵²² Karal, *a.g.e.*, c. 8, s. 116.

⁵²³ Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 103.

⁵²⁴ Kaehler'in ölümünden sonra olağanüstü yetkilerle Alman reform grubunun başına getirilen Von der Goltz, Türkiye'ye gönderilen Alman askeri uzmanlarından birisidir. Harbiye Mektebi'nde okutulmak üzere 4000 sayfadan fazla Türkçe broşür ve ders kitabı yayınlamıştır. 12 yıllık ilk çalışma döneminde eğitim gören subay ve subay adayları arasında Alman hayranlığı yaratmayı başarmıştır. Kasım 1895'te Almanya'ya dönmesine rağmen II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tekrar davet edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul 2010, s. 110-111.

⁵²⁵ Hülagü, *a.g.e.*, s. 98.

⁵²⁶ Adem Ölmez, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Epir Cephesinin Savaşın Sonucuna Etkileri", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 1, 2009, s. 81.

ödemesi karşılığında eski topraklarını almasına izin vermiştir. Savaşta galip çıkılmasına rağmen Yunanistan yine savaş masasından kazançlı şekilde kalkmasını bilmiştir. Yunanistan toprak kaybı yaşamamıştır. Buna karşılık kısa bir süre sonra yine büyük devletlerin yardımıyla Girit Adası'na özerklik verilmesini sağlamıştır⁵²⁷. Yunanistan'a karşı kazanılmış zafere rağmen Osmanlı Devleti imzalanan anlaşmadan kârlı çıkamamıştır. Ancak iç siyasette halkın devlete ve orduya olan güveni artmıştır. Sultan II. Abdülhamid ise kişisel itibarını arttırmıştır⁵²⁸. Savaşta şehit olanlar ile yaralı olarak kurtulanlara sağladığı yardımlar ile halkının gözündeki saygınlığını daha da pekiştirmiştir.

2.1.1.3.1. 1897 Osmanlı Yunan Savaşı'nda Engelli Kalanlara Yapılan Yardımlar

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda yaralı askerlerin tedavisi için oluşturulan sağlık heyetinde başhekim, operatör, eczacı ile cerrah yer almaktadır. Bu heyetin yanı sıra iki hastane çadırı, yeterli miktarda ilaç, elli yataklık hastane eşyası ile her tümene birinci ve ikinci hat seyyar hastane ve birer nakliye kolu tahsis edilmiştir. Sağlık ekibi İstanbul'daki merkez hastanelerde görev yapan doktorlardan seçilmiştir. Onlardan boşalan yerlere tıbbiyeden öğretmenler geçici olarak görevlendirilmişlerdir. Ordunun sağlık işlerine Bab-ı Seraskeri Sıhhiye Dairesi İkinci Başkanı Mirliva Ahmed Hilmi Paşa atanmıştır⁵²⁹. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda sağlık hizmetlerinden sorumlu bulunanlar şunlardır:

Tümeni	Görevli
1. Tümen	Tabip Binbaşı Cemal Bey
2. Tümen	Binbaşı Halit Bey
3. Tümen	Binbaşı Refik Bey
4. Tümen	Binbaşı Nuri Bey
5. Tümen	Binbaşı Hayri Bey
6. Tümen	Binbaşı Hüsnü Bey

Tablo 1: 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Sağlık Hizmetleri Sorumluları

⁵²⁷ Genelkurmay Yayınları, *1897 Türk-Yunan Harbi*, s. 5.

⁵²⁸ Karal, *a.g.e.*, c. 8, s. 118.

⁵²⁹ Özbay, *a.g.e.*, s. 65.

Gerek merkez gerekse de seyyar hastanelerde görev yapan sağlık çalışanları 83 tabip, 52 eczacı ve 45 cerrah olmak üzere toplamda 190 kişiden oluşmaktadır. Bunlara ilave olarak Kızılay Cemiyeti ile Osmanlı Bankası'nın Yenişehir'de, Rus Kızıllaç Cemiyeti'nin ise Çatalca'da açtığı hastanelerde çalışanlardan ibarettir⁵³⁰. İlk tedavileri Yenişehir, Çatalca ve Dömeke'de Kızılay ve Kızıllaç Cemiyeti'nin açmış olduğu hastanelerde yapılan askerler daha sonra Yenişehir'e sevk edilerek oradan Galos (Volo) yoluyla İstanbul'a gönderilmişlerdir⁵³¹. Hastanelerde bulunan yaralılar trenle Galos'a getirilmişlerdir. 24 Haziran 1897'de çekilen telgrafta Yenişehir Hastanesi'nden 2 zabitle 531 nefer hastanın tren-i mahsus ile Galos'a sevk edildiği ifade edilmiştir⁵³². Ancak tedavilerine gerek kalmayıp maluliyetleri kesinleşen yaralılar ile hava değişimine ihtiyaç duyanlar ikametlerine göre sınıflandırılmışlardır⁵³³. Rumeli tarafında oturan askerlerin sevk merkezleri Selanik, Anadolu'dakilerin ise Kale-i Sultaniye (Çanakkale)'dir. Adana ve Kamil Paşa vapurlarına Galos'tan bindirilecek hastaların ikametlerine göre Selanik veya Kale-i Sultaniye'ye gitmeleri emredilmiştir⁵³⁴. Bu emrin etkisiyle 8 Ağustos 1897'de çekilen telgrafta saat 7'de hareket eden Taif Vapuru'nun Selanik'e 53, Kale-i Sultaniye'ye ise 305 olmak üzere toplam 358 mecruh asker sevk edilmiştir⁵³⁵. 12 Ağustos'ta ise Galos'tan kalkan Hadide Vapuru'na maluliyetleri belli olan 458 asker Çanakkale'ye gönderilmişlerdir⁵³⁶.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Hıfzıssıhha (hijyen) Muallim Muavini Dr. Mehmed Fahri Bey (1860-1932), yaralı askerlerin sevki konusunda hekimlerden kurulu olan heyetin başkanı seçilmiştir. Yaralıların sevki için emrine 8'er yataklı 10 vagonun müteşekkil iki tren tertip olunmuştur. Nakliyat işleri harp subayları tarafından yönetilmiştir. Komisyon ayrıca yaralıların istasyona kadarki sevki için yük ve yolcu arabaları da kiralamıştır⁵³⁷. Bu trenler Cemil Paşa'nın (Topuzlu, 1866-1958) tarif ettiği şekilde donatılmıştır. Yaralıların tedavisi amacıyla hastanelerin yetersiz kalması ihtimaline karşılık Beşiktaş Dereyolu civarında birkaç ev kiralanmış ve bu evler tıbbi aletlerle doldurulmuştur. İlk yaralı kafilesi 19 Nisan'da İstanbul'a varmıştır. Bu 246 yaralıdan 178'i Yıldız Askeri Hastanesi, 68'i ise Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne

⁵³⁰ Özbay, a.g.e., s. 67.

⁵³¹ Nuran Yıldırım, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Gazilerin İstanbul'a Nakli, Tedavileri ve Kızıllaç Yardımları", *Toplumsal Tarih*, S. 178, 2008, s. 22.

⁵³² Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya:86, Fihrist: 2-14

⁵³³ Şahin, a.g.e., s. 49.

⁵³⁴ Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya:86, Fihrist: 2-11.

⁵³⁵ Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya:86, Fihrist: 2-18.

⁵³⁶ Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya:86, Fihrist: 2-19.

⁵³⁷ Özbay, a.g.e., s. 69.

nakledilmişlerdir. 1 Mayıs'ta Alasonya'dan gelen 177 yaralı, Yıldız Hastanesi'nde Operatör Cemil Paşa ve yardımcıları tarafından tedavi edilmişlerdir. Nakil için donatılmış olan trenler kısa bir sürede seferlerine başlamıştır. Haftada iki sefer yapacak olan trenler 7 Mayıs'tan itibaren yaralı askerleri İstanbul'a taşımaya başlamışlardır. Gelenler törenle ve padişaha dualar edilerek Sirkeci'de karşılanıyor, sedyelerle Dolmabahçe'ye oradan da Yıldız ve Gümüşsuyu hastanelerine naklediliyorlardı⁵³⁸.

Trenlerle yaralı askerlerin İstanbul'a sevki esnasında yol üzerinde bulunan bölgelerin halkı tarafından Osmanlı askerine büyük ilgi gösterilmiştir. 20 Mayıs 1897'de askerleri taşıyan tren, Selanik'e varmıştır. Selanik'teki Musevi Osmanlı vatandaşları yaralılara üzerinde Selanik Musevi Hediyesi yazılı gümüşten saat hediye etmişlerdir⁵³⁹.

Tren vasıtasıyla taşınmasının yanı sıra deniz yoluyla da yaralılar taşınmıştır. Yaralı askerlerin deniz yoluyla taşınmalarında Kızılay Cemiyeti'nin rolü büyüktür⁵⁴⁰. Yaralı askerleri İstanbul'a getirmek üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti Roma isminde bir vapur kiralamıştır. Cemiyetin, 4 Haziran 1897'de seraskerliğe yazmış olduğu yazıda Yunan devletiyle yapılan mütareke ve Almanya Sefareti aracılığıyla yapılan görüşmelerde, Yunan deniz kuvvetlerinin yaralı taşıyan bu vapura taarruz etmeyeceğini yazmışlardır. Adı geçen vapurun Galos'a varınca orada çok fazla vakit kaybedilmemesi için yaralı askerlerin hazır bulundurulması ve durumun Edhem Paşa'ya telgrafla bildirilmesi istenmiştir. Serasker Rıza Paşa, durumu merkeze bildirmiştir. Ayrıca durumun sağlık heyetine sorulması üzerine verilen cevapta vapur gelene kadar yaralı askerlerin Galos'ta tutulmasının sakıncalı olacağı ifade edilmiştir. Gerekçe olarak bunların orada bekletilmesi sırasında sıhhiye koşullarının eksikliğinden dolayı kendileri için tehlikeli olabileceği gösterilmiştir⁵⁴¹. Hilal-i Ahmer Reisi Vekili Nuriyan Efendi, Yunan Sınırı Genel Kumandanı Edhem Paşa'ya 6 Haziran 1897 Pazar günü gönderdiği telgrafında 300'ü aşkın yaralıyı alabilecek şekilde doktor ve tıbbi malzeme ile donatılmış olan Roma Vapuru'nun bugün Dersaadet'ten hareketle pazartesi akşamı Galos'a varıp yaralıları aldıktan sonra İstanbul'a geri döneceğini bildirmiştir⁵⁴².

⁵³⁸ Yıldırım, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Gazilerin İstanbul'a Nakli", s. 23.

⁵³⁹ Şahin, *a.g.e.*, s. 48.

⁵⁴⁰ Askerlerin sevk ve tedavisinde yapmış oldukları hizmetlere karşılık Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve bazı memurlar Yunan Muharebe Madalyası ile taltif edilmişlerdir. Bkz. BOA, BEO. 1009/75667.

⁵⁴¹ BOA, BEO. 959/71904.

⁵⁴² BOA, Y. MTV. 159/90.

Osmanlı yetkilileri bu vapurların ne kadar yaralı aldıklarını ve nerelerden geçtiklerini takip etmişlerdir. Bunu da yol güzergâhında bulunan memurlarının çektikleri telgraflarla sağlamışlardır. Seraskerliğe çekilen telgrafta Roma Vapuru'na Çatalca Hastanesi'nden 4 binbaşı, 11 zabıt ve 189 nefer; Bank-ı Osmanî Hastanesi'nin tüm memurları ile Yenişehir Hastanesi'nden 4 zabıt ile 47 neferle birlikte toplam 255 mecruhun, operatör yardımcısı Yüzbaşı Lebib Efendi refakatiyle vapura bindirilip Dersaadet'e sevk edildiği ve vapurun yeniden yola çıktığı söylenmiştir⁵⁴³. Gazetelerde de yaralıların nakline dair haberler yer almıştır. Beyoğlu'ndan Viyana'ya çektiği telgrafında gazeteci olan Alberti, Hilal-i Ahmer'in kiraladığı Roma Vapuru'nun Galos'tan 256 yaralıyı İstanbul'a getirdiğini Malumat Gazetesi'nin yazdığını ifade etmiştir⁵⁴⁴. 13 Haziran'da Galos'ta Mirliya Enver çektiği telgrafta Roma Vapuru'nun Yenişehir'den gelen 273 yaralı, 5 doktor, 2 cerrah ve 2 eczacı ile yola çıktığını söylemektedir⁵⁴⁵. 18 Haziran'da Alasonya'dan Mirliya Mahmud Rıza telgrafında, 42'si Alasonya, 99'u Yenişehir, 37'si Çatalca'dan ve 7'si Rus Salib-i Ahmer (Kızılhaç) hastanesi doktoru olmak üzere toplam 185 yaralının Roma Vapuru'na bindirildiğini ve bunlara rafakat etmek üzere Binbaşı Ahmed Ferhad Halim Bey ile Çatalca'dan Operatör Fikri Bey'in hazır olduğunu söylemiştir⁵⁴⁶. Yaralı taşıma savaşın sonuna kadar bu şekilde devam etmiştir. Hilal-i Ahmer bayraklarıyla donatılmış vapurlar hastaların ihtiyaç duyacağı malzemelerle düzenlenmiştir. Örneğin, 19 Haziran 1897'de Galos'tan Londra'ya çekilmiş olan telgrafta bu durum açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Telgrafta yaralıların ihtiyaç duyduğu bütün malzemelerin Roma Vapuru'nda mevcut olduğu yazılmıştır. Ayrıca yaralı askerlerin her birine pardösü, fanila, yelek, entari, çorap ve terlik verilmiştir. Yatakların çok temiz olduğundan söz edilerek çarşaf ve yorganların da yeni olduğu kaydedilmiştir⁵⁴⁷.

Havaların ısınması nedeniyle yaralı askerlerin trenlerle taşınmasından vazgeçilmesi yönünde bir karar alınmıştır. Serasker Rıza Paşa tarafından yazılan yazıda, şu ana kadar şimendiferle yapılan yaralı nakliyatında askerlerin rahat etmelerine çaba sarf edilerek başarılı bir şekilde sevk edildikleri anlatılmıştır. Ancak mevsimin yaz olması ve havaların şiddetli bir şekilde ısınması nedeniyle garlara kadar arabalarla sevk edilecek yaralıların acıları fazlalaşacak ve bu durum ise zorluklara sebebiyet verecektir.

⁵⁴³ BOA, Y. MTV. 159/175; 159/90.

⁵⁴⁴ BOA, Y. PRK. PT. 13/144.

⁵⁴⁵ Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya:86, Fihrist: 2-3, 2-4.

⁵⁴⁶ Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya:86, Fihrist: 2-10.

⁵⁴⁷ BOA, Y. MTV. 160/213.

Bundan sonra İstanbul'a nakilleri yapılacak olan yaralıların deniz yoluyla taşınmaları daha uygun görülmüştür. Zaten Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından kiralanmış olan vapurlar aracılığıyla Galos'tan Dersaadet'e mecrûhîn taşınmasına izin verilmiştir. Sıhhiye Dairesi'nden de beyan olunduğu üzere bundan böyle yaralıların deniz yoluyla başkente nakilleri, akd olunan mütareke süresince gerek Galos'tan gerekse de Preveze'den vapurlarla sağlanması askerlerin istirahatları için de uygun olacaktır. 4 Haziran 1897'de alınan kararla yaralıların sıhhati ve rahatları için trenlere tayin edilmiş olan sıhhiye ve idare memurlarından yeteri kadarının tayin ve tahsis edilen vapurlarda istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca gerekli olan eşyalar kendilerine verilecektir. Belirlenecek olan vapurların Galos ve Preveze limanlarına ulaşmadan evvel askerlerin buralara getirilmeyerek vapurların iskelelere yanaşmasından sonra bakımları temin edilerek vapurlara nakledilmeleri uygun görülmüştür. Bu iş için gerekli iki vapurun tahsisıyla biri Galos'a diğeri ise Preveze'ye gönderilecektir. Mevcut durumun arzıyla gereken iki adet vapur için Bahriye Nezareti ile irtibata geçilmesi ile neticenin kendilerine bildirilmesi talep edilmiştir. 1 gün sonra yani 11 Haziran 1897'de verilen cevapta durumun kabul edilerek Bahriye Nezareti'ne yazıldığı bildirilmiştir⁵⁴⁸.

Serasker Rıza Paşa, Edhem Paşa'ya 16 Haziran 1897'de yazdığı telgrafında havalının ısınmasından dolayı askerlerin bundan sonra vapurlar aracılığıyla İstanbul'a sevk edileceğini bildirmiştir. Bahriye Nezareti'nden iki vapurun tahsis edildiğini ve bu vapurlara Hilal-i Ahmer vapurlarının üç defada alacakları yaralılarından kalanlarının alınacağı yazılmıştır⁵⁴⁹. Yine Edhem Paşa'ya yazdığı bir başka telgrafında ise Asir adındaki vapurun erzak ve gerekli malzemelerle donatılmış olup Preveze'ye gideceği ve dönüşte burada bulunan yaralı askerleri alarak geri döneceğini söylemiştir. Adı geçen vapurun sadece Preveze'deki yaralıları alacağından Galos'a uğramayarak direk İstanbul'a geleceği ve Galos'ta bulunan yaralıları için başka bir vapurun hazırlandığını yazmıştır⁵⁵⁰.

Kamil Paşa ve Adana isminde iki vapur yaralıların sevki için tahsis edilmiştir. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kiraladığı Taif, Mekke, Hadide, Asir gibi vapurlar da bu iş için hazırlanmıştır. Yaralılara refakat etmek üzere Almanya'da cerrahi alanında eğitim görmüş olan Dr. İbrahim Paşa'nın oğlu Dr. İsmail Fuat, Cerrah Şükrü ve Eczacı

⁵⁴⁸ BOA, Y. MTV. 159/182.

⁵⁴⁹ Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya:86, Fihrist: 2-6.

⁵⁵⁰ Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 124, Dosya:86, Fihrist: 2-2.

Aleksandr, Pansumancı Mehmed Fahreddin ve Tahsin Efendiler tayin edilmişlerdir. Kamil Paşa vapuruna ise Bahriye'den Dr. Ali Rıza, Eczacı Ziya, Cerrah Ömer, Tımarcı (pansumancı) Selim ve Hasan Beyler atanmıştır⁵⁵¹. Hilal-i Ahmer de vapur sayısını arttırmıştır. Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmiş olarak yaralı askerleri İstanbul'a götüren Adana Vapuru'nun 27 Haziran 1897'de saat 11'de Gelibolu önünden geçtiğini Mirliya Mehmed Reşid bildirmiştir. Burada bulunan Nizamiye taburu vapurun geçişi esnasında selamlanarak her iki taraftan askerlerin "Padişahım Çok Yaşa!" diye dualar ettiklerini de aktarmıştır⁵⁵². Sultan II. Abdülhamid, başkente getirilen yaralıları zaman zaman ziyaret etmiştir. Saraydaki bütün dairelerde yaralıların hizmetine sunulmak üzere büyük masalar hazırlanmıştır. Bu masaların üzerlerine dikiş makineleri konulmuştur. Sultanın hususi doktoru Cerrah Emin Bey'in getirdiği örneklerle bakılarak gecelik ve sargılar sarılmıştır. Arabalar dolusu bezler saraya getirilmiş ve bitenler yine arabalarla hastanelere sevk edilmiştir. Marangozhanede de yine yaralı askerler için karyolar hazırlanmıştır⁵⁵³. Padişah, savaşta yaralananlarla yakından ilgilenmiştir. Saray halkı, onlara tahsis edilmek üzere çeşitli eşyalar hazırlamış ve yaralıların hizmetine sunmuşlardır.

Yaralı askerlerin sevki esnasında devletin itibarına gölge düşürecek hareketlerden kaçınılmıştır. Ancak buna rağmen zaman zaman istenilmeyen sonuçlarla karşı karşıya gelinmiştir. Galos'ta telgraf ve posta seyyar müfettişi Niyazi Bey 26 Temmuz 1897'de gönderdiği telgrafta, bugün Yenişehir'den gönderilen ve Saadet Vapuru ile nakledilmek üzere hazırlanan 400 yaralı askerinin önlerinde bir bando ile taş arabalarıyla binlerce yabancı önünden vapura geçirildiklerini, askerlerin yanında sadece bir küçük zabitle bir cerrahın bulunduğu söylemiştir. Osmanlı Devleti'nin şanına aykırı olan bu hali merkeze bildirmiştir⁵⁵⁴.

Savaşın bitmesinden sonra da hastanelerde yatan askerlerin bakımına itina gösterilmesi istenmiştir. 30 Aralık'ta Edhem Paşa'ya çekilen telgrafta, Yenişehir Hastanesi'ndeki hastalara bakılmamakta ve yiyeceklerine dikkat edilmediği yönünde bilgiler alındığını ve bu halin düzeltilmesinin oradaki sıhhiye heyetinin sorumluluğu altında olmasından dolayı gerekli uyarıların yapılması istenmiştir⁵⁵⁵. Bir gün sonraki

⁵⁵¹ Yıldırım, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Gazilerin İstanbul'a Nakli", s. 24.

⁵⁵² BOA, Y. PRK. ASK. 128/40.

⁵⁵³ Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 103-104.

⁵⁵⁴ BOA, Y. PRK. PT. 14/76.

⁵⁵⁵ Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 127, Dosya:16, Fihrist: 1-1.

telgraf ise Yenişehir Kumandanlığı, Yenişehir ve Ordu Sıhhiye Müfettişliği ile Yenişehir mutasarrıflığına çekilmiştir. Yukarıdaki yazıya benzer şekilde orada bulunan yetkililer uyarılmıştır. Hastaların istirahat ve huzurlarını bozacak her türlü olumsuzlukların ortadan kaldırılması talep edilmiştir⁵⁵⁶. Bu iddialara verilen cevapta, gerek hastaların bakımında gerekse de yiyecek ve içeceklerine dikkat edilmediği yönündeki haberlere itibar edilmemesi gerektiği beyan edilmiştir. Anlatılanın aksine, Yenişehir Hastanesi'ndeki sıhhiye heyetinin cansiperane bir şekilde yaralıları tedavi ettiğinden bahsedilmiştir. Yatan yaralıların yiyecek ve içeceklerine son derece özen gösterilerek eksik bir şey bırakılmamıştır. Mevcut olan sağlıkçılardan 23'ünün esir, 4'ünün ise hayatını kaybettiğinin sabit olmasına rağmen görevlerini yerine getirmeye devam ettikleri söylenmiştir. Dolayısıyla bu gibi haberlere itibar edilmemesi istenmiştir⁵⁵⁷.

Askerlerin tedavi ve bakımlarının nasıl yapılması gerektiği hususunda sürekli olarak yazışmalar yapılmıştır. Serasker Rıza Paşa, 4 Ocak 1898'de Edhem Paşa'ya yolladığı yazıda, şu günlerde hastanelere ulaşan askerler arasında donma neticesinde ayakları kangren olanların olduğunu söylemiştir. Sıhhiye Dairesi ile görüşüldüğünü ve şiddetli soğuklar nedeniyle yaralı askerlerin ayaklarının donduğu tespit edilmiştir. Koruyucu önlemlerin bir kat daha artırılarak bu tür vakaların yaşanmaması tavsiyesinde bulunulmuştur⁵⁵⁸. Bastıran soğuklar nedeniyle bazı yaralı askerlerin ayakları donmuş ve kangren olan ayaklar kesilmek zorunda kalmıştır. Bu durum da savaş sonunda engelli asker sayısını arttıran faktörlerden bir diğeri olmuştur.

Yıldız ve Gümüşsuyu hastanelerine getirilen yaralılar ilk önce doktorlar tarafından tedavi ediliyor ardından koğuşlara yerleştiriliyorlardı. Ameliyatına karar verilen yaralılar, iki şahit huzurunda doktorların kendilerine anlattıkları tıbbi müdahale hakkında bilgilendirildikten sonra gereken ameliyata rıza gösterdiklerine dair bir rıza senedi imzalıyorlardı. Senetler hastane başhekimleri tarafından İkinci Fırka-i Hümayun Komutanlığı'na gönderiliyordu. Ameliyatlar, ateşli silahların sebebiyet verdiği yaralanmalar, el ve kol gibi uzuvların kesilmesi ile kurşun-şarapnel parçalarının

⁵⁵⁶ *Yenişehir Hastanesi'ndeki hastalara bakılmamakta ve yiyecek içeceklerine dikkat olunmamakta olduğu... Bu hal oradaki Heyet-i Sıhhiye hakkında mesuliyet-i şedideye intac edeceğinden icab edenelere ona göre icra-yı tebligat-ı müessire olunması...* Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 127, Dosya:16, Fihrist: 1-2. Bu konuyla ilgili olarak resmi makamlara yazılar yazılmıştır. Bkz. OYH, Klasör: 127, Dosya:16, Fihrist: 1-3; 1-3a; 1-4; 1-6.

⁵⁵⁷ Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 127, Dosya:16, Fihrist: 1-7.

⁵⁵⁸ *İncimâd neticesi ayaklarında kangren illetine mübtela olanlar bulunduğu...* Genelkurmay ATASE Arşivi, OYH, Klasör: 127, Dosya:16, Fihrist: 1-8.

çıkarılmasını kapsamaktaydı. Yıldız Hastanesi'nde görevli Türk hekimler kendi kurdukları düzenekle çektikleri filmlerde⁵⁵⁹ kurşun ve şarapnel parçalarını tespit etmişlerdir. Sağlığına kavuşan yaralılar padişahın emriyle ikramiye ile taburcu ediliyorlardı⁵⁶⁰. 3 Şubat 1898'de alınan kararla taburcu edilen ve malul kalan askerlere birer maaş ikramiye verilmesi emrolunmuştur. Sadaret'ten Maliye ve Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, Yıldız Hastanesi'nde yatan askerlerden 21 neferin yaraları tedavi edilmiş ancak malul kaldıkları anlaşılmıştır. Bu askerlere emsalleri gibi birer maaş atıyyenin verilerek taburcu edilmeleri istenmiştir⁵⁶¹.

Aldıkları yaralar neticesinde engelli kalan ordu mensuplarının askerlikle ilişkileri kesildikten sonra kendilerine maaş bağlanmıştır. Girit'ten gelerek Yıldız Hastanesi'ne yatırılan ve orada yapılan tedavi neticesinde mermi isabet eden sol gözünü kaybetmiş olan Bergamalı Osman bin Mehmed, askerlikten ihraç edilmiştir. Kendisine 200 kuruş maaş tahsis edilerek memleketine yollanmıştır⁵⁶².

Sultan II. Abdülhamid'in emriyle, yaralı askerlerin ameliyat ve tedavi işlemleri Operatör Ferik Cemil Paşa'ya verilmiştir. Cemil Paşa'ya müracaat edilerek onun onayının alınarak operasyonların gerçekleştirilmesi istenmiştir. Operasyonlar, Cemil Paşa'nın nezaretinde hastanede görevli bütün hekim ve cerrahların önünde icra edilmiştir. Cemil Paşa'yı yaralıların yanında Askeri Cerrah Bayram Efendi de çok uğraştırmıştır. II. Abdülhamid'in gençliğinden beri hizmetinde bulunan Cerrah Bayram Efendi, sarayda ayrıcalıklı bir yere sahipti. Saray hekimleri arasında hafiyelik yapar, onayı olmadıkça hiçbir saray hekimi yükselemezdi. Haberi ve izni olmadıkça sarayda ameliyat yapmak mümkün değildi. Herhangi bir uzvun kesilmesine şiddetle karşıydı. Bunun günah olduğunu ileri sürerek yaralıların Allah'ın izniyle iyi olacağını o yüzden de amputasyon yapmanın gereksiz olduğunu savunmuştur. 1897 Türk-Yunan Savaşı yaralıların da ameliyatlarına şiddetle itiraz ederek engellemeye çalışmıştır ki sırf onun engellemeleri yüzünden haftalar geçmesine rağmen ameliyat edilemeyip hayatını kaybedenler olmuştur. Sultan II. Abdülhamid, Cerrah Bayram Efendi'yi yaralıların

⁵⁵⁹ Aslında Alman Kızılhaç Cemiyeti'nde yer alan doktorlar X ışınlarının keşfedilmesinden sonra çıkan bu ilk savaşta radyoloji tekniğinin savaşlarda kullanılması yönünde araştırma yapmayı amaçlamışlardır. Ancak bunun Türkiye'de uygulandığına tanık olmuşlar ve şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Bkz. Yıldırım, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Gazilerin İstanbul'a Nakli", s. 26.

⁵⁶⁰ Yıldırım, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Gazilerin İstanbul'a Nakli", s. 30.

⁵⁶¹ BOA, BEO. 1076/80666.

⁵⁶² *Girit'ten gelen mecrûhîn-i askeriyyeden olup Yıldız Hastanesi'nde taht-ı tedavide bulunan ve mermi isabet etmiş olan sol gözü rüyetten mahrum kalan Bergamalı Osman bin Mehmed'in silk-i askeriden ihrâciyle ve kendisine 200 guruş maaş tahsîsiyle memleketine i'zâmı...* BOA, BEO. 829/62152.

tedavisi ile görevlendirmiş, başhekim ve Cemil Paşa da kendisini birinci koğuşa vermişlerdir. Orada olup biteni de Padişaha sunduğu bir jurnalde, el ve ayaklarında yaralanmış bazı gazilerin ellerine ve ayaklarına kesilecek yerleri belli eden işaretler konduğunu, bu yaralıların bir parmağının bile kesilmesine rıza göstermediklerini ayrıca buna Padişahın da razı olmayacağını söylediklerini ve ameliyatların yarından itibaren yapılacağını haber vermişti. Düşüncesine göre, yaralar ilk önce tedavi edilmeli ancak organların çürüdüğü anlaşıldığı vakit kesilmelidir. Bayram Efendi, yaralıların kangrenden ölebileceğini göz ardı ederek pek çok yaralı askerin şehit olmasına neden olmuştur⁵⁶³.

Bayram Efendi, mikropların varlığına da karşı çıkmıştır. Cerrahlık hayatı boyunca hiç mikrop görmediğini iddia ederek antiseptik kullanımının gereksiz olduğunu ileri sürmüştür. Acıların dinmesi için kullanılan uyuşturucu maddeleri de bütün ülke sınırlarında yasaklamıştır. Düşüncesine göre kokain yavaş yavaş bir insanı delirtebilirdi. Buna padişahı da inandırarak ağrı kesici özelliği olan maddeyi yasaklatmıştır⁵⁶⁴.

Osmanlı Devleti'nin zaferiyle sonuçlanan 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda asker kayıplarının 93 Harbi'ndekinden daha az olduğu söylenebilir. Ancak yine de sıhhi hizmetler istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Esaslı bir sıhhi teşkilatın olmaması, askerlerin sevk edilecekleri yolların düzensiz olması ve demiryollarının yetersizliğinden dolayı zamanında bakılamayan yaralı askerlerin durumu daha da kötüleşmiştir. Tedavi sistemi ise geleneksel kalıpların dışına çok fazla çıkamamıştır⁵⁶⁵. Özellikle asker hekimliği ve savaş cerrahisi alanında yaşanan eksiklik bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de tartışılmaya başlanmıştır. Askerlere sunulması gereken sağlık hizmetlerinin düzenli bir şekilde olması gerektiğinin anlaşılması üzerine bu alanda çalışmalara hız verilmiştir. 1898'de Almanya'dan getirilen Dr. Robert Rieder ve Dr. George Deycke⁵⁶⁶ Paşaların katkılarıyla Gülhane Eğitim ve Tatbikat Hastanesi açılmıştır. Hastanenin açılması askeri sıhhiye alanında önemli bir adım olmuştur⁵⁶⁷.

⁵⁶³ Yıldırım, "Hüsn-i Rıza Senetleri", s. 5-6.

⁵⁶⁴ Bernhard Stern, *II. Abdülhamid Yıldız Sarayı ve Haremi 1901*, Çev. Güray Beken, İstanbul 2014, s. 156.

⁵⁶⁵ Özbay, *a.g.e.*, s. 68.

⁵⁶⁶ İki profesörün İstanbul'a gelişi Osmanlı Devleti'nde Fransız tıbbının yerini Alman tıbbı alıyor şeklinde değerlendirilmesine rağmen, 1930 yılına kadar Türkiye'de Fransız tıp öğretmeni ve ders kitapları kullanılmaya devam etmiştir. Bkz. Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 89.

⁵⁶⁷ Şahin, *a.g.e.*, s. 45.

Savaşın bitmesinin ardından devletin yüzyüze kaldığı en büyük problem savaş gazilerinin hayatlarını iyi bir şekilde devam ettirebilmeleri için onlara maddi ve manevi yardımlarda bulunmaktır. Barış dönemlerinde askerlik vazifesini yerine getirenler arasında yaşlılık, hastalık ve sakat kalmak gibi nedenlerden dolayı emekliye sevk edilenler mevcut maaşlarının yarısı verilmek koşuluyla emekliye sevk edilirdi. Savaşta yaralanıp iş yapamayacak hale gelenler de maaşlarının üçte biri ya da yarısı oranında ödeme yapılacak şekilde emekli edilmişlerdir. Emeklilik maaşları ise malullük derecelerine ve hak edişlerine göre belirlenmiştir⁵⁶⁸.

1897 Türk-Yunan Savaşı'nda engelli kalanlar, yazdıkları dilekçelerinde durumlarını beyan etmişlerdir. Engelli kalanlar sadece askerlerden ibaret değildir. Aynı zamanda gönüllü olarak cephede yer alıp yaralanarak engelli kalanlar da devletten yardım talep etmişlerdir. Bu durumda olanların Askeri Tekaüt Sandığı'ndan istifade edip edemeyeceklerine dair seraskerlik ile sandık arasında yazışmalar yapılmıştır⁵⁶⁹. Meclis-i Vükela'da konu görüşüldükten sonra alınan kararda, gönüllü efradından olup da engellerine bağlı olarak tekaüt edilenlerin isimleriyle verilecek maaşların miktarı ve şehit olanların isimleriyle maaş tahsis ettirilen ailelerinin isimleri ve maaşlarını gösteren defter gönderilmiştir. Askeri Tekaüt Sandık Nezaretî'nin bu durumdakilere verilecek maaşın sandıktan ödenemeyeceğine dair beyan ettiği sebepler ve deliller kabul edilmiştir. Ancak askerlerle birlikte muharebede bulunan gönüllü efradından yaralı, sakat ve şehiden vefat edenlerin ailelerinin zaruret ve sefaletten kurtarılmasının devletin borcu olduğu ve bu gibilere hazineden maaş ödenmesi gerekli görülmüştür. Dolayısıyla gönüllü efradından olup savaşta yaralanıp sakat kalanlara hazineden maaş bağlanması yoluna gidilmiştir⁵⁷⁰. Gönüllü olarak cephede yer alan ve Priştine'nin Ayadiye ve Loga köyü ahalisinden olan Ayvaz bin Bahire ile İslam Avko, parmaklarından mecruh ve sakat kalarak münasip miktar maaş talebinde bulunmuşlardır⁵⁷¹. Yine Priştine gönüllü efradından olan İsmail, Dömeke Muharebesi'nde⁵⁷² yaralanmıştır. Vücuduna isabet eden kurşunun çıkarılamamasından

⁵⁶⁸ Şahin, *a.g.e.*, s. 93.

⁵⁶⁹ BOA, BEO. 1611/120810.

⁵⁷⁰ BOA, MV. 102/12.

⁵⁷¹ BOA, BEO. 1032/77366; her ikisine de Askeri Tekaüt Sandığı'ndan maaş bağlanması istenmiştir. Ancak sandık yönetimi gönüllü efradından olanların askerlik ile irtibatlı kimseler olmadıklarından kanunen de sandıktan kendilerine maaş ödenmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Bkz. BEO. 1114/83477.

⁵⁷² Dömeke Muharebesi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Yunanlılar'ın karşılaştığı cephelerden biridir. 17 Mayıs 1897'de başlayan muharebe, 20 Mayıs 1897'de Osmanlı Devleti'nin başarısıyla sonuçlanmıştır. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın en son ve en kanlı safhasını teşkil eden

dolayı işe güce yaramadığı cihetle münasip miktar maaş talebinde bulunmuştur. Kendisinin yardıma muhtaç biri olduğunun anlaşılması üzerine gereği yapılmıştır⁵⁷³. 24 Kasım 1897'de aynı muharebede sakat kalmış Fazlı bin Süleyman da benzer gerekçelerle devletten bir miktar maaş tahsisi talebinde bulunmuştur. Kosova Vilayeti'nden alınan bilgilerden de Fazlı bin Süleyman'ın yardıma muhtaç olduğu tespit edilmiştir⁵⁷⁴. Sırp ve Yunan muharebelerinde gönüllü olarak görev alan Bayram Ağa, sol elinden sakatlandığını ve ailesinin kalabalık olmasından dolayı geçimini sağlamakta zorluk yaşadığını dile getirmiştir. Yardıma muhtaç olduğunun anlaşılması üzerine kendisine muhtacin maaşatı münhalatından 50 kuruş maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁷⁵.

Bazen engelli askerlerin anneleri çocukları için yardım talebinde bulunmuşlardır. Üsküp'ün Gazi Kasım Mahallesi sakinelerinden Hasan bin Süleyman'ın eşi Rukiye binti Şakir, oğlu Süleyman'ın Yunan Savaşı'nda yaralanarak sakat kaldığından ve yapılan tedavilerin ardından engelli kaldığı tıbben de belgelendiğinden oğlunun emekliliğe sevk edilmesi talebini Rumeli Vilayeti Genel Müfettişliğine yazmıştır. Yapılan incelemede Süleyman'ın zaten 90 kuruş tekaütlük maaşı olduğundan ve sonradan ortaya çıkan bir sakatlığının da olmadığından tekrar muayenesine gerek olmadığına karar verilmiştir⁵⁷⁶.

25 Mayıs 1903 tarihinde yine Rumeli Vilayeti'ne yazılan dilekçede, Debre-i Bâlâ kasabasının Hünkâr Mahallesi'nden Sekizparmak Mehmed bin Ahmed, birçok muharebede bulunup fedakarane hizmet edip yararlı işler gösterdiğini anlattıktan sonra Karadağ Muharebesi'nde bulunarak sol kolundan aldığı yaradan sakat kaldığını ifade etmiştir. Diğer elinin de zaten sakat olduğundan kendisine 130 kuruş aylık bağlanmıştır. Daha sonra yapılan inceleme neticesinde maaşı 69 kuruşa düşürülmüştür. Şimdi de Hicaz Demiryolu'nun yapımına yardım amacıyla maaşından kesinti yapılmıştır. Sekiz Parmak Mehmed, perişan bir hal-i sefalette olduğundan bunca muharebede bulunup gösterdiği iyi hizmet ve emeklerinden dolayı maaşının yeterli seviyeye yükseltilmesi talebinde bulunmuştur. Hünkâr Mahallesi Muhtarı ile İmamı Yusuf da dilekçede

Dömeke Muharebesi ile Osmanlı ordusunun taarruz hareketine doğal bir hat tayin edilmişken, Yunan tarafının mukavemet gücü de kırılmıştır. Bkz. Hülâgü, *a.g.e.*, s. 117-118.

⁵⁷³ BOA, BEO. 1043/78177.

⁵⁷⁴ BOA, BEO. 1043/78208.

⁵⁷⁵ BOA, BEO. 1574/118030.

⁵⁷⁶ BOA, TFR. I. ŞKT. 6/561.

anlatılanların doğru olduğunu tasdik etmişlerdir⁵⁷⁷. Maaşında iyileştirme yapılmasını talep edenlerden biri de İbrahim bin Ali'dir. 20 Eylül 1905'te yazdığı dilekçesinde Yunan Harbi'nde yaralanması üzerine kendisine hazineden 100 kuruş maaş bağlandığına fakat ailesinin kalabalık olması nedeniyle geçimlerini sağlamakta zorluk yaşadığını ifade ederek maaşına zam yapılması talebinde bulunmuştur⁵⁷⁸.

Yunan Savaşı'na gönüllü olarak katılıp sakat kalanlara bağlanan maaşlar onların vefatları durumunda ailelerine verilmemiştir. Ancak eşleri ya da çocukları düştükleri zor durumu anlatarak bu maaşlara talip olmuşlardır. Buna bir örnek vermek gerekirse, Priştineli Hacı İslam'ın eşi Hanişah Hatun, kendilerine ödenen 90 kuruşluk emekli maaşının eşinin ölümü üzerine kesildiğinden söz ederek perişan bir halde kaldığından bahsettiği dilekçesini Kosova Vilayeti'ne sunmuştur. Kosova Vilayeti konuyu merkeze sunarak ne yapılması gerektiğini sormuştur. Yapılan görüşmelerde, gönüllü olarak sefere katılan Hacı İslam'ın hazineden maaş aldığına dair bir kayda rastlanmamıştır. Askeri emekli sandığının gönüllüler için sağladığı emeklilik maaşının ödendiği bildirilmiştir. 11 Kasım 1907'de Hacı İslam'ın ölümü üzerine maaşının kesildiğini ve bu gibilerinin maaşlarının kayd-ı hayat şartıyla ödendiği söylenmiştir. Emekli iken vefat edenlerin ailelerine maaşın bağlanması gibi bir durumun daha önce hiç yaşanmadığı (*sâbık-ül-emsâli olmadığı*) ileri sürülmüştür. Eski ve yeni çıkarılan kanunnamelerde de bununla ilgili bir hüküm bulunmadığı öne sürülerek bu konuda kanunen yapılacak bir şeyin olmadığı taraflara bildirilmiştir⁵⁷⁹. Girit muhacirlerinden ve karışıklık esnasında iki ayağı sakat kalmış olan Hanyalı Cemal Matri Ahmadaki'ye de 14 Şubat 1901 tarihinden başlamak üzere İzmir sancağı emvalinden ödenmek üzere hazineden aylık 100 kuruş maaş kayd-ı hayat şartıyla bağlanmıştır⁵⁸⁰.

Emekli edilmek için yapılan başvurularda devletin sıkı bir şekilde bu talebin takipçisi olduğunu görmekteyiz. Sırp olaylarında yaralanan Kalkandelen kazasına bağlı Orviç köyünden Yusuf bin Salih, emekli olmak için seraskerliğe başvuruda bulunmuştur. Emeklilik işlemleri hakkındaki evrakı raporla beraber gönderilmiş ve gereğinin yapılması 3. ordu müşirliğinden yollanan yazıda belirtilmiştir. Dersaadet'e gelmesiyle sağlık muayenesi yapılmış ve sakatlık durumu anlaşılacak 3. derecenin 1.

⁵⁷⁷ BOA, TFR. I. ŞKT. 11/1081.

⁵⁷⁸ BOA, BEO. 2670/200208; İbrahim, 3 Ekim 1907'de yine karşımıza çıkmaktadır. Aldığı 100 kuruşun ailesi ve kendisine yetmediğini ileri sürerek hazineden de bir miktar maaş verilmesi talebinde bulunmuştur. Bkz. BEO. 3160/236957.

⁵⁷⁹ BOA, DH. MKT. 1174/37.

⁵⁸⁰ BOA, DH. MKT. 2474/71.

kısmıyla emekli edilmesine karar verilmiştir. Ancak kendisinin o vakit Yenipazar Hastahanesi'nde tedavi olduğunu beyan etmesinden hareketle oradan da bilgi alınması Sıhhiye Dairesi tarafından talep edilmiştir. Bunun üzerine hastaneye böyle bir hastanın yatıp yatmadığı sorulmuştur. Yapılan araştırmada böyle bir kayda rastlanmadığı gibi hastane evrakından da nerede kaldığının anlaşılabilmesi üzerine nizamem kendisinin bu şekilde emekli edilemeyeceği anlaşılmıştır. Ancak Yusuf bin Salih'in yardımına o dönem gönüllülerden sorumlu Kosova Jandarma Kumandanı Mirliya Mehmed Paşa yetişmiştir. Paşa'nın, söz konusu kişinin gönüllü olarak cepheye yer aldığına ve yaralandıktan sonra Yenipazar Hastanesi'ne gönderildiğine dair evraklardan birinin üzerine not düştüğü anlaşılmıştır. Kendisinin *şayan-ı merhamet* bir halde olmasından ve gönüllü fertlerden maluliyetleri tebeyyün edenlerin maaşlarının daire-i askeriyece tayin edilip ödenmek üzere Babıâli'ye gönderildiği ifade edilmiştir. Rusya veya Sırbıye meselelerinde malul oldukları kayden tebeyyün edenlerin tekaüdü hakkında dilekçelerinin gönderildiği tarihten itibaren ve nizama bağılı olarak emekli edildikleri anlatılmıştır. Yusuf bin Salih'in de birinci kısmın karşılığı olan 100 kuruş maaşla ya da uygun görülen münasip miktar maaşla emekli edilmesi hususu Serasker Rıza Paşa tarafından 3 Ekim 1901'de bildirilmiştir⁵⁸¹. Konu 28 Aralık'ta Tanzimat Dairesi'nde görüşülmüştür. Yunan Muharebesi'nde Priştine gönüllü efradından sakat kalan 2 nefere (Ayvaz bin Bahire ile İslam Avko) tahsisi lazım gelen maaşın nasıl ödeneceği ile ilgili gönderilen mazbataya (15 Eylül 1900) seraskerlik makamının verdiği cevap üzerine takdim kılınan 24 Nisan 1901 tarihli tezkirenin Vükela Meclisi'nde görüşüldükten sonra aldığı karara göre hareket edilmiştir. Buna göre, gönüllü efradından mecruh ve sakat olanlar ile şehiden vefat edenlerin ailelerine Maliye Hazinesi'nden maaş tahsisine karar verildiğinden Yusuf bin Salih'e de emsalleri gibi 100 kuruş bağlanmıştır. Maaşın hazineden ödeneceği kararlaştırılarak durum Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir⁵⁸².

Engelli kalan askerler ise, hizmet sürelerine (30 yıl) ve maaşlarından her ay ve kıdem kazandıkça oluşan farktan alınan kesinti (% 5) olmadan malulen emekli yapılmışlardır. 1869 Askeri Tekaüt Sandığı ile ortaya konan emeklilik şartları daha sonraları yapılan düzenlemelerde de benzer şekilde sürdürülmüştür. Savaş ya da askeri bir görevden kaynaklanan sakatlık durumunda, hizmet süreleri ile prim ödeyip

⁵⁸¹ BOA, ŞD. 644/57.

⁵⁸² *Kendisinin emsâli gönüllüler hakkında cârî muâmeleye tevfikân nizam-ı mezkûr mucibince 100 guruşla ve yahud sadaka-i ser meâli efser Hazret-i Hilafetpenâhi olarak münâsib mikdâr maaşla icra-yi tekaüdü...* BOA, BEO. 1775/133092.

ödemediklerine bakılmaksızın emeklilik maaşı bağlanması ilkesi kabul edilmiştir. Ancak emekliliğe hak kazananların malullük dereceleri aynı olamayacağı fikrinden hareketle, bir parmağın tamamen kopup kopmaması, gözün görme işlevini tamamen kaybedip kaybetmemesi veya koltuk değneği yardımıyla yürüyüp yürüyemedikleri gibi engel durumları derecelendirilmiş ve maaş ödemesi de buna göre düzenlenmiştir⁵⁸³.

Hastalık ve sakatlık gibi durumlar neticesinde emekli olmak isteyenler, askerlik vazifesinden ayrılmadan önce isteklerini komutası altında buldukları subaya takdim etmek zorundadırlar. Dilekçelerinde engel durumlarının nasıl ortaya çıktığını, hastalık ise sebeplerini, görev yaparken mi yoksa sonradan mı yaşandığı gibi bilgilere yer vermek durumundadırlar. Müteferrik hizmette bulunanlar dilekçelerini mensup oldukları ordu, kolordu ve askeri fırkalar erkân-ı harp dairelerine onaylatmak zorundadırlar. Alayda görev yapanlar için bağlı buldukları alay meclisine dilekçelerini onaylatıp mazbata düzenletmeleri ve tedavi gördükleri hastanenin sağlık heyeti tarafından verilen raporuyla birlikte kumandanı tarafından Harbiye Nezareti'ne göndermeleri gerekir. Açıkta bulunanlar emeklilik isteklerini dile getirdikleri dilekçelerini mazbata ve sağlık raporunu iliştiyerek İstanbul'da iseler merkez komutanlığına değilse buldukları yerin mevki komutanlığına vererek onların aracılığıyla yine Harbiye Nezareti'ne göndermelerini sağlarlar. Başlarda emekliliğe hak kazanacak kadar ağır olmayan engel durumları zaman içerisinde şiddetlenebilirdi. Böyle zamanlarda emekli olmak isteyenlere belli bir süre tanınmıştır. Sakatlığı nedeniyle elleri veya ayaklarından biri tümüyle iş yapamaz hale gelen askerlere dilekçe teslimi için askeriye'den ayrıldıkları günden itibaren bir yıllık süre tanınmıştır. Ancak elleri veya ayakları kesilmek zorunda kalanlar ile gözleri kör olanlara tanınan süre iki yıldır. Tanınan süre dışında yapılacak başvurular kabul edilmemiştir⁵⁸⁴.

Emekliye sevki istenenlerin isimleri ve vücutlarının hangi bölgesinden yaralandıklarını gösteren bilgileri içeren defterler Babiâli'ye gönderilmiştir⁵⁸⁵. Emekli olmak isteyenler engel durumlarının askerlik vazifesi esnasında meydana geldiğini ispat etmek zorundadırlar. Karadağ Muharebesi'nde sakat kalan Hacı Resuloğlu Eyüp, 330 kuruş maaşla emekli edilmeye hak kazanmıştır. Ancak emekli olması için gereken muamele yapılmamıştır. Muayene neticesinde söz konusu kişinin malul olduğu

⁵⁸³ Özger, *a.g.e.*, s. 335.

⁵⁸⁴ Özger, *a.g.e.*, s. 336-337.

⁵⁸⁵ BOA, BEO. 1006/75400; 1006/75446.

anlaşılmıştır. Ancak engelliliği askerlik hizmeti esnasında olduğu ve emekli edildiğine dair seraskerlik makamında kaydının olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla kendisine tekaüt maaşı tahsisine imkân görülmemiştir. Yardıma muhtaç olması göz önüne alınarak kendisine muhtacin tertibinden 100 kuruş maaş bağlanması uygun görülmüştür⁵⁸⁶. Askerlik hizmetini yaparken kör olduğunu ileri süren nizamiye 2. alayın, 4. taburu 3. bölüğüne mensup A'ma Mehmed Çavuş, tekaüt maaşından istifade etmeye çalışmıştır. Ancak Mehmed Çavuş'un maluliyetinin askeri hizmetten değil daha sonra olduğu anlaşılmıştır. Daha sonradan meydana gelen bu gibi rahatsızlıklarda hazinenin muhtacin tertibinden maaşlar tahsis edildiği söylenmiştir. Mezkûr kişinin yardıma muhtaç olması göz önünde bulundurulmuş ve 50 kuruş maaş bağlanmıştır⁵⁸⁷. Malulen emekli olunabilmesi için engel durumunun savaş veya askeri hizmet esnasında meydana gelmesi gereklidir. Bunun dışındaki hallerde tekaüde sevk işlemleri yapılmamıştır. Yani askerlik dışında meydana gelen yaralanma ve sakat kalma durumlarında geçerli sayılmamıştır.

Malulen emekli olma halleri 1869 tarihinde yapılan düzenleme ile şu derecelere göre saptanmıştır.

1. Derece: iki el ve iki ayağın ya da bir el, bir ayağın kesilmiş veya yok hükmünde olması. İki gözün de görmeyecek durumda yaralanması. Savaş zamanında ya da görevli bulunduğu esnada yapılan bir işin tesiriyle meydana gelen ve koltuk değnekleriyle bile yürüyemeyecek durumda olmak,
2. Derece: bir el veya ayağın kesilmesi, bütünüyle yok hükmünde olması. Görev esnasında ya da savaş neticesinde daimi surette koltuk değneğine muhtaç kalınması,
3. Derece: savaş ya da askeri hizmet esnasında herhangi bir nedenle ortaya çıkan ancak yukarıda bahsedilen durumlardan daha hafif olan yaralanma ve sakat kalma durumlarından dolayı artık askeri hizmette bulunulamayacak halleri içermektedir.

Üçüncü dereceye küçük zabıtlar, onbaşı ve erler de dâhil edilerek sekiz bölümde değerlendirilerek her bir derecedeki emekli maaşının karşılığı tespit edilmiştir. Buna göre birinci dereceden emekli olan ferik ve binbaşya kadar olan rütbelilere hizmet süresine bakılmayarak 50 senelik; ikinci derecedekilerin hizmet süreleri 20 ve daha

⁵⁸⁶ BOA, BEO. 3053/228944.

⁵⁸⁷ *Mehmed Çavuş'un tekaüd maaşından istifade edemeyeceğine ve kendisinin cidden şâyân-ı merhamet bulunmasına mebni kendisine 50 kuruş maaş tahsisi...* BOA, BEO. 3610/270703.

fazla ise 50 senelik, üçüncü derecede yer alanlar için 30 ve 30 seneden fazla olanlara 50, hizmet yılı 30'dan az olanlara ise 30 yıllık emekli maaşlarının verilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁸⁸.

Yunan Harbi'nde yaralanan ve tedavilerinin ardından engelli kalanlar verdikleri dilekçelerinde bağlı oldukları birlikleri yazarak kendilerine maaş verilmesi talebinde bulunmuşlardır. Alınan kararlar 1897 Türk-Yunan Harbi'nde yaralananların alacağı emekli aylıklarının yarısı hazineden ödenmiştir. Örneğin, 3. orduya mensup nizamiye 24. alayın 2. taburunun 2. bölüğü efradından Selanik vilayetinden Mustafa bin Ahmed'e memleketine gönderildiği R. 6 Temmuz 1313 (M. 18 Temmuz 1897) tarihinden başlamak üzere tekaüt kanununa göre kaza-i mezkûr emvalinden aylık 100 kuruş maaş bağlanması istenmiştir. Ayrıca bu savaşta sakat kalmış olanlara nizamem maaşının %50'sinin hazineden ödenmesi gerektiğini Serasker Rıza Paşa, sadrazamlığa bildirmiştir. 9 Ocak 1898'de verilen cevapta Mustafa'ya hazineden 50 kuruş maaş tahsisi uygun görülmüştür⁵⁸⁹. Belirtilen tarihten şubat ayının sonuna kadar geçen 7 ay 26 günlüğün toplamı olan 391 kuruş 37 paranın 1897 senesi bütçesinden ödenmesini Maliye Nazırı Hüseyin Tevfik merkeze bildirmiştir⁵⁹⁰. 3. orduya mensup nizamiye 24. alayın 4. taburunun 3. bölümünden Aydın Çinelî Mustafa bin Mehmed'e, aylık 400 kuruş olan emekli maaşının yarısının tekaüt sandığından yarısının ise hazine tarafından ödenmesi için emir verilmiştir⁵⁹¹. Malulen emekli edilen yaralıların maluliyet derecelerine göre emekli edildiklerine dair defter tutulmuştur. Engellilerin hak ettikleri maaşın yarısının hazineden karşılanması istenmiştir⁵⁹².

Emekliye ayrılan Yunan Muharebesi gazileri, vefat ettiklerinde maaşları ailelerine veriliyordu. 3. orduya mensup nizamiye onbaşlarından Yusuf bin Ali, Yunan Muharebesi'nde aldığı yaradan dolayı sakat kalmıştır. Kendisine aylık 150 kuruş emeklilik maaşı bağlanmıştır. 14 Mart 1903 tarihinde Yusuf'un vefat etmesinden dolayı

⁵⁸⁸ Özger, a.g.e., s. 389-390.

⁵⁸⁹ *Mustafa bin Ahmed'in Yunan Muharebesi'nde cerîhadâr olarak sakat kalmış olmasına mebni saye-i ihsân vaye-i cenab-ı cihân bânîde tekaüd kanunname-i hümayûnuna tevfîkan ve memleketine tarih-i i'zâmî olan 313 senesi Temmuzun 6. gününden itibaren kaza-i mezkûr emvâlinden tesviye kılınmak üzere şehri 100 kuruş maaş tahsisi icab edeceğine...* BOA, BEO. 1066/79932.

⁵⁹⁰ BOA, BEO. 1073/80423.

⁵⁹¹ BOA, BEO. 1085/81334.

⁵⁹² Malulen emekli edilen 5 askerden 3'ü 3. derecenin 2. kısmıyla; 2'si ise aynı derecenin 4. kısmıyla emekliye ayrılmışlardır. Bkz. BOA, BEO. 1126/84391. Babiâli Evrak Odası'na buna benzer çok sayıda dilekçe sunulmuştur. 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda malulen emekli olmaya hak kazanan askerler kendilerine yarısı memleketleri emvalinden diğer yarısının ise hazineden ödenen maaşların tahsisi için başvuruda bulunmuşlardır. Bunlardan birkaçı için bkz. BOA, BEO. 1160/86989; 1241/93036; 1244/93267; 1258/94338; 1263/94654; 1364/102280.

Abdülhamid ile Raziye adındaki iki küçük çocuğu geçimini sağlamaktan mahrum ve kimsesiz bir halde kalmışlardır. Yusuf'un Manastır'da oturan kızkardeşi Hürmüz bin Ali verdiği dilekçesinde, emekli iken vefat edenlerin yetimlerine maaş tahsisine nizamden izin olmasa da çocukların durumunun çok kötü olduğunu söylemiştir⁵⁹³. 27 Mart 1904'te Maliye Nezareti'ne durum bildirilmiş ve gerekenin yapılması istenmiştir⁵⁹⁴.

Osmanlı Devleti'nden sürekli yardım talep edilmesi üzerine bazı düzenleme ve kısıtlama yoluna gidilmiştir. Hazinesinin yükünün artması ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosfer bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Onbaşı Hasan ve Ahmed Rıza, muharebede yaralandıklarını ve dîcâr-ı zarûret olduklarını söyleyerek 160 kuruş olan maaşlarının arttırılması talebinde bulunmuşlardır. Vükela Meclisi'nde alınan kararla bu durumda olanlara fazla maaş verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır⁵⁹⁵. Devlet, maaşların arttırılma taleplerini bir nebze olsun önlemeye çalışmıştır. Sürekli olarak arttırılacak maaşlar uzun vadede devletin ekonomisine zarar verecektir. Bütçenin açık vermemesi açısından maaşlar dönemlere ayrılmış ve yıllık ödenecek miktarlar hesap edilmeye çalışılmıştır⁵⁹⁶.

Harp esnasında yaralanan ve bunun neticesinde engelli kalanlara hemen emeklilik maaşı bağlanmıştır. Ancak aldığı yaradan dolayı tedavisi uzun süren veya maluliyetleri sonradan ortaya çıkanların tekaütlükleri ile ilgili raporun düzenlenmesinden sonra maaş verilmeye başlanmıştır⁵⁹⁷. Önlemlere rağmen emeklilik maaşları düzenli olarak ödenememiştir. 3 Nisan 1903 tarihinde yazdığı arzuhalinde, Yunan Harbi'nde sakat kalması üzerine 190 kuruşla emekli edilen Yüzbaşı Hasan Hüseyin, Üsküp emvalinden ödenen maaşını Selanik emvaline naklettiğini ancak halen kuponlarının gelmediğini söylemiştir. Şu anki durumda parasız ve yardıma muhtaç bir halde kalarak çocuklarıyla birlikte kira köşelerinde süründüklerinden bahsetmiştir. Hatta askeriyede görevli iken değişik tarihlerde terfi etmesinden dolayı toplamı 3063 kuruş olan 3 senedin elinde olmasına rağmen bu parayı alabilmesi için bizzat merkeze gitmesi

⁵⁹³ BOA, DH. MKT. 833/7.

⁵⁹⁴ BOA, BEO. 2303/172660.

⁵⁹⁵ BOA, MV. 96/71.

⁵⁹⁶ BOA, BEO. 1189/89121.

⁵⁹⁷ Şahin, *a.g.e.*, s. 102.

gerektiğini vurgulamıştır. Kendisinin engelli ve parasız olmasından dolayı gidemediğinden söz ederek biriken paranın verilmesini talep etmiştir⁵⁹⁸.

Emekliliğe hak kazananların işlemlerinin yapılmasından sonra kendilerine ödeme yapılması istenmiştir. Ancak bazen bürokratik işlemlerin uzun sürmesi ve hazinenin sıkıntılarında dolayı bazı mağduriyetler meydana gelmiştir. Serasker Rıza Paşa, 8 Şubat 1907 tarihinde bu konuyu gündeme taşımıştır. Jandarma küçük zabıtları ile çeşitli sebeplerle sakat kalanlar içinde emekliye ayrılmaları gerekenlerin maaşlarının maliye hazinesinden ödendiğini söylemiştir. Daha sonra emekli olmaya hak kazanan 1510 nefer ile bunların 227 çocuğuna aylık ödenmek üzere toplam 50.750 kuruşun da maliye nezaretinden ödenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak bu paranın, jandarma mahsusatı içinde karşılık bulunması ileri sürülerek Maliye Nezareti tarafından resmi senetlerin düzenlenip ödenmesinin ertelendiğini vurgulamıştır. Gereken işlemlerin aksaması üzerine memleketlerinde sıkıntılı bir durumda kalmalarından dolayı bunların çoğu buldukları yerlerden feryatnameler göndererek yardım talebinde bulduklarını aktarmıştır. Kendi çabaları ile başkente gelmeyi başaranların da kendisine başvuruda bulunarak bu durumu şikâyet ettiklerini anlatmıştır. Gördüğü kadarıyla gerçekten bu insanlar yardıma muhtaç bir haldedirler. Jandarma görevinde bulunarak devlete hizmet eden ve aldıkları yaralar neticesinde emekli olmaya hak kazanmış olan bu askerler ile onların çocuklarının böyle bir durumda kalmalarının padişah tarafından da hoş karşılanmayacağını söylemiştir. Bunların maaşlarını alabilmeleri için gereken senetlerin düzenlenerek yaşadıkları yerin emvaline sevki geçiktirildikçe bu gibi şikâyet ve isteklerin arkasının kesilmeyeceğini söyledikten sonra maluliyetleri kesinleşmiş olanlar ile daha sonra emekli edileceklerin maaşlarını alabilmesi için lazım olan senetlerinin *vakt ü zamanında* mahallerine gönderilmesi ve bu konuya dikkat edilmesini istemiştir⁵⁹⁹.

Yunan Harbi'nde yaralanıp emekli edilen askerlere geçimlerini temin etmeleri amacıyla maaşın yanı sıra arazi de verilmiştir. Kendisinin Yunan Muharebesi'nde yaralandığını söyleyen Kosova Vilayeti'ne bağlı Mitroviçe kazasından Zekeriya bin Avka, memleketinde yaşlı babası ve ailesinin geçimini sağlamak için kendisine arazi verilmesi talebinde bulunan dilekçesini sunmuştur. 9 Haziran 1898'de Üsküp'te

⁵⁹⁸ BOA, TFR. I. ŞKT. 7/657.

⁵⁹⁹ BOA, Y. MTV. 294/65.

Boloçhane köyünde 8 parçada 22 dönüm boş arazi bulunduğu anlaşılmıştır. Bu arazinin Zekeriya'ya verilerek durumun mahalline bildirilmesi istenmiştir⁶⁰⁰.

2.1.1.3.1.1. 1897 Malul Gazilere ve Şehit Çocuklarına Yardım Toplanması

Devlet eliyle gerçekleştirilen kampanyaların yanı sıra gönüllü yardım faaliyetleri ile toplumsal duyarlılık sağlamaya yönelik çabaların bir neticesi de iane geleneğidir. İane, yardım amacıyla toplanan para anlamına gelmektedir. Osmanlılarda olağanüstü giderler için halktan toplanan mali yardımları tarif etmektedir⁶⁰¹. Daha önceki dönemlerde de olağandışı durumlarda ve savaş dönemlerinde ekonomiye destek olmak amacıyla devlet adamları ve varlıklı kimselerden yardım toplanılmıştır. 17. yüzyılda imdad-ı seferiye veya imdadiye adıyla toplanan ianelere, 19. ve 20. yüzyılda yaşanan savaşlar ve Balkanlarda çıkan isyanlar nedeniyle başvurulmuştur. Devlet ekonomisinde yaşanan bunalıma çare aranılmıştır. Devlet, bu sorunu bir nebze olsun rahatlatmak için iane toplama yöntemine başvurmuştur. Savaşların neden olduğu sosyal, siyasal ve ekonomik sıkıntılar neticesinde ülkedeki yoksul ve yardıma muhtaç insan sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Ekonomik anlamda devletin içine düştüğü sıkıntılı durum nedeniyle devlet bazı tedbirler almaya başlamıştır. İaneler toplanılmak suretiyle toplumdaki yardıma muhtaç insanlar ile savaş gazilerine yardım sağlanmaya çalışılmıştır⁶⁰². Toplumsal dayanışmanın tesis edilmesi konusunda önemli bir girişim olan iane ile aynı zamanda toplumsal bütünleşme de sağlanmaya çalışılmıştır.

19. ve 20. yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin iane toplama çalışmalarının yoğun bir şekilde yaşandığı dönemler olmuştur. 1853-1856 yılları arasında Kırım Savaşı devam ederken devlet ekonomisinin içine düştüğü sıkıntıyı hafifletmek amacıyla İane-i Umumiye adıyla bir yardım kampanyası düzenlenmiştir. 1865 yılında İstanbul'da çıkan büyük yangın nedeniyle mağdur olanlar için de yardım kampanyası yapılmıştır. Yine bu dönemde Aydın ve Denizli gibi yerlerde meydana gelen depremlerden etkilenen halk için yardım toplanılmıştır. Bu tür kampanyalarda yer alıp yardım edenlerin isimleri

⁶⁰⁰ BOA, BEO. 1138/85316.

⁶⁰¹ Abdülkadir Özcan, "İane", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 19, 1996, s. 228.

⁶⁰² Şahin, *a.g.e.*, s. 117.

gazete sayfalarında yer almıştır⁶⁰³. Kampanyaya katılıp yardım eden kimseler böylece onurlandırılmıştır. Ayrıca basın aracılığıyla halk da bilgilendirilmiş ve böylece destekte bulunacak kişi sayısı arttırılmaya çalışılmıştır.

1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde yaralananlar ile şehit olanların aileleri için toplanılacak yardıma Sultan II. Abdülhamid öncülük etmiştir. Saray mensupları, bakanlar, bürokratlar, memurlar, tüccar ve esnaf başta olmak üzere her kesim ve inandıktan insanlar kampanyaya katılmışlardır. Osmanlı sınırlarında yaşayan yabancılar ile yurt dışından da yardımlar gönderilmiştir. Bunun yanında Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Örgütü tarafından da yardım yapılmıştır⁶⁰⁴.

Savaşta yaralananlar ve şehit aileleri için çeşitli şahıs ve kuruluşların önderliğinde sürdürülen yardım toplama faaliyetleri önemli ölçüde başarı sağlamıştır. Ancak birbirinden habersiz ve belli bir merkezden yönetilmeyen bu gibi organizasyonlarda, para toplama ve toplanan paraların dağıtılması hususunda tam anlamıyla adaletli davranılmasında sıkıntılar yaşanacağı şüphesizdir. Yardıma muhtaç olduğunu söyleyen kişilerin gerçekten ihtiyaç sahibi olup olmadıklarını tespit etmek de çok zordur. Sultan II. Abdülhamid, bu duruma el atarak İane işlerinin artık tek elden yürütülmesini ve topluma da örnek olması açısından şehit çocukları ve gaziler yararına bir Şefkat Sergisi açılmasını emretmiştir. Serginin inşası, düzen ve idaresi için Ziraat, Orman ve Maadin Nazırı Selim Efendi'yi görevlendirmiştir. Selim Efendi'nin başkanlığında, üyelerinin yine padişah tarafından belirlenecek olan İane Sergisi Komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Komisyonun görevi, bizzat padişah tarafından yapılacak sergi binasının inşaatına nezaret etmek, yardımsever kimselerin göndereceği eşyaların toplandıktan sonra düzenli bir şekilde sergilenmesini sağlamaktır. Merkezdekinin yanı sıra ülkenin her vilayet ve sancağı ile yurt dışında değişik ülkelerde seferberlik başlatılmış, oluşturulan yardım komisyonları topladıkları paralarını gösteren defterler tanzim ederek merkeze göndermişlerdir⁶⁰⁵.

İstanbul'daki sergi binasının Yıldız Sarayı civarında, münasip bir yerde açılması uygun görülmüştür. Açılış tarihinden itibaren 6 ay açık kalması planlanan serginin

⁶⁰³ Fatma Göçer, *II. Abdülhamit Döneminde Bir İane Örneği: 1897-1898 Yılı Şehit Çocukları ve Malul Gaziler İanesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 3.

⁶⁰⁴ Şahin, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁶⁰⁵ Selim Efendi'nin başkanlığındaki komisyonda Ferik Saadettin Paşa, Ahmed Zülküf Paşa, Ahmed Refik Bey ve İbrahim Bey yer almıştır. Bkz. Göçer, *a.g.t.*, s. 22-23.

ihtiyaç halinde süresi uzatılacaktır. Başlarda Salı ve Pazar günleri olmak üzere haftada iki gün açılacağı düşünülmeye rağmen sergiye gösterilecek ilgi neticesinde gün sayısı da arttırılabilecektir.

Sultan II. Abdülhamid, sergiye dikkat çekmek amacıyla bazı eşyalar hediye etmiştir. Ardından devlet adamları, ordu mensupları, tüccar ve esnaf ile her kesimden bireylerin gönüllü olarak sergiye eşya hediyesinde bulunabileceği duyurulmuştur. Taşradan, yabancı hükümdar ve elçiler ile diğer kimselerin de sergide sunulmak üzere gönderebileceği eşyaların, arzu ettikleri bölümde satılmasını isteme hakları olduğu ifade edilmiştir. Katılımcılar, verdikleri eşyaların üzerine istedikleri bölümün numarasını işaretleyerek tercihlerini beyan etmişlerdir⁶⁰⁶. Gazetelerde yer alan isim listeleri, bütün ülkede icra edilen bu yardım kampanyasına destek vermek isteyen geniş bir kitleyi harekete geçirmiştir. Osmanlı vatandaşları için yardım ve kamu yararına güzel bir şeyler yapmak adına iyi bir fırsat doğmuştur. Vilayetler, kaza, kasaba ve hatta köylerde yaşayanlar, tüm ülkede gerçekleştirilen bu milli faaliyete katılma imkânı bulmuşlardır. Böylece Sultan II. Abdülhamid, vatanseverlik duygularını geniş katılımlı bu yardım faaliyeti ile pekiştirme şansına kavuşmuştur⁶⁰⁷.

Bir yılı aşkın bir süre devam eden sergi sonucunda biriken paranın dağıtılması hususunda iki yol önerilmiştir. Bunlardan ilki, toplanan ve bankada biriken 70.000 liranın nakit olarak ihtiyaç sahiplerine dağıtılması ya da geliri yine onlara tahsis edilecek bir mülkün alınmasıdır. Nakit olarak dağıtılması durumunda kişi başına düşen gelirin çok az bir seviyede kalacağı, bir mülkün geliri halinde ise 35 kuruş kalacağı hesap edilmiştir. Ancak II. Abdülhamid, alternatif bir yol bularak bu paranın, yardıma en çok ihtiyacı olan aile ve gazilere dağıtılmasını emretmiştir. Böylece paradan istifade edecek kişi sayısı azalacak ve kişi başına düşen para miktarında bir artış söz konusu olacaktır. Ancak bunun için yardıma muhtaç olanlar arasında bir sıralama yapmak gerekecek ve bu da komisyonun yükünü arttıracaktır. Paranın dağıtılması hususunda bir diğer öneri ise paranın Osmanlı Bankası'na yatırılarak oradan gelecek %10 faiz ile gazilerin ve şehit ailelerinin geçimini temin etmektir. Görüşmeler neticesinde son seçenek kabul edilmiş ve kendilerine burada biriken paranın faizinden ödeme yapılmıştır⁶⁰⁸.

⁶⁰⁶ Göçer, *a.g.t.*, s. 26.

⁶⁰⁷ Özbek, *a.g.e.*, s. 270.

⁶⁰⁸ Göçer, *a.g.t.*, s. 71-75.

Evlâd-ı Şühedâ ve Malûlîn-i Guzât-ı Asâkir-i Şâhâne İanesi'nde sergilenen eşyaların satışının yapılarak nakit para elde etmek amacıyla piyango tertip edilmesi düşünülmüştür. Düzenlenecek piyangoya katılımı arttırmak için bastırılması düşünülen biletlerden daha fazlasının çıkarılması ile buradan elde edilen nakit paranın kazanan biletin sahibine verilmesi planlanmıştır. Biletlerin her birisinin 10 kuruş olarak Osmanlı Bankası tarafından satılması kararlaştırılmıştır. Sergide yer alan ve üzerinden 1 yıl geçmesine rağmen halen satılmayan bütün eşyalar bu kapsamda değerlendirilmiştir. Hemen hemen her gün yapılan çekiliş neticesinde kazanan numaralar gazetelerde ilan edilmiştir. Çekiliş esnasında sergi komisyonu üyeleri de hazır bulunmuşlardır. İkramiye kazananların Cuma günleri hariç kazandıkları ödülü gelip alabilecekleri duyurulmuştur. Çekilişin yapıldığı tarihten itibaren 40 gün içerisinde alınmayan eşyalar, sergiye hediye edilmiş kabul edilerek sergilenmeye devam etmiştir. İane Sergisi piyangosundan 86.400 kuruş gelir elde edilmiş ve bu gelirin çoğunluğu gazi ve şehit ailelerine tahsis edilmiştir⁶⁰⁹.

Sergiye destek amacıyla hayata geçirilen bir başka uygulama da pul bastırılmasıdır. Avrupa'da ve Osmanlı topraklarında o dönemde pullara olan ilgi hayli yüksek bir seviyededir. Bu durumdan istifade ederek iane sergisine yardım amacıyla pul bastırılması tasarlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid, 1897 Zaferi'ne atıfta bulunan nakışlı pulların basılması amacıyla Postane-i Amire Nezareti'ne emir vermiştir. 21 Nisan 1898 tarihinde beş çeşitten oluşan posta pulları bastırılarak İane Komisyonu'na teslim edilmiştir. Takip eden 2 ay içinde 200.000 adet daha bastırılarak satışa sunulmuştur⁶¹⁰. Pulların satışı komisyon tarafından sürdürülecek ve pulların azalması durumunda yeniden bastırılacaktır. Satışa sunulan pulların toptan satılması uygun görülmüştür. Tane ile alınması durumunda ise normal fiyatından 2 kuruş daha fazla ücretlendirilecektir. Pulların satış yeri İane Sergisi'nin yanı sıra Galata postanelerinde de gerçekleştirilmiştir. Ancak pulların satışı bazen istenilen seviyenin altında kalmıştır. Bunun üzerine 2.400 kuruş değerindeki pullar satılmayınca Hamidiye ve Hicaz Demiryolu inşaatı için harcanması uygun görülmüştür⁶¹¹.

Dönemin basın organları da Osmanlı-Yunan Harbi'nde malul ve şehit aileleri için düzenlenen kampanyaya kayıtsız kalmamışlardır. Sergiye bağış yapanların isimleri

⁶⁰⁹ Göçer, *a.g.t.*, s. 56-57.

⁶¹⁰ BOA, BEO. 1136/85189.

⁶¹¹ Şahin, *a.g.e.*, s. 143-144.

ile yaptıkları bağış miktarını *Sabah* ve *Malumat* gibi gazeteler sayfalarında yer vermelerinin yanında, gelirleri malul ve şehit ailelerine verilmek suretiyle özel nüshalar da basmışlardır. Aynı şekilde dergiler de özel sayılar⁶¹² çıkarmışlardır. Bu şekilde davranarak hem engelli kalanlara hem de hayatını kaybedenlerin ailelerine yönelik toplumun dikkati çekilmiştir. Gazete ve dergilerin özel sayılarının yanında geliri yine bunlara bırakılmış olan kitaplar da basılmıştır. Maarif Nezareti'nin incelemesinden sonra İane Komisyonu tarafından satılabilir görüşü alınması halinde kitaplara izin verilmiştir⁶¹³.

Sultan II. Abdülhamid, harp malullerine yardım edilmesini teşvik amacıyla gerek İstanbul'da gerekse de taşrada bağış kampanyasına destek verenlere, sergiye eşya-nakit yardımında bulunanlara, sergiden eşya satın alanlar ile İane Komisyonu için yardım toplama konusunda yararlılık gösterenlere rütbe, nişan ve madalyalar vermiştir. Böylece halk onurlandırılmıştır. Gazetelerde de bu konuda haberlere yer verilmiştir. 3 çeşit halinde düzenlenen madalyaların bir yüzünde defne dalı ile çiçekli kordon içinde "Nişane-i İnsaniyet ve Şefkat" ibaresi diğer yüzünde ise serginin resmi yer almıştır. Sergiye verdikleri desteğin miktarına göre madalyaların dereceleri değişmiştir⁶¹⁴. Padişah, öncü rolünde olduğu bu kampanyaya daha fazla destek sağlanması amacıyla basın organlarını etkili bir biçimde kullanarak geniş kitleleri harekete geçirmiştir. İmparatorluğun içinden ve dışından savaş malulleri ve ailelerine yardım amacıyla gönderilen eşyalar ücretsiz bir biçimde taşınmıştır. Rütbe, nişan ve madalya taltif etmesi de iane sergisine olan ilginin artmasına katkıda bulunmuştur. Merkez ve taşradaki yöneticileri ile halkın büyük çoğunluğu kampanyaya destek vermişlerdir.

2.1.2. Hastalık

Osmanlı Devleti'nde engelliğe sebep olan nedenlerden biri de hastalıklardır. Sağlık hizmetlerinin yeteri kadar gelişmemesinden ve zamanında tedavi olunmaması

⁶¹² Dönemin önemli dergilerinden olan *Servet-i Fünûn*, "*Evlâd-ı Şühedâ ve Malûlîn-i Guzât-ı Osmaniye Menfaatine Mahsus Nüsha-i Mümtaze*" adında özel bir sayı yayınlamıştır. Aralarında Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit, Sami Paşazade Sezai, Halit Ziya, Cenap Şehabettin, Süleyman Nazif, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit ve Mehmet Rauf gibi önemli isimlerin bulunduğu yirmi beş yazarın Osmanlı'da askerlik ve vatan sevgisi temalı yazıları yer almıştır. Aynı şekilde Bursa'da edebiyat ve fen ile ilgili yazılar çıkaran *Fevaid* dergisi de özel bir sayı hazırlamış ve baskı masraflarının çıkarılmasından sonra kalan geliri malul ve şehit ailelerine bağışlamıştır. Bkz. Göçer, *a.g.t.*, s. 60; Şahin, *a.g.e.*, s. 145-146.

⁶¹³ Şahin, *a.g.e.*, s. 145.

⁶¹⁴ Göçer, *a.g.t.*, s. 63.

gibi nedenler neticesinde insanlar engelli kalmışlardır. Bu insanlar, yetkili kurumlara yaptıkları başvurularında vücutlarının neresinden engelli kaldıklarını anlatarak yardım talebinde bulunmuşlardır. Yazılan dilekçelerinde hastalıklarının ilerlemesinden dolayı görevlerini tam olarak yerine getiremediklerinden söz etmişlerdir. Bazen görülen görev ihmallerinde hastalıklarının bu duruma sebep olduğunu söylemişlerdir. Dilekçe sahipleri, görevlerini aksatmak gibi bir durumlarının olmadığını söyledikten sonra tek nedenin hastalık olduğunu iddia ediyorlardı. Hastalıklarından kurtulduklarından sonra yerlerine dönme talebinde bulunmuşlardır. Görevlerinin başına tekrar dönebilmek için hastalıklarının tamamen iyileştiğini ve verilecek her türlü emre hazır olduklarını belirtmişlerdir. Padişah, genellikle bu gibi talepleri kabul etmiştir. Bunu bildiklerinden görevlerini yerine getirememeye nedeni olarak hastalıklarının ileri sürmüşlerdir⁶¹⁵.

Belgelere yansıdığı kadarıyla dilekçe sahiplerinin çoğunlukla gözlerine arız olan hastalık neticesinde görme engelli olduklarını görmekteyiz. Görme engelli kalınmasında etken olan hastalıkların bir kısmı kişinin doğuştan yani irsi olarak annesi veya babasından taşıdığı hastalığın doğduktan sonra tezahür etmesiyle meydana gelenleridir. Çünkü bazı hastalıklar doğuştan ortaya çıkmaz. Çocuk, o hastalığa sahip olarak dünyaya gelir. Bir süre gizli kalan hastalık daha sonraları kendisini hissettirmeye başlar. Göz hastalıklarından olan uzağı görememek (miyopluk), kara su (glaucaume), perde (katarakt) gibi hastalıklar ırsidir. Sıraca, verem, frengi gibi hastalıklar ise çocuklara ebeveynlerinden bulaşır. Bu hastalıklara sahip olan kimselerin evliliği durumunda çocuklarının da hastalığı taşıyacağı ihtimali yüksektir. Ayrıca akraba evliliği de çocukların engelli olarak doğmasında etkili olan faktörlerdendir. Zekâ geriliği, sağırılık ve körlük gibi engeller akraba evliliğinden kaynaklanmaktadır⁶¹⁶. Göz hastalıklarının en bulaşıcı ve kör yapanı ise trahomadır. Çok eski zamanlardan beri bu hastalık bilinmektedir. Sinekler vasıtasıyla daha da bulaşıcı bir hale gelen trahoma her iki gözü de göremeyecek bir seviyeye getirmektedir. Özellikle toplu olarak yaşanan kışla, okul, pansiyon gibi yerlerde hızlı bir şekilde herkese bulaşır. Göz kapaklarının iç kısmı kalınlaşan hastaların göz kapakları zamanla kapanır ve kişi kör olur⁶¹⁷. Hastalıkların bir kısmı ise günümüzde çok basit bir cerrahi operasyonla tedavisi mümkün olan göz

⁶¹⁵ Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s. 148.

⁶¹⁶ Abdullah Cevdet, A'malığın Sebepleri ve A'malıktan Korunma Çareleri", *İctihad*, No. 276, 1 Temmuz 1928, s. 5194-5197.

⁶¹⁷ Abdullah Cevdet, A'malığın Sebepleri ve A'malıktan Korunma Çareleri", *İctihad*, No. 330, 1 Teşrinievvel 1931, s. 5567-5570.

hastalıklarının ilerlemesi neticesinde insanların gözlerini kaybetmelerine sebebiyet verenleridir.

Hastalık nedeniyle görme engelli kalınmasının yanı sıra ayaklarından da çok sayıda kişinin etkilendiğini görmekteyiz. *Ârıza-i vücudîyesine mebni* (vücudunda ortaya çıkan hastalığa bağlı olarak) çok sayıda kimsenin ayağı kesilmek durumunda kalmıştır. Bunlar kangren⁶¹⁸, kanser⁶¹⁹ gibi hastalıklardır. Devlet hastalıkları önlemeye yönelik Avrupa’da meydana gelen gelişmeleri de takip etmiştir. Kangren olmuş yaraların tedavisi için kullanılan bir ilacı üreten Fransız Mösyö De La Sabin ve De Ponk, ilacın faydaları hakkında Osmanlı Devleti’ne bilgi vermişlerdir⁶²⁰. Bunun yanı sıra el, kol ve parmak gibi uzuvlar da kesilmiştir. Dilekçe sahipleri durumlarını ifade ettikten sonra kendilerinin yanı sıra eş ve çocuk gibi yakınları için de suni uzuvlar talep etmişlerdir.

2.1.2.1. Hastalık Nedeniyle Engelli Kalanlara Yapılan Yardımlar

Osmanlı Devleti’nde hastalıklarla mücadele edilmesi hususunda çalışmalar yapılarak hastalıklar önlenmeye çalışılmıştır. Avrupa’da özellikle sağlık alanında meydana gelen gelişmeler takip edilmiş ve düzenlenen kongrelere temsilciler gönderilmiştir. Dönemin gazete ve dergi gibi yayın organlarında halka daha sağlıklı yaşamaları için tavsiyeler içeren yazılara yer verilmiştir. Özellikle hastalıktan kaynaklanarak görme engelliliğine neden olacak sebepler açıklanmış ve gözlerin nasıl muhafaza edilmesi gerektiği hususunda bilgilere yer verilmiştir⁶²¹.

Hastalık neticesinde engelli kalıp emekli olmak isteyenler, eğer mülkiye (sivil memurlar) sınıfına mensup iseler kendileri için 1881 yılında çıkarılmış ve 1884’te yeniden düzenlenmiş olan Memûrîn-i Mülkiyye Terakki ve Tekâüt Kararnamesi (Devlet Memurları İlerleme ve Emeklilik Kararnamesi) uyarınca hareket edilmiştir. Buna göre, askeriye dışında kalan devlet memurlarının atama-yükselme koşulları belirlenmiş, devlet memuru olabilmek için adayın uygun olduğunu gösteren belge talep edilmiş eğer

⁶¹⁸ *Cerihanın kangren olarak...* BOA, TFR. I. MKM. 35/3496; BEO. 3152/236339; 3195/239616; DH. MKT. 1217/49.

⁶¹⁹ *Bir ayağı arız olan kanser neticesinde kat edilmesine mebni...* BOA, BEO. 1132/84874; 1142/85597.

⁶²⁰ BOA, HR. TO. 76/32.

⁶²¹ “Gözlerimizi Nasıl Muhafaza Edelim. Kör Olmayalım”, *Musavver Şebâb*, No. 11, 17 Mart 1326/30 Mart 1910, s. 11-12.

belgesi yok ise memurlar heyeti tarafından yapılacak sınavda başarılı olması şartı getirilmiştir⁶²².

Emekli olmak isteyenlerin ne yapması gerektiği ilgili kararnamenin 22. maddesinde açıklanmıştır. Memuriyeti İstanbul'da olanlar mensup oldukları nezarete, taşradakilerin ise vilayetlerindeki valiye bir dilekçe sunmaları gerekmektedir. Dilekçelerinde ilk önce devlet hizmetine kaç yaşında, hangi yıl başladıklarını ve ne kadar maaş aldıklarını beyan etmeleri istenmiştir. Ardından hangi hizmetlerde ne kadar süre çalıştıklarını ve çalıştıkları makamların her birinde ne kadar maaş aldıklarını, herhangi bir disiplin suçu işleyip işlemedikleri ve dilekçeyi sunduklarında hala çalışıyor olup olmadıkları gibi soruları açıklamaları istenmiştir. Malulen emekli olmak isteyenler, ne zaman engelli kaldıklarını, bunu gösteren belgelerini hazırlayarak vilayetleri vasıtasıyla Tekaüd Sandığı Nezareti'ne göndermeleri ve buralarda yapılan inceleme neticesinde emekli olmaya hak kazanabileceklerdir. Takip eden maddede maluliyet durumunun görevini yerine getiremeyecek derecede ağır olması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun dışında kalanlar yani engel durumları vazifelerini yapmaya engel olmayanların tekaüde sevk işlemleri yapılmamıştır⁶²³.

Devlet memurları yaş haddinden ve malulen olmak üzere iki şekilde emekli olabileceklerdir. Herhangi bir engeli bulunmayan ve normal şekilde emekliye ayrılmak isteyen bir memurun emekli olabilmesi için devlete en az 30 yıl hizmet etmesi gerekmektedir. Ancak malulen emekli olmak isteyenler için böyle bir durum söz konusu değildir. Derne müftüsü iken gözlerine hastalık bulaşması nedeniyle değiştirilen Hacı Halil Fatih Efendi, yaşadığı zorluklardan söz ettikten sonra çalışma süresinin emekliliği hak edecek seviyeye gelmediğini söylemiştir. Kendisine emsalleri gibi hazineden muhtacin tertibinden münasip miktar maaş talebinde bulunmuştur⁶²⁴. 8 Mart 1904 tarihinde verilen cevapta, memur olarak vazifelerini yerine getirdikleri esnada malul olanların hizmet yılına bakılmayarak emeklilik sürelerini doldurdukları kabul olunarak emekli edildikleri ifade edilmiştir. Dolayısıyla Hacı Halil Fatih Efendi'nin tekaüd sandığından nizamem maaş alması uygun görülmüştür⁶²⁵.

⁶²² Günay Yıldız, "Türk Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, Aralık 2016, s. 154.

⁶²³ *Memûrîn-i Mülkiyye Terakki ve Tekâüd Kararnamesi*, Dersaadet 1300, s. 8.

⁶²⁴ *Halil Efendi'nin fart-ı zarûretine ve müddet-i istihdâmı tekaüd maaşı tahsîsine gayr-i müsâid bulunduğuna binâen...* BOA, BEO. 2073/155415.

⁶²⁵ BOA, BEO. 2287/171517.

Devlet görevine başladıktan sonra vazifesini yerine getiremeyecek derecede alil olması halinde isteyen memurlar emekliye ayrılacaklardır. Elbette bunun için de yerine getirilmesi gereken prosedürler mevcuttur. Emekli olmak isteyen malul memurlardan başkentte olanlar Tıbbiye Nezareti'nden, taşradakiler ise buldukları yerin meclis idaresinin sorumluluğu altında olan tabiplerden bir rapor almaları gerekmektedir. Alınan bu raporlar Tıbbiye Mektebi'nin onayından sonra kabul edilmişlerdir. Malulen emekliye ayrılanlar son görev yerlerinden almış oldukları maaşın yarısını almak suretiyle emekli edilmişlerdir⁶²⁶. Burada da kişinin engel durumlarına göre emekli maaşlarının farklılık gösterdiğini görmekteyiz. Hariciye Nezareti'nde görevli Vahan Efendi, gözlerine arız olan hastalıktan dolayı daha sonraları yardıma muhtaç olacak derecede malul olduğunu söyleyerek nizamem son memuriyeti maaşının yarısını alarak tekaüd edilmesi lazım gelirken üçte birinin verilerek tekaüd edildiğinden bahsederek maaşının yeterli seviyeye arttırılmasını talep eden dilekçesini merkeze sunmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde, Vahan Efendi'nin emekliye ayrılacağı zaman gözlerinin durumunu kontrol eden doktorun verdiği rapor neticesinde 2. dereceden emekliye sevk edildiği anlaşılmıştır. Zaman içerisinde Vahan Efendi'nin gözündeki hastalık ilerlemiş ve artık görmemeye başlamıştır. Bunun üzerine dilekçe sahibinin talebi haklı bulunmuş ve emekli maaşı son maaşının yarısına yükseltilmiştir⁶²⁷.

Şifa bulduktan sonra görevlerine yeniden başlayanların ise emeklilik maaşları kesilirdi. Emekli iken hizmete başlayıp çalışanlara bir kez daha emeklilik hakkı tanınmıştır. Bunun için emekli oldukları tarih ile yeniden işe başlama tarihleri arasında geçen zamanın emeklilik süresine eklenmeyerek sonraki hizmetinin her senesi için evvelki emeklilik maaşına o anki maaşının otuzda biri eklenir. Emekli olduktan sonra geçim sıkıntısı yaşayanlar tekrar hizmete başlama talebinde bulunmuşlardır. Gözlerinden rahatsız olması nedeniyle 150 kuruş maaşla tekaüde sevk edilen Bab-ı Zaptiye Tahkikat Odası'nda görevli komiserlerden Ali Efendi, şifa bulduktan sonra hizmetine dönmüşse de hastalığı nüksederek vazifesini yerine getirmesine engel bir hale gelmiştir. Ancak Ali Efendi, ailesinin kalabalık olmasını gerekçe göstererek tam maaşla emekliye sevk edilme talebini sadarete iletmiştir⁶²⁸. Ali Efendi'nin talebine nasıl bir

⁶²⁶ *Memûrîn-i Mülkiyye Terakki ve Tekaiüt Kararnamesi*, s. 10.

⁶²⁷ BOA, BEO. 1280/95972.

⁶²⁸ BOA, BEO. 1046/78446.

cevap verildiğini bilmiyoruz ancak kendisinin yeniden çalışmaya başlaması isteğinin ekonomik nedenlerle yakından ilgisi vardır.

Kendilerine maaş bağlanıp emekli edilenler maaşlarının yetersiz olduğundan şikâyet eden dilekçelerinde ya miktarın arttırılmasını ya da maaşlarının dışında bir miktar daha para talep etmişlerdir. Karahisar-i Şarki telgraf memuru iken *gözlerine a'mâ târî olan* Mehmed Hilmi Efendi, 120 kuruşa indirilen maaşının arttırılmasını istemiştir⁶²⁹. Mukavele Muharriri iken gözlerine hastalık bulaşan ve görme yetisini yitiren Abdülhalim Efendi'ye, Rihan Ağa'nın vefatı üzerine münhal olan 50 kuruşluk maaşı bağlanmıştır. Ancak Abdülhalim Efendi gerçekten *şâyân-ı merhamet ve atûfet* olduğundan söz ederek 50 kuruş daha verilmesi ricasında bulunmuştur⁶³⁰. 9 Temmuz 1900 tarihinde Gümüşhane Sancağı emvalinden kayd-ı hayat şartıyla aylık 50 kuruş maaş alan Abdülhalim Efendi'nin yardıma muhtaç olmasının anlaşılması üzerine muhtacin maaşı münhalatından 50 kuruşun daha bulunarak kendisine toplam 100 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır⁶³¹.

Sanayi mektebinde 8 sene mürettip olarak çalışmış olan Mehmed Hilmi Efendi ise hastalığı nedeniyle oradan ayrılmak zorunda kalmıştır. 2 sene boyunca hastanede tedavi edilmiştir. Geçimini sağlamak amacıyla idare-i mahsusa vapurlarında ateşçilik yapmasına rağmen hastalığı daha da ilerlemiş ve işini layıkıyla yerine getiremeyecek dereceye varmıştır. Ayaklarının çukuk olduğu ve bir işte çalışamayacağı anlaşılması olmasından kendisine 30 kuruş maaş bağlanmıştır⁶³².

Malulen emekliye sevk edilme esnasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Polis olarak hayli süre görev almış olan ve daha sonra malul kalan Mehmed Tefik, emekliye ayrılması hususunda vermiş olduğu dilekçesinin dikkate alınmadığını söyleyerek ailesi ile birlikte geçim sıkıntısı yaşadıklarını anlatmıştır. Bunun üzerine Sadrazamlıktan Mülkiye Tekaüd Sandığı'na yazılan yazıda, Mehmed Tefik'in aylık 300 kuruş maaşla görev yaparken engelinden dolayı işten çıktığı ve kanunen emekliye sevk edilmesi gerektiği vurgulanarak durum hakkında bilgi talep edilerek gereğinin yapılması istenmiştir⁶³³.

⁶²⁹ BOA, BEO. 1403/105195.

⁶³⁰ BOA, BEO. 1493/111953.

⁶³¹ BOA, BEO. 1517/113762.

⁶³² BOA, BEO. 216/16130.

⁶³³ BOA, BEO. 260/19450; 311/23261.

Hastalığa bağlı olarak el, kol, ayak gibi uzuvlarını yitirenlere de yardımlarda bulunulmuştur. Bu yardımlar genellikle suni uzuv tedarik etmek, bunların imali için gerekli parayı ödemek ve engellilere aylık bağlatmak suretiyle onlara maddi yardımda bulunmaktır. Hastalık nedeniyle ayağı kesilen Mekteb-i Tıbbiye altıncı sınıf öğrencisi Cemal Efendi'nin kardeşi Rüşdiye Mektebi öğrencisi İbrahim Efendi, bedeli Bahriye Nezareti bütçesinden ödenmek üzere bir adet suni ayak talep etmiştir. Yapılan görüşmelerin ardından (4 Ekim 1894) suni ayağın imali için gerekli olan 25 liranın (2500 kuruş) atıyye-i seniyye tertibinden ödenmesi uygun görülmüştür⁶³⁴.

Edirne Vilayeti'ne bağlı Kırkkilise Sancağı'na tabi Baba-i Atik kazası Bidayet Mahkemesi zabıt kâtiplerinden olan Hasan bin Nasuh, Tıbbiye Nezareti'ne 25 Şubat 1895 tarihinde yazdığı dilekçesinde 15 yıldır görevini layıkıyla yerine getirdiğini ancak bundan 2 ay önce sol ayağında bir hastalık baş gösterdiğini söylemiştir. Ayağına bulaşan hastalığın hızlı bir şekilde genişlediğini ve ayağından sonra vücuduna da yayılacağı tehlikesi olduğu için meclis idaresinin izniyle İstanbul'a geldiğini anlatmıştır. Tıbbiye Mektebi Doktoru Cemil Bey tarafından mükemmel surette bir ameliyat yapılarak hastalığın genişlediği yere kadar ayağının kesildiğini ve ardından sağlığına kavuştuğunu ifade etmiştir. Hayatı kurtulmuş olmasına rağmen kendisi gibi fakirlerin geçimini sağlamaları için çalışmalarının şart olduğunu ileri sürmüştür. Kesilen bacağına alt kısmına suni bir ayak yapılması ricasında bulunmuştur. Buna benzer bir dilekçeyi Bosnalı Ali de sunmuştur. Onun da talebi aynı şekilde suni bir ayak imal edilip kendisine teslim edilmesiydi. Yapılan görüşmelerin ardından Hasan Efendi ile Bosnalı Ali'ye birer adet suni ayak yapılması uygun görülmüştür. Suni ayak imalinde maharetinden dolayı yakın bir zamanda kendisine rütbe verilen Yüzbaşı Abdülkerim Efendi, suni ayakların her birini 750 kuruşa yapabileceğini ifade etmiştir. Ayakların ücreti atıyye-i seniyye tertibinden ödenmiştir⁶³⁵. Suni uzuvların ücretinde değişiklikler mevcuttur. Yapılacak ayağın boyu, kalitesi ve kullanılan malzemelerin fiyatı bu değişikliğe sebep olmuştur. İzmir'de oturan Kavas Mehmed Ağa'nın eşi Fatma Hanım için yapılacak suni ayak, diz kapağının altından olduğu için Yüzbaşı Osman tarafından

⁶³⁴ BOA, DH. MKT. 280/3.

⁶³⁵ BOA, BEO. 605/45308; DH. MKT. 354/10; 363/24. Hastalık nedeniyle ayağı kesilmiş olan Muhacir Mehmed'e imal edilecek suni ayağın masrafı da atıyye-i seniyyeden karşılanmıştır. Bkz. BOA, BEO. 1245/93310; DH. MKT. 2132/69; 2149/57; 2156/105.

864 kuruşa yapılabileceği ifade edilmiştir⁶³⁶. Ameliyatla sağ bacağı kesilmiş olan Mehmed Ali Ağa'ya yapılacak suni ayağın bedeli ise 500 kuruştur⁶³⁷.

Suni uzuvların ne kadar paraya mal edileceği konusunda dikkatli davranılmıştır. Sadaret Müsteşarlığı odacılarından Kadri Ağa, icra edilen ameliyat neticesinde sol ayağının dizinden kesildiğini ifade etmiştir. Atiyye-i seniyye tertibinden ödenmek üzere kendisine suni bir ayağın yapılmasını istemiştir⁶³⁸. Kadri Ağa'ya yapılması planlanan suni ayağın ölçüsü alınmış ve 2470 kuruşa yapılabileceği ifade edilmiştir. Ancak Sadrazamlık buna itiraz etmiştir. Çünkü yakın bir tarihte sağ bacağı dizinden kesilmiş olan Giresunlu Rençber Talip bin Salih⁶³⁹ için gereken suni ayağın daha uygun bir fiyatla yapıldığı ve söz konusu paranın fazla olduğu söylenerek durumun düzeltilmesi istenmiştir⁶⁴⁰. Daha sonra yapılan düzenleme ile fiyat biraz daha aşağıya çekilmiştir. Tersane-i Amire yüzbaşılardan Osman İsmail Efendi, mezkûr suni ayağı 15 Osmanlı lirası karşılığında yapabileceğini taahhüt etmiştir. Paranın da atiyye-i seniyye tertibinden Osman İsmail Efendi'ye ödenmesi istenmiştir⁶⁴¹. Suni uzuv üretiminde usta olan kimseler ilk önce ölçü alarak ne kadar masraf gideceğini ilgili yerlere bildirmişlerdir. Yaptıkları masraflar ise daha sonra kendilerine ödenmiştir. Yüzbaşı Abdülkerim Efendi'ye suni bir ayak imalinden dolayı yaptığı masraflara karşılık olmak üzere 1000 kuruş ödeme yapılması kararlaştırılmıştır⁶⁴².

Maddi durumu suni uzuv almaya müsait olmayan ihtiyaç sahipleri, ücretsiz olarak bunlara sahip olmaya çalışmışlardır. Dilekçelerini bazen bu organların üretildiği Tophane'ye sunmuşlardır. Ancak söz konusu nezarete bu işler için bir bütçe ayrılmadığı söylenerek atiyye-i seniyye tertibinden karşılanabileceği ifade edilmiştir. Ağacık Köyü sakinlerinden olan Hasan'ın doktorlar tarafından görülen lüzum üzerine ayağı kesilmiştir. Tek bacaklı kaldığını ve ailesinin kalabalık olmasından dolayı geçimini temin edemediğini söyleyerek kendisine ücretsiz olarak bir adet suni bacak talep etmiştir. Hasan'ın kardeşi olan Kazlıtaş Mahallesi İmamı Hüseyin, Tophane'ye yazdığı dilekçesinde kardeşi için suni bir bacak istemiştir⁶⁴³. Tophane-i Amire'den verilen cevapta, Hasan için suni bir ayağın 920 kuruşa imal edilebileceği ifade

⁶³⁶ BOA, Y. MTV. 291/83.

⁶³⁷ BOA, Y. MTV. 296/117.

⁶³⁸ BOA, BEO. 3102/232606.

⁶³⁹ Bakanlıklar arasındaki yazışmalar için bkz. BOA, BEO. 3061/229542; 3171/237758.

⁶⁴⁰ BOA, BEO. 3127/234521.

⁶⁴¹ BOA, BEO. 3158/236783; DH. MKT. 1206/65.

⁶⁴² BOA, BEO. 535/40125.

⁶⁴³ BOA, BEO. 2845/213319.

edilmiştir. Ancak nezaretlerinin bütçesinde suni ayak imali için bir gider kaleminin olmadığı için söz konusu ayağın meccanen imalinin mümkün olmadığı bildirilmiştir. Suni ayak için gerekli olan paranın *emsali gibi* atıyye-i seniyye tertibinden ödenebileceği tavsiye edilmiştir. 3 Ekim 1906'da Hasan'a yapılacak ayak için gerekli olan paranın buradan karşılanması kararlaştırılmıştır⁶⁴⁴.

Fatih civarında oturan Çerkes Sıdika Hatun ise suni bir ayağın yanı sıra bir miktar da maaş talebinde bulunmuştur. Dilekçesinde sağlıklı biri iken daha sonra ayağına bir hastalık bulaştığını ve Haseki Hastanesi'ne yatırıldıktan sonra 4 ay tedavi görmesine rağmen iyileşemediğini ve ayağının büsbütün kesildiğini söylemiştir. Sıdika Hatun, sakat kaldığı için artık çalışamayacağını ifade etmiştir. Küçük bir çocuğa sahip ve evlerinin de kira olduğunu söyleyerek gerekli mercilerden yardım beklediğini ifade etmiştir. Sıdika'nın durumu görüşülmüş ve kendisine yardım yapılmasına karar verilmiştir. Suni bir ayak için gerekli 20 liranın ödenerek bu sorun halledilmeye çalışılmıştır. Ancak suni kol ve ayak imaline memur Yüzbaşı Hüseyin Efendi'nin keyifsiz olması nedeniyle *tebdil-i hevâda* (hava değişimi) bulunduğundan ve ondan başka bu sanatı bilen kimsenin tersanede bulunmadığından suni ayak imalinin şimdilik mümkün olmadığı bildirilmiştir. Tophanede bu iş ile ilgili başka kimseler bulunmasına rağmen Sıdika Hatun'a neden bu şekilde cevap verildiğini bilmiyoruz. Abdülkerim Efendi'nin Hasan Efendi ile Bosnalı Ali için suni ayak yaptığı tarihe denk gelmesi ve işlerinin yoğun olmasından dolayı Sıdika'ya bu şekilde cevap verilmiş olabilir. Suni ayak yapılması çaresine daha sonra bakılmak üzere kendisine maaş bağlanması için çalışmalar yapılmıştır. Hasan Tahir Efendi'nin küçük kızına ödenen 60 kuruş maaş ölümü üzerine Sıdika Hatun'a bağlanılmıştır⁶⁴⁵. Sıdika'nın maaş problemi bu şekilde halledilmiştir.

2.1.3. Eşkîya Takibi

Tarih boyunca insanların can, mal ve ırzlarına zorla el koyarak bunu teşkilatlı bir hale getirmeye eşkıyalık faaliyetleri ismi verilmiştir. Eşkîyalar halkın maddi ve manevi her türlü varlığına el uzatmak suretiyle kamu düzenini bozmuşlardır. Osmanlılar, soygun yapan, yol kesen, etraftan haraç toplayan kimselere şaki ve kelimenin çoğulu

⁶⁴⁴ BOA, BEO. 2920/218966.

⁶⁴⁵ BOA, DH. MKT. 373/35.

olan eşkıya demişlerdir. Kaynaklarda ayrıca Celâlî, eşirrâ, harâmi, haramzâde, türedi, haydut (hayduk) ve uğru kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır⁶⁴⁶.

Osmanlı sınırları içinde halkın can ve mal güvenliğini bozanlara karşı askeri müdahalede bulunulmuştur. Bu müdahale neticesinde gerek askeri sınıftan gerekse de askeri birliğe yardım eden yerel halktan kimseler yaralanmışlardır. Yarası ağır olup sakat kalanlar devlete başvurarak kendilerine yardım edilmesi çağrısında bulunmuşlardır. Askeri birlikte yer alan ya da onlara rehberlik eden kimseler eşkıya tarafından atılan kurşunların isabetiyle engelli kalmışlardır. Olayın nerede ve nasıl meydana geldiğini beyan eden dilekçe sahipleri, genellikle aldıkları yaraların tesiriyle artık iş yapamadıklarını ifade etmişlerdir.

2.1.3.1. Eşkîya Takibi Esnasında Engelli Kalanlara Yapılan Yardımlar

Merkezi otoriteye karşı silahlanarak çete faaliyetleri içerisine giren eşkıyalar buldukları yerde yaşamlarını idame ettirebilmek amacıyla yerel halktan zorla para, eşya, yiyecek vb. gibi taleplerde bulunmuşlardır. Bu gibi kalkışmalara taviz vermek istemeyen Osmanlı Devleti, eşkıyaların üzerine asker sevk ederek bölgenin huzur ve refahını sağlamaya gayret göstermiştir. Memleketin değişik yerlerinden değişik tarihlerde pek çok dilekçe gönderilmiş ve genellikle devletten yardım talebinde bulunulmuştur.

Dilekçe sahiplerinin asker olması halinde tekaüd sandığına sevkleri yapılarak emekli edilmeleri sağlanmıştır. Emekliye ayrılmak isteyenler bunun eşkıya takibi esnasında olduğunu ve tedavisinin mümkün olmadığını doktor raporuyla belgelemek zorundadırlar. Manastır'dan Zaptiye Nezareti'ne yazılan yazıda (25 Ocak 1875) bundan 4 ay önce Kalkandelen halkına ait olan 200 baş sığırı gasp eden eşkıyayı takip ettikleri esnada sağ kolundan yaralanmış olan Debre-i Zir kazası zabtiyesinden Timur, emekli olmak istemiştir. Timur'un nizamiye taburunda bulunan cerrah tarafından yapılan tedavisinde kolundan üç kemik parçası çıkarılmıştır. Bundan dolayı kolu sakat ve *işten muattal* kalmıştır. Kolu için gereken bütün tedavinin yapıldığı ve bunun dışında herhangi bir tedavi olunamayacağına yönelik hazırlanan doktor raporu da sunulmuştur.

⁶⁴⁶ Mücteba İlgürel, "Eşkîya (Osmanlılar'da Eşkîyalık Hareketleri)", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, 1995, s. 467.

Debre idare meclisi konuyu merkeze bildirerek Timur'un yardıma muhtaç olduğunu belirterek emekli edilmesini talep etmişlerdir. Ancak kararın sonuçlanması aylar almıştır. Sıkı inceleme ve bakanlıklar arasında yapılan yazışmalar bu süreyi daha da arttırmıştır. Seraskerlik makamına gönderilen yazıda, gönderilen raporların bir kez de Meclis-i Sıhhiye-i Askeriye tarafından araştırılıp merkumun emekliliğe hak kazanıp kazanmadığı ve eğer kazanmışsa kaçınıcı derecenin kaçınıcı kısmıyla sevk edileceği sorulmuştur. Sıhhiye Dairesi yaptığı incelemenin ardından Timur'un her ne kadar kolu iyileşmişse de kolundan çıkarılan kemikler nedeniyle artık kolunu kullanamayacağı ve Tekaüd Kanunu'na göre 3. derecenin 2. kısmıyla emekli olması gerektiğini söylemiştir. Bunun gibi eşkıya takibi sırasında sakat kalan zabıt ve zaptiye askerinin emeklilik işlemlerinin derecelerine göre yapıldığı ve Timur'un da aylık 100 kuruş maaşla tekaüde ayrılması kararlaştırılmıştır⁶⁴⁷. Timur bir yıla yakın süren yazışmaların ardından emekli olmayı başarmıştır.

Bulgar eşkıyası ile yaşanan çatışmada ayağından sakat kalan ve daha sonra da ayağı kesilen Kosova jandarma efradından Ramazan bin Mehmed ise Timur kadar şanslı değildir. Ayağına aldığı yaranın iyileşmemesi neticesinde kesilmek zorunda kalan Ramazan'ın 2 Şubat 1905 tarihinde Üsküp sancağından ödenmek üzere aylık 60 kuruş bağlandığına dair Seraskerlik makamından onay alınmıştır. Ancak emekliliğe sevki için gerekli olan resmi senetler bir türlü gönderilmemiştir. Belgenin eline ulaşamamasından dolayı para alamadığı gibi sakat kaldığından da geçimini sağlayacak bir işte çalışmamıştır. Ramazan, çektiği *sefalet ve zaruretin* son dereceye vardığını ve artık bir an evvel şu halden kurtarılması talebinde bulunmuştur. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi, söz konusu kişinin geçimini tedarik edebilmek amacıyla Selanik'e kadar *sürüne sürüne gelerek* dilencilik yapmaya mecbur kaldığından söz etmiştir. Devletin konuya dikkatini daha fazla çekmek amacıyla dilenme hadisesine yerli ile yabancı devlet adamlarının da tanık olduğunu ifade etmiştir. Vazifesini yerine getirme uğruna bedenini feda eden bu gibilerinin korunmasının Devlet-i Aliyye'nin şan ve şerefine yakışacağını dile getirerek sözlerine son vermiştir. Ancak ne yazık ki senetlerin ulaşması hala mümkün olmamıştır. Maliye Nazırı Mehmed Ziya belgelerin 10 Şubat 1907 tarihinde düzenlenerek gerekli yerlere gönderildiğini bildirmiştir. Nihayet Ramazan bin Mehmed 2 yılı aşkın bir süreden sonra aylık almaya hak kazanmıştır⁶⁴⁸. Emekliliğe sevki gecikip

⁶⁴⁷ BOA, ŞD. 259/32.

⁶⁴⁸ BOA, BEO. 3058/229318; 2971/222807.

sıkıntı yaşayanlardan birisi de Ayet bin Arif'tir. Ayet, eşkıya ile çıkan çatışmada dört yerinden yaralanmıştır. Sol kolundan sakat kalması üzerine jandarmadan kaydı silinerek emekliye sevki başlatılmıştır. Ancak sevk işleminin üzerinden 18 ay geçmesine rağmen hala resmi evraklar gelmemesinden dolayı maaş alamamaktadır. 10 kişiden oluşan ailesine bakabilmek için dilenerek geçimlerini sağlamaya çalışmaktadır. Perişan halinin son raddeye varmasından dolayı bir an evvel belgelerinin gönderilmesi ve Ayet'e maaş bağlanması istenmiştir⁶⁴⁹.

9 yıllık polis memuru İshak Efendi de benzer şeyler yaşamıştır. Bulgar eşkıyalar tarafından sol kolundan yaralandıktan sonra tedavi olmasına rağmen iyileşememiş ve kolu da sakat kalmıştır. Engel durumundan dolayı vazifesini tam olarak yerine getirememesinden istifaya mecbur kalmıştır. Sağlık heyeti tarafından düzenlenen raporu da sunarak emekli olma talebinde bulunmuştur. İşlemlerinin tamamlanması neredeyse 2 yıl sürmüştür⁶⁵⁰. Belgelerden İshak Efendi'nin neler çektiğini tespit edemesek de onun da diğer görevliler gibi sıkıntılar yaşamış olması kuvvetle muhtemeldir. Engellerinden dolayı sevk işlemleri uzayan asker ve polisler, maaş ve yardımlarının kesilmesi üzerine zor durumda kalmışlardır. Dilekçenin gönderilmesi, sağlık raporunun düzenlenmesi ve belgelerdeki bilgilerin doğrulanmasının uzun sürmesi bazı mağduriyetlerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Bunların yanında bürokrasi ve devlet ekonomisinin içinde bulunduğu sıkıntılı durum da emekliye sevk işlemlerinin gecikmesine neden olmuştur.

Eşkıya takibi esnasında malul kalanlar maaşlarının yetersiz olması, kendilerine maaş bağlanmaması ve zamanında paralarını alamadıkları gibi gerekçelerle başvuruda bulunmuşlardır. 300 kuruş maaşla çalışırken Ermeni eşkıyası tarafından vurularak gözlerini kaybeden (*nimet-i basardan mahrum kalan*) Hacı Mustafa Efendi, kendisine tahsis edilen 170 kuruş maaşın aile fertlerinin kalabalık olmasından dolayı yetmediğini ileri sürerek söz konusu aylığın 300 kuruşa arttırılması talebinde bulunmuştur⁶⁵¹. Vanlı Rüstem bin Ahmed, uzun yıllar boyunca jandarma göreviyle devlete hizmet ettiğinden söz ettikten sonra Ermeni hadisesinde *mecruh ve malul* kaldığından söz ederek kendisine münasip miktarda maaş verilmesini istemiştir⁶⁵². Demirhisar'dan Mehmed Çavuş bin Ahmed ise eşkıya ile yaşanan çatışma neticesinde ayaklarından sakat kaldığını ve bunun üzerine aylık 166 kuruş maaşla emekliye sevk edildiğinden söz

⁶⁴⁹ BOA, TFR. I. MKM. 17/1685.

⁶⁵⁰ BOA, DH. MKT. 1045/47.

⁶⁵¹ BOA, BEO. 903/67701.

⁶⁵² BOA, BEO. 1116/83684.

etmiştir. Emeklilik tarihinden sonra toplam 2 aylık maaşını alamadığından şikâyet ederek söz konusu paranın ödenmesi ricasında bulunmuştur⁶⁵³.

Eşkıya takibinde yararlılık gösteren ve aldıkları yaralar neticesinde engelli kalan askerlere maaşın yanında liyakat madalyası da takdim edilmiştir. Sadaret'ten Maliye ve Seraskerlik makamlarına 6 Haziran 1903 tarihinde yazılan yazıda, 3. orduya mensup olup Bulgar eşkıyasıyla yaşanan çatışmada yaralanarak malul kalan Onbaşı Mustafa ile erlerden Mehmed Ali ve Ali'ye gümüş liyakat madalyası verilmiştir. Madalyaların yanı sıra Onbaşı Mustafa'ya 200; erler Mehmet Ali ile Ali'ye ise 100'er kuruş hazineden maaş bağlanmıştır⁶⁵⁴.

Eşkıya takibi esnasında askeri birliğe rehberlik eden halktan da yaralanarak engelli kalanlar olmuştur. Vücutlarına isabet eden kurşunlar neticesinde yaralananlar tedavi edilip iyileştikten sonra hayatlarına kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Ancak yaraları ağır olan ya da herhangi bir uzuvları parçalandığı için kesilmek zorunda kalanlar hayatlarının kalan kısmını devletin ve yerel yönetimlerin yardımlarıyla idame ettirmek durumunda kalmışlardır. Örneğin, Resmo ahalisinden Mustafa bin Salih'in yaralanan sağ kolu kesilmek zorunda kalmıştır⁶⁵⁵. Tırnova'ya bağlı Yakacık Köyü'nden Ali oğlu Süleyman da kolundan vurulmuştur. Her ne kadar eli kesilmemiş de olsa artık hareketsiz kalmıştır. Ailesinin kalabalık olması ve yardıma muhtaç birisi olması nedeniyle kendisine bir miktar maaş verilmesi talebinde bulunmuştur. Edirne Vilayeti, durumu merkeze bildirerek gereğinin yapılmasını istemiştir. Merkezde yapılan yazışmaların ardından kendisine 50 kuruş maaş bağlandığı Edirne'ye bildirilmiştir⁶⁵⁶.

Yaralı kalanlara verilecek maaşların miktarının değişiklik gösterdiğini görmekteyiz. Yardım talebinde bulunan kişinin evli olup olmadığı, evli ise kaç çocuğunun olduğu ve maluliyet derecesine göre kendisine ödenecek maaş miktarında farklıklar olmuştur. Askerlere su taşırken eşkıya tarafından yaralanarak sakat kalmış olan Mürşit el-Hakim ile Ali Haccac adındaki mecruhlara 30'ar kuruş maaş tahsisinde bulunulmuştur⁶⁵⁷. Kocacıklı Nazif bin Abdi'nin 4 çocuklu ve yardıma muhtaç olması

⁶⁵³ BOA, TFR. I. ŞKT. 112/11130.

⁶⁵⁴ BOA, BEO. 2084/156257.

⁶⁵⁵ *Asâkir-i şâhâne refâkatinde eşkıyâ ile mücadele ederken mecrûh olarak hastanede sağ kolu kat olunmasına binâen...* BOA, BEO. 1660/124442.

⁶⁵⁶ BOA, DH. MKT. 812/79; BEO. 2355/176579; ayrıca yapılan yardım talepleri için bkz. BEO. 98/7344; 357/26770; 901/67533; 2919/218885; DH. MKT. 974/12; 2015/56; DH. MUİ. 80-1/53.

⁶⁵⁷ BOA, DH. MKT. 193/32; Şiddetli soğukların etkisiyle gözlerinden kör olan Hacı Süleyman'a da 30 kuruş maaş bağlanmıştır. Bkz. BOA, MVL. 569/59.

nedeniyle hazineden 80 kuruş maaş bağlanmıştır⁶⁵⁸. 2 parmağı sakat edilmiş olan Madencioğlu Yani'ye vilayet mal sandığından 100 kuruş maaş tahsis edilmiştir⁶⁵⁹. Medine'de bulunan Osmanlı askerine erzak götürdüğü esnada çıkan çatışmada ayağından vurularak *bir işe güce yaramaz derecede* sakat kaldığından söz eden Mahmud Muhammed el-Fahur, kendisi için bir miktar maaş bağlanması ricasını dile getirdiği arzuhalini sunmuştur. Malul ve bakıma muhtaç olması göz önünde tutularak boş olan maaşlardan 150 kuruşun kendisine tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁶⁰.

Eşkıyalık faaliyetleri esnasında ailesi ile birlikte mağdur olanlara da yardım edilmeye çalışılmıştır. 13 Şubat 1897 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıdan bunu anlayabiliyoruz. Ermeni olaylarında eşi ile oğlu öldürülen, kendisi de sakat kalan Marya, kimsesiz ve engelli olmasından dolayı atıyye-i seniyyeden kendisine bir miktar maaş talebinde bulunmuştur⁶⁶¹.

2.1.4. İş Kazası

Osmanlı Devleti'nde engelli kalınmasındaki bir başka faktör de kişilerin başına gelen iş kazalarıdır. Bu kazaların bir kısmı bizzat kazazedenin yaptığı hata neticesinde oluşurken bir kısmı ise dış faktörler sebebiyle yaşanmıştır. Çalışanlar, kendilerine ve bakmakla yükümlü oldukları bireylerin geçimini temin etmek için çalışmak zorundadırlar. Elde ettikleri gelirlerin kesilmesi halinde ise sıkıntı yaşamışlardır. Gelir kesintisinin çeşitli sebepleri mevcuttur. Bu sebepler içinde yer alan iş kazaları ise önemli bir yer tutmaktadır⁶⁶².

Devletler, iş kazası neticesinde engelli kalan vatandaşları için politikalar üretmişlerdir. İşçilere sosyal güvenlik sağlamak ve iş hayatlarının sona ermesinden sonra kendilerine emeklilik hakkı tanımak başlıca önlemlerdir. Avrupa'da sosyal güvenlik ve emeklilik sistemi Osmanlı Devleti'ne nazaran daha erken tarihte başlamıştır. Bunun sebebi ise Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan işçi sınıfının varlığı ve ardından yaşanan kazalardır. Erken dönem sanayi işçilerinin tehlikeli çalışma koşulları 19. yüzyıla kadar hep göz ardı edilmiştir. İşverenler, yaşanan iş kazaları

⁶⁵⁸ BOA, BEO. 2332/174899; 2476/185699.

⁶⁵⁹ BOA, DH. MKT. 2028/67.

⁶⁶⁰ BOA, BEO. 3482/261083.

⁶⁶¹ BOA, DH. TMIK. M. 28/21.

⁶⁶² Makal, *a.g.e.*, s. 208.

neticesinde kendilerini o döneme kadar sorumlu hissetmemişlerdir. Çalışanlar da zaten böyle bir talepte bulunmamışlardır. Yaralanma ve sakat kalma durumlarında suçlu her zaman çalışan varsayılmıştır. Ancak ciddi yaralanma ve hatta ölümlerin yaşanması, çalışanların tutumunda değişiklik meydana getirmiştir. Bu gibi durumlarda yaralanan işçi ile birlikte gerekli tedbirleri almayan patron da kısmen sorumlu sayılmaya başlanmıştır. 19. yüzyılda işçilere iş güvenliği ve sosyal hizmetler için yeni düzenlemeler yapılması için çalışmalar başlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nde böyle bir sanayileşme çabası ve hareketi yaşanmadığı için sosyal güvenlik talebinde bulunabilecek bir işçi sınıfı oluşmamıştır⁶⁶³. Her ne kadar böyle bir işçi sınıfından söz edemesek de Osmanlı Devleti'nde de iş kazaları meydana gelmiştir. Sinop, İzmit ve İstanbul gibi şehirlerde kurulan tersanelerde buharlı gemi yapılmıştır. 19. yüzyılda demiryollarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere Ereğli kömür madenleri açılmıştır. Böylece Osmanlı topraklarında da işçi sayısı artmaya başlamıştır. 1 Nisan 1866'da kurulan Ameleperver Cemiyeti ilk işçi birliğidir. Birliğin temel amacı, işçilere eğitim sağlama, eğitim için gerekli araç ve gereçleri temin etmek ve üyelerine iş bulmak gibi sınırlı bir rolü olmasına rağmen bir sosyal güvenlik uygulaması olarak kabul edilmiştir. Tersane ve madencilik yanında tophane, barut ve silah fabrikaları ile tekstil fabrikaları Osmanlı Devleti'nde sanayi kollarını oluşturmaktadır⁶⁶⁴. Buralarda çalışanlar meydana gelen kazalardan etkilenmişlerdir. Belgelere yansıdığı kadarıyla iş kazası neticesinde engelli kalanlar bu durumu anlatan dilekçeleri ile sağlık heyetinden aldıkları raporları sunarak devletten maaş isteğinde bulunmuşlardır.

2.1.4.1. İş Kazası Mağdurlarına Yapılan Yardımlar

1875 yılında Tersane-i Amire'ye mensup işçilere sosyal güvenlik sağlayan ilk nizamname yayınlanmıştır. Nizamname ile birlikte emekli fonunun yönetimi, emeklilere ödenecek maaşlar, malul kalanlara ve hayatını kaybeden işçilerin eş ve çocuklarına ödenecek maaşlar hakkında bilgiler yer almıştır. Sultan II. Abdülhamid, tahta geçince emeklilik fonu ile bu fondan maaş alanların sayısını arttırmıştır. Ayrıca yardım talebinde bulunanlara da maddi ve manevi destekler sunmuştur⁶⁶⁵. 27 Şubat 1893'de Tersane'de çalışırken makine çarpmasından dolayı sağ gözünü zayi eden ve

⁶⁶³ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 50-51.

⁶⁶⁴ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 64.

⁶⁶⁵ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 66.

kendisine ödenen maaşın arttırılmasını isteyen Talib'in maaşı nizamem 80 kuruşa çıkarılmıştır. Ayrıca 20 kuruş da hazineden ödenmek üzere maaşı toplam 100 kuruşa yükseltilmiştir⁶⁶⁶. Tersaneye mensup işçiler böylece sosyal güvenliğe kavuşmuş oluyorlardı. Ancak bunlar dışında kalan işçiler geleneksel biçimde icra edilen yardımlarla geçimlerini temin etmeye çalışmışlardır.

Vazifesi başında iken sakatlandığını iddia edenler bunu ispatlamakla yükümlüdürler. Emekliye sevklerini isteyenler dilekçelerinin yanı sıra dönemin sağlık kuruluşlarından alınmış olan doktor raporlarını da sunmak zorundadırlar. Görev başındayken yaralanarak sakat kaldığını ve emekli edilmesini isteyen Komiser Yardımcısı Bitlisli Bekir Efendi, Tıbbiye Mektebi'nde tedavi edilmiştir. Her ne kadar Bekir Efendi, sağ ayağının sakat kaldığını ve emekliye hakkı olduğunu söylemişse de yapılan muayenesinde emekli edilmesini gerektirecek bir durum olmadığı anlaşılmıştır⁶⁶⁷. Görüleceği üzere, isteyen herkes emekli olamamaktadır. Emeklilik isteyenler sıkı bir takip ve tedaviden geçirildikten sonra haklarında nihai karar verilmiştir. Böyle bir politika takip edilmesinde devletin ekonomik anlamda sıkıntı içinde olmasının yanı sıra haksız bir şekilde emekli olmak isteyenleri engellemek ve işgücünün devamının esas alındığı söylenebilir.

İş kazası neticesinde engelli kalanlara yapılacak yardımların standart olmadığını görmekteyiz. Yardım talebinde bulunan kişinin memur olması durumunda emekliliğe sevk işlemleri yapılmış ve ayrıca ne kadar aylık alacağı maluliyet derecesine göre belirlenmiştir. Aynı şekilde memur olmayan birisinin alacağı ücretin miktarı maluliyet derecesi ile aile efradının sayısına göre değişmektedir. Hizmet esnasında malul kalan memurlar tabi oldukları emekli sandığı hükmünce emekliye sevk edilmişlerdir. Ancak bazen işlemler yapılırken bazı hak kayıpları yaşanmıştır. Malulen emekli olmak isteyen Erzincan eski mutasarrıfı Hüseyin Paşa, sakat ve malul olmasına bakılmadan hizmet süresine göre emekli edilmiştir. Bu durumda alması gereken aylığın daha düşük seviyede kaldığını ileri sürerek durumun düzeltilmesi talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Tekaüt Sandığı ile yapılan görüşmeler neticesinde Hüseyin Paşa'nın haklı olduğu ortaya çıkmıştır. Hüseyin Paşa'ya tahsis edilen tekaüt maaşı 1376 kuruştur.

⁶⁶⁶ BOA, İ. HUS. 9/38.

⁶⁶⁷ BOA, ZB. 348/108.

Maluliyet derecesine göre emekli edilmesi halinde ise 2000 kuruş maaş alması lazım geleceğinin anlaşılması üzerine gereken yapılmıştır⁶⁶⁸.

Nizamnameler dışında kalan durumlarda genellikle padişahın atıyyeleri devreye girer ve malullere değişen miktarlarda maaşlar ödenirdi. Hazinesin yanı sıra belediye ve yerel yönetimlerden de maaş talebinde bulunulmuştur. Muşlu Mehmed, Şehremaneti'ne başvuruda bulunarak askerliğini yaptığı esnada bir gözünün kör olduğunu ifade etmiştir. Diğer gözünü de İstanbul'da inşa olan elbise fabrikasının yapımı esnasında çalışırken kaybettiğinden söz ederek kendisine münasip miktar maaş talebinde bulunmuştur⁶⁶⁹. Sose inşası sırasında patlayan lağımın tesiriyle sol kolu ve gözünü sakatlayan Ahmed Tevfik, Mamûretülaziz Belediyesi'nden aldığı 90 kuruş maaşın kendilerine yetmediğini söyleyerek bir miktar daha zam ve ilavesini istemiştir. Ahmed Tevfik'in ricasına olumlu yanıt verilmemiş olacak ki bu sefer eşi Emine Hatun sadarete dilekçe sunmuştur. Emine Hatun, ya eşinin maaşının zam yapılması ya da kendisine de bir miktar maaş verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine, 18 Haziran 1894'te Mamûretülaziz Belediyesi'nden gereğinin yapılması istenmiştir⁶⁷⁰.

Osmanlı Devleti'nde şehzadelerin doğumlarında tüm ülkede şenlikler düzenlenmiştir. Şenliklerin bir parçası olarak top atışları yapılarak kutlamalar yapılmıştır. Maraş Kalesi topçusu Mustafa bin Mehmed, şehzadenin doğumu⁶⁷¹ nedeniyle top ateşinde bulunurken meydana gelen kaza neticesinde sol kolu dirseğinden kesilmiş, sağ elinin ise parmakları kopmuştur. Vazifesini yerine getiremeyeceği tubben de anlaşılmıştır. Çocuklarının geçimini bu şekilde sağlayamayacağını anlaşılması üzerine kendisine hazineden 120 kuruş maaş bağlanmıştır⁶⁷².

Yol çalışmaları esnasında özellikle büyük taşların parçalanması ya da benzeri çalışmalar yapılırken patlamalar yaşanmıştır. Patlamaların etkisiyle çalışanların elleri, kolları, gözleri ve ayakları kopmuş ya da sakat kalmıştır. Böyle bir kazaya maruz kalanlar durumlarını belgeleyen doktor raporu ile dilekçelerini yetkili yerlere sunarak gereğinin yapılması ricasında bulunmuşlardır. Askerliğini bitirdikten sonra şose yol

⁶⁶⁸ BOA, MV. 47/70; 49/9.

⁶⁶⁹ BOA, DH. MKT. 1378/103.

⁶⁷⁰ BOA, DH. MKT. 248/37.

⁶⁷¹ Olay, Sultan II. Abdülhamid'in 12. çocuğu olan Abdürrahim Hayri Efendi'nin 1894 yılında dünyaya gelmesi üzerine yapılan top atışları esnasında meydana gelmiştir. Abdürrahim Hayri, askeri alanda tahsil görererek miralaylığa kadar yükselmiştir. 1919'da Nebile Emine Hanım ile evlenmiş, yurdu terk ettikten sonra 1923'te boşanmış ve 20 Ocak 1952'de Paris'te bir otel odasında intihar etmiştir. Bkz. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 263.

⁶⁷² BOA, BEO. 422/31607.

çavuşluğuna tayin edilen Sipahioğlu İbrahim barutla taş kırmakta iken büyük bir taş parçası sağ ayağına isabet etmiştir. Parçalanmış olan ayağı İzmir Hastanesi'nde gerçekleştirilen bir operasyon neticesinde kesilmiştir. İbrahim için gerekli olan suni ayağın bedeli olan 1430 kuruşun, 1904 senesi atıyye-i seniyye bütçesinden karşılanarak kendisine suni bir ayak yapılması uygun görülmüştür⁶⁷³. Yol çalışmaları esnasında bölge halkından yevmiyeli işçilerin de çalıştırıldığını görmekteyiz. 1858 yılında çıkarılan ve Cumhuriyet'in kurulmasına değin kullanılan Ceza Kanunnamesi'nde hapis cezasına çarptırılanların usul ve nizama uygun olarak ve bünyelerine göre yapabilecekleri işlerde çalışabilecekleri 34. maddede ifade edilmiştir⁶⁷⁴.

Mahkûmlar, hapis yattıkları şehirlerde yapılan yol ve bina inşaatlarında çalıştırılmışlardır. Ankara ahalisinden olan ve işlediği cinayet neticesinde mahkûm olarak Rodos Hapishanesi'nde yatan Necip, şose yol inşasında çalışmıştır. Lağımın kaza sonucu ateş almasından dolayı *nur-ı basardan mahrum* kalmış ve emsalleri gibi kendisine de aylık 40 kuruş bağlanmıştır⁶⁷⁵. Rodos'taki yol çalışmasında sağ eli tamamen sakat, sol gözü ise kısmen yaralanmış olan ada sakinlerinden Pavli Tiryandefilo da çalışamayacak derecede sakatlanmıştır. Ailesine bakacak kimsesinin de olmadığını anlaşılması üzerine aylık 100 kuruş bağlanması talep edilmiştir⁶⁷⁶. Temmuz 1895 tarihinde verilen cevapta, 2 Haziran 1895 tarihinden başlatılmak üzere Rodos sancağı emvalinden ödenmek ve kayd-ı hayat şartıyla kendisine 100 kuruş aylık bağlanması uygun görülmüştür⁶⁷⁷. Necip bu duruma şiddetle itiraz etmiştir. Aynı kazada yaralanmış olan Tiryandefilo'nun sadece bir gözü sakat kaldığı halde ona aylık 100 kuruş maaş ödenmiştir. Hâlbuki kendisinin iki gözü birden sakatlanmış ve tamamen görmekten mahrum kalmıştır. Kendisinin bundan böyle hiçbir iş yapamayacağını ve fukara halinden söz ederek maaşının 200 kuruşa yükseltilmesini istemiştir. Verilen cevapta Tiryandefilo gibi Necip'e de 100 kuruş bağlanması kararlaştırılmıştır⁶⁷⁸. Ancak Necip'in ısrarlı tavırları devam etmiştir. Tek gözünü kaybeden Tiryandefilo'ya göre kendisinin 200 kuruşu hak ettiğini düşünmektedir. Necip'in çabaları netice vermiş ve nihayet maaşı iki katına yükseltilmiştir⁶⁷⁹. 7 Mart 1899'da Urfa ile Birecik arasında

⁶⁷³ BOA, DH. MKT. 917/51; BEO. 2505/18746.

⁶⁷⁴ 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi için bkz. Düstur, c. 1, 1. Tertip, s. 543; Ertan Gökmen, Ömür Yazıcı Özdemir, *Aydın Vilayeti'nde Suç ve Ceza (1866-1877)*, İstanbul 2016, s. 23.

⁶⁷⁵ BOA, BEO. 802/60078.

⁶⁷⁶ BOA, BEO. 636/47680.

⁶⁷⁷ BOA, BEO. 662/49614.

⁶⁷⁸ BOA, BEO. 802/60078.

⁶⁷⁹ BOA, BEO. 883/66167.

yapılan yol çalışmasında ağır şekilde yaralanmış olan Urfalı Halil Can'a da emsalleri gibi maaş tahsisinde bulunulmuştur⁶⁸⁰.

Çankırı Hapishane'sinin inşası için gerekli taşın çıkarılması esnasında kazayla meydana gelen patlamada Memiş ölümden dönmüştür. Çünkü kaza neticesi Memiş'in iki gözü kör olmuş, elleri parçalanmış ve bedeni de kısmen sakat kalmıştır. Maliye Nezareti ile Kastamonu Vilayeti'ne yazılan yazıda Memiş'e emsalleri gibi hazineден münasip miktar maaş bağlanması istenmiştir⁶⁸¹.

Kendilerine maaş bağlanan iş kazası mağdurları, maaşların kendilerine yetmediğini ileri sürerek arttırılmasına yönelik çaba sarf etmişlerdir. Aralık 1892'de yol çalışması esnasında ateş alan lağımın tesiriyle gözlerini ve ellerini kaybetmiş olan Kengiri (Çankırı) ahalisinden Koçhisarlı oğlu Ali'ye ödenen 50 kuruşluk maaş aile efradının kalabalık olması nedeniyle 100 kuruşa çıkarılmıştır⁶⁸². 26 Aralık 1899'da Şam'da piyade kışlası inşaatı esnasında müstahdem iken iskeleden düşerek sol kolu kırılan ve muhtacin maaşından kendisine 50 kuruş bağlanan Şerif bin Mustafa'ya bu paranın kendisine ve ailesine yetmediği gerekçe gösterilerek zam yapılması kararlaştırılmıştır⁶⁸³. 1900'de Zeytinburnu Fabrikası'nda çalışırken sağ kolunu makineye kaptıran ve parçalanan kolu kesilmek zorunda kalan Bolulu Yusuf da benzer bir istekte bulunmuştur. Dilekçesinde 18 yıl boyunca hizmet ettiğini ve emeğinin karşılığı olarak aylık 500 kuruş maaşla gayet güzel bir şekilde geçindiğini söyleyen Yusuf, başına gelen beklenmedik olay neticesinde 80 kuruş maaşla emekliye ayrıldığını ifade etmiştir. Ancak bunca süre hizmet eden ve emek veren birisine ödenen bu paranın çok az olduğunu ileri sürerek aylığının hiç değilse, çalışırken aldığı maaşın yarısına arttırılmasını istemiştir⁶⁸⁴. Şubat 1908'de yeni yapılacak telgraf ve posta binasının inşası esnasında iskeleden aşağı düşerek yaralanan ve Gülhane hastanesinde yapılan tedavi neticesinde yaraları iyileşen Cemil'in hastalığı tekrar etmiştir. Eşi ve 3 çocuğuyla

⁶⁸⁰ BOA, BEO. 1276/95668.

⁶⁸¹ BOA, DH. MKT. 2614/81.

⁶⁸² BOA, BEO. 115/8583.

⁶⁸³ *Şam-ı Şerif'te müceddiden inşa olunan piyade kışlasında müstahdem iken kazâen iskeleden düşerek sol kolu kırılmasından dolayı sadaka-i ser medli efsar Hazret-i Padişahi olmak üzere hazine-i celilece muhtâcîn maaşından şehri 50 kuruş maaş tahsis edilmiş olan Şerif bin Mustafa... maaş-ı mezkûrun kendisini ve ailesi efradını geçindirmekle kifayet etmeyerek şâyân-ı merhamet bir hâl-i müzâyakada bulunduğundan bahisle maaş-ı hâliyâsına münasip miktar zamm...* BOA, BEO. 1330/99678.

⁶⁸⁴ BOA, BEO. 1447/108479.

birlikte muhtaç olması göz önüne alınarak muhtacın tertibinden münasip miktar maaş bağlanmıştır⁶⁸⁵.

Ankara postanesinde hamallık yapan Mehmed Ağa'nın ise görevini yerine getirirken sol kalçası kırılmıştır. Engel durumunun ağır olması nedeniyle kendisine bir miktar maaşın hazineden bağlanması istenmiştir⁶⁸⁶. Yine çalıştığı madende meydana gelen kaza neticesinde gözleri kör olan Dimitri de maaş bağlanması ricasında bulunmuştur⁶⁸⁷. Demiryollarında çalışanlara da bu tarz durumlarda maaş verilmiştir⁶⁸⁸. Bazı durumlarda kazazedelere maddi yardımların dışında iş de bulunmuştur. Askerliğini yaparken bina ambarında görevlendirilen daha sonra ise Mekteb-i Tıbbiye'ye gönderilen Bitlisli Hacı Yasin, burada iskeleden düşüp sakat kalmıştır. *Zarûret ve ihtiyacından bahisle* haline uygun bir işte çalışmak istemiştir. Yine bina ambarında çalışmak arzusu göz önünde bulundurularak orada istihdam edilmesi istenmiştir⁶⁸⁹.

Kaza neticesinde engelli kalanlara yapılan bir başka yardım da kendilerine suni uzuvlar tedarik etmektir. İhtiyaç sahipleri dilekçelerinde olayın ne şekilde meydana geldiğini ifade ettikte sonra Tersane ve Tophane'de imal edilen suni uzuvların üretilip yerlerine takılması ricasında bulunmuşlardır. Ayrıca eşleri veya çocukları için de bu tür isteklerde bulunulduğunu görmekteyiz. Fatma Şahin, kızının başına gelen bir kaza neticesinde yaralandığını ve yapılan ameliyat neticesinde bir ayağının kesildiğini söylemiştir. Tersanede bulunan ustalar aracılığıyla kızı için bir adet suni ayak talebinde bulunmuştur⁶⁹⁰.

Edirnekapı kömür hamallarından olan Ali, kömür yüklü bir arabayı tahliye ile uğraştığı esnada ayağı kaymış ve bunun sonucunda sağ ayağı kırılmıştır. Gureba-i Müslimin Hastanesi'nde yapılan tedaviye rağmen hiçbir faydası görülmemiştir. Doktorlar tarafından verilen karar üzerine Ali'nin sağ ayağı kesilmiştir. Kendisine tahtadan yapılmış bir baston verilmiştir. Ancak bunun bir işe yaramadığını ve Avrupa'dan getirilen suni ayaklardan istediğini 6 Eylül 1898'de yazdığı dilekçesinde bildirmiştir. Sadrazamlık durumu gündemine almış ve Tophane Nezareti ile iletişime geçmiştir. Tophane Nezareti, Avrupa'dan suni ayak getirilmediğini ve burada imal

⁶⁸⁵ BOA, BEO. 3242/243128.

⁶⁸⁶ BOA, BEO. 1070/80208.

⁶⁸⁷ *Müstahdem bulunduğu sırada kazâzede olarak gözleri elyevm ifâ-yi vazîfe edemeyecek derecede malûl olduğundan...* BOA, BEO. 1623/121674.

⁶⁸⁸ BOA, BEO. 1518/113777; 2161/162025; 3692/276846.

⁶⁸⁹ BOA, DH. MKT. 2589/111.

⁶⁹⁰ BOA, BEO. 770/57719.

edildiğini ifade etmiştir⁶⁹¹. 11 Ekim 1898'de Tophane-i Amire, Hamal Ali için yapılacak suni ayağın 893,5 kuruşa yapılabileceğini ifade etmiştir. Sadarettin Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, Ali'nin suni ayağı için gerekli olan paranın bütçelerinden ödenmesi talep edilmiştir⁶⁹².

2.1.5. Yaşlılık

Osmanlı Devleti'nde engelli kalınmasının bir diğer nedeni de yaşlılıktır. Çok uzun süre çalışmak durumunda kalan insanlar zaman içerisinde yaşlılıktan kaynaklanan hastalıklar ve sağlık sorunları ile karşı karşıya kalmışlardır. Yazdıkları dilekçelerinde genel olarak nerede, kaç yıl, hangi hastalık ve bu hastalığın vücutlarının neresinde meydana geldiği gibi bilgilere yer vererek kendilerine yardım edilmesini istemişlerdir. Genellikle yaşlılık hallerini *müsinn*⁶⁹³ kelimesiyle anlatmışlardır. Yardıma muhtaç olduklarını göstermek amacıyla *müsinn* (yaşlı, kocamış, ihtiyar) ve *malûl* (sakat, hastalıklı) ve *bîkes* (kimsesiz) ve *bîvâye* (nasipsiz, mahrum) şeklinde durumlarına vurgu yaparak yardım beklentilerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır⁶⁹⁴. Yaşlılık nedeniyle engelli kalanların sıklıkla gözlerinden sıkıntı yaşadıklarını görmekteyiz. Bunun yanında yaşlılıktan dolayı artık yürüyemediklerini ifade etmişlerdir.

Türklerde, bakıma muhtaç durumda bulunan yaşlıların korunmasına son derece itina gösterilmiştir. Bakıma muhtaç olan yaşlılar gerek örf ve adetler gerekse de dini vecibelerden dolayı aileleri veya yakınları tarafından bakılmışlardır. Yaşlıların bakımı sıklıkla evde yapılmıştır. Kimsesi olmayan yaşlılar için de vakıflar tesis edilerek bakımları buralarda sağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Selçuklu Devleti'nden miras aldığı vakıfları korumasının yanında birçok sağlık ve sosyal hizmet sağlayan vakıflar tesis etmişlerdir⁶⁹⁵. Vakıfların rollerinin azalmasından sonra halka sosyal hizmet sunacak yeni müesseseler inşa edilmiştir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde bu müesseselerin sayısı oldukça artmıştır.

⁶⁹¹ BOA, BEO. 1194/89510.

⁶⁹² BOA, BEO. 1212/90852; DH. MKT. 2138/99.

⁶⁹³ Yaşlı, geçkin, kocamış ihtiyar. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 741.

⁶⁹⁴ BOA, BEO. 1498/112317.

⁶⁹⁵ Ali Seyyar, *Engelli ve Yaşlı Hizmetlerinde Sosyal Bakım*, İstanbul 2013, s. 65-66.

2.1.5.1. Yaşlılık Nedeniyle Engelli Kalanlara Yapılan Yardımlar

Yaşlılıktan ötürü görevlerini yerine getiremeyenlere emeklilik, maaş, barınma gibi destekler sunulmuştur. Devlet memuru olanlar için emeklilik şartlarının yerine getirilip getirilmemesi ve hizmet yılları dikkate alınarak gerekli işlemler yapılmıştır. İşlemlerin yavaş şekilde ilerlemesi yeni alımları engellediği için bu konuda bazı uyarılar yapılmıştır. Yaşlı ve malul olmalarından dolayı emekliliğe sevk edilen 11 nefer polislin işlemleri henüz tamamlanamadığı için yenileri alınamamış ve işlemlerin bir an evvel halledilmesi için Dâhiliye Nezareti uyarılmıştır⁶⁹⁶. Bürokratik işlemlerin yanı sıra ekonominin içerisinde bulunduğu zor durum da bu süreci geciktirmiştir. Manastır Hapishanesi Baş Gardiyanı Cafer Ağa, müsinn ve alil olduğunu ileri sürerek emekli olmak istemiştir. Ancak resmi evrakların gelmesi bir hayli uzamıştır⁶⁹⁷. Sivil halktan olanlar için ise, devletin bu durumda olanlar için tahsis ettiği maaşlar devreye girmiştir. Uzun yıllar boyunca devlete hizmet etmiş olan Adana Mahkemesi Zabıt kâtiplerinden Veliyüddün, 22 yıllık hizmet süresinin göz önünde bulundurularak kendisine bir miktar maaş bağlanması talebinde bulunmuştur. Bu kadar yıl hizmet ettikten sonra malul kalmış birisinin sürdürülmemesi gerektiği bildirilerek gereğinin yapılması istenmiştir⁶⁹⁸.

Matbaada çalışırken gözlerini kaybeden İsmail Efendi de benzer bir talepte bulunmuştur. Kendisinin emekliye sevk hakkı olmadığına anlaşılması üzerine farklı çareler aranmıştır. Her ne kadar emeklilik koşullarını sağlamamasına rağmen İsmail'in, uzun müddetten beri görevini layıkıyla yerine getirdiği ve fakir hali göz önünde bulundurulmuştur. Kendisine Matbaa-i Amire hâsılâtından münasip miktar maaş tahsisi kararlaştırılmıştır. Zaten daha önceki dönemlerde de bu durumda olanlar için söz konusu hâsılattan 40-50 kuruş maaş verildiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine, fotoğraf ustalığından emekli olan Nikola'nın aldığı 50 kuruşluk maaşın, vefatı üzerine İsmail Efendi'ye bağlanmasına karar verilmiştir⁶⁹⁹. Hem ihtiyar hem de görme engelli olması nedeniyle geçimini temin etmekten yoksun durumda bulunan Mustafa Muharrem kendisine maaş verilmesini talep etmiştir. Şehremaneti ile yapılan görüşmelerin ardından söz konusu kişinin söylediklerinin doğru olduğu ve kendisine bakacak

⁶⁹⁶ BOA, ZB. 332/98.

⁶⁹⁷ BOA, BEO. 1496/112142.

⁶⁹⁸ BOA, BEO. 21/1573.

⁶⁹⁹ *Nikoli'nin vefatından dolayı 50 kuruş maaşın mevkuף bulunduğu tahkikat ve tedkikat-ı vâkıadan anlaşıldığından mezkûr 50 kuruş maaşın mûmâileyh İsmail Efendi'ye tahsîsi...* BOA, BEO. 402/30140.

kimsesinin de olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Mehmet Şakir Efendi'den münhal 100 kuruşun Mustafa Muharrem'e ödenmesi uygun görülmüştür⁷⁰⁰. Hayatta kaldığı sürece kendisine ödenecek olan maaş ölümü halinde ihtiyacı olan başka birisine bağlanacaktır.

Cezalarını çekmeleri için hapishaneye gönderilen mahkûmlardan yaşlı ve engeli olanlar için de bazı düzenlemeler yapıldığını görmekteyiz. 1899'da Trablusgarb Hapishanesi'nde yatan mahkûmlardan yaşlı ve engelli olanlar için bir çalışma yapılmıştır. Dâhiliye Nezareti'nin isteği üzerine Belediye Doktoru Hasan Hilmi, hapishanede yatanlar içindeki yaşlı ve engelli olanlar hakkında rapor tutmuştur. Hapishane Müdürü Mehmed Bey'in de hazır bulunduğu muayene neticesinde 35 yaşındaki Zeytinli Salim bin Mehmed Taşar'ın her iki gözünü kaybettiği ve 70 yaşındaki Boyabadlı Yusuf bin Halil'in de malul olduğundan söz ederek bunlar için tıbben yapılacak bir şeyin kalmadığı yazılmıştır⁷⁰¹. Bunların daha sonraları serbest bırakılıp bırakılmadıklarını bilmiyoruz. Ancak cezaevlerinde yatanların yaşlılık ve engellilik gibi hallerinin kayıt altında tutulduğunu söyleyebiliriz. Bir başka belgede, tutuklu bulunan 9 kişiden 3'ü yaşlı ve hasta olmalarından dolayı serbest bırakılmıştır⁷⁰².

Yaşlılık neticesinde engelli kalanlara sağlanan bir diğer yardım da onların Darülaceze'ye sevk edilerek bakımlarının temin edilmesidir. Darülaceze Müdüriyeti'ne 27 Ekim 1903'te yazılan yazıda, 70 yaşını geçmiş, gözleri görmeyen ve bakımını sağlayacak kimsesi olmayan Viktor Kohen'in kayıt ve kabulü istenmiştir⁷⁰³.

2.1.6. Bunların Dışında Kalan Nedenler ve Yapılan Yardımlar

Osmanlı toplumunda yukarıda açıklananların dışında da engelliliğe sebep olacak olaylar yaşanmıştır. Örneğin, Babiâli'den atılan topun ayağına isabet etmesi sonucu Tıbbiye Mektebi'nde ayağı kesilen Dâhiliye Nezareti Evrak Kalemi Odacısı Divriğili Musa, 23 Ağustos 1897'de kendisine yardım edilmesi talebinde bulunmuştur. Musa'nın dilekçesi işleme konulmuş ancak ilk önce maluliyet derecesinin araştırılması

⁷⁰⁰ BOA, BEO. 1974/148045.

⁷⁰¹ BOA, BEO. 1398/104838.

⁷⁰² BOA, ZB. 373/35.

⁷⁰³ BOA, DH. MKT. 781/60.

yapılmıştır⁷⁰⁴. Yapılan inceleme neticesinde Divriğili Musa Ağa'nın hastanede yapılan ameliyat neticesinde sol ayağı *kısm-ı süflisinden* (aşağı kısımdan) kesildiği ve artık iş yapamayacak bir hale geldiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine emsallerine uygulandığı şekilde, bedeli atıyye-i seniyye tertibinden karşılanmak üzere kendisine suni bir ayağın Tophane-i Amire'de yaptırılmasına karar verilmiştir⁷⁰⁵. 21 Kasım 1897'de Musa Ağa, Sadaret'e yazdığı arzuhalinde, yürüyebilmek için gerekli olan suni ayağın tophanede yapılmasının emredilmiş olmasına rağmen halen imal edilmediğini söylemiştir. Yapma ayağın acil bir şekilde imal edilerek yerine takılması ricasında bulunmuştur. Musa'nın durumu 2 gün sonra Tophane'ye yazılmış ve ayağın hızlı bir şekilde yapılması emredilmiştir⁷⁰⁶. Ancak söz konusu ayağın yapılmasının 1 seneyi bulabileceği ifade edilmiştir. Bunu öğrenen Musa farklı bir yola başvurmuştur. Beyoğlu'nda özel olarak suni ayak üreten birisi ile yaptığı pazarlık sonucunda 12 lira karşılığında anlaşmaya varmıştır. Yapılacak suni ayağın da bugünlerde kendisine teslim edileceğini söylemiştir. Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçesinde bu paranın atıyye-i seniyye olarak padişah tarafından ödenmesi ricasında bulunmuştur. Dönemin Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa, bu fiyatın daha evvel yapılanlardan daha aşağı bulunduğunu ve mezkûr paranın atıyye-i seniyye tertibinden ödenmesini merkeze bildirmiştir. Bunun üzerine 03 Ocak 1898'de sadrazamlıktan gönderilen yazıda, Musa için suni ayak yapılmasına gerek olmadığı ve söz konusu paranın atıyye seniyye olarak ödeneceği bildirilmiştir⁷⁰⁷. Musa Ağa, hem işlemleri hızlandırmış hem de hayatını kolaylaştıracak suni ayağa sahip olmuştur.

Ermeniler'in İstanbul'da çıkardıkları karışıklar neticesinde meydana gelen olaylar neticesinde de insanlar engelli kalmışlardır. Doğu illerinde yaptıkları eylemlerin yeterince ses getirmediğini düşünen Ermeniler, Osmanlı başkentinde de bazı saldırı ve eylem planlamışlardır. 1890'lardan itibaren amaçlarını gerçekleştirmek için çalışmalarına hız vermişlerdir. Çeteler, ilk önce Kumkapı Ermeni Patrikhanesi'ni basmıştır. Hınçak Komitesi tarafından gerçekleştirilen bu eyleme göre, ayin yapılırken bir kişi tarafından bildiri okunurken örgütün başında yer alan Cangülyan ise Patrik

⁷⁰⁴ BOA, BEO. 997/74721.

⁷⁰⁵ BOA, BEO. 1021/76568.

⁷⁰⁶ BOA, BEO. 1043/78156.

⁷⁰⁷ *Babiâli hâdisi-i malûmesinde mecrûh olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahânece sol ayağı kat edildiğinden ve mukaddemâ vuku bulan istihâmı üzerine suni bir ayak imâli için taraf-ı için taraf-ı sâmi ve hilâfetpenâhilerinden umum mekâtib-i askeriyeye-i şahâne nezâret-i celîlesine emr ü işar-ı keyfiyet buyrulur ise de bunun oraca imali bir sene kadar uzayacağı beyan ve ifade olunmasına ve Beyoğlu'nda 12 liraya yapılmakta olduğunu ve bu fiyatın evvelce yapılanlardan daha aşağı bulunduğunu anlaşılmasına binâen fiyat-ı mezkûre ile imalini sipariş eylediğinden bahisle meblağ-ı mezbûrun sadaka-i afiyet cihan-ı kıymet Hazret-i Hilâfetpenâhî olmak üzere atıyye-i seniyye tertibinden tesviyesi...* BOA, BEO. 1063/79651.

Aşıkyan'ı isteklerini iletmek üzere saraya götürecekti. Ancak girişim sonuçsuz kalmıştır. Güvenlik güçleri arabayı kuşatmıştır. Çıkan çatışmada 17 asker yaralanırken 2 komiteci öldürülmüş diğerleri de yakalanmıştır. 30 Eylül 1895'te Babiâli'ye yürümek isteyen 5000 Ermeni yine güvenlik güçlerinin aldıkları önlemler karşısında dağılmak zorunda kalmışlardır. 26 Ağustos 1896'da bu kez Osmanlı Bankası, Ermeniler tarafından hedef seçilmiştir. Bankada farklı milletlerden pek çok çalışanın olması nedeniyle yabancı devletler de işe müdahil olacaklardır. Olay günü önce İstanbul'un çeşitli semtlerinde silahlı ve bombalı saldırılar düzenlenmiş ve ardından Osmanlı Bankası basılmıştır. Yapılan eylem neticesinde İstanbul'un pek çok yerinde olaylar yaşanmış ve pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Bankadaki eylemciler ise yabancı elçilerin aracı olması üzerine Fransa'ya ait bir gemi ile Marsilya'ya götürülmüşlerdir. Bu olayın yıldönümünde yine Ermeni çeteleri bir saldırı planlamışlardır. 3 noktaya bombalı saldırı için gereken hazırlıklar yapılmıştır. Bunlardan biri kısmen gerçekleştirilmiş diğer ikisi ise engellenmiştir. 18 Ağustos 1897'deki bu saldırıda Babiâli'ye bomba atılmış, 1 odacı hayatını kaybederken 6 kişi ise yaralanmıştır⁷⁰⁸. Bu saldırılar neticesinde yaralananlara devlet tarafından yardımlar sağlanmıştır.

Osmanlı Bankası'na düzenlenen saldırı sırasında Mösyö Ditrin'in hanından atılan humbara sol kolunu parçalamış olan Vanlı Halid, belediye ve Alman hastanesinde tedavi edilmiştir. Ancak Halid'in kolu iyileşmemiştir. Bunun üzerine kendisine 30 Ekim 1897'de aylık 50 kuruş maaş bağlanmıştır⁷⁰⁹. Ermeni olayında Babiâli'de çöpçü olarak çalışan Mustafa, yaralanarak *işe yaramayacak derecede mecruh* kalmıştır. Kendisi için münasip miktar maaş talebinde bulunmuştur. Gerçekten yardıma muhtaç birisi olması göz önünde bulundurularak boşta bulunan maaşlardan birinin kendisine tahsis edilmesi 9 Haziran 1898'de istenmiştir⁷¹⁰. Maaş bağlanması uzun sürmüş olacak ki Mustafa tekrar dilekçe yazmıştır. Ermeniler tarafından sağ ayağından yaralandıktan sonra 9 ay boyunca hastanede yattığını ve artık ayaktan bir fayda görülemeyeceğinin anlaşılması üzerine kesildiğinden söz etmiştir. Kendi durumunda olanlara devlet tarafından maaş bağlandığını ve muhtaç halinden bahsettikten sonra münasip miktar maaş talebinde bulunmuştur. Daha önce yaptığı başvuruya da atıfta bulunarak sadaret

⁷⁰⁸ Vahdettin Engin, "İstanbul'daki Ermeni Eylemleri", *Türkler ve Ermeniler Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri*, (<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/istanbuldaki-ermeni-eylemleri/>). Banka Baskını hakkında detaylı bilgi için bkz. Fikretin Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, Ankara 2015, 98-130; Armen Garo, *Osmanlı Bankası Baskını*, İstanbul 2015, s. 98-136.

⁷⁰⁹ BOA, A. MKT. 632/45.

⁷¹⁰ BOA, BEO. 1138/85344.

tarafından onaylanmadığı sürece kendisine 1 akçe dahi verilemeyeceğinin tarafına bildirildiğinden son derece zor durumda kaldığını söylemiştir. İlk önce Mustafa'ya 100 kuruş maaşın yanı sıra bir adet suni ayağın da yaptırılması uygun görülmüştür. Buna gerek olup olmadığı tophaneye sorulmuştur. Suni uzuv üretiminden sorumlu Mülazım Nuri Efendi yaptığı inceleme neticesinde kaleme aldığı raporda, merkurum için suni ayağa lüzum görülemeyip ayağının kesilen kısmını boş bırakılmamak üzere ayakkabı içerisine paçavra doldurmak suretiyle ihtiyaçlarını görebileceğini yazmıştır. Bunun üzerine yapay ayak imalinden vazgeçirilerek kendisine sadece aylık bağlanmasına yönelik bir karar alınmıştır⁷¹¹. 25 Ekim 1898'de Mustafa tekrar dilekçe yazmak zorunda kalmıştır. Muhtacın maaşından 100 kuruş bağlanması kararlaştırılmasına rağmen, hazinede boşta maaş olmamasından dolayı ertelendiğini dile getirmiştir. Şu anki durumda son derece zorlandığını ve muhtaç olduğundan söz ederek aylığının bir an evvel ödenmesi talebinde bulunmuştur. Maliye Nezareti'ne Mustafa'nın talebi yazılarak münhal maaşlardan 100 kuruşun seri bir şekilde bağlanması istenmiştir⁷¹². Burada da ekonomik nedenlerden dolayı bazı mağduriyetlerin yaşandığını görmekteyiz. Devlet hazinesinin içinde bulunduğu zor durum nedeniyle maaş bağlanma süreleri uzamış veya söz konusu maaşlar ihtiyaç sahiplerine ödenememiştir.

Kaymakam İbrahim Bey'in oğlu olan ve İdadi Mektebi öğrencilerinden Halim Efendi talim esnasında sağ ayağını sakatlamıştır. Yapılan tedavi neticesinde ayağı aşağı kısımdan kesilmiştir. Emekli olması istenmişse de talebelerin nizamden maaş almasına izin olmadığından kendisine muhtacın tertibinden bir miktar maaş bağlanması uygun görülmüştür⁷¹³. Sonradan engelli kalanlardan bir diğer isim ise Hüseyin Bigaki'dir. Girit göçmenlerinden olan Hüseyin'in maluliyeti kaza yapan İnyet Vapuru'nda bulunan mürettebatları kurtarmaya çalıştığı esnada meydana gelmiştir. 23 Aralık 1902 tarihinde Çeşme'de meydana gelen kaza neticesinde birkaç kişiyi karaya çıkarmaya çalışan Hüseyin Bigaki, kayalara çarparak sakat kalmıştır. Kendisi ve 4 nefer ailesinin geçiminin sağlanması amacıyla 250 kuruş maaşın bağlanması istenmiştir⁷¹⁴. Benzer bir vapur kazası daha yaşanmıştır. Ereğli Limanı'nda kaza yapan Cidde Vapuru'nda

⁷¹¹ BOA, BEO. 1150/86233.

⁷¹² BOA, BEO. 1216/91197; daha geç tarihli bir belgede ise Çırağan yangını esnasında eşya kurtarmak için geç kalan daha sonra canını muhafaza için pencereden atlamak zorunda saray elektrikçisi Polyus Papadopoulos, 6 aydır tedavi altında olmasına rağmen ayağının sakat kaldığını söyleyerek muhtacın tertibinden bir miktar maaş talebinde bulunmuştur. Bkz. BOA, DH. MUİ. 103-1/29.

⁷¹³ BOA, BEO. 1029/77159.

⁷¹⁴ BOA, BEO. 2472/185378.

bulunan ve sol ayağına büyük bir şeyin düşmesi sonucunda engelli kalan Zaroşoğlu Mehmed için de muhtacin tertibinden bir miktar maaş talep edilmiştir⁷¹⁵.

Askerlik vazifesini yaparken birliklerinden firar eden erlerin yakalanması esnasında yaşanan karışıklıklar, Osmanlı Devleti'nde sonradan engelli kalınmasına bir başka örnektir. Askerden firar eden erlerin yakalanması esnasında yaşanan çatışmada yaralanan Mustafa'ya maaş bağlanmıştır. Dedeagaç askeri firkasından firar eden 4 asker, yolda Gelibolu zabtiyesinden 1 onbaşı ile 1 eri katletmişlerdir. Anadolu yakasına geçmiş olan firarilerden birinin yakalanması için düzenlenen operasyon esnasında yardımcı kuvvet olarak halktan seçilen iki kişiden biri olan Mustafa meydana gelen çatışmada yaralanmıştır. Yarası iyileşmeyen Mustafa'nın durumu göz önüne alınarak kendisine maaş bağlanması yoluna gidilmiştir. Yapılan görüşmelerde, eşkıya takibinde istihdam edilen ve o sırada yaralanıp sakat kalanlar için muhtacin maaşından kaydı-hayat şartıyla hazineden 50 kuruş maaş tahsis edildiğinden Mustafa'nın da bu şekilde maaş alması uygun görülmüştür⁷¹⁶.

Meydana gelen trafik kazalarında yaralanarak engelli kalanlara yardımlar yapılmıştır. Nizamiye fırınına ait arabanın altında kalmasından dolayı bir ayağı kesilmiş diğer ayağı ise sakat kalmış olan Dimitri adındaki çocuğa aylık 150 kuruş maaş bağlanmıştır⁷¹⁷. Yine başına gelen bir kaza neticesinde yapılan ameliyat ile sol ayağı kesilmek zorunda kalan Kirkor veledi Onik, 28 Mayıs 1899'da yazdığı dilekçede koltuk değneğinden kurtulabilmesi için kendisine bir adet suni ayak talebinde bulunmuştur. Yapılan incelemede suni ayağın 18 Osmanlı lirasına imal edilebileceği ifade edilmiştir. Söz konusu paranın atıyye-i seniyye bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir⁷¹⁸.

Osmanlı Devleti'nde engelli kalınmasındaki bir başka neden de yangınlardır. Biga yangınında sağ ayağı tamamen yanmış olan Kafkasyalı Hamiş'in ayağı kesilmiştir. Onun için de emsalleri gibi suni bir ayak tedarik edilmeye çalışılmıştır. Ayağın bedeli de yine atıyye-i seniyye tertibinden karşılanmıştır⁷¹⁹. Muhacir Ali ise Sivas'a giderken

⁷¹⁵ BOA, BEO. 2839/212883.

⁷¹⁶ BOA, DH. MKT. 1512/120.

⁷¹⁷ BOA, BEO. 3384/253740.

⁷¹⁸ BOA, BEO. 1317/98754; 1348/101038; DH. MKT. 2305/26; İ. DH. 1366/11.

⁷¹⁹ BOA, BEO. 3300/247440.

fırtınaya tutulmuş ve şiddetli soğuk nedeniyle ayakları donmuştur. Yapılan operasyonla ayakları kesilen Ali'ye münasip miktarda maaş bağlanması istenmiştir⁷²⁰.

Hamdi Efendi'nin engelli kalmasına sebep olan olay ise tutuklu iken prangaya vurulan ayağının kırılması ve zamanında tedavi edilememesinden dolayı kesilmesidir. Hamdi Efendi, Hakkari'de tahsilat müfettişi iken Erzincan'a sürgün edilmiştir. Burada yapılan mahkeme neticesinde idam cezasına çarptırılmıştır. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle serbest bırakılan Hamdi, İstanbul'a gelmiştir. Ancak tutuklu olduğu zamanlarda ayağına vurulan pranga nedeniyle sol ayağı kırılmıştır. Zamanında müdahale edilmemesi nedeniyle ayağı hastanede kesilmiştir. Hamdi Efendi, sefalet içerisinde yaşadığını ifade etmiştir. Ayrıca Van'da yaşayan ailesini İstanbul'a getirmek için izin istemiştir. Hamdi'nin ailesini İstanbul'a getirmesi için 1000 kuruş yol parası verilmiştir. Ayrıca fakir hali göz önüne alınarak iaşesinin temin edilmesine yönelik karar alınmıştır⁷²¹.

⁷²⁰ BOA, DH. MKT. 843/26.

⁷²¹ BOA, DH. MKT. 2911/41; 2915/49.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYADA VE OSMANLI DEVLETİ'NDE ENGELLİLERİN EĞİTİMİ

Bu bölümde öncelikle Avrupa'da engelli eğitimde meydana gelen gelişmeler üzerinde durulacaktır. Çünkü Osmanlı İstanbulu'nda fiziksel engellilerin eğitimine yönelik ilk teşebbüs olan ve 1889'da açılan Sağır ve Dilsiz Mektebi, Avrupa'dan örnek alınarak oluşturulmuştur. Daha önceki yüzyıllarda fiziksel engellilerin eğitiminde meydana gelen gelişmeler ve 19. yüzyılda Avrupa'da sağır, dilsiz ve körlerin eğitimine yönelik açılmış olan özel eğitim kurumlarının Osmanlı Devleti'ne olan tesirleri hakkında bilgi verilecektir.

İlk ve Ortaçağ Avrupası'nda kör, sağır ve dilsiz olarak doğan çocukların eğitimi ile ilgili herhangi bir gelişme görülmemiştir. Aksine bu çocuklara sahip olan aileler Tanrı'nın kendilerini cezalandırdığını düşünerek onlara şefkat göstermemişlerdir. Engelli olarak dünyaya gelen bu çocukların bir kısmı ailelerinin yanında zor şartlar altında yaşarken bir kısmı ise sokağa terk edilmişlerdir. Bunlar da ormanlara çekilmek zorunda kalarak hayatlarını buralarda sürdürmek durumunda kalmışlardır. Vücudun sağlam olmasına çok fazla ehemmiyet veren Spartalılar, sağır ve dilsiz olarak dünyaya gelen çocukları öldürmüşlerdir. Çocuklar konuşma çağına gelince sağır olmalarından dolayı söz söyleyememişlerdir. Bunun anlaşılması üzerine anneleri bu durumu yetkililere bildirmek zorundadır. Sparta Kanunlarına göre hareket edilerek, Tanbet kayalıklarına çıkarılan çocuklar Bareter Nehri'ne atılırdı⁷²². Daha sonraki dönemlerde ise bunların sanıldığı gibi zararlı ve kendilerine gönderilen bir ceza olmadıkları

⁷²² Necati Kemal, *Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi*, İzmir 1926, s. 20.

anlaşılmaya başlanmıştır. Ancak buna rağmen yine de ağır işlerde çalıştırılmaktan kurtulamamışlardır.

870 yılında İngiltere’de York piskoposu dilsizlere konuşmayı öğretmeye çalışmıştır⁷²³. Ancak özellikle 15. yüzyıldan itibaren sağır ve dilsizlerin zekâ yönünden sağlıklı bir insanla hemen hemen eşit seviyede hatta belki daha da ilerde olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bunların da konuşabileceklerine ve eğitim alabileceklerine dair çeşitli çareler, arayışlar ve yöntemler bulunmaya çalışılmıştır⁷²⁴. 16. yüzyıldan itibaren ise onların eğitimlerine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır⁷²⁵.

İşitme engelliler hakkında bilgi veren ilk vesika, Hollandalı Rudolp Agricola (1443-1485) tarafından bırakılmıştır. Agricola bu vesikada okuyup yazabilen bir sağırdan söz etmiştir⁷²⁶. Sağırın eğitimi üzerinde çalışmalar yapmış olan İtalyan Doktor Jerome Cardan (1501-1576), düşünce ile konuşma arasında herhangi bir münasebetin bulunmadığını ileri sürmüştür. Bütün dilsizlerin normal insanlar gibi düşündüğünü iyiliği, kötülüğü, dostluğu, hazzı, kederi ve buna benzer bütün duyguları idrak edebildiklerini ifade etmiştir. Dilsizlere konuşma dışında kendilerini ifade edebilecek herhangi bir vasıta bulunması halinde hem onların fikirlerini öğrenebileceğimizi hem de bizim onlara düşüncelerimizi aktarabileceğimizi beyan ederek ilk defa işaret dili fikrini ortaya koymuştur⁷²⁷. Jerome Cardan ile aynı zamanlarda Paris’te Pedro Ponce de Leon adlı rahip, aynı konu üzerinde çalışmalar yapmıştır. İspanyol asilzadelerinden San Salvador de Una Velasco hanedanına mensup iki sağır ve dilsiz genç kendisine başvurmuştur. 1550 yılında gerçekleşen bu başvuruyu kabul eden Rahip Pedro, kendi sistemi ile bu iki genci konuşturmaya çalıştı. Pedro’nun sistemi şu şekildeydi: harfleri kâğıda yazdıktan sonra ağzın aldığı şekle göre ses çıkarılacaktır. Usul başarılı olmuş ve iki yılın ardından her ikisi de konuşmayı öğrenmişlerdir⁷²⁸.

Ponce de Leon’un başarılı olmasının ardından İspanya’da sağır ve dilsizlerin eğitimini yönelik iki önemli çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki, Juan Pablo Bonet’in 1620’de işitme engelliler için yazmış olduğu ders kitabıdır. Bonet, konuşmayı öğretme

⁷²³ Yıldırım, “İstanbul’da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi”, s. 305.

⁷²⁴ Süleyman Gök, *Dünyada ve Türkiyede Sağır, Dilsiz Okulları Tarihçesi ve Eğitim Sistemi*, İstanbul 1958, s. 5.

⁷²⁵ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1241.

⁷²⁶ Mehmet H. Okuturlar, *Özel Eğitim*, İstanbul 1968, s. 104.

⁷²⁷ Necati Kemal, *a.g.e.*, s. 25.

⁷²⁸ Gök, *a.g.e.*, s. 6.

metodunu ve basitleştirilmiş bir alfabe şeklini ortaya koymuştur. Ayrıca vücuda getirdiği özel eğitim kurumunda devrin ünlülerinden olan Markiz Krezni, Don Alphonso, Don Farya, Markiz Pepko ve Prens Haymiten gibi engellilere konuşmanın yanında okuma ve yazma da öğretmiştir⁷²⁹. Yapılan ikinci çalışma, 1629 yılında Ramirez de Carrion tarafından gerçekleştirilmiştir. Yayınlamış olduğu eserinde, sağır ve dilsizlerle yaptığı çalışma neticesinde okuma, yazma ve konuşmaya yönelik elde ettiği bilgi ve başarıyı aktarmıştır.

Şekil 3.1 Johann Conrad Amman 1669-1724 (Gök, *a.g.e.*, s. 7)

İspanyol eğitimcilerin ortaya koyduğu bu çalışmalar İngilizleri de etkilemiştir. İngiliz Doktor John Bulwer, 1648 yılında sağır ve dilsizlerin etraflarında yapılan konuşmaları, dudak okuma yöntemiyle okuyabileceklerini ortaya atmıştır. İddiasını ispat etmek amacıyla bir de eser kaleme almıştır⁷³⁰. Bir diğer İngiliz William Holder (1616-1693), din adamı olmasına rağmen engellilerin eğitimi üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Ses bilgisi üzerinde duran Holder, mevcut seslerin çıkarıldığı anda ve konuşurken ağzın aldığı pozisyonları gösterdiği eserinde, işitme engelliler için sesleri kolaydan zora doğru sıraya koymuştur. Aynı yıllarda Oxford Üniversitesi'nde Profesör John Wallis, öğretmeni olduğu sağır ve dilsizler hakkında bir kitap kaleme almıştır. İngiltere'de işitme engellilerin eğitimine yönelik çalışmaları bir adım ileriye götüren

⁷²⁹ Gök, *a.g.e.*, s. 7.

⁷³⁰ Gök, *a.g.e.*, s. 7; Okuturlar, *a.g.e.*, s. 104.

Henry Baker, Londra'da sağır okulunu bir süre faaliyete geçirmiş olmasına rağmen okulda uyguladığı metot hakkında bilgi bulunmamaktadır⁷³¹.

1692'de Hollanda'da Johann Conrad Amman'ın (1669-1724) neşrettiği *Surdus Loquens* (Konuşan Sağırlar) başlıklı kitap, sağır ve dilsiz eğitiminde Alman ekolünün temellerini atmıştır⁷³².

Gök, sağır ve dilsizler için kendi başlarına çalışarak özel okul kuranların İngiliz ve İsviçreli eğitimcilerin sayesinde olduğunu söylemektedir. John Bulver, Londra civarında Philocophus ismini verdiği okulunda 30'u aşkın sağır ve dilsiz eğitim vermiştir. 1648'de kurduğu okulundan yirmi yıl sonra İsviçre'de Cohannes Levater isimli zat, Zürih'te bir müessese vücuda getirmiştir. Başlarda 3 öğrenci ile eğitime başlayan okul daha sonraları büyüyerek Dünya'nın en büyük Sağır ve Dilsiz Okulu'ndan biri haline gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde engellilerin eğitime yönelik çalışmalarda ve okullaşma oranında durağan bir dönem yaşanmıştır. Bu durum 18. yüzyıla kadar böyle devam etmiş ve ardından bir canlanma dönemine girilmiştir⁷³³.

Avrupa'da engelli eğitiminde görülen gelişmeler, birbirinden bağımsız olmalarına rağmen benzer istikamette ilerlemiştir. Genellikle soylu ailelere mensup çocukların eğitilmesine yönelik yapılan çalışmalar 18. yüzyıla kadar bu şekilde devam etmiştir. Değişik ülkelerde az sayıda zengin çocuğa hizmet veren eğitim kurumlarının toplumun geri kalan kısmındaki engellileri de kapsayacak şekilde genişlemesi bu yüzyıla tesadüf etmektedir. Başta Fransa, İngiltere ve Almanya olmak üzere 18. yüzyıldan itibaren engelli eğitiminde verimli bir çağ olmuş ve bu yönde eğitim veren okullar tesis edilmeye başlamıştır.

3.1. Dünyada Engelli Eğitimi

3.1.1. Fransa

Fransız din adamı Abbé de Charles Michel de L'Epée (1712-1789), 1760 yılında Dünya'nın ilk Dilsiz Mektebi'ni açmıştır. L'Epée, bir dostunun ölümü üzerine açıkta kalan iki dilsiz kızının eğitim ve terbiyeleriyle bizzat ilgilenmeye karar vermiştir. El ve

⁷³¹ Okuturlar, *a.g.e.*, s. 105.

⁷³² Balcı, *a.g.e.*, s. 19.

⁷³³ Gök, *a.g.e.*, s. 8-9.

parmak işaretlerinden oluşan bir alfabe düzenlemiştir. İki dilsiz kızın gösterdiği gelişme karşısında Paris'in her tarafından gelen yoksul aileler, sağır ve dilsiz çocuklarını eğitmesi için rahibe başvuruda bulunmuşlardır. Giderlerini kendi cebinden karşıladığı özel bir dilsiz okulu tesis ederek müracaat eden çocukları kabul etmeye başlamıştır. Evinin yakınında bulunan hanelere çocukları yerleştirmiştir. Haftada 2 gün ders verdiği bu çocukların sayısı 1781'de 30, 1784'de 60, bir yıl sonra ise 72'yi bulmuştur. Lepee, gökyüzünü ilk önce gösterir daha sonra ise bunu parmaklarıyla talebelerine gösterirdi. Ardından bunu yazıya geçirmelerini isterdi. Uyguladığı yöntemle 3 günde 82 kelime öğretirdi⁷³⁴. L'Epée'nin ölümü üzerine okul, 1791'de Fransa Hükümeti tarafından resmen tanınmış ve devlet uhdesine alınmıştır⁷³⁵. L'Epée'nin kurduğu müessese kendisinden sonra kurulacak olan okullara yol gösterici olması açısından son derece önemlidir. Bir müessesenin temeli atılınca gelişiminin sağlanması daha kolaydır. Rahip L'Epée sayesinde her geçen gün engelli eğitimiyle ilgili açılan eğitim kurumu sayısı artmıştır⁷³⁶.

Şekil 3.2 Abbé de L'Epée 1712-1789 (www.acm5.com)

⁷³⁴ “Dilsizleri Söyleten Hayırkâr Bir Adam”, *Servet-i Fünûn*, No: 1099,14 Haziran 1328/27 Haziran 1912, s. 155.

⁷³⁵ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1241-1242.

⁷³⁶ Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin, “Sağır, Dilsiz, Ââmâ Çocukların Terbiye ve Talimi”, *Mektebli*, No: 23-24, 20 Muharrem 1332/19 Aralık 1913, s. 387.

L'Epée'nin ölümü üzerine okul müdürlüğüne başka bir rahip Roch-Ambrois Cucurron Sicard (1742-1822) getirilmiştir. 1791'de XVI. Louis Devri'nde, okul Fransız hükümetince tanınarak Saltin Manastırı'na nakledilmiştir⁷³⁷.

Görme engellilere yönelik ilk eğitim kurumu da yine Paris'te kurulmuştur⁷³⁸. 18. yüzyıla kadar sokaklarda dilencilik yaparak ve sadakalarla geçimlerini temin etmeye çalışan görme engellilerle ilgilenen ve onların kaderlerini değiştiren kişi Valentin Haüy (1745-1822)'dür. Paris'te bir sokak gösterisinde komik elbiseler içindeki körleri görüp acıyan ve onlar için bir şeyler yapmaya karar vermiş olan Valentin Haüy, ilk önce görme engelli olan bir dilenci çocuğu yanına alarak eğitmeye başlamıştır. Körlerin daha rahat okumalarını sağlamak amacıyla kabartma harfler imal etmiştir. Bunlar vasıtasıyla görme engellilere okuma-yazma öğretmeyi başarmıştır. 1785 yılında Paris'te Kör Çocuklar Ulusal Enstitüsü'nü kurmuştur. Burası daha sonra devlet desteğinde bir körler okuluna dönüşmüştür. Kısa süre içinde yayılan ünü ile Rusya ve Prusya gibi devletlerden davet almıştır. Bu davet üzerine, Berlin ve Marburg'da birer kör okulu açmıştır. Daha sonra memleketine dönerek hayatının geri kalan kısmını engellilerin eğitimi üzerine kurduğu okulun gelişimi ve bu konuda eserler kaleme almakla geçirmiştir. 1786'da yazmış olduğu kitabı (*Essai sur l'Education des Aveugles*), görme engellilerin eğitiminde kullanılan metotların kaynağı olmuştur⁷³⁹.

Ölümünden sonra da onun ortaya koyduğu çalışmalar hızlı bir şekilde yayılmaya devam etmiştir. Valentin Haüy'ün, görme engellilerin yazı yazmalarını sağlayacak bir alfabe oluşturamaması nedeniyle Fransa, İngiltere, Almanya, Belçika ve Avusturya gibi pek çok ülkede bu alanda çalışmalar yapılmıştır. Görme engellilerin, görenler kadar hızlı ve yanlışsız okuma-yazmalarını sağlayacak derecede başarılı olan çalışma, bu okulda eğitim görüp daha sonraları yine aynı okulda öğretmenlik yapmış olan Louis Braille tarafından bulunmuştur⁷⁴⁰.

⁷³⁷ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1242.

⁷³⁸ Okuturlar, *a.g.e.*, s. 186.

⁷³⁹ Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmaların Eğitimi", s. 310.

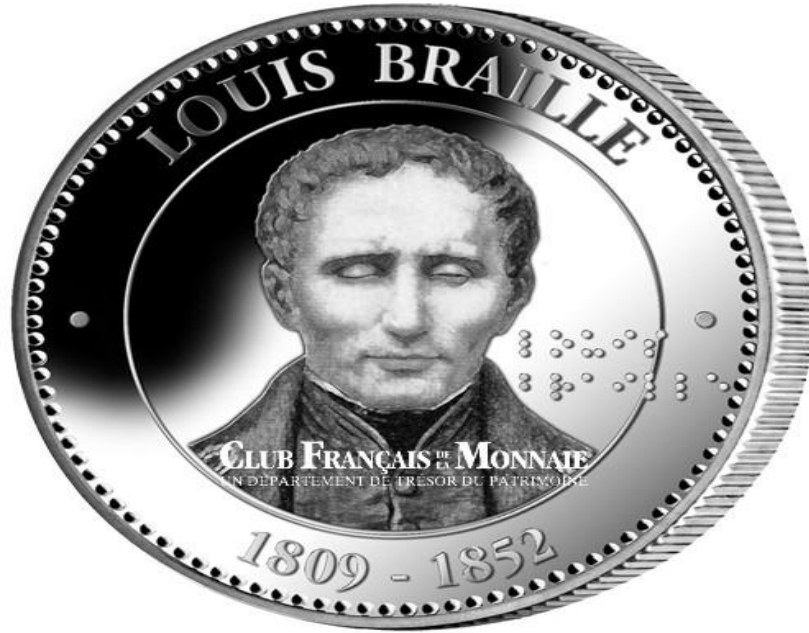
⁷⁴⁰ "Amaların Talim ve Terbiyeleri", *Servet-i Fünûn*, No. 648, 11 Eylül 1319/24 Eylül 1903, s. 362.

Şekil 3.3 Valentin Haüy 1745-1822 (www.es.wikipedia.org)

Henüz üç yaşında iken gözlerini kaybeden ve bugün de adı ile anılan ve kullanılan alfabeye sahip olan Louis Braille (1809-1852), 1819'da Haüy'ün Paris'teki okuluna kayıt olmuştur. Öğrenciyken Fransız subay Charles Barbier'nin savaşta gece haberleşmek için hazırlamış olduğu yazı sistemini öğrendi. Gece yazısı adı verilen bu sistem, parmak uçlarıyla dokunarak okunabilen 12 kabartma noktadan oluşmaktaydı. Braille, 15 yaşında bu sistemi geliştirmiştir. Nokta sayısını yarıya indirerek 63 harf meydana getirmiştir. Geliştirdiği bu yazı sisteminin yerleşmesi biraz zaman almıştır. İlk şeklini 1829'da daha gelişmiş halini ise 1837 yılında yayınlamıştır. Paris'teki okul, Braille'in arkadaşları tarafından hemen benimsenip kullanılan bu yazıyı ölümünden sonra ancak 1852 yılında kullanmaya başlamıştır. Braille alfabesi müziğe de uyarlanarak görme engellilerin bu alana yönelmesinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Daha önceleri notaları yazamadıkları için müzik bilgileri hafızalarının gücü ve kulakları ile sınırlı olmuşken, daha sonraları bu alanda önemli bir gelişme kaydetmişlerdir. Illinois Körler Okulu yöneticisi Frank H. Hall, 1892'de 6 tuşlu özel bir yazı makinesi

geliştirdi. 1932 ve 1957 yılında uzmanların yaptığı katkılarla Braille alfabesi bugünkü şeklini almış ve dünyadaki bütün dillere uygunlanmıřtır⁷⁴¹.

Şekil 3.4 Louis Braille 1809-1852 (<http://www.kimdirhayatibiyografisi.com>)

Paris'te bulunan Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi'ni gezen Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin, gördüğü manzara karşısındaki memnuniyetini dile getirmiştir. Bir mektep için gerekli olan her Şey burada m kemmел surette mevcuttur. Dershaneler, teneff shaneler, yatakhaneler, banyo ve jimnastik yerleri bulunmaktadır. Engelli ocukların talim ve terbiyeleri için en son uygulanan usule uygun olarak her türlü alet yer almaktadır. Çocukların el becerilerini güçlendirecek kunduracılık, terzilik, matbaacılık ve bunun gibi zanaata uygun tezg hlar yer almaktadır. Doktor Muhyiddin, kulak, burun ve boğaz hastalıklarını muayene edecek yeterli sayıda ekipmanın da olduğunu vurgulamıřtır⁷⁴².

3.1.2. Almanya

Almanya'da sağır ve dilsizlerin eğitimi konusunda karşımıza Samuel Heinicke (1720-1790) ıkmaktadır. Heinicke, 1755 senesinden itibaren engelli çocukların talim

⁷⁴¹ Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve  m ların Eğitimi", s. 311.

⁷⁴² Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin, *a.g.m.*, s. 386-387.

ve terbiyeleri hakkında araştırmalar yapmıştır. Leipzig’te 1778’de bir okul açmıştır. Kurduğu okulda doğrudan doğruya dilsizleri konuşturma usulünü takip etmiştir.

Fransız Abbe de Lepee ile Samuel Heinicke’nin oğretim yontemleri birbirine tamamen zıt bir istikamettedir. Lepee, sabit işaretlerle yani el ve parmak hareketleriyle yapılan işaretler icat etmiştir. Bu yonteme Parmak Usulü (Dactylologie) denir. Alfabeyi oğrenen çocuklar işaret dili ile birbiriyle iletişim kurmuşlardır. Heinicke ise, doğrudan doğruya sağır ve dilsizleri konuşturmaya çalışmıştır. Buna da Telaffuz Usulü (Methode Orale) denir. Aslında Heinicke bu metodu yeni keşfetmemiştir. Ondan önce Amman da engelli eğitiminin bu şekilde yapılması gerektiğini tavsiye etmiştir. Heinicke’den sonra Almanya’da sağır ve dilsiz okullarının sayısı artış gostermiştir. 1815’de okul sayısı 11’e yukselmiřtir⁷⁴³. Daha sonraları Almanya’daki sağır ve dilsizlerin fazlalığı göz önüne alınarak bunların eğitimlerine ağırlık verilmiştir.

şekil 3.5 Samuel Heinicke 1720-1790 (www. de.wikisource.org)

19. yzyılda Fransızların savunduğu daktoloji yontemi ile Almanların savunduğu konuşma metodu arasında büyük rekabet yaşanmıştır. 1880’de Milano’da yapılan Uluslararası Sağır ve Dilsiz Eğitimi Kongresi’nde, Almanların savunduğu yontem tüm Dünya’da kabul görmüřtür⁷⁴⁴. Bu tarihten itibaren Fransa’da eğitim veren engelli

⁷⁴³ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1243-1244.

⁷⁴⁴ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1245.

okullarının pek çoğu da konuşma usulünü kabul ederek müfredatlarını bu şekilde düzenlemişlerdir⁷⁴⁵. Lepee'nin savunduğu işaret dili, dilsizlerin kendi arasında konuşmalarına yardımcı olacak bir yöntemdir. Heinicke ise, sağır ve dilsizleri konuşturmayı kendisine amaç edinmiştir. Dolayısıyla bunların konuşmalarını ve yazı yazmalarını sağlayarak hemen herkesle iletişim kurabilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Almanya sadece sağır ve dilsiz eğitiminde değil, doğuştan ya da sonradan bazı uzuvlarını yitirerek engelli kalanlar için de önemli bir merkez olmuştur. 19. yüzyılın sonunda Almanya'da 70.000 engelli bulunmaktadır. 1832'de Münih'te hayırsever biri tarafından Dârülmalûlîn açılmıştır. Okul, fiziksel engellilerin eğitimini sağlayarak kendilerine bir geçim sağlayacak gelir elde edebilecekleri bir mesleği kazandırmayı amaçlamıştır. Bavyera Hükümeti, 1844 yılında okulu bünyesine almıştır. 1876'da kız çocukları da okula alınmaya başlanmıştır. 1906'da yatak kapasitesi 100'e çıkarılmıştır. Okuldan mezun olan 932 çocuktan 867'si kimseye muhtaç olmadan geçimlerini sağlamayı başarmışlardır. Münih'in yanı sıra Almanya'nın değişik bölgelerinde de bunun gibi okullar hayırseverler tarafından kurulmuştur⁷⁴⁶.

Almanlar bu müesseseyi kurmadan önce Fransa, Rusya ve İsviçre'de buna benzer engelli okulları mevcuttur. Ancak bu okullar içinde en mükemmelleri İsveç, Norveç ve Danimarka'da kurulmuştur. Kopenhag'da bir rahip tarafından kurulan Dârülmalûlîn ise hepsinden üstündür. 1872'de koltuk değnekleriyle zor bir şekilde yürümeye çalışan küçük engelli bir kızı gören rahip, bu çocuklar için bir şeyler yapmaya karar vermiştir. İlk önceleri topladığı yardımlarla açtığı muayenesinde alil çocukları tedavi ederek yaşamlarını kolaylaştıracak bazı aletler üreterek kendilerine ücretsiz olarak vermiştir. Böyle okullara alınacak engelli çocuklar ilk önce hastaneye konulmuştur. Okul kısmına geçmeden evvel çocuklar, bir müddet müessesenin hastanesinde tedavi edilmeye mecburdurlar.

Kopenhag'daki 150 yatağa sahip olan okul, küçük ve büyük çocuklar için iki şubeye ayrılmıştır. Dersler dışında çocukların el becerilerini geliştirmeye yardımcı eğitim de sağlanmaktadır. Derslerini bitiren çocuklar ilgi ve alakalarına göre bir sanat öğrenmek amacıyla imalathaneye geçmişlerdir. Burada doğramacılık, kunduracılık,

⁷⁴⁵ Besim Ömer, "Dilsizlerin Söylettirilmesi", *Nevsal-i Âfiyet*, c. 3, İstanbul 1320/1904, s. 354.

⁷⁴⁶ Balcı, *a.g.e.*, s. 24-25.

oymacılık, sepet ve sandalye örmek, çilingirlik gibi meslekler öğretilmiştir. Kız çocukları için de çamaşır, elbise, nakış gibi ev işlerine yardımcı bilgiler verilmiştir.

İmalathanedeki engelliler, vücutlarını ustaca kullanmayı öğrenmişlerdir. Ayakları olmadan doğan çocuklar için suni bacaklar üretilmiştir. Bu yapay organlar ihtiyaç sahiplerine takılarak yürüyebilmeleri sağlanmıştır. Bu çocukların yaptığı eşyalar sergilerde satılmış ve gelirleri yine imalathanenin masrafları için kullanılmıştır⁷⁴⁷.

3.1.3. İngiltere

İngiltere’de engelli eğitimini, konuşma metodunu kullanan Braidwood üstlenmiştir. Henry Baker gibi Braidwood da yöntemini gizlemeyi tercih etmiştir⁷⁴⁸. İşaret dilini kullanarak engelli çocuklara bazı dualar ve dini bilgiler öğretilmiştir. Hatta Londra’daki bir kilisede rahibin duaları işaret dilini bilen bir kişiye anlattığını, onun da bu bilgileri engellilere aktararak ibadet etmelerini sağladıklarını görmekteyiz⁷⁴⁹.

18. yüzyılın sonlarında İngiltere Londra’da, Society for Prevention of Blindness (Âmâlıktan Esirgeme Cemiyeti) adıyla bir dernek kurulmuştur⁷⁵⁰. Uzun yıllar boyunca faaliyet gösteren cemiyet, çeşitli tarihlerde kongreler düzenlemiştir. Kongrelerin dördüncüsü 1884 yılında Cenevre’de toplanmıştır. *A’malığın Sebepleri, A’malıktan Korunma Tedbirleri* konusu üzerine bir eser meydana getirmek gayesiyle açılan müsabakayı Viyana Tıp Fakültesi Göz Hastalıkları Profesörü E. Fuchs kazanmıştır. Fuchs’un eseri, körlüğün sebepleri ve ondan korunma çareleri hakkında çok önemli bilgiler içermektedir⁷⁵¹.

1845-1847 yıllarında William Moon, Latin harflerinden oluşan kabartma harfler geliştirmiştir. Genellikle İngilizce konuşulan ülkelerde kullanılan bu sistemi ileri yaşlarda kör olanlar bile kolaylıkla öğrenmişlerdir. Moon’un karakterleriyle yazılmış olan kitaplar hala İngiltere’de sınırlı da olsa kullanılmaktadır⁷⁵².

⁷⁴⁷ “Dârülmâlûlîn”, *Servet-i Fünûn*, No: 786, 4 Mayıs 1322/17 Mayıs 1906, s. 84-87.

⁷⁴⁸ Okuturlar, *a.g.e.*, s. 106.

⁷⁴⁹ *Ceride-i Havâdis*, No: 87, 10 Rebiyülahir 1258/21 Mayıs 1842, s. 4.

⁷⁵⁰ Yıldırım, “İstanbul’da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi”, s. 310.

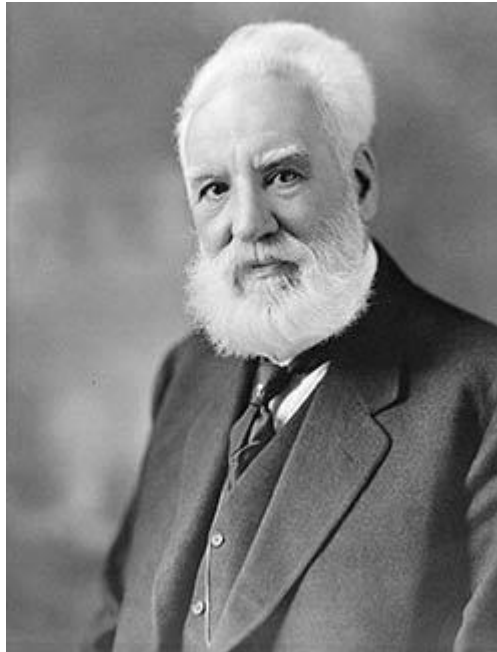
⁷⁵¹ Abdullah Cevdet, *A’malığın Sebepleri ve A’malıktan Korunma Çareleri*, *İctihad*, No: 276/1, Temmuz 1928, s. 5194-5195.

⁷⁵² Yıldırım, “İstanbul’da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi”, s. 311.

3.1.4. Amerika

Avrupa'da engelli eğitimine yönelik yapılan çabalar ve okullaşma oranının artışı Amerika'ya da sirayet etmiştir. Sağır ve dilsiz eğitimi, Thomas Gallaudet vasıtasıyla Avrupa'dan Amerika'ya taşınmıştır. Braidwood'un okuluna gidip konuşma yöntemini öğrenmek isteyen Gallaudet, talebinin reddedilmesi üzerine Londra'dan Paris'e gitmiştir. Lepee'nin okulunda gerekli bilgileri 1 yıl gibi kısa bir sürede tamamladıktan sonra Amerika'ya dönmüş ve 1817'de ilk sağırlar okulunu açmıştır. Boston'daki bu okulda Fransız etkisiyle işaret metodu kullanılmıştır. Sonraları Clark Sağırlar Okulu açılmış ve orada da konuşma usulü hızla yayılmıştır⁷⁵³.

Amerika'da ve Dünya'da işitme engellilerin eğitiminde büyük rol oynayan Alexander Graham Bell, yaptığı çalışmalar ile de bu alanda ilerlemeler sağlanmasında aktif olarak yer almıştır. Aslında Bell, duyma sorunu olanların bu problemini ortadan kaldırmaya çalışmıştır⁷⁵⁴. Az işitenlerin sesleri daha rahat duymalarına yardımcı olacak bir cihaz arayışı, O'nu telefonu icat etmesine götürmüştür. İcadını bir sergide açıklayan Bell, buradan kazandığı 50.000 doları da yine engellilerin eğitimine bağışlamıştır⁷⁵⁵.

Şekil 3.6 Alexander Graham Bell (<http://www.gelisenbeyin.net>)

⁷⁵³ Okuturlar, *a.g.e.*, s. 106.

⁷⁵⁴ Fatma Bentli, "Dünyanın Sağırlığını Gideren Adam", *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, S. 431, Ağustos 2007, s. 126.

⁷⁵⁵ Okuturlar, *a.g.e.*, s. 106.

Bell, ilk olarak Boston'daki Sağır ve Dilsizler Okulu'nda çalışmıştır. Basit bir yöntem kullanmıştır. Tahtaya ilk önce ana hatlarıyla bir insan yüzü çiziyordu. Ardından bir değnek yardımıyla çizdiği yüzdeki organları göstererek çocukların da kendi yüzlerinde işaret ettiği yerlere dokunmalarını istiyordu. Sonra yazı tahtasını silmeye başlıyordu. Yalnızca dudaklar, dil ve görülebilir konuşma olarak tanımladığı yöntemde kullanılan diğer konuşma organları kalıncaya kadar siliyordu. Son olarak ise çeşitli sesleri çıkarmak için her konuşma organını nasıl kullanacaklarını gösteriyordu. Uyguladığı yöntemle kısa bir süre içinde, konuşma sembolleriyle resmedilmiş heceler çocuklar tarafından seslendirilebiliyordu.

Bell, ayrıca seslerin fiziksel özelliklerinden istifade edecek yöntemleri de öğretmiştir. Bütün seslerin nesnelere titreşimiyle meydana geldiğini bildiği için bu titreşimlerin öğrencileri tarafından da hissedilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için kullandığı yardımcı araçlardan biri basit bir balondur. İşitme engelli çocuklar, balonu göğüslerine dayayarak etraftaki seslerin titreşimlerini hissediyorlardı. Sıkı bir şekilde tutulmuş bir balon ona göre geceleyin karşıdan karşıya geçmek isteyen sağır bir çocuğun hayatını kurtarabilirdi⁷⁵⁶.

Sağır ve dilsizlerin eğitiminin başlangıcı Avrupa olmasına rağmen asıl gelişme kaydeden ülke Amerika olmuştur. 17. yüzyılda Philip Nelson, bu alanda çalışmalar ortaya koymuştur⁷⁵⁷. Sağırın eğitimi için ilk yüksek öğretim kurumu 1864 yılında Washington'da Gallaudet Üniversitesi ile başlamıştır. Edward Gallaudet tarafından kurulan bu okul, anaokulundan itibaren her seviyede engellilerin eğitimine yönelik düzenlenmiştir⁷⁵⁸. 1880 yılında ise Ulusal Sağır-Dilsiz Kongresi düzenlenmiş ve burada Amerikan işaret dilinin kullanımı desteklenmiştir⁷⁵⁹.

Samuel Gridley Howe (1801-1876), görme engelliler için Amerika'da yatılı bir merkez kurmuştur⁷⁶⁰. 1872'de William A. Hanks Levy, *Kör ve Körlük* adlı kitabında ilk kez sistemli bir yürüyüş metodu ve görme engelliler için kullanışlı bir baston tipi önermiştir. Aslında görme engelliler yüzyıllardır baston yardımıyla seyahat ediyorlardı. Levy'e göre, baston daha hafif olmalı ve engellinin zemindeki değişikliği hissetmesine

⁷⁵⁶ Bentli, *a.g.m.*, s. 126.

⁷⁵⁷ Necati Kemal, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁵⁸ Okuturlar, *a.g.e.*, s. 106.

⁷⁵⁹ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 25-26.

⁷⁶⁰ Balcı, *a.g.e.*, s. 25.

yardımcı olmalıydı. Bunu hissedebilmeleri için de bastonun gövdesi ile ucunun esnek olmaması gerektiğini ileri sürmüştür.

Görme engellilerin eğitimleri, çalışma hayatına dâhil edilmeleri ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik uluslar arası alanda kongreler düzenlenmiştir. Bu kongrelerin birincisi 1900 yılında Paris'te düzenlenmiştir. 1-5 Ağustos 1900 tarihinde düzenlenen Körler Kongresi'ne Osmanlı Devleti adına Ferik Cemil Paşa ile Vacit Bey katılmıştır. 2 yıl sonra Brüksel'de düzenlenen kongreye ise Mehmed Esad Bey gitmiştir⁷⁶¹. Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Şili, Çin, Danimarka, İspanya, Amerika, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Honduras, İtalya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Peru, Portekiz, Arjantin, İsveç ve Venezuela gibi devletler de bu kongreye katılmıştır⁷⁶². Kongreye katılan delegelerin anlatımına göre, Belçika'da görme engellilerin yardım toplayarak geçimlerini sağladıklarını görmekteyiz. Ayrıca müzik ile uğraşanların piyano hocalığı, akortçuluk, solfej ve armoni öğretmenliği gibi işlerde para kazandıkları anlaşılmıştır. Müziğe yatkın olmayan görme engelliler sepet örmek, iskemle yapmak, fırça ve tel imalatında çalışmışlardır. Kadınlar ise çorap ve fanila örmek gibi işleri öğrenerek geçimlerini sağlamışlardır. Kadınlar ayrıca balık ağları örerek de kendilerine maddi gelir sağlamayı başarmışlardır.

İtalya'daki görme engelliler sepetçilik ile uğraşmışlardır. Portekiz'dekiler sanayide yardımcı personel olarak görev almışlardır. Resim, doğramacılık, ciltçilik, mantar tıpa ve fırçacılık yapmışlardır. Bunun yanında müzik ile ilgilenenler de vardır.

Danimarka'da görme engellilere musiki, piyano akortçuluğu, sepetçilik, ip, hasır, kamış, sandalye imalatı ile el ve makine ile dikiş öğretilmiştir. Ayrıca burada masaj ve sıhhi jimnastik usulleri de öğretiliyordu. Diğer ülkelerde de benzer mesleklerle geçimini sağlayan görme engelliler ayrıca gazete dağıtıcılığı (Şili) ve dilencilik (İspanya) yapmışlardır. Görme engellilerin eğitimlerine ve meslek edinmeleri için önemli çalışmalar yapılmasına rağmen engellilerin büyük bir çoğunluğu dilencilik yaparak geçimini temin etmek zorunda kalmışlardır⁷⁶³.

⁷⁶¹ Balcı, a.g.e., s. 32.

⁷⁶² "Amaların Talim ve Terbiyeleri", *Servet-i Fünûn*, s. 363.

⁷⁶³ Hasan Basri Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 62-63.

Engelliler ve onların eğitimleri için ortaya konan eğitim kurumlarının sayısı 19. ve 20. yüzyılın başına gelindiğinde oldukça artmıştır. 19. yüzyılda dünya genelinde 556 sağır ve dilsiz okulu bulunmaktadır. Bu okullarda 4000 öğretmen ile 36000 öğrenci bulunmaktaydı⁷⁶⁴. Ali Haydar, Profesör Ryan tarafından neşredilmiş olan *Terbiye Kamusu* başlıklı kitabın 9. cildinde yer alan istatistiklere dayandırarak 1901 yılında tüm dünyada 615 dilsiz mektebi, 4778 öğretmen ve 38722 öğrencinin olduğunu söylemiştir. Kıtalara göre dünya üzerindeki okulların dağılımı ise şöyledir:

Kıta	Okul	Öğretmen	Öğrenci
Afrika	7	16	127
Aşya	9	47	453
Avustralya	7	46	332
Avrupa	450	3152	25821
Kuzey Amerika	135	1483	11760
Güney Amerika	7	34	229

Tablo 2: 1901 Yılında Kıtalara Göre Dilsiz Okulu, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları⁷⁶⁵

Gerek okul sayısı gerekse de öğretmen ve öğrenci sayılarında Avrupa ve Kuzey Amerika kıtası açık ara önde bulunmaktadır. Diğer kıtalarda ise istatistiklerin birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Ali Haydar, ülkelere göre okul, öğretmen ve öğrenci sayılarını ise şu şekilde vermektedir:

Kıta	Okul	Öğretmen	Öğrenci
Belçika	12	181	1265
Danimarka	5	57	348
Almanya (1907)	90	807	7059
Fransa	71	598	4098
Büyük Britanya	95	462	4222
İtalya	47	234	2519
Lüksemburg	1	3	22
Hollanda	3	74	473

⁷⁶⁴ Necati Kemal, *a.g.e.*, s. 28.

⁷⁶⁵ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1246.

Norveç	5	54	309
Avusturya-Macaristan	38	291	2380
Portekiz	2	9	64
Romanya	1	3	46
Rusya	34	118	1719
Sırbistan	2	2	26
İspanya	11	60	462
İsveç	9	124	726
İsviçre	14	84	650

Tablo 3: Ülkelere Göre Okul, Öğretmen ve Öğrenci Dağılımı⁷⁶⁶

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Avrupa devletleri içinde özellikle Almanya, İtalya ve İngiltere gibi devletlerin hem okul sayısında hem de öğretmen ve öğrenci sayılarında öncü durumda olduklarını görmekteyiz. 1901 yılında Osmanlı Devleti'nde ise 1 okul, 8 öğretmen ve 16 öğrenci mevcuttur⁷⁶⁷.

3.2. Osmanlı Devleti'nde Engelli Eğitimi

Osmanlı Devleti kurulmadan önce Beylikler ve Selçuklular döneminde engellilerin bakım ve barındırılmalarına yönelik kurumlar Anadolu'da mevcuttur. Büyük Selçuklu Devleti'nde engellilerin bakımına yönelik vakıflar eliyle yardımlar yapılmıştır. Atabey Muzafferüddin Ebu Sait Gökbörü (1156-1232), Musul'da hasta ve körler için dört darülaceze kurmuştur⁷⁶⁸.

Saruhan Beyliği tarafından yapılan bir diğer darülaceze ise Manisa Kırhanesi'dir. Burası bir eğitim kurumu olmasından ziyade görme engellilerin dilenmelerini engellemek ve bakımlarını temin etmeyi amaçlayan bir bakımevi fonksiyonunu yerine getirmiştir⁷⁶⁹.

Osmanlı Devleti'nde de yukarıdakilere benzer vakıflar kurulmuştur. Mevcut olan vakıfların yanı sıra yenileri de yapılarak toplumdaki ihtiyaç sahipleri ile engellilere

⁷⁶⁶ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1246-1247.

⁷⁶⁷ Balcı, *a.g.e.*, s. 29.

⁷⁶⁸ Sarı, "Türk Tarihinde Âcizlerin Korunması", s. 24.

⁷⁶⁹ A. Süheyl Ünver, "Manisa'da Saruhanlıların Kırhane Binası Hakkında", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, c. 6, No. 19, 1942, s. 25-27.

yardımlarda bulunulmuştur. Vakıfların yanında zekât, fitre, sadaka ve bağış gibi dini uygulamalarla da bu insanlar desteklenmiştir. Ancak Avrupa'dakine benzer bir engelli eğitimi, Osmanlı Devleti'nde söz konusu olmamıştır. Engelli eğitiminde yüzyıllar içinde Avrupa'da meydana gelen gelişmeler ve okullaşma oranındaki artış Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun yıllar aynı seviyede kalmıştır. Bunun nedeni, okullaşma oranının artış gösterdiği 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı ile Avrupa devletlerinin içinde bulunduğu durumdur. Siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda meydana gelen olaylar bu ayrımın oluşmasında önemli rol oynamıştır⁷⁷⁰.

Son dönemlerde Osmanlı Devleti'nde vakıflar eliyle uygulanan yardımlar, vakıfların etkisini yitirmesiyle birlikte devlet tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid Devri'nde modern sosyal kurumlar kurulmuştur. Bunun yanında sultanın atıyye ve ihsanlarından da sıklıkla yoksulların korunmasını çalışıldığını görmekteyiz. Ayrıca gönüllü yardım faaliyetleri ile de kamu ve özel ayrımı belirginliğini yitirmiştir⁷⁷¹.

3.2.1. Sağır ve Dilsiz Mektebi'nin Kurulması

II. Abdülhamid, devletin eğitim işleriyle yakından ilgilenmiştir. Kendisinin ve Maarif Nezareti'nin çabalarıyla eğitim alanında birçok yenilik yapılmıştır. Pek çok yeni eğitim kurumu açılmış ve bu eğitim kurumları giderek ülkenin başka yerlerinde de yaygınlaşmıştır⁷⁷². Bu yeniliklerin bir diğeri de Osmanlı başkentinde sağır ve dilsiz çocuklar için bir eğitim kurumunun oluşturulmasıdır. Aslında bu okuldan önce Mısır Hidivi İsmail Paşa (1863-1879) tarafından gözleri görmeyenler için 1874 tarihinde Kahire'de bir Körler Okulu açılmıştır. Okulda öğretilen Braille Alfabesi Türk, Arap ve İranlı görme engellilerin kullanabilmesi için Arapça harflerine uyarlanmıştır⁷⁷³. Ancak o yıllarda Mısır hukuki olarak Osmanlı Devleti'ne bağlıysa da fiili olarak bağımsız hareket eden bir eyalettir. Buna rağmen, Kahire'de kurulan bu okuldan sonra İstanbul'da da açılacak olan Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi, Osmanlı Devleti'nde

⁷⁷⁰ Demirel, *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁷¹ Özbek, *a.g.e.*, s. 26.

⁷⁷² Ramazan Günay-Halil İbrahim Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi, *OTAM*, c. 32, S. 53, 2013, s. 57.

⁷⁷³ Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", s. 311-312.

engellilerin eğitimine yönelik yapılan ilk girişimler olmaları açısından oldukça önemli yer işgal etmişlerdir⁷⁷⁴.

Dersaadet Bîzebân Mektebi olarak da anılan Sağır ve Dilsiz Mektebi, Sadrazam Kamil Paşa ile Maarif Nazırı Mehmed Tahir Münif Paşa Dönemi'nde açılmıştır⁷⁷⁵. Okulun açılışı, Hamidiye Ticaret Mektebi'nin de kurucusu olan Avusturyalı Ferdinand Grati'nin Babıâli'ye yaptığı başvuru sonucunda olmuştur. Ferdi/Ferdinand Grati, Beyoğlu ticarethanelerine ticari yazışma ile defter tutma usulleri hakkında ders vermektedir. 1884 tarihinde Maarif Nezareti'ne başvuru yaparak bir ticaret mektebi kurulması talebinde bulunmuştur. Bu işin Ticaret Nezareti'ne ait olduğu düşünülerek konu buraya sevk edilmiştir. Ticaret Meclisi'nin uygun görmesi üzerine 27 Şubat 1884'te ticaret mektebi kurulmuştur. Okulun Türkçe ve Fransızca yazılmış nizamnamesi ve müfredatı yapılmıştır. Grati, okulun hem müdürü hem de Ulûm-ı Ticariye dersine öğretmen olarak atanmıştır. 1889 yılında yapılan incelemelerde hesabında yolsuzluk görülmesi üzerine Ferdinand Grati, görevden el çektirilmiştir⁷⁷⁶.

Grati, aynı yıl Maarif Nezareti'ne bir layiha sunarak İstanbul'da sağır ve dilsizlerin eğitimi için bir okula ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir⁷⁷⁷. Grati, Osmanlı ülkesinin değişik yerlerine çok sayıda eğitim kurumunun açıldığından söz etmiştir. Ancak bunlar içerisinde insanlık açısından büyük ehemmiyet verilmesi gereken sağır ve dilsizlere mahsus bir eğitim kurumu mevcut değildir. Bu duruma bir son verilmesi için sağır ve dilsizlere özgü bir okul açılmalıdır. Yeni kurulacak okulun 30 öğrenciyi kabul edebilecek kapasitede olması gerektiğini ve ders programı olarak da uzun yıllardır Avrupa'da bunların eğitimi için kurulan okulların müfredatının uygulanmasını istemiştir. Engellerinden dolayı etraflarında olup biteni anlayamayan bu çocuklar, açılacak olan okuldan alacakları eğitimle bu durumdan kurtulmuş olacaklardır. Çocuklar böylece hem topluma daha iyi uyum sağlamış olacak hem de anne ve babalarıyla çok daha rahat iletişim kurabileceklerdir.

Grati, engellilerin eğitimi ile ilgilenen okulların, Avrupa başkentlerinin hemen hemen hepsinde bulduklarını ve insanlığa büyük hizmet ettiklerini sözlerine

⁷⁷⁴ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 32.

⁷⁷⁵ Balcı, *a.g.e.*, s. 91.

⁷⁷⁶ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1248. Grati Efendi, başka yerlere harcadığı iddia edilen parayı Dilsiz Okulu'nun masrafları için kullandığını ve bunları gösteren makbuz senetlerini daha önceden sadrazamlığa gönderdiğini ifade etmiştir. Bkz. BOA, MF. MKT. 147/81.

⁷⁷⁷ Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", s. 314.

ekleyerek düşüncelerini güçlendirmeye çalışmıştır⁷⁷⁸. Son yıllarda özellikle Osmanlı Devleti'nde yaşanan reformların Avrupa merkezli olması, Grati'nin Avrupa başkentlerini örnek göstermesinde etkili olmuş olabilir. Bir başka etken ise mektebin kurucusu olan Grati Efendi'nin Avrupa'daki sağır ve dilsiz mekteplerini tanınması ve oralarda uygulanan eğitim-öğretim yöntemlerine haiz bulunmasıdır⁷⁷⁹. Grati, sunduğu layihada okulun Türkçe ve Fransızca olarak ders vereceğini ifade etmiştir. Coğrafya, hesap, hendese, resim ve hüsn-i hat gibi derslerin yanı sıra bazı kelimelerin telaffuzunun da kendisi tarafından öğretilbileceğini ifade etmiştir⁷⁸⁰. Grati Efendi'nin yaptığı teklif kabul edilmiştir. Kendisi, usulsüzlük yaptığı için görevinden azledilmiştir. Ancak İstanbul'da böyle bir okul açılmasını isteyen ve bunun için rapor hazırlayan da odur. İdare ve eğitim konusunda vakıf biri olması, kendisine yöneltilen suçların Ticaret Mektebi ile ilgili olması ve talebi üzerine böyle bir çalışma başlatıldığı gibi durumlar göz önünde tutularak hareket edilmiştir⁷⁸¹.

Dönemin Maarif Nazırı olan Münif Paşa'nın dikkatini çeken bu layiha üzerine çalışmalara hız verilmiştir. Sağır ve Dilsiz Mektebi, Meclis-i Vükela'nın 20 Haziran 1889'da almış olduğu karar üzerine 25 Haziran 1889 tarihli bir iradeyle açılmıştır. Osmanlı Devleti'nde öteden beri böyle bir okulun açılmasının arzu edildildiği ifade edilmiştir. Okul, Ticaret Mektebi bünyesinde kurulacaktır. Ayrıca giderleri de oradan tahsis edilecektir. Ancak 1 kereye mahsus olmak üzere kitap ve bazı eşyaların tedariki için 3000 kuruş ödenecektir. Gündüz eğitim verecek bu okulun 4 yıl sürecek bir eğitim programı vardır. Okulun eğitim dili Türkçe'dir. Ancak isteyenler için Fransızca da eğitim verilecektir. Okulda verilmesi planlanan dersler ise şunlardır: Türkçe ve Fransızca okuma-yazma, bazı kelimelerin telaffuzu, İlmihal, hüsn-i hat, ilm-i hesap, coğrafya, resim, ilm-i ahlak ve jimnastik. Böylece dilsiz çocukların talim ve terbiyeleri sağlanmış olacaktır⁷⁸². Okul, 15 Eylül 1889 tarihinde Pazartesi günü eğitime başlayacaktır. Hamidiye Ticaret Mektebi bünyesinde açılması planlanan okul, 15 gün

⁷⁷⁸ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1248-1249.

⁷⁷⁹ Demirel, *a.g.e.*, s. 25.

⁷⁸⁰ Layihanın bazı kısımları için bkz. Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Yay. Haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver, Ankara 2002, s. 225-226. Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1249.

⁷⁸¹ BOA, MF. MKT. 114/114. Zaten daha sonra yapılan mahkemelerde Grati hakkında açılan dava zaman aşımından düşmüş ve Grati'nin uygun bir memuriyete getirilmesi söz konusu olmuştur. Bkz. Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", s. 314.

⁷⁸² BOA, İ. MMS. 105/4481.

gecikmeyle 30 Eylül 1889'da eğitim ve öğretime başlamıştır. Okulun müdürlüğüne ise Ferdinand Grati Efendi getirilmiştir⁷⁸³.

Sağır ve Dilsiz Mektebi'nin giderleri, Ticaret Mektebi bütçesinden karşılanacaktır. Okulun açılışında müdür ve öğretmenlere ödenmek üzere gereken 3400 kuruş söz konusu bütçeden karşılanmıştır. Sağır ve dilsizler için kurulan okul için kayıtlar alınmaya başlanmıştır. Mektebin Ticaret Mektebi içinde özel bir yerde açılacağı ilan edilmiştir. Salı ve Perşembe günü kayıtların alınacağı ve buraya kayıt olmak isteyenlerin cinsiyet ve din farkı gözetilmeksizin ücretsiz olarak kaydedilecekleri bildirilmiştir. Derslerin müfredatında ise uzun yıllardır Avrupa'daki engelli okullarında uygulanan ve başarılı olunan yöntemlerin uygulanacağı ifade edilmiştir⁷⁸⁴. Okul, maddi durumu iyi olmayan ailelerin engelli çocuklarına ücretsiz olarak hizmet vermek amacıyla kurulmuştur. İlk yıl 25-30 civarında olan öğrenci sayısı ertesini yıl 45'e yükselmiştir⁷⁸⁵. Buna rağmen okul, beklenen ilgiye sahip olmadı. Öğrenci sayısının istenilen seviyede olmamasının çeşitli nedenleri vardır. Birinci neden toplumun bu tarz bir eğitim kurumuna ilgi göstermemesidir. Bir diğer neden de okulun tanıtımının çok iyi yapılmamış olmasıdır⁷⁸⁶.

Okulda öğretilen usul, Grati Efendi'nin kabul ettiği daktiloji yöntemidir. Grati bu usulü kendisinden sonra gelecek yöneticilere de öğretmiştir. Fransız dilsiz alfabesindeki işaretler küçük düzeltmelerle birlikte Türkçe'ye göre düzenlenmiştir. Bu usule göre, öğretmen yazılmasını istediği kelimedeki harfleri işaretlerle öğrencilere gösterir. Öğrenci kendisine gösterilen harfleri yazar. Ancak harflerin çoğunluğu birbirleriyle bitiştiği için öğretmen, “ayır!” ve “bitiştir!” gibi özel işaretler de vererek kelimelerin doğru bir şekilde yazılmasını sağlamışlardır. Dilsiz Mektebi'ndeki bütün öğretmenler aynı işaret ve imla kurallarını uygulamışlardır. Talebelere sade ve açık bir Türkçe öğretilmeye çalışılmıştır. Öğrencilerin kafalarının karışmasına neden olabilecek bazı Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmasından mümkün mertebe kaçınılmıştır⁷⁸⁷. Engelli öğrencilere öğretilen bu teknik çok yeterli görülmemiştir. Çünkü öğrenciler sadece kendi aralarında ve öğretmenleriyle iletişim kurabilmişlerdir. Ayrıca talebelere

⁷⁸³ Balcı, *a.g.e.*, s. 92.

⁷⁸⁴ BOA, MF. MKT. 112/140.

⁷⁸⁵ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1249.

⁷⁸⁶ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 33.

⁷⁸⁷ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1251.

basit Türkçe kelimeler öğretilmiştir. Bu durum da onların Arapça ve Farsça ifadeleri öğrenememelerine neden olmuştur⁷⁸⁸.

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'nin en büyük problemlerinden birisi de engelli eğitiminde uzman olmayan öğretmenlerin derslere girmesidir. Mektepte eğitim veren müdür ve öğretmenlerin bilgileri Ferdinand Grati Efendi'nin kendilerine öğrettikleriyle sınırlı kalmıştır⁷⁸⁹. Müdür ve öğretmenlerin bir kısmı engelli çocuklarının eğitimlerinin yanında devletin farklı kademelerinde de istihdam edilmişlerdir. Bu durum da engelli eğitim kadrolarının uzmanlaşmasını engellemiştir.

Dilsiz Mektebi'nin açılmasının ardından okulun bünyesinde bir de körler okulu açılması yönünde çalışmalar başlatılmıştır.

3.2.1.1. Körler Okulu'nun Açılması

Dilsiz Mektebi'nin açılmasının ardından görme engelliler için de bir okulun açılması gündeme gelmiştir. Dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa, 28 Şubat 1891 tarihinde medeni ülkelerde olduğu gibi İstanbul'da da Dilsiz Okulu'na ilhaken bir körler mektebinin açılmasını istemiştir⁷⁹⁰. Açılması planlanan mektebin öğretmen, mubassır⁷⁹¹ ve diğer ihtiyaçları için gerekli olan aylık 2350 kuruşun ilga edilmiş olan Ticaret Mektebi mevkufatından verilmesi kararlaştırılmıştır. Okula alınacak eşyalar için ise gerekli olan 6000 kuruşun Maarif Nezareti bütçesinden bir defaya mahsus olmak üzere ödenmesi istenmiştir. Münif Paşa'nın isteği, Sadrazam Kamil Paşa tarafından uygun görülerek irade çıkarılması için arz edilmiştir. 1 gün sonra ise yani 17 Mart 1891'de irade çıkmış ve Dilsiz Mektebi'nin bünyesinde Körler Okulu da açılmıştır⁷⁹².

Türkçe Öğretmeni	300 kuruş
Fransızca Öğretmeni	300 kuruş

⁷⁸⁸ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 36.

⁷⁸⁹ Demirel, *a.g.e.*, s. 62.

⁷⁹⁰ Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", s. 316. Ali Haydar'a göre körler için bir okul açılmasını isteyen kişi Mösyö Grati'dir. Grati'nin 1890 yılında verdiği dilekçe üzerine konu devletin gündemine alınmış ve 1 yıl sonra da bu okul açılmıştır. Bkz. Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1249.

⁷⁹¹ Okulda öğrencilerin durumu ile yakından ilgilenen ve düzeni sağlayan kimselere verilen isimdir. Bkz. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 660.

⁷⁹² BOA, İ. DH. 1220/95493.

Müzik Öğretmeni	500 kuruş
Coğrafya ve Tarih Öğretmeni	500 kuruş
Hesap Öğretmeni	300 kuruş
Mubassır	300 kuruş
Çeşitli Giderler	150 kuruş
Tesis Masrafı	6000 kuruş (1 defaya mahsus)

Tablo 4: A'mâlar Mektebi İçin Öngörülen Giderler⁷⁹³

Talep edilen bütçe, lağvedilmiş Ticaret Mektebi'nden devredilen para ile karşılanacaktır. Bir kereye mahsus olmak üzere ise Maarif Nezareti bütçesinden ödeme yapılacaktır. Zaten A'mâlar Mektebi, Sağır ve Dilsiz Mektebi ile birlikte faaliyet göstereceği için mektebin daimi giderleri için ayrıca bir ödenek ayrılmamıştır⁷⁹⁴. Sağır ve Dilsiz Mektebi'ne eklenen a'mâlar kısmı ile birlikte 1893 tarihinde okulun müfredatı da genişletilmiştir. Gösterilen dersler şunlardır: Hüsn-i hat, hesap, coğrafya, resim, ahlak, cümle yazımı, kozmografya, mimari, dekorasyon, jimnastik⁷⁹⁵.

Okul, ilk yıllarında oldukça fazla ilgi görmüştür. Bu ilginin sebebi toplumun ileri gelen devlet adamlarının çocuklarının da mektebe kayıt olmasından kaynaklanmaktadır. Maarif Nezareti Tedrisât Müdürü Aziz Bey'in⁷⁹⁶ dilsiz oğlu Ali Galip'in okula kaydolması okula olan ilgiyi arttırmıştır. Mabeyn kâtiplerinden Hakkı Bey'in oğlu Enver ve İzmit Mutasarrıfı Kazım Bey'in torunu Burhan da okulda eğitim görmüştür. Devlet adamlarının himayesinin yanı sıra Maarif Nazırı Münif Paşa'nın okula gösterdiği özel ilgiyi de göz ardı etmemek gerekir. Gerek okulun açılmasından önce gösterdiği çaba ve gerekse de okul açıldıktan sonra verdiği destekle okulun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır⁷⁹⁷.

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi açıldıktan sonra idadi müfettişleri tarafından yapılan incelemede, okul yönetim ve düzeninde usulsüzlük olduğu tespit edilmiştir. Okul müdürlüğüne yazılan yazıda, işitme, konuşma ve görme engellilerin eğitimleri amacıyla tesis edilen bu müessesenin hesaplarında yapılan incelemede bazı

⁷⁹³ BOA, İ. DH. 1220/95493.

⁷⁹⁴ Demirel, *a.g.e.*, s. 30.

⁷⁹⁵ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 33.

⁷⁹⁶ Aziz Bey, sağır, dilsiz ve körlerin eğitimi amacıyla kurulan eğitim kurumlarının tesisinde son derece büyük gayret göstermiştir. Bkz. Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1250.

⁷⁹⁷ Demirel, *a.g.e.*, s. 32.

yolsuzlukların tespit edildiğini ve durumun düzeltilmesi hususunda uyarılarda bulunulmuştur⁷⁹⁸.

3.2.1.2. Okul İdaresi

3.2.1.2.1. Müdür Kadrosu

1889 yılında açılmış olan Sağır ve Dilsiz Mektebi'nin kurucusu ve ilk müdürü Ferdinand Grati Efendi'dir⁷⁹⁹. Görevden alınması üzerine müdürlüğe oğlu Louis Misyari De Grati getirilmiştir. 1896'da Louis Grati istifa etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Hüseyin Sabri Bey okula müdür tayin edilmiştir. Ancak onun da müdürlüğü kısa sürmüştür. Yaklaşık 1,5 yıl süren müdürlüğünün ardından bu makama 1898-1903 yılları arasında Süleyman Efendi, 1903-1908 yılları arasında ise Şükrü Efendi getirilmiştir⁸⁰⁰.

3.2.1.2.1.1. Louis Misyari De Grati

Ferdinand Grati'nin⁸⁰¹ ardından oğlu Louis Grati okula müdür olarak atanmıştır. Louis Grati, 1862 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'da gördüğü eğitimin ardından Fransa'ya gitmiştir. Türkçe, Rumca, Bulgarca, Fransızca, İtalyanca, Sırpça ve Rusça okuyup yazabilecek seviyede dil bilmektedir. 1881'den itibaren Moniteur Oriental Gazetesi'nde yazarlık yapmıştır. 13 Kasım 1884'te 22 yaşında, 800 kuruş maaşla Hamidiye Ticaret Mektebi'ne öğretmen olarak atanmıştır. 13 Ağustos 1889'da buradaki görevinden ayrılmıştır. Yabancı basını takip eden büroda çalışmasının yanı sıra 2000 kuruş maaşla Sağır ve Dilsiz Mektebi'ne müdür tayin edilmiştir. 13 Ağustos 1890'da 600 kuruş maaşla İstanbul'da yayınlanan Fransızca gazetelerin; 13 Kasım'da ise 400 kuruş maaşla İttihat Postanesi'ne getirilen Yunanca gazetelerin kontrolünü yapmakla görevlendirilmiştir. 14 Kasım 1891 tarihinde okul müdürlüğünden aldığı maaşı 1500 kuruşa indirilmiştir. Aralık ayında ise okul müdürlüğü ve Yunanca gazeteler

⁷⁹⁸ BOA, MF. MKT. 133/56.

⁷⁹⁹ Ferdinand Grati, Sağır ve Dilsiz Mektebi'nin ilk müdürü olmasına rağmen, kendisi hakkında yukarıda bilgi verildiği için bu kısma konulmamıştır.

⁸⁰⁰ Balcı, *a.g.e.*, s. 129.

⁸⁰¹ Ferdinand Grati, görevden el çektirildikten sonra devlete başvuru yaparak layık görülecek bir memuriyetle çalışmak isteğini dile getirmiştir. Ancak yapılan usulsüzlükler göz önünde bulundurularak talebi kabul edilmemiştir. Bkz. BOA, BEO. 743/55671.

sansür memurluğu uhdesinde kalmak üzere ayrıca 900 kuruş maaşla ikinci kez İstanbul'da yayınlanan Fransızca gazetelerin sansür memurluğuna getirilmiştir. Ayrıca, 4 Haziran 1893'te Lui Grati Efendi'ye rabia rütbesi verilmiştir⁸⁰².

Louis Grati'nin müdürlüğü döneminde, Sağır ve Dilsiz Okulu'na görme engelliler için A'mâlar Mektebi adıyla ayrı bir sınıf eklenmiştir. Dönemin önemli devlet adamlarının engelli çocuklarının da bu okula devam etmeleri nedeniyle okula olan ilgi artmıştır. Okulun gelişiminde pay sahibi olanlardan biri de Ali Haydar Efendi'dir. Ali Haydar, Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'nin açılış ve gelişim sürecinde Maarif Meclisi Başkanı olarak görev yapmaktadır⁸⁰³.

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi, açılışından itibaren büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Okulun en büyük problemi bina sıkıntısıdır. Hamidiye Ticaret Mektebi bünyesindeki beş sınıf, bu okul için tahsis edilmiştir. Ancak okul, kuruluşunun henüz ikinci senesinde bina değiştirmek zorunda kalmıştır⁸⁰⁴. Hamidiye Ticaret Mektebi, 1891'de Beyazıt Merkez Rüşdiyesi'ne dönüştürülmüştür. Bu sırada engelli okulu ise Harbiye Nezareti arkasındaki Bozdoğan Kemerinde bulunan Kaptan İbrahim Paşa Mektebi'ne taşınmıştır. Bundan sonra Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi, nemli ve harap olmuş binalarda eğitim faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Okul, sürekli olarak yeni bir binaya taşınmıştır. Kaptan İbrahim Paşa Mektebi'nin sıvaları dökülmüş pencereleri ise çürük bir haldedir. Okulun kubbesi de birkaç yerinden çatlamıştır. Okulun bir an evvel tamir edilmesi için 1 Kasım 1892'de Şehremaneti'ne başvuru yapılmıştır⁸⁰⁵. Ancak bir sonuç alınamamış olacak ki, 1893'te Çiçek Pazarı'nda bulunan vakıf okullarından Haseki Mustafa Ağa İbtidai Mektebi'ne nakledilmiştir. Bu bina da 1894 İstanbul Depremi'nde büyük hasar görmüştür. Hasarın giderilmesi için de, Şehremaneti tarafından okula 1324 kuruşluk tamirat yapılmıştır. Ancak yapılan giderlere rağmen okulun eğitim için elverişsiz olduğu anlaşılması üzerine Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi, Kadırga'daki Veziriazam Yahya Paşa Mektebi'ne nakledilmiştir⁸⁰⁶.

Louis Grati, Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi müdürlüğünün yanı sıra Hariciye Nezareti'nde yabancı basın sansür memuru olarak da çalışmaktadır. Sansür memurluğuna günde 2 saat ayırmaktadır. Grati'nin okuldan ayrılıp başka bir yerde

⁸⁰² BOA, HR. SAİD. 6/10.

⁸⁰³ Balcı, *a.g.e.*, s. 95.

⁸⁰⁴ Demirel, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁰⁵ BOA, MF. MKT. 153/89.

⁸⁰⁶ Balcı, *a.g.e.*, s. 96-97.

görev alması bazı şikâyetlere sebep olmuştur. Grati'nin her gün işinden 2 saat süreyle ayrılması karşılığında maaşından 200 kuruş kesilmiştir. Ancak bu durumun okuldaki işlerini sekteye uğratmadığı ve şimdiye kadar kesilen paraların kendisini verilmesiyle bundan sonra da kesinti yapılmaması hususunda Grati dilekçe dahi sunmuştur⁸⁰⁷. Louis Grati, babasının alacaklıları yüzünden de sorunlar yaşamıştır. Mustafa Tevfik Efendi, babasının borçlarına karşılık maaşına el koydurtmaya çalışmıştır. Louis Grati ise borçların kendisinin değil babasına ait olduğunu ileri sürerek maaşından kesinti yapılmasına karşı çıkmıştır⁸⁰⁸. Bu sebeplerden ötürü Louis Grati Efendi, Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi müdürlüğünden istifa etmiştir. Louis Grati'nin yerine 13 Ocak 1896'da müdürlüğe Hüseyin Sabri Bey getirilmiştir⁸⁰⁹.

3.2.1.2.1.2. Hüseyin Sabri Bey

Çerkezistan'da Şapsığ kabilesinin cemaat reisi Hüseyin Bey'in oğludur. 1859 yılında Nütukaç'ta dünyaya gelen Hüseyin Sabri Bey, öğrenimine ibtidai mektebinde başlamıştır. Davud Paşa Rüşdiyyesi'nde de eğitim gördükten sonra buradan ayrılmış ve özel dersler almak suretiyle eğitimini tamamlamıştır.

Devlet hizmetine 7 Haziran 1880 tarihinde polis memuru olarak başlamıştır. 27 Aralık 1883'de 400 kuruş maaşla Ticaret Mektebi'nde mubassır olmuştur. 13 Eylül 1891 yılında 480 kuruş maaşla Dilsiz Mektebi mubassırlığına geçmiştir. Sağır, Dilsiz ve A'mâ çocukların talim ve terbiyelerini doğrudan doğruya Ferdinand Grati Efendi'den öğrenmiştir. Louis Grati'nin istifası üzerine dilsiz öğretmenliğinde gösterdiği başarı ve liyakat neticesinde 13 Ocak 1896'da 700 kuruş maaşla Dilsiz ve A'mâ Mektebi'ne müdür olarak atanmıştır. Ancak Hüseyin Sabri Bey'in müdürlüğü uzun sürmemiştir⁸¹⁰. 13 Ağustos 1897'de müdürlükten alınarak 500 kuruş maaşla Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi'nde Türkçe ve Hesap derslerine girmeye başlamıştır⁸¹¹.

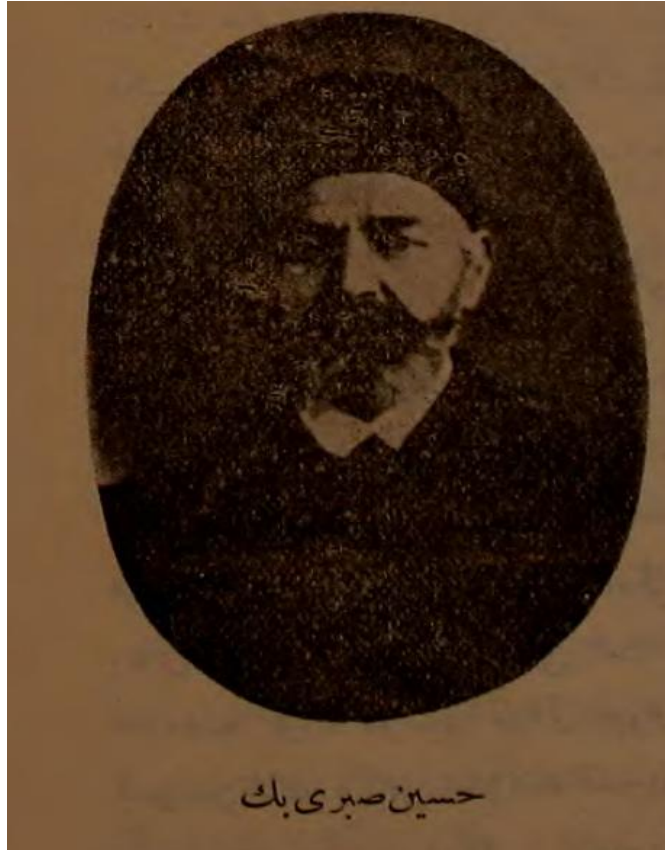
⁸⁰⁷ BOA, BEO. 380/28499.

⁸⁰⁸ BOA, MF. MKT. 273/32.

⁸⁰⁹ Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", s. 318.

⁸¹⁰ 1898 yılında Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'nin müdürü Süleyman Efendi olarak görünmektedir. Bkz. *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul 1316/1898, s. 673.

⁸¹¹ Balcı, *a.g.e.*, s. 98.

Şekil 3.7 Hüseyin Sabri Bey (Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1250)

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'ndeki görme engelli çocuklara ağırlıklı olarak kabartma notalar yardımıyla müzik dersi verilmiştir. Müzik eğitiminin etkisiyle okulu bitiren a'mâ çocuklar çalgıcılık yaparak hayatlarını idame ettirmişlerdir. Ancak 1897 yılında okuldaki müzik dersleri kapatılmıştır. Bundan böyle okulda sadece ilahi ve kasidele okutulmaya başlanmıştır. Bunun üzerine öğrencilerin bir kısmı okulu bırakmış ve körler bölümü kapatılmıştır⁸¹². Körler sınıfının kapatılmasıyla öğrenci sayısında ciddi bir azalma görülmüştür⁸¹³. Mevcut durumda bile Sağır ve Dilsiz Mektebi bulunduğu binaya küçük gelmiştir. 13 Ağustos 1897'de okul, Yerebatan'da bulunan Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'ne nakledilmiştir. Sağır ve Dilsizlerin eğitimi için bir sınıf kendilerine tahsis edilmiştir⁸¹⁴. Yeni taşınan okul da bekleneni verememiştir.

Hüseyin Sabri Bey, okulun Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'ne taşınmasından duyduğu rahatsızlığı bir rapor ile dile getirmiştir. 10 Ağustos 1908 tarihindeki raporda, mektebin kuruluşundan itibaren sürekli olarak yer değiştirdiği ve son olarak da

⁸¹² Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", s. 318.

⁸¹³ Körler bölümünün kapatılması, öğrenci sayısının azalması ve bina sıkıntısından dolayı bir ara okulun kapatılması düşünülmüş ancak daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Bkz. BOA, MF. MKT. 756/24.

⁸¹⁴ Balcı, *a.g.e.*, s. 99.

güngörmez hava almaz rüşdiyenin alt katında zindan kılıklı bir yerde eğitim verdiğini dile getirmiştir. Çocukların son derece merhamete muhtaç olduklarından söz ederek bu zindandan kurtarılmalarının adaletli bir yaklaşım olacağını ifade etmiştir.

Hüseyin Sabri, okulun tarihi hakkında da bilgi vermiştir. Şu ana kadar okula 200'ü aşkın çocuğun kaydolduğunu ancak okul düzeninin sağlanamamasından dolayı bir kısmının okulu terk etmek zorunda kaldığını vurgulamıştır. Okula devam sağlanması hususundaki en büyük engel, okulun yatılı olmaması ve sadece gündüzleri eğitim vermesidir. Zaten okulun sınırlı sayıda öğrenciye eğitim vermesinin en büyük nedenlerinden biri budur. Sadece İstanbul'da yakınları olanların çocukları ile İstanbul'da ikamet edenlerin istifade ettiği okula devam edenlerin çoğunluğu, maddi durumu iyi olmayan ailelerin çocuklarıdır. Maddi durumlarının iyi olmaması ve ikamet ettikleri yerlerin uzak olması sebebiyle öğrencilerden birkaçı okula devam edememiştir⁸¹⁵.

Hüseyin Sabri Bey, okulun Dârülhayr-ı Âlî binasına taşınmasını istemiştir. Buraya taşınarak çocuklar için gerekli olan eğitim ve el becerilerinin geliştirileceğini vurgulamıştır. Böylece okuldan mezun olacak çocuklar kendi geçimlerini sağlayabileceklerdir. Hüseyin Sabri'nin kendisi için de küçük bir isteği vardır. Kısa bir süreliğine de olsa yapmış olduğu okul müdürlüğüne yeniden atanmasını rica etmiştir⁸¹⁶. Ne yazık ki Hüseyin Sabri Bey'in bu isteği dikkate alınmamıştır. Okul aynı binada kalmış ve kendisi de okulda öğretmen olarak çalışmaya devam etmiştir⁸¹⁷.

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'nin yatılı olarak eğitime devam etmesi konusunda defalarca müracaat yapılmıştır. Ancak bu başvurularda bir sonuç alınamamıştır. Beklentilerin karşılık bulamamasının nedenlerinden biri devletin bütçesinin yeni bir bina inşa etmeye müsait olmamasıdır. Bir diğer neden ise, çocukların eğitimlerini sağlıklı bir biçimde sürdürebilecekleri uygun bir yerin bulunamamasıdır. Çocuklarını yatılı olarak okula gönderemeyen varlıklı aileler ise, Dilsiz Mektebi'ndeki müdür ve öğretmenlerden, çocuklarına özel ders aldirmek suretiyle istifade etmişlerdir⁸¹⁸.

⁸¹⁵ Ramazan Günay-Halil İbrahim Görür, *a.g.m.*, s. 59.

⁸¹⁶ BOA, MF. MKT. 1111/52.

⁸¹⁷ Demirel, *a.g.e.*, s. 58.

⁸¹⁸ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. 3-4, İstanbul 1977, s. 1171.

Hüseyin Sabri Bey, okulun kapatılmaması için elinden geleni yapmıştır. Öğrenci sayısının azalması ve engelli eğitiminin göz ardı edilmesinden kaynaklanan problemlerle baş etmeye çalışmıştır. Öğrenci velileri adına çeşitli makamlara başvuruda bulunarak okulun eğitime devam etmesini sağlamıştır⁸¹⁹.

Dilsiz Mektebi öğrencilerinin sürekli olarak yeni bir binaya aktarılmasını Osman Ergin şu şekilde ifade etmiştir: “Zavallı mektep ve hele zavallı çocuklar mercisizlik, hamisizlik yüzünden kedi yavrusunu taşır gibi böyle kapı kapı dolaşmaktan bitap bir hale gelmiş ve mektebin vücudundan hem talebenin istifadesi hem de memleketin müstefid olması düşünülerek böyle nehari (gündüzlü) olmadan ziyade leyli (yatılı) ve hele sanatlı olması şartı azam görüldüğünden bu babda birçok layihalar verilmiş ve uğraşılmış ise de hiçbir netice çıkmamıştır”⁸²⁰. Gerçekten de talebeler, sürekli olarak yeni bir binaya taşınmak zorunda kalmışlardır. Bu binaların ise kötü koşulları onların eğitimini gereği gibi almalarına engel oluşturmuştur.

Hüseyin Sabri Bey, memuriyet hayatının 30 senesini sağır ve dilsiz çocukların talim ve terbiyesine adanmıştır. Kendisi son derece gayretli, fedakâr ve iyi huylu bir insandır. Okulun sık sık yer değiştirmesine, eğitim için gereken malzemelerin sağlanamaması ve ilgisizlikten dolayı çok fazla sıkıntı çekmiştir. Çektiği sıkıntılara rağmen işinden vazgeçmemiş ve Osmanlı Devleti’nde engelli olarak dünyaya gelen çocukların eğitimlerine kendisini adanmıştır⁸²¹.

3.2.1.2.2. Öğretmen Kadrosu

Dilsiz Mektebi açıldıktan sonra burada okutulacak derslerin neler olduğu hakkında verilen ilanda Türkçe (istenildiği takdirde Fransızca), resim, hesap, hendese, coğrafya, ahlak ve el becerilerini geliştirmeye yönelik dersler konulmuştur⁸²². Ferdinand Grati’nin vakıf olduğu, Avrupa’daki engelli okullarında öğretilen ve başarılı olunan yöntemlerle eğitim verilecektir. Kendisi okulun hem müdürü hem de muallimidir. Ancak Ferdinand Grati Türkçe dil bilgisini bilmemektedir. Bu yüzden Türkçe öğretmenliği için ilk pedagoğumuz olan Selim Sabit Efendi’nin oğlu Besim Bey tayin

⁸¹⁹ BOA, DH. İD. 190/7.

⁸²⁰ Ergin, *a.g.e.*, c. 3-4, s. 1168.

⁸²¹ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1250-1251.

⁸²² BOA, MF. MKT. 112/140.

edilmiştir. Grati aynı vazife ile Hüseyin Sabri Bey'i de Dilsiz Mektebi'ne almıştır. Her ikisi de daktiloloji yani parmak usulünü Grati Efendi'den öğrenmişlerdir⁸²³. Aynı şekilde Grati, Hüseyin Sabri Bey ve Besim Bey'in yardımlarıyla Fransız İşaret Dili'ni Osmanlı Türkçesi'ne çevirmiştir. Böylece engelli eğitiminde modernleşme ve standartlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Bu alfabe, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türkçe'ye uyarlanarak kullanılmaya devam etmiştir⁸²⁴.

Besim Bey ile birlikte, resim dersine Limonciyan Efendi ve Fransızca güzel yazı dersine ise Mazhar Efendi girmiştir. Bu öğretmenler okulun ilk öğretmenleridir. Grati'nin oğlu Louis Efendi de müdürlüğünün yanı sıra öğretmenlik yapmıştır⁸²⁵. Haklarında bilgi sahibi olduğumuz öğretmenler ise şunlardır:

3.2.1.2.2.1. Mehmet Besim Bey

1869 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Mehmet Besim Bey, ilk pedagoğlardan ve Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisliği yapmış olan Selim Sabit Efendi'nin oğludur. Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra 21 yaşında (14 Ekim 1889) Sağır ve Dilsiz Mektebi'ne 500 kuruş maaşla atanmıştır. Türkçe öğretmenliğinin yanı sıra çeşitli yerlerde görev almıştır. Mesela 4 Şubat 1892'de ayrıca 250 kuruş maaşla Maarif Nezareti İdadi Mektebi İdaresi'nde kâtipliğe başlamıştır. 4 ay sonra Darülmüallimîn Rüşdiyesi'nde hesap öğretmenliği yapmıştır. 13 Aralık 1895'te maaşı 800 kuruşa çıkarılmıştır. Engelli okulunun Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'ne nakledilmesi esnasında maaşı 400 kuruşa indirilmiştir. 14 Aralık 1908'de Darülmüallimîn Rüşdiyesi'ndeki öğretmenliği lağvedildi. 13 Eylül 1909 ise Sağır ve Dilsiz öğretmenliği kadrosundan da çıkarılmıştır⁸²⁶.

Mehmet Besim Bey, 20 yıl boyunca Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'nde Türkçe öğretmenliği dersi vermiştir. Okuldaki görevinin yanı sıra çeşitli devlet kademelerinde de görev almıştır.

⁸²³ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 1250-1251.

⁸²⁴ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 35.

⁸²⁵ Demirel, *a.g.e.*, s. 59-60.

⁸²⁶ Balcı, *a.g.e.*, s. 129-130.

3.2.1.2.2.2. Yani İstavrakı

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'nde resim öğretmenliği yapmak isteyen Giritli Yani İstavrakı'nın kendisi de işitme engellidir. Kandiye'nin ileri gelen ailelerinden olan Yani İstavrakı resim yapmakta oldukça yeteneklidir. Bu yeteneğini geliştirmesi amacıyla ailesi tarafından Avrupa'ya gönderilmiştir⁸²⁷. Ressamlık eğitimini tamamlayan İstavrakı, ülkeye döndükten sonra mesleğini icra etmek için girişimlerde bulunmuştur. 1892'de Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi'nde resim öğretmeni olarak çalışmak için başvuruda bulunmuştur. İstavrakı, resim konusunda çok maharetli olduğunu ve öğrendiği bilgileri kendisi gibi olanlara anlatmak için Girit'ten İstanbul'a geldiğini söylemiştir. Bizebanlar Mektebi'nde ihtiyaç duyulması halinde kendisinin istihdam edilmesini rica etmiştir. Ancak Yani İstavrakı'nın isteği ilk anda kabul edilmemiştir. Çünkü hali hazırda okulun resim öğretmeni kadrosunda 300 kuruş maaşla Limonciyan Efendi'nin bulunduğunu ve eğer bundan sonra okula resim öğretmeni alınacaksa da onun da Sanayi-i Nefise Mektebi mezunlarına ayrılacağı ifade edilmiştir. Diğer okullarda da şu anda resim öğretmeni açığının olmadığı söylenmiştir. Dolayısıyla İstavrakı'nın istihdamının mümkün olmadığı bildirilmiştir⁸²⁸.

Yani İstavrakı buna rağmen işe alınması hususundaki çabalarını sürdürmüştür. Yapmış olduğu 4 tabloyu Sultan II. Abdülhamid'e sunmuştur. Bunlarla birlikte Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'ne alınmasını da istemiştir. Resimler, Sanayi-i Nefise Mektebi'ne gönderilerek incelenmiş ve eğer beğenilirse kendisinin okulda istihdam edilmesi istenmiştir. Ancak yapılan incelemede İstavrakı'nın resimleri beğenilmemiş ve öğretmenlik yapmaya uygun bulunmamıştır⁸²⁹. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Yani İstavrakı, Sultan tarafından 15 Ocak 1895 tarihinde, 300 kuruş maaşla Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'ne resim öğretmeni olarak atanmıştır⁸³⁰. Yani İstavrakı, böylece 3 yıl süren çabasının ardından istediği mevkide istihdam edilmeyi başarmıştır.

⁸²⁷ Balcı, a.g.e., s. 130.

⁸²⁸ *Dilsiz Mektebi resim muallimi elyevm ifâ-yi hizmet etmekde olduğu gibi sâir mekâtibde dahi şimdilik açık resim muallimliği olmadığı ve mamafih açılan ressamlık hizmetine usûl-i müttezaya tevfikân sanâyi-i nefise mektebi mezûnlarından intihâb ve istihdâm olunmakda bulunduğu ve binâenaleyh merkumûn nezâret-i âciziye istihdâmı mümkün olamayacağı...* BOA, BEO. 19/1380; MF. MKT. 144/30; 145/28.

⁸²⁹ BOA, Y. MTV. 108/97.

⁸³⁰ *Ressam Dilsiz İstavrakı Efendi'nin Maârif Nezâret-i celilesince üç yüz gurus mikdârı maaş tahsîsiyle Dilsiz Mektebi Resim Muallimliğinde istihdâmı...* BOA, A. MTZ. GR. 3/70-09.

3.2.1.2.2.3. Şeyh Abdullah Rüştü Efendi

Dilsiz Okulu'nda görev yapan bir diğer isim ise Şeyh Abdullah Rüştü Efendi'dir. Okulda göreve atanıncaya kadar depo bekçiliği, vergi tahsildarlığı, belediye müfettişliği gibi çeşitli memurluklarda bulunmuştur⁸³¹.

24 Ocak 1896'da 250 kuruş maaşla Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'ne ibtidai mubassırlığına atanan Abdullah Rüştü Efendi, 8 Mayıs 1901 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür. Yaşlanınca gözlerinden sorun yaşayan Abdullah Rüştü ayrıca dizanteri hastalığına yakalanınca emekliye sevk edilmek istemiştir. 78 yaşında olması, gözlerinden rahatsız olması ve dizanteri hastalığına yakalanması gibi sebepler göz önünde bulundurularak son memuriyet maaşının yarısı olan 125 kuruş ile emekli edilmiştir⁸³².

3.2.1.2.2.4. Diğer Personel

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi kuruluşundan itibaren kısıtlı bir bütçe ve dar bir öğretmen kadrosuyla eğitim faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. 1894-1895 ders yılında okulda dokuz memur ve öğretmen bulunmaktadır. Dokuz kişiden biri mubassır diğerleri ise öğretmendir. Bir sonraki ders yılında (1895-1896) ise bu sayı toplamda altıya düşmüştür⁸³³.

1898 tarihli Maarif Nezareti Salnâmesi'ne göre mektebin personeli şu kişilerden oluşmaktaydı:

Memuriyeti	İsmi
Müdür	Süleyman Efendi
Coğrafya Öğretmeni	Cafer Bey
Hüsn-i Hat (Güzel Yazı) Öğretmeni	Rıfat Bey
Hüsn-i Hat, Hesap ve İmla Öğretmeni	Besim Bey
Hesap ve İmla Öğretmeni	Sabri Efendi

⁸³¹ Çalıştığı kurumlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Balcı, *a.g.e.*, s. 131.

⁸³² *Memûriyyet-i Mülkiyye Tekâüd Kararnamesi'nin 30. Maddesi mücibince son memûriyeti maaşının nısfı olan 125 guruş maaşla icrâ-yi tekaüdü lazım gelineceği gösterilmekle mezkûr mikdâr maaşla icrâ-yi tekaüdü tezekkür kılınmış...* BOA, MF. MKT. 538/38; ŞD. 989/41.

⁸³³ Demirel, *a.g.e.*, s. 61.

Din Dersleri	Hüsnü Bey
Resim Öğretmeni	Asaf Bey
Mubassır	Şeyh Abdullah Efendi

Tablo 5: Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi Personeli⁸³⁴

Tabloda gösterilen öğretmen kadrosu 1903 yılına kadar aynı kalmıştır. 1903 yılında yapılan tek değişiklik okul müdürlüğüne Şükrü Efendi'nin getirilmesidir. Şeyh Abdullah Rüştü Efendi ise daha önceden hastalığı nedeniyle emekliye ayrılmıştır. Diğer kadrolar değişmeden devam etmiştir. Sağır ve Dilsiz Okulu'na müdür olarak atanan Şükrü Efendi ise 1903-1908 yılları arasında görev yapmıştır⁸³⁵.

3.2.1.3. Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi Öğrencileri

Ticaret Mektebi bünyesinde kurulması planlanan Dilsiz Mektebi'ne, cinsiyet ve ırk farkı gözetilmeden öğrenciler ücretsiz olarak başvurabileceklerdir. Salı ve Perşembe günleri belirlenen kayıt saatleri içinde bu başvuruların yapılması ilan edilmiştir. 30 Eylül 1889'da açılan okulun ilk yılında 20 sağır ve dilsiz öğrenci kaydolmuştur⁸³⁶. Okulun açılması ile dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa'nın himayesi ve üst düzey devlet adamlarının ilgi göstermesinin de etkisiyle 1890'da öğrenci sayısı 45'i bulmuştur⁸³⁷. İlk yıllarında öğrenci sayısını arttıran okulda daha sonra bazı aksaklıklar meydana gelmiştir. Bunun nedeni Münif Paşa'nın görevinden ayrılmasıdır. Hamisiz kalan Dilsiz ve Sağır Mektebi'nin öğrenci sayısında da azalmalar yaşanmıştır⁸³⁸.

Okula 6 ile 20 yaş arasında bulunan Müslüman ve gayrimüslim çocuklar kabul edilmiştir. Bir çocuğun okula kayıt olabilmesi için doğuştan sağır-dilsiz olması ya da öğrenmesine engel olabilecek herhangi bir fiziksel durumunun bulunması gerekmektedir⁸³⁹. Midilli Mutasarrıfı, Maarif Nezareti'ne başvuru yaparak Hüdaverdi Mahallesi sakinlerinden Şerafeddin'in sağır ve dilsiz olduğunu söyleyerek Dilsizler Mektebi'ne kaydedilmesini talep etmiştir. Mutasarrıf, Şerafeddin'in yaşının 20'den fazla olmasına rağmen kendisinin çok zeki olduğunu ve Osmanlıca bildiğini söylemiştir.

⁸³⁴ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul 1316/1898, s. 673.

⁸³⁵ Balcı, *a.g.e.*, s. 134.

⁸³⁶ BOA, MF. MKT. 112/140.

⁸³⁷ Ali Haydar, *a.g.m.*, s. 124; Ergin, *a.g.e.*, c. 3-4, s. 1168.

⁸³⁸ Demirel, *a.g.e.*, s. 63.

⁸³⁹ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 32.

Ayrıca Şerafeddin'in yoksul ve kimsesiz olduğundan söz ederek ücretsiz olarak okula kaydının yapılıp yapılamayacağını sormuştur. Maarif Nezareti verdiği cevapta, okulun sadece gündüz eğitim vereceğini ve her ne kadar yaşının uygun olmadığını ileri sürmüştü de Şerafeddin'in herhangi bir hastalığının bulunmaması halinde başvuru yapabileceği ifade edilmiştir⁸⁴⁰. Çünkü bulaşıcı bir hastalığa sahip olanlar ile İstanbul'da ikamet edecek yerleri olmayan çocuklar okula kaydedilmemişlerdir. Örneğin, 1897 yılında okula kayıt için başvuru yapan Tokatlı Dilsiz Abdullah, bulaşıcı bir hastalığı bulunduğu için okula kayıt yapılmamıştır⁸⁴¹.

Şekil 3.8 Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi Öğrencileri (*Servet-i Fünûn*, No: 129, 31 Ağustos 1893, s. 388)

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi, sadece gündüzlü olarak hizmet vermekteydi. Okulun yatılı kısmı olmadığı için okula devam eden öğrencilerin büyük çoğunluğunu İstanbul'da ikamet edenler oluşturmuştur. İstanbul dışından okula gelmek isteyenlerin barınma ve diğer giderlerini aileleri karşılamak zorundadır. İstanbul dışında yaşayıp da çocuklarını engelli okuluna göndermek isteyen ailelere bu durum sık sık hatırlatılmıştır. Okula kayıt olmak için başvuruda bulunanlardan yatılı olarak İstanbul'da kalabileceklerin istekleri kabul, kalacak yerleri olmayanların ise reddedilmiştir⁸⁴². Ekim 1893'te memleketi olan Aydın'dan İstanbul'a gelerek Dilsiz Mektebi'ne kayıt olmak isteyen Dilsiz Ahmed'in kalacak yerinin olmadığı anlaşıldığı üzerine okula kaydı

⁸⁴⁰ BOA, MF. MKT. 320/20.

⁸⁴¹ *Dilsiz Abdullah dahi mâni-i kabûl olacak illet-i sâriye ile mamûl bulunduğundan...* BOA, MF. MKT. 377/11.

⁸⁴² Balcı, *a.g.e.*, s. 135.

yapılmamıştır. Bunun üzerine Dilsiz Ahmed, memleketine geri dönmeye karar vermiştir. Ancak kış mevsimi yaklaşmaktadır. Ahmed, fakir, kimsesiz ve bizeban olduğunu anlatarak memleketine gitmesi için gerekli parasının olmadığını ileri sürmüştür. Bunun üzerine yol üzerinde uğrayacağı yerlerde kendisine yardım edilmesine yönelik bir emirname verilmiştir⁸⁴³. 1897’de Edirneli Mişon veledi Avram da benzer bir istekte bulunmuştur. Ancak kendisine de aynı gerekçelerden dolayı okula kayıt olma hakkı tanınmamıştır⁸⁴⁴. 1902’de aslen Yemenli olup Sivas’ın Zaviye-i Ali Baba Mahallesi’nde oturan Arap Said Ağa’nın oğlu Ali Rıza⁸⁴⁵ ile 1906’da Diyarbakır’ın Fatih Paşa Mahallesi sakinlerinden Dilsiz Kadri bin Abdullah’ın yaptıkları başvurulara benzer yanıtlar verilmiştir⁸⁴⁶.

Dilsiz Mektebi’nin gündüz eğitim vermesi nedeniyle çocuğunu bu okula göndermeye gönüllü olan pek çok taşralı aile bu isteklerini yerine getirememişlerdir. Taşra halkı, yaptıkları başvurularda okulun yatılı olmasını istemişlerdir. Ancak uzun süre bu çağrıya tepkisiz kalınmıştır. Nihayet taşradan gelen istekler karşısında okulun yatılı olacak şekilde düzenlenmesi 1905’te gündeme alınmıştır⁸⁴⁷.

Okuldaki öğrencilerin sayısında yukarıda anlatılan nedenlerden dolayı çok fazla yükselme olmamıştır. Hatta açılışından sonraki yıl 45 olan öğrenci sayısı yıllar içinde önemli ölçüde azalmıştır. Maarif Nezareti Salnâmesi’ne göre 1898 yılında okuldaki öğrenci mevcudu 15’tir⁸⁴⁸. 1903 yılında ise bu sayı 16’dır⁸⁴⁹. Mektep, başlangıçta sahip olduğu öğrenci kontenjanını yıllar içinde kaybetmiştir. Kuruluşundan itibaren yaşanan sıkıntılar daha da büyümüştür. Mektebin sabit bir yerde olmaması, sürekli yer değiştirmesi ve yatılı olmaması gibi sebeplerden ötürü öğrenci kayıtlarında önemli ölçüde azalma yaşanmıştır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde tüm okullar, Avrupa’da olduğu gibi kendilerine has üniformalara sahiptirler. Sağır, Dilsiz ve A’mâ Mektebi öğrencileri üniformalarının yanı sıra okula ait olduklarını gösteren figürlere sahip özel bir arma

⁸⁴³ BOA, DH. MKT. 155/14.

⁸⁴⁴ *Mekteb-i mezkûr leylî olmayup nehârî olduğu cihetle geceleri kalması mümkün olamayacağı kendisinden tefhîm olundukda gidip henüz mürâcaat etmemiş olduğuna ve ber-vech-i muharrer mektebin nehârî olduğundan beyûtet için Dersaadet’de yerler olmayan o makule bîkes ve ebkemlerin izâm edilmemesi lâzımeden idüğüne...* BOA, MF. MKT. 346/68.

⁸⁴⁵ BOA, MF. MKT. 636/3.

⁸⁴⁶ BOA, DH. MKT. 1135/5.

⁸⁴⁷ Balcı, a.g.e., s. 136.

⁸⁴⁸ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul 1316/1898, s. 673.

⁸⁴⁹ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, İstanbul 1321/1903, s. 163.

takmışlardır⁸⁵⁰. Dilsizlerin üniformaları halkın şefkat ve merhamet duygularını celb edecek şekilde tasarlanmıştır. Dilsiz Mektebi öğrencilerinin üniformaları, kırmızı çuhadan ceket ile kırmızı şeritli siyah ve kalın bir pantolondan oluşmaktaydı. Kış aylarında çocuklar üşümesin diye kendilerine askeri okul öğrencilerinin kaputlarından verilirdi⁸⁵¹.

Halk, sokakta bu çocuklarla karşılaşınca bunların engelli olduklarını anlar ve ihtiyaç duydukları takdirde kendilerine yardım ederlerdi. Öğrencilerin üniformaları aslında onların güvenliğini temin etmek amacıyla bu şekilde dizayn edilmiştir. Yılda bir defa yenisi verilen elbiseler *bazı tehlikeden muhâfaza işaretidir*. Öğrencilerin herhangi bir tehlikeye maruz kalmamaları için Kasım 1892’de bir yazı kaleme alınarak Şehremaneti uyarılmıştır. Özellikle at arabası kullanıcılarının, Dilsiz ve A’mâlar Mektebi öğrencilerinin kendilerini fark etmeleri için kırmızı renkli elbiseler giymelerine rağmen, bazılarının buna dikkat etmediği bildirilmiş ve gerekli hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir⁸⁵². Bütün önlem ve uyarılara rağmen bazen kazalar meydana gelmiştir. Şubat 1893’de Eminönü’nden gelmekte olan tramvay Beyazıt civarında Dilsiz Mektebi öğrencisi 13 yaşındaki Petri’ye çarpmış ve kaza neticesinde Petri hayatını kaybetmiştir⁸⁵³.

Sağır ve kör çocukların okula gelişleri ve okuldan eve gidişleri de bir düzene sokulmuştur. Çocuklar daima ikişerli gruplar halinde kol kola girerek hareket ederlerdi. Bu iki kişiden biri işitme diğeri ise görme engellidir. İşitme engelli olan çocuk ilk önce gidip görme engelli arkadaşını bulur ve koluna girerdi. Yolda giderken görme engeli bulunan çocuk herhangi bir ses duyunca sağır arkadaşını dürterek uyarır, sağır ise gördüğü şeye göre hareket ederdi⁸⁵⁴. Engelli çocuklar bu şekilde hareket ederek birbirlerinin hem hayatını kolaylaştırmışlar hem de maruz kalabilecekleri tehlikeden kendilerini korumuşlardır.

⁸⁵⁰ Özbayrak, *a.g.e.*, s. 33.

⁸⁵¹ Yıldırım, “İstanbul’da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi”, s. 316-317.

⁸⁵² *At ve arabalar tarafından çatılarak bir kaza vuku’u gelmemek üzere kırmızı elbise iksâ olduğu halde her nasılsa arabacılar tarafından dikkatte kusûr edilmekte olduğu...* BOA, MF. MKT. 154/25.

⁸⁵³ *Eminönü’nden gelmekte olan tramvay arabası Bayezid civarında Dilsiz Mektebi şâkirdânından on üç yaşında Petri nam çocuğu çiğnemekle...* BOA, MF. MKT. 160/52.

⁸⁵⁴ Ergin, *a.g.e.*, c. 3-4, s. 1172. Özbayrak, “Körler Sağır Birbirini Ağırır” sözünün mehtemelen bu uygulama neticesinde ortaya çıktığını söylemiştir. Bkz. Özbayrak, *a.g.e.*, s. 35.

Yoksul ailelerin çocuklarından oluşan Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi öğrencilerini teşvik etmek amacıyla derse göre ayda veya 3 ayda bir kendilerine defter, kalem ve resim takımları verilmiştir⁸⁵⁵.

Okulun öğrencileri bazı mevsimlerde önlerinde mızıka ve kendi çalgılarıyla birlikte gezinti yerlerine götürülmüşlerdir. Seyir yerlerinde ve geçtikleri yol üzerindeki halktan da büyük ilgi görmüşlerdir⁸⁵⁶.

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi öğrencilerine asıl yardım Sultan II. Abdülhamid ve saray halkı tarafından yapılmıştır. Özellikle Ramazan ayının 15. günü Hırka-i Şerif Alayı dolayısıyla Yıldız'dan Topkapı Sarayı'na giderken geçecekleri yolda göze çarpacak bir yere getirilirlerdi. Sultan buldukları yere geldiği vakit, üniformalarıyla işaret dili vasıtasıyla "*Padişahım Çok Yaşa*" derlerdi. Böylece padişahın ve saray kadınlarının dikkatini çekerek bir hayli atıyye alırlardı⁸⁵⁷.

Öğrencilere yapılan yardımlar bununla da sınırlı değildir. Sultan II. Abdülhamid, Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi öğrencileriyle yakından ilgilenmiştir. Öğrencilere yardım edilerek çeşitli hediyeler de göndermiştir. Öğrenciler, sultanın kendilerine gönderdiği hediyeler ile gösterdiği ilgiye karşılık olması adına yazılı bir teşekkürname kaleme almışlardır. Görme engelli öğrenciler adına Hafız Halil, işitme ve konuşma engelliler adına ise Kasabzade Muhyiddin isimli iki öğrenci tarafından imzalanan teşekkür mektubu 29 Mayıs 1892'de saraya gönderilmiştir. "*Padişahım Çok Yaşa*" ile söze başlayan öğrenciler, padişahın kendilerine göndermiş olduğu hediyelerin memurlar aracılığıyla ellerine ulaştığını söylemişlerdir. Eğitim görmelerini vesile olan sultana en içten gelen duygularla dua ettiklerini söylemişlerdir. Dönemin Maarif Nazırı Zühdü Paşa da unutulmamış ve okula gösterdiği ilgi için ona da teşekkür edilmiştir⁸⁵⁸. Öğrenciler adına idare tarafından hazırlanmış olan belgede, okula yapılan yardımların karşılığı bir teşekkür ile dile getirilmiştir. Belgenin altına öğrencilerin adının yanı sıra okulun resmi mührü de vurulmuştur⁸⁵⁹.

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'nden mezun olan öğrenciler çeşitli işlerde çalışmaya başlamışlardır. Görme engelli çocuklar için kabartma harfler yapılmıştır.

⁸⁵⁵ *Talebeyi tergib ve teşvik husûsunda ayda veya 3 ayda bir kere derslere müteallik defter ve kalem ve resim takımları verilir...* BOA, MF. MKT. 1111/52.

⁸⁵⁶ Ergin, *a.g.e.*, c. 3-4, s. 1171.

⁸⁵⁷ Ergin, *a.g.e.*, c. 3-4, s. 1171.

⁸⁵⁸ BOA, Y. PRK. MF. 2/80.

⁸⁵⁹ Demirel, *a.g.e.*, s. 70.

Müzik notaları da kabartma tarzda kendilerine öğretilmiştir. Dolayısıyla görme engeli olanlar mezun olduktan sonra çalgıcılık yaparak geçimlerini sürdürmüşlerdir. Okulu bitiren dilsiz çocukların pek çoğu ise mürettiblik işiyle meşgul olmuşlardır. Bunların bir kısmı ise Babiâli'de istihdam edilerek, odacılık ve hademelik gibi işler yapmışlardır⁸⁶⁰.

Öğrenim hayatlarını bitiren Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi öğrencilerinin devlete ait fabrikalarda istihdam edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Mektep idaresi, çocukların mezun olduktan sonra kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için devletten destek görmeye çalışmıştır. Okul Müdürü Sabri Bey, 1896'da Maarif Nezareti'ne başvuru yaparak mezun olan öğrencilerin iş bulamamasından dolayı okula olan ilginin azaldığından söz etmiştir. Buradan mezun olacak çocukların devlette iş buldukları takdirde geçimlerini sağlayabileceklerini ve devlet fabrikalarında bunların istihdam edilmesini talep etmiştir. Bu amaç doğrultusunda, mezun öğrencilerin ilk önce Tophane ve Bahriye Nezareti'ndeki askeri fabrikalara yerleştirilmeleri için gerekli yazışmaların yapılmasını istemiştir. Yapılan görüşmelerin ardından Tophane Nezareti, sağır ve dilsizlerin burada istihdam edilmesinin uygun olmadığını ileri sürerek teklifi reddetmiştir. Bahriye Nezareti ise konuya olumlu yaklaşmış ve 1896 yılından itibaren okuldan mezun olacak çocuklar içinden 5-6 kişiyi istihdam edebileceğini ifade etmiştir. Bahriye Nezareti'nden alınan olumlu görüş üzerine okulun mezunlarından olan Ahmed, Muhyiddin, Ali ve Yakub Efendiler muayene edilerek Tersane-i Amire'de işe başlamışlardır. Böylelikle Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi öğrencilerinin istihdam edilmesi konusunda önemli bir adım atılmıştır⁸⁶¹. Buradan hareketle toplumdaki engelli çocukların kendi geçimlerini sağlayacak bir işte çalışmalarına yönelik faaliyetlerde bulunulduğunu görmekteyiz. Bünyelerinin el verdiği ölçüde kendilerine bir sanat öğretilerek kendi ayakları üzerinde durabilmelerine çalışılmıştır.

1904 yılında okula kayıtlı öğrenci sayısı 10'un altına düşmüş ve okul kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Okulun sürekli yer değiştirmesi, yeni binaların eğitime elverişsiz olması, okulun yatılı kısmının olmaması gibi nedenler, okuldaki öğrenci sayısının azalmasına sebep olmuştur. Buna bir son vermek amacıyla çalışmalar yapılmıştır. 22 Temmuz 1904 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'in emriyle Encümen-i Mahsûs-ı Vükela'da konu müzakere edilmiş ve sorunun çözümüne yönelik adımlar atılmıştır. Alınan karara göre, şu ana kadar sürekli olarak yer değiştiren okul binasının

⁸⁶⁰ Ergin, *a.g.e.*, c. 3-4, s. 1171-1172.

⁸⁶¹ Balcı, *a.g.e.*, s. 142.

yerine yeni bir bina inşa edilecektir. İşitme, görme ve konuşma engeli bulunanlara okuma-yazma, dini bilgiler ve meslek edindirmek amacıyla inşa edilecek olan bina havadar bir mevkiye kurulacaktır.

Yabancı devletlerin İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla Avrupa'daki işitme, konuşma ve duyma engeli olanların eğitimi için kurulan okulların plan ve programları incelenmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa'ya gidecek olan Mimar Valeury, burada bulunan müesseseleri gezip incelemelerde bulunmayı kabul etmiştir⁸⁶².

Yapılması planlanan okul, 100 görme ve 100 işitme-konuşma engeli bulunan öğrencinin eğitimine olanak verecek nitelikte olacaktır. Müslüman ve gayrimüslimler için ibadet yerleri olacaktır. İnşa edilecek mescitte bir imam bulundurulacaktır. Sınıf ve koğuşların inşasında insan sağlığı ön planda tutulacaktır. Okulda bir de eczane yapılacaktır. Bu eczanede görev yapmak üzere hekim ve eczacılar bulundurulacaktır. Okulda ders vermesi için alanında uzmanlaşmış öğretmenler seçilecektir. Gerekğinde Avrupa'dan da öğretmen getirtilecektir⁸⁶³. Bu kararın alınmasındaki amaç, engelli eğitimi alanında uzman olmayan öğretmenlerin derse girmelerine engel olmaktır. Eğer Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde bu kimseler bulunamazsa Avrupa'dan getirilmek suretiyle bu açık kapatılacaktır. Zaman zaman okuldaki öğrenciler öğretmenlerinin bilgisizliğinden şikâyetçi olmuşlardır. Okulun dilsiz öğrencilerinden Çavuş Ferah, Maarif Nezareti'ne bir dilekçe sunarak eğitimleri için tayin edilen öğretmenlerinin dilsiz işaretine vakıf olmadıklarını ve boşu boşuna okulda vakit kaybettiklerini ifade ederek durumun düzeltilmesini istemiştir⁸⁶⁴.

Okulun inşaatı için gerekli olan kaynaklar da toplantıda görüşülen konular arasındadır. Devlete ait çiftliklerden birinin geliri okula tahsis edilmiştir. Ayrıca iyilikseverlerin yardımına da başvurulacaktır. Okul binasının inşası ve idaresi için gereken paranın karşılandığı bir başka yer ise memur maaşlarıdır. Düzenlemeyle memur maaşlarından %1 oranında bir kesinti yapılacaktır.

Sultan II. Abdülhamid, inşa edilecek Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi için 1000 lira ödemiş ve bu yeterli gelmezse bir o kadar daha vereceğini ifade etmiştir. Sultan burada bir kez daha engelli, fakir ve düşkünlerin koruyucusu olduğunun vurgusunu

⁸⁶² Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", s. 320.

⁸⁶³ BOA, Y. MRZd, 12424.

⁸⁶⁴ Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", s. 315-316.

yapmıştır. Toplanan bağışlar ile memur maaşlarından yapılacak olan kesintiler Osmanlı Bankası'nda biriktirilecekti.

Okulun inşaatı için gerekli olan keşif, resim ve planların yapılması gibi işleri takip etmek üzere bir komisyon oluşturulmuştur. Binanın kurulacağı yer için Darülaceze veya Beyazıt'taki Darülhayr'ın bitişiğindeki arsalar seçilmiştir. Okulun inşaatına başlanması, ders verecek öğretmenler ile diğer görevlilerin tespiti, mektebin idaresi için gerekli yıllık giderler, mektebin müfredat ve diğer faaliyetleri için bu komisyondan bir layiha hazırlaması da istenmiştir. Alınan kararlar Sadrazam Mehmed Ferid Paşa tarafından padişaha arz edilmiş ve bir gün sonra da onaylanarak yürürlüğe konulmuştur⁸⁶⁵.

Görüşülen konuların işleme konulması için ilk önce komisyon üyelerinin seçimi yapılmıştır. Komisyon başkanlığına ilk olarak Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa atanmıştır. Ancak Paşa'nın rahatsız olduğunu ileri sürmesi üzerine ondan vazgeçilmiş ve yerine Şurâ-yı Devlet Reisi Mehmed Said Paşa getirilmiştir⁸⁶⁶. Sultan II. Abdülhamid, 1 Ağustos 1904'te komisyon üyelerini atamıştır. Buna göre komisyon üyeleri şu kişilerden meydana gelmiştir: Şurâ-yı Devlet azalarından Abdullah Macit Paşa, Delber Efendi, Bohur Efendi, Mihalaki Efendi, Müze Müdürü Hamdi Efendi ile Miralay Mehmed Esad (Işık) Bey⁸⁶⁷.

Oluşturulan komisyon derhal göreve başlamıştır. İlk iş olarak okulun kurulacağı yerin araştırılması yapılmıştır. Mektep binasının Darülaceze civarındaki arsada kurulması uygun görülmüştür. Burada 20-30 dönümlük bir arazinin tesbit edilerek gereğinin yapılması istenmiştir. Komisyon Başkanı Said Paşa, durumu sadrazamlığa bildirmiştir. Dönemin Sadrazamı Mehmed Ferid Paşa da konuyu Dâhiliye Nezareti'ne taşımıştır. Okulun inşası için gerekli olan arazinin derhal tespiti istenmiştir. Komisyonun arazi bulma çalışmalarını hızlandırmaya çalışmasının bir diğer nedeni ise inşaatı Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yıldönümünde başlamak istenmesidir⁸⁶⁸. Yapılan görüşmeler neticesinde okulun Maarif Nezareti tarafından Darüleytam için Acıbadem civarında satın alınmış olan bir arsanın üzerinde inşa

⁸⁶⁵ BOA, Y. MRZd, 12424; BEO. 2388/179059.

⁸⁶⁶ Balcı, *a.g.e.*, s. 101; Demirel, *a.g.e.*, s. 99.

⁸⁶⁷ BOA, BEO. 2382/178589; İ. HUS. 119/64; MF. MKT. 794/50.

⁸⁶⁸ BOA, DH. MKT. 881/4.

edilmesi kararlaştırılmıştır. Kurulması planlanan okulun inşaatına, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümünde törenle başlanması da uygun görülmüştür⁸⁶⁹.

Okulun inşaatına başlanması için hazırlıklar sürerken memur maaşlarından yapılacak %1'lik kesinti için de çalışmalar başlatılmıştır. Komisyonda alınan karar uyarınca tüm birimlerde görev alan devlet memurlarının maaşlarından kesinti yapılacaktır. 2 Ağustos 1904'te Sağır ve A'mâ ve Dilsiz Mektebi Varidatı adı altında Osmanlı Bankası'nda hesap açılması uygun görülmüştür⁸⁷⁰.

Komasyon Başkanı Mehmed Said Paşa, 29 Temmuz 1906'da Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu raporunda komisyonun faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir. Memur maaşlarından kesilen miktarın yetersizliği ile devlet birimlerinin ilgisizliklerinden şikâyetçidir. Belirlenen plana göre okul inşası için 40.000 lira, daimi giderleri için ise senelik 10.000 liraya ihtiyaç vardır. Bu paranın sağlanması için yapılan yazışmalardan netice alınamamıştır. Okul inşaatının bir an evvel başlaması gerektiğini söyleyerek sözlerine son vermiştir⁸⁷¹. Bu tarihin üzerinden geçen 3 yıla rağmen hala inşaata başlanılmamıştır. Sultan'ın iradesine rağmen gerek inşaat için gerekli paranın toplanılamaması gerekse de ilgisizlik yüzünden okulun inşaatına bir türlü başlanılamamıştır⁸⁷².

Sultan II. Abdülhamid'in 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmesinden sonra da Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi projesi sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak projenin hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Çünkü okulun inşa edileceği yer olarak belirlenen Acıbadem'deki arsa, Maarif Nezareti tarafından kiraya verilmiştir⁸⁷³. Acıbadem tarafındaki arsanın kiralınması üzerine 1911 yılında Topkapı tramvay hattı üzerinde Çapa Çeşmesi mevkiinde, Derviş Paşa'nın mirasçılarında bir arsa satın alınarak okul için biriken paralarla bir bina yapılması hakkında girişimlerde bulunulmuştur⁸⁷⁴.

⁸⁶⁹ *Acıbadem civarındaki arazi üzerine inşâsı ve cülûs-ı hümayûn-ı mülûkâneye müsâdif yevm-i mesûdede vaz'ı...* BOA, BEO. 2399/179869; İ. HUS. 120/41.

⁸⁷⁰ *Sağır ve A'mâ ve Dilsiz Mektebi Vâridâtı namı altında bir hesabın güşâdına lüzûm hâsıl olmuş...* BOA, MF. MKT. 794/43.

⁸⁷¹ BOA, Y. MTV. 289/115.

⁸⁷² Balcı, a.g.e., s. 106.

⁸⁷³ BOA, ŞD. 224/22.

⁸⁷⁴ *Dilsiz ve A'mâ çocukların nimet-i maârifden istifâdelerini temîne medâr olmak ve ihtiyâc-ı hazır ile münasib bulunmak üzere Topkapı tramvay hattı üzerinde Çapa Çeşmesi namındaki mahalde müteveffa Derviş Paşa veresinden teferrug olunan Bostan Mahallesi'nde bir müessese vücûda getirilmek üzere...* BOA, BEO. 3849/288675.

Tasarlanan Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi, bütün hazırlıklara rağmen açılmamıştır. Her ne kadar burası için bir arazi tahsis edilmişse de binanın inşaatına bir türlü başlanılamamıştır. Mektebin giderleri için miri bir çiftlik de tahsis edilememiştir. Mektebin kurulması için yapılan en iyi uygulama memurların maaşlarından düzenli olarak kesinti yapılmasıdır. Ne yazık ki bu para başka yerlere aktarılarak bu iş için kullanılmamıştır⁸⁷⁵. Bakanlıklar arasında yapılan yazışmalarda, o güne kadar memur maaşlarından yapılan kesintiler neticesinde birikmiş olan 425.480 kuruşun 302.114 kuruşu Tıp Fakültesi'ne Avrupa'dan getirilmiş olan araç ve gereç ile kalorifer tesisatına harcanmıştır⁸⁷⁶. Böylece 1904'ten beri memur maaşlarından yapılan kesintilerle toplanmış olan paralar bu şekilde başka bir yere harcanmış oluyordu⁸⁷⁷.

İdare-i Umumiye ve Hususiye-i Vilayet Kanunu uyarınca, Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi, İstanbul Vilayeti'ne bağlanmıştır. 1912 yılında Vilayet Meclisi okulun fayda getirmediğini ileri sürerek lağvetmeyi kararlaştırmıştır. Ancak velilerin itiraz etmeleri üzerine Darülaceze'de yatılı ve sanatlı bir sınıf şeklinde devam etmesi uygun görülmüştür. Bu sınıfın kurulmasıyla birlikte çocuklar, çorapçılık, kunduracılık, terzi ve doğramacılık gibi meslekleri öğrenerek insanlık âlemine faydalı birer uzuv haline geleceklerdir⁸⁷⁸.

Darülaceze'nin belediyeye ait olması nedeniyle Eylül 1914'te okul Şehremaneti tarafından devralınmıştır. O zamana kadar okulun masrafları vilayet özel bütçesinden karşılanmıştır. Ayrıca okul için, Darülaceze'nin 1914-1915 yılı bütçesine 1200 liralık bir ilave yapılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Darülaceze'de okul için bir bina yapılamamış ve nakil işlemi de ertelenmiştir. Okuldaki öğrenci mevcudu 8'e düşmüştür. Bunlar da okula gündüzlü olarak devam edemeyeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine bir kez daha okulun kapatılması gündeme gelmiştir. Öğrencilerin Kadıköy Darüleytamı veya buna benzeyen yatılı bir okula gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak vilayet, Dersaadet Belediye Kanunu uyarınca bu gibi çocukların talim ve terbiyelerinin belediyeye ait olduğunu bildirmesi üzerine belediye bütçesine okul için tahsisat konulmuştur⁸⁷⁹.

⁸⁷⁵ Demirel, *a.g.e.*, s. 103.

⁸⁷⁶ BOA, DH. İD. 190/7.

⁸⁷⁷ Balcı, *a.g.e.*, s. 117.

⁸⁷⁸ Ergin, *a.g.e.*, c. 3-4, s. 1169.

⁸⁷⁹ Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", s. 321.

Avrupa'daki özel eğitim kurumları göz önünde bulundurularak diğer şehirlerde de açılması planlanan okullar için bir nizamname hazırlanmıştır. Maarif Nezareti tarafından 10 Mayıs 1915'te hazırlanan "Dilsiz ve Sağır Mektepleri Nizamnamesi" taslağı Şurâ-yı Devlet'e sevk edilmiştir. 11 Eylül 1915'te burada taslağa son şekli verilmiştir⁸⁸⁰. 26 Eylül 1915 tarihli Meclis-i Vükela kararı ile onaylanan nizamname 29 Eylül 1915 tarihli irade ile yürürlüğe konulmuştur. Yürürlüğe konulan nizamname 4 bölüm ve 25 maddeden meydana gelmektedir. Nizamnamenin birinci bölümü beş maddeden oluşup genel hükümler içermektedir. Birinci maddede Sağır ve Dilsiz Mekteplerinin hem sağır hem de dilsiz olan ya da işitme gücü normal çocuklardan eksik olan kız ve erkek çocukların talim ve terbiyesi için kuruldukları vurgulanmıştır. Vilayetler ile livalar tek başlarına ya da müşterek olarak yatılı veya gündüzlü okul açabileceklerdir. Okula ücretli ya da ücretsiz öğrenci kaydı yapılabilecektir. Sağır ve Dilsiz okullarının eğitim süresi 8 yıl olarak belirlenmiştir. Çocuklara konuşma, yazma ve bir sanat öğretilenektir. Birinci bölümün son maddesinde ise okula muallim yetiştirmek için İstanbul'da yatılı bir okul kurulacaktır.

İkinci bölüm okula kayıt için gerekli şartların neler olduğunu belirtmektedir. Buna göre Sağır ve Dilsiz okullarına kayıt olmak isteyen öğrencinin 7-10 yaşlarında, birinci maddede anlatılan özelliklere haiz bulunması, verem, frengi veya sara gibi hastalıklara sahip olmaması, dersleri takip edemeyecek derecede bünyesi zayıf olmamalıdır. Ancak 10 yaşını tamamlamış olsa bile yaşlılarına göre küçük kalan çocuklar muayene neticesinde alacakları raporla okula kayıt edilecektir. Okula kayıt olmak isteyen çocukların aşı kartı ile doktor raporları gereklidir. Okula kayıt yapılmış olmasına rağmen zekâ olarak eğitim ve öğretim almaya müsait olmayanlar ailelerine teslim edileceklerdir. Eğer çocuk ücret yatırmış ise okulda kaldığı süre kadarki tutar düşülerek geri kalan kısmı geri ödenecektir. 11 yaşını tamamlayan çocuklar yatkınlıklarına göre mevcut sanatlardan birine verilecektir.

Nizamnamenin üçüncü bölümü okul idaresi ve öğretmenler hakkındadır. Okulda, müdür gerekli görülürse bir müdür yardımcısı, yeterli sayıda öğretmen ve öğretmen yardımcısı bulundurulacaktır. Çocuklara sanat öğretmek için usta ve müstahdem ile birer adet hesap kâtibi, depo ve ambar memuru istihdam edilecektir. İdareci ve öğretmenler bu okuldan mezun olanlardan seçilecektir. Öğretmenler 12'den

⁸⁸⁰ BOA, ŞD. 231/15.

fazla öğrenci ile ilgilenmez ve her birinin bir yardımcısı olacaktır. Okuldaki idareci ile öğretmenlere verilecek maaşlar şu şekildedir:

Sınıf	Müdür	Müdür Muavini	Muallim	Muallim Muavini
1. sınıf	1500	1000	800	600
2. sınıf	1200	800	700	500
3. sınıf	1000	700	600	400

Tablo 6: Sağır, Dilsiz Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosunun Maaşları

Okuldaki müdür ve müdür muavinleri her üç yılda bir terfi alacaklardır. Ustalara ise tahsilleri ve sanat öğretmedeki becerilerine göre münasip miktar maaş ve yevmiye ödenecektir.

Dördüncü ve son bölümde ise müteferrik hükümler yer almaktadır. Okulun yatılı mı yoksa gündüzlü mü olduğuna göre fiyat belirlenecektir. Yatılı öğrenciler yıllık 15 ile 25 lira, gündüzlü olanlar ise 1 ile 5 lira ödemek zorundadırlar. Veliler bu parayı 3 taksit halinde ödeyecektir. Ücretli kayıt yaptıran öğrenciler ayrıca iki şilte, iki şilte çarşafı, bir yorgan, iki yorgan çarşafı, bir battaniye, altı takım iç çamaşırı, altı çift çorap, altı mendil, iki kat elbise ile iki çift kundura getirmek mecburiyetindedirler. Kayıt için gereken ücreti yatıramayacak derecede yoksul olanların çocukları okula ücretsiz olarak kayıt edileceklerdir. Fakir oldukları maarif ve idare meclisleri tarafından onaylanan öğrencilerin eğitimi için gerekli olan aletler de okul tarafından karşılanacaktır. Kendi isteğiyle okuldan ayrılmak isteyen öğrencilere ödedikleri taksitler geri ödenmeyecektir. Nizamnamenin uygulamasında Maarif Nazırı sorumlu tutulmuştur⁸⁸¹.

Nizamname sadece işitme ve konuşma engeli bulunan çocukların eğitimine yönelik hazırlanmıştır. Zihinsel ve görme engelli olanlar ise nizamname dışında tutulmuşlardır. Bu nizamnameye yaklaşık 1 yıl sonra görme engelliler için de ek bir nizamname çıkarılmıştır. Sağır ve Dilsiz Mektepleri dâhilinde, görme engelli kız ve erkek çocuklar için birer şube açılmasına karar verilmiştir⁸⁸². Böylece sağır ve dilsizlerin kabulü için gerekli olan bütün maddeler görme engelli öğrencilere de uygulanmıştır.

⁸⁸¹ BOA, MV. 241/145; İ. DÜİT. 19/40.

⁸⁸² BOA, ŞD. 232/2.

Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi Nizamnamesi, daha önce dile getirilen sıkıntıların büyük bir çoğunluğunu çözüme kavuşturması açısından oldukça önemlidir. Nizamname ile memleketin diğer vilayetlerinde de engelli eğitimi verecek okulların açılmasının önü açılmıştır. İstanbul dışından gelemeyen engelli çocuklar bu düzenleme ile birlikte buldukları yerde eğitim alabileceklerdir. Ayrıca 4 yıl olan eğitim süresi Paris Sağır ve Dilsizler Okulu'nda olduğu gibi 8 yıla çıkartılmıştır. Ders müfredatında meslek edindirmeye yönelik çalışmalara daha fazla ağırlık verilmiştir. Okulda çalışacak personel belli bir eğitim neticesinde okula tayin olacaktı. I. Dünya Savaşı devam ederken engelli eğitime yönelik yapılan bu çalışma ile Osmanlı Devleti engelli eğitime verdiği önemi göstermiştir. Ancak çıkarılan nizamnameye rağmen bu şartları taşıyan bir okul açma fikri hayata geçirilememiştir⁸⁸³.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullar sağır, dilsiz ve kör çocukların eğitimi için kurulması planlanan okulun açılmasını uzun süre engellemiştir. Okulun idaresi Maarif Nezareti'nde olmasına rağmen ilgili birimler topu birbirine atarak sorumluluktan kaçınmışlardır. Beyazıt Emetullah Sultan Mektebi'nde faaliyetlerini sürdüren okul, 1918'de Şehzade İmareti'nin yanındaki Sıbyan Mektebi'nde ve Posta-Telgraf Mektebi bünyesindeki bir okulda eğitim vermiştir. 1921 yılında Beyazıt Rüşdiyesi'ne bağlanan Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi 1922 yılında ise Süleymaniye Medresesi'ne nakledilmiştir⁸⁸⁴.

Cumhuriyet Dönemi'nde de okul benzer sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Öğrenci azlığı nedeniyle 1926 yılında okul kapatılmıştır. 1944 yılında Sağırılar Tesanüt Cemiyeti tarafından Aksaray'da ahşap bir binada yeniden faaliyete geçmiştir. Daha sonraki yıllarda kurum çeşitli isimler almıştır. İstanbul Sağırılar Okulu adını alan okul, eğitim faaliyetlerini Mevlanakapı'da sürdürmüştür. 1952'de çıkarılan 5822 sayılı Özel Eğitim Yasası ile Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Ertesi yıl, Yıldız Sarayı kompleksi içindeki bir binaya nakledilerek Yıldız Sağırılar Okulu adını almıştır. 20 Eylül 1983'te Vatan Caddesi'nde bulunan bir binaya taşınarak Fatih Sağırılar Okulu adını almıştır⁸⁸⁵.

⁸⁸³ Balcı, *a.g.e.*, s. 124.

⁸⁸⁴ Balcı, *a.g.e.*, s. 120.

⁸⁸⁵ Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi", s. 322-323.

SONUÇ

Günümüzde ülkelerin gelişmişlik seviyeleri, sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik imkânlarının gelişimiyle ölçülmektedir. Bu alanda ileri seviyede olan ülkeler sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik ilkeleri çerçevesinde sistemler oluşturmuşlardır. İnsanlığın ortaya çıkmasıyla başlayan engellilik ve engellilik tarihi üzerine son yıllarda önemli çalışmalar ortaya konmuştur. İnsanların hayatında hep var olan bu durumun anlaşılması ve engelli olarak doğanların hayatlarının kolaylaştırılması yönünde, ulusal ve uluslararası alanda olumlu gelişmeler yaşanmıştır. İlk zamanlarda özellikle Batı toplumlarında, ilahi bir ceza olarak görülerek sosyal hayatın dışına itilen engelliler, atılan adımlar neticesinde toplumsal hayatta daha fazla yer almaya başlamışlardır. Doğu toplumlarında ise engellilere karşı yaygınlaşmış bir kanı mevcut olmamıştır. Engelli olarak dünyaya gelen bireylere, ailelerin yanı sıra toplum da sahip çıkmıştır. İlahi kitapların etkisiyle engellilere karşı var olan ön yargı yüzyıllar içerisinde değişikliğe uğramıştır. Engelli bireylerin yaşamını kolaylaştıran bir diğer etken de tıp alanında meydana gelen gelişmelerdir. Çok basit bir cerrahi müdahale ile düzeltilebilecek hastalık ve yaralanmalar, bilgi eksikliği nedeniyle insanın sağlık durumunu kötüleştirerek kişinin engelli kalmasına sebebiyet vermiştir.

Çalışmada, Osmanlı Devleti'nde yaşayan engellilerin toplum ve devlet nezdinde nasıl algılandıkları üzerine odaklanılmıştır. Ağırlıklı olarak ise Sultan II. Abdülhamid Dönemi incelenmiştir. Ancak konunun daha iyi anlaşılması açısından daha önceki dönemler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Osmanlılar, tıp ilmine büyük önem vermişlerdir. Daha önceden kurulmuş olan sağlık kuruluşlarının korunmasının yanında yenileri de inşa edilmiştir. Hanedan mensupları ve hayırsever vatandaşlar da vakıf tesis etmek suretiyle toplumsal dayanışmaya katkıda bulunmuşlardır. Kimsesiz, yoksul ve engelliler, toplumsal hayatın içinde yer almışlardır. Dini duyguların tesiriyle bu durumdaki insanların ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde engellileri tanımlamak için çok çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Kişi, sahip olduğu engel durumuyla toplumda tanınmıştır. Hatta kendilerine takılan bu lakaplar zaman içerisinde sülale isimleri olarak kullanılmaya devam etmiştir. Sağır ve dilsiz olarak dünyaya gelen çocuklar Osmanlı saraylarında

istihdam edilmişlerdir. Bunlar zaman içerisinde musahiplik göreviyle Padişahın en yakınında yer alma fırsatını yakalamışlardır. Zamanla siyasi güçleri artan dilsizler sarayın işlerine karışmışlardır.

Saraydaki sağır ve dilsizler, birbirleriyle anlaşmak için işaret dilini kullanmışlardır. Bir arada yaşamalarının etkisiyle işaret dili Osmanlı saraylarında sürekli olarak kullanılmıştır. Saraya yeni giren engelliler de kendilerinden daha tecrübeli olan dilsizler sayesinde bu dili öğrenmişlerdir. Sağır ve dilsizler ile irtibat kurmak isteyen saray halkı ile devlet adamları da bu dile vakıf olmuşlardır. İşaret dilinin bu denli yaygınlaşmasının bir diğer nedeni de saraya özgü olan sessizliktir. Sarayı ziyaret eden Avrupalılar, sultanın dahi işaretler aracılığıyla bunlarla konuşmasına tanıklık etmiş ve bu duruma çok şaşırılmışlardır. Osmanlı padişahlarının bir kısmı bu sağır ve dilsizleri cellât olarak görevlendirmişlerdir. Ancak dilsiz cellâtlar bütün idamlarda değil sadece kan dökülmeden yapılan idamları yerine getirmişlerdir.

Doğuştan olmayıp savaş, hastalık, kaza ve yaşlılık gibi nedenlerle engelli kalan insanlar da devletin kendilerine sunmuş olduğu imkânlardan istifade etmişlerdir. Özellikle savaşlarda ateşli silahların kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte savaşlarda hem can kayıpları hem de yaralanmalar neticesinde toplumdaki engelli sayısında artış yaşanmıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren savaş gazileri ile ilgili olarak ulusal ve uluslararası alanda çalışmalar ortaya konmuştur. 22 Ağustos 1864'te imzalanan Cenevre Sözleşmesi ile gazilerin hakları güvence altına alınmıştır. Kızıllaç (Salib-i Ahmer Cemiyeti) de bu esnada kurulmuş ve savaş meydanında uygulanan sağlık hizmetlerinde uluslararası kurallar dâhilinde hareket edilmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde de Tanzimat ile birlikte askerlik ve emeklilik sisteminde yeni uygulamalar ortaya konmuştur. Uluslararası alanda uygulamaya konan çalışmalara kayıtsız kalınmamış ve yapılan anlaşmaların altına imza atılmıştır. Kızıllaç (Hilal-i Ahmer Cemiyeti) kurularak, savaşta daha sistemli sağlık hizmetleri uygulanmaya çalışılmıştır. Cephe ve cephe gerisinde sağlık hizmetlerinin düzenli şekilde yürütülmesi hem can kaybını azaltır hem de savaş sonrasında yaşanacak travmanın çabuk atlatılmasına yardımcı olacaktır. Bunun sağlanması için de sıhhi hizmetlerin çok iyi bir şekilde organize edilmesi gerekmektedir. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ve 1897 Yunan Harbi'nde maalesef sağlık hizmetleri istenen seviyede değildir. Gerek cepheye gerekse de cephe gerisindeki sağlık

kurumlarında büyük aksaklıklar yaşanmıştır. Yaralı askerlerin tedavisi için cephe gerisinde kurulmuş olan hastanelere sevk işlemleri çok düzensiz bir şekilde yapılmıştır. Hastaneye ulaşmayı başaran askerler ise sağlık personelinin eksik olmasından dolayı uzun süre tedavi edilmeyi beklemek zorunda kalmışlardır. Sağlık hizmetlerinin aksamasının bir diğer nedeni de tıbbi cihaz ve malzeme eksikliğidir. Bu eksikliklerden dolayı hasta ve yaralılara yeterli hizmet verilememiştir. Bunun neticesinde asker kayıpları ile maluliyetler oluşmuştur. Ameliyat bazen dere kenarlarındaki ağaçların gölgesinde icra edilmiştir. Yaralı olarak hastaneye kaldırılan askerler iyileşince birliklerine yeniden dönmüşlerdir. Ancak ellerini, ayaklarını veya gözlerini kaybederek hayatının geri kalan kısmını engelli olarak geçirmek zorunda kalanlar memleketlerine gönderilmişlerdir.

Savaşlarda yaşanan bütün bu olumsuzlukların önüne geçilmesi için büyük bir çaba sarf edilmiştir. Sağlık personelinin sevk ve idaresi hızlı bir şekilde yapılmıştır. Ülkedeki sağlık personeli ihtiyacının giderilmesi amacıyla Avrupa'dan doktor getirilmesi, yeni tıp okulları açılması, hasta bakıcı yetiştirilmesi, hastanelerin teknik kapasitelerinin arttırılması, hasta ve yaralıların sevk ve idaresi için gerekli düzenin sağlanması gibi tedbirlere başvurulmuştur.

Kızılay ve Kızılaç gibi uluslararası yardım kuruluşları da savaş döneminde çok büyük başarılarla imza atmışlardır. Tabip, eczacı ve sağlık memuru eksikliğinin olduğu yerlere yenileri gönderilmiştir. Mevcut hastanelerin hasta kapasiteleri hemen hemen iki katına çıkarılmış ve cephe gerisinde seyyar hastaneler kurulmuştur. Tüm bu çabalara rağmen hastanelerde boş yatak kalmamıştır. Bunun üzerine yaralılar tren ve vapurlarla İstanbul'a gönderilmişlerdir. Gerek tren gerekse de vapur ile başkente asker sevkiyatında bu cemiyetlerin büyük yararı görülmüştür. Vagon ve vapurlar yaralıların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde donatılmışlardır. İstanbul'da askeri hastanelerin yanı sıra Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurduğu hastanelerde yaralılar tedavi altına alınmışlardır.

Savaşın ardından devletin karşı karşıya kaldığı en büyük problemlerden biri savaş gazileridir. Vatanları savunmak amacıyla uzuvlarını feda eden gazilerin bundan sonraki hayatlarını rahat bir şekilde sürdürmeleri için onlara maddi ve manevi yardımlarda bulunulmuştur. Tanzimat'tan sonra özellikle ordu mensupları için emeklilik fonları oluşturulmuştur. 1866 yılında kurulan Askeri Tekaüt Sandığı ile maluliyet

durumlarına göre askerlere emeklilik hakkı sağlanmıştır. Askerlik vazifesi esnasında yaralanarak malulen emekli olmak isteyen askerler bunu ispat etmek zorundadırlar. Mekteb-i Tıbbiye'den rapor alarak bunu onaylatmak suretiyle emeklilik işlemleri yapılmıştır. Osmanlı Devleti, emeklilik sürecini dikkatli bir şekilde takip etmiştir. Devlet ekonomisinin içinde bulunduğu zor durumdan dolayı bazen maaşların ödenmesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Askerlere verilen emeklilik hakkı daha sonra genişletilmiştir. Hastalık neticesinde engelli kalan devlet memurları da gerekli işlemlerin ardından emekliliğe sevk edilmişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid yaşlılık nedeniyle engelli kalanlara yardım etmek amacıyla yeni kuruluşlar tesis etmiştir. Darülaceze ve Darülhayr gibi kurumlara yaşlı ve engelli insanları yerleştirmek suretiyle onların kalan ömürlerini rahat bir şekilde geçirmelerini sağlamaya çalışmıştır. Sultanın amaçladığı bir başka şey de özellikle fiziksel engellerini teşhir ederek dilenen ve bu şekilde devletin itibarına gölge düşüren faaliyetlerin önüne geçmeye çaba göstermiştir. Kaybedilen topraklardan göçenler ile doğuştan fiziksel bir engeli bulunanların İstanbul sokaklarında dilencilik yapmalarını engellemeye çalışmıştır. İstanbul dışından gelen dilencilere engel olunmuş ve eğer kış mevsiminde ise bahar gelene kadar buralarda misafir edildikten sonra havaların ısınmasıyla memleketlerine geri gönderilmişlerdir.

Ekonominin rahatlatılması amacıyla bazen gönüllü faaliyetler ve iane toplamak suretiyle toplumdaki yardıma muhtaç insanlar ile savaş gazilerine yardım sağlanmaya çalışılmıştır. İane toplama geleneğinin en güzel örneklerinden birine II. Abdülhamid Dönemi'nde rastlanmaktadır. 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda engelli kalanlar ile şehit olanların aileleri için yardım kampanyası düzenlenmiştir. Sultan başta olmak üzere saray mensupları, bakanlar, bürokratlar, memurlar, tüccar ve esnaf gibi toplumun her kesiminden insanlar kampanyaya katılmışlardır. Yurtiçi ve yurtdışından da pek çok kimse yardımda bulunmuştur. II. Abdülhamid, düzensiz toplanan yardımları bir araya getirmek ve tek elden yürütülmesini istemiştir. Topluma da örnek olması amacıyla bir Şefkat Sergisi açılmasını emretmiştir. Yıldız Sarayı civarında açılan sergiye ilginin daha fazla olması için padişah bazı eşyalar hediye etmiştir. Ayrıca sergiye bağışta bulunanların isimleri de gazetelerde yayınlanmıştır. Bu durum geniş bir kitleyi harekete geçirmiştir. Sergideki eşyaların satışını sağlayarak nakit para elde etmek amacıyla piyango tertip edilmiş ve ayrıca pul bastırılmıştır.

Savaşlar, kazalar ve doğal afet gibi nedenlerle vücutlarının herhangi bir uzvunu kaybedenler için devletin sağladığı bir başka yardım ise onlara suni uzuvlar imal etmektir. İlk önceleri Avrupa'dan satın alınan yapay organların İstanbul'da da yapılması için Sultan II. Abdülhamid tarafından talimat verilmiştir. Bahriye ve Tophane'den ikişer kişi seçilerek Paris'e bu mesleği öğrenmek amacıyla gönderilmiştir. Maison L. Mathieu'nun yanına gönderilen talebeler çok kısa bir sürede işi öğrenmişlerdir. Mathieu'nun Paris'te kurduğu fabrikanın bir benzerinin İstanbul'da da yapılması kararlaştırılmıştır. Nihayet yapılan görüşmelerin ardından Tophane Nezareti'nde bir imalathane kurulmuştur. Fabrikanın kurulmasının ardından çeşitli nedenlerle uzuvlarını yitirmiş olan engellilere suni uzuvlar imal edilerek kendilerine teslim edilmiştir. Kendileri için suni uzuv talebinde bulunan engelliler içinde ekonomik durumu iyi olanlar bu iş için gerekli masrafı kendi bütçelerinden karşılamışlardır. Maddi durumu iyi olmayanlar ise devlete başvuruda bulunarak talep ettikleri uzvun parasının bütçeden karşılanmasını istemişlerdir. Dilekçelerinde genel olarak devlete olan bağlılıklarını, devletin bekası için yaptıkları mücadele ile içinde buldukları zor durumdan söz etmişlerdir. İhtiyaç sahiplerinin taleplerine genelde olumlu cevaplar verilmiştir. Ancak suni uzvun imal edilmesi ve ihtiyaç sahibine teslim edilmesi bazı durumlarda gecikmiştir.

Dünya genelinde engelli çocukların eğitimi ve toplumsal hayata dâhil edilmeleri 15. yüzyıldan itibaren hız kazanmıştır. İlk önceleri ağır işlerde çalıştırılan ve toplumsal hayatın dışına itilen engellilerin, aslında zekâ yönünden diğer insanlarla eşit ve hatta üstün oldukları kabul edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bunların da konuşabilecekleri ve eğitim alabileceklerine dair çeşitli arayışların içerisine girilmiştir. 16. yüzyıldan itibaren ise eğitimlerine yönelik faaliyetler hız kazanmıştır. Çeşitli ülkelerde engelli eğitiminde görülen gelişmeler benzer şekilde ilerlemiştir. Genellikle soylu ailelerin çocuklarına eğitim verilmiştir. 18. yüzyıla kadar bu şekilde verilen eğitim bundan sonra toplumun diğer katmanlarına da sirayet etmiştir. Başta İngiltere, Fransa ve Almanya olmak üzere bu yüzyıldan itibaren engelli eğitiminde verimli bir çağ olmuş ve bu alanda eğitim veren okullar tesis edilmeye başlamıştır.

İstanbul'da sağır ve dilsiz çocukların eğitimi için bir okul açılması, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Engelliler için okul kurma fikri, Hamidiye Ticaret Mektebi Müdürü Ferdinand Grati tarafından ortaya atılmıştır. Avrupa'dan çok daha geç bir tarihte yapılan bu teklife dönemin Maarif Nazırı Mehmed Tahir Münif

Paşa'nın gayretleriyle olumlu cevap verilmiş ve okul, 30 Eylül 1889'da eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır. Okula 2 yıl sonra körler için de bir sınıf eklenmiştir. Kuruluş yıllarında önemli bir başarı çizgisi yakalayan Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi, daha sonraki yıllarda gittikçe gözden düşmüştür. Okulun gittikçe güç kaybetmesinin çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan birincisi öğrencilerin eğitim alacağı müstakil bir binaya sahip olunmamasıdır. Hamidiye Ticaret Mektebi'nin beş sınıfı okul için tahsis edilmesine rağmen henüz ikinci senesinde bina değişikliği yaşanmıştır. Ardından da okul sürekli olarak yeni yerlere taşınmıştır. Ancak bu yerler çok eski, sıvaları dökülmüş ve eğitime uygun olmayan yerlerdir.

Okulun başarısız olmasındaki bir diğer neden, okulu sadece gündüz eğitim vermesidir. Okulun yatılı olmamasından dolayı şehir dışından gelmek isteyen sağır ve dilsizler eğer kalacak bir yerleri yoksa okula kabul edilmemişlerdir. Çocuklarını yatılı olarak okula gönderemeyen varlıklı aileler ise, Dilsiz Mektebi'ndeki müdür ve öğretmenlerden özel ders aldirmek suretiyle istifade etmişlerdir.

Okulda eğitim veren öğretmenlerin de asıl mesleklerinin farklı olması ve sadece Grati Efendi'den öğrendikleri yöntemleri kullanmaları bir diğer eksiklik olarak görülmüştür. II. Abdülhamid Dönemi'nde tüm okullar Avrupa'da olduğu gibi kendilerine has üniformalara sahip olmuşlardır. Dilsiz Okulu'na giden çocuklarının üniformalarının yanı sıra okula ait olduklarını gösteren özel bir arma taşıdıklarını görmekteyiz. Çocukların üniformaları halkın dikkatini çekecek biçimde tasarlanmışlardır. Bunun nedeni ise öğrencilerin tehlikelerden korunmasıdır. Halk yolda bu çocuklara rastlayınca onların engelli olduklarını anlar ve gerektiği takdirde yardım ederdi.

Okul mevcudunun azalmasının bir diğer nedeni de mezun olan çocukların iş bulma sıkıntısı çekmeleridir. Görme engelli çocukların eğitimi için kabartma harf ve notalar yapılmıştır. Okuldan mezun olan görme engelli çocuklar çalgıcılık yaparak hayatlarını idame ettirmişlerdir. Sağır ve dilsiz çocuklar ise genellikle mürettiblik yapmışlardır. Bunların bir kısmı ise Babıâli'de istihdam edilerek odacılık ve hademelik gibi işler yapmışlardır. Mezun çocukların iş bulma sıkıntısını gidermek amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Okuldan mezun olanların devlete ait fabrikalarda istihdamı için mektep idaresi başvuruda bulunmuştur. Okul Müdürü Sabri Bey, 1896'da Maarif Nezareti'ne başvuruda bulunarak mezun olan öğrencilerin iş bulamamasından dolayı

okula olan ilginin azaldığını söylemiştir. Tophane ve Bahriye Nezareti'ndeki askeri fabrikalara bu öğrencilerin yerleştirilmesini teklif etmiştir. Tophane Nezareti, teklife olumsuz cevap verirken, Bahriye Nezareti olumlu cevap vermiş ve bu sene mezun olan çocukların içinden 5-6 kişiyi istihdam edebileceğini söylemiştir. Alınan olumlu görüş üzerine derhal harekete geçilmiş yapılan muayenelerinin ardından 4 çocuk işe başlamıştır. Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi'nden mezun olan çocukların devlette istihdam edilmesi konusunda böylece büyük bir adım atılmıştır.

1904 yılında okula kayıtlı öğrenci sayısı 10'un altına düşmüş ve okul kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Okulun sürekli olarak yer değiştirmesi, yeni binaların eğitime elverişsiz olması ve okulun yatılı olarak hizmet vermemesi nedeniyle öğrenci sayısı azalmıştır. Bina sorununa bir son vermek için 22 Temmuz 1904'te II. Abdülhamid'in emriyle konu müzakere edilmiş ve yeni bir bina inşa edilmesi için harekete geçilmiştir. Ancak tasarlanan okul hiçbir zaman açılmamıştır. Okulun inşaatı için toplanan para ise Tıp Fakültesi'ne Avrupa'dan getirilen araç ve gereçler için sarf edilmiştir.

Yukarıda anlatılan bütün sorunlarına rağmen, Osmanlı başkentinde engellilerin eğitimine yönelik atılan ilk adım olması nedeniyle Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Okul, ayrıca kendisinden sonra kurulacak özel eğitim kurumlarına da öncülük etmiştir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Asafi Amedi Kalemî (A. AMD). 6/83.

Babialı Evrak Odası (BEO). 13/954; 19/1380; 21/1573; 42/3111; 91/6793; 98/7344; 115/8583; 181/13569; 216/16130; 260/19450; 266/19908; 311/23261; 312/23395; 342/25585; 357/26770; 380/28499; 381/28548; 399/29883; 402/30140; 422/31607; 444/332; 461/34528; 462/34646; 535/40125; 547/40998; 587/43973; 604/45285; 605/45308; 631/47271; 636/47680; 662/49614; 728/54592; 743/55669; 743/55671; 749/56154; 770/57719; 802/60078; 829/62152; 883/66167; 901/67533; 903/67701; 959/71904; 997/74721; 1006/75400; 1006/75446; 1009/75667; 1011/75810; 1016/76144; 1021/76568; 1027/76967; 1028/77072; 1029/77159; 1032/77366; 1043/78156; 1043/78177; 1043/78208; 1046/78446; 1050/78698; 1063/79651; 1066/79932; 1070/80208; 1073/80423; 1076/80666; 1085/81334; 1114/83477; 1116/83684; 1126/84391; 1136/85189; 1138/85316; 1138/85344; 1150/86233; 1160/86989; 1189/89121; 1194/89510; 1212/90852; 1216/91197; 1235/92570; 1241/93036; 1244/93267; 1245/93310; 1258/94338; 1263/94654; 1271/95301; 1276/95668; 1280/95972; 1317/98754; 1330/99678; 1348/101038; 1364/102280; 1398/104838; 1403/105195; 1447/108479; 1493/111953; 1496/112142; 1498/112317; 1517/113762; 1518/113777; 1574/118030; 1611/120810; 1623/121674; 1660/124442; 1682/126138; 1775/133092; 1974/148045; 2073/155415; 2084/156257; 2161/162025; 2287/171517; 2303/172660; 2332/174899; 2355/176579; 2382/178589; 2388/179059; 2394/179482; 2399/179869; 2472/185378; 2476/185699; 2487/186462; 2505/18746; 2650/198743; 2670/200208; 2839/212883; 2845/213319; 2919/218885; 2920/218966; 2965/222334; 2971/222807; 3053/228944; 3058/229318; 3061/229542; 3085/231358; 3102/232606; 3127/234521; 3152/236339; 3158/236783; 3160/236957; 3171/237758; 3195/239616; 3242/243128; 3300/247440; 3384/253740; 3482/261083; 3610/270703; 3692/276846; 3849/288675.

Cevdet Maarif (C. MF). 99/4947.

Cevdet Saray (C. SM). 21/1098.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUI). 80-1/53; 103-1/29.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD). 190/7.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT). 61/11; 65/15; 118/43; 155/14; 193/32; 248:/37; 250/37; 250/66; 251/58; 257/23; 280/3; 327/28; 351/8; 354/10; 363/24; 373/35; 402/56; 457/43; 466/24; 694/35; 781/60; 812/79; 833/7; 843/26; 871/2; 881/4; 886/54; 917/51; 939/39; 974/12; 1045/47; 1102/4; 1132/84874; 1135/5; 1142/85597; 1174/37; 1206/65; 1217/49; 1378/103; 1480/28; 1505/9; 1512/120; 1544/15; 1547/28; 1577/101; 1580/47; 1599/61; 1656/69; 1658/96; 1674/98; 1678/56; 1919/54; 1943/19; 2015/56; 2028/67; 2132/69; 2138/99;

2149/57; 2156/105; 2189/52; 2196/51; 2286/97; 2305/26; 2474/71; 2485/19;
2581/14; 2589/111; 2614/81; 2911/41; 2915/49.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Müteferrik (DH. TMIK. M). 28/21.

Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval (HR. SAİD). 6/10.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO). 76/32.

Hatt-ı Hümayun (HH). 1520.

İbnülemin Hatt-ı Hümayun (İE. HH). 3/231; 3/242.

İrade Askeri (İ. AS). 22/20.

İrade Dahiliye (İ. DH). 58/2886; 163/8455; 192/10779; 230/13802; 329/21485;
435/28732; 440/29070; 750/61256; 869/69514; 874/69800; 1220/95493;
1366/11.

İrade Dosya Usulü (İ. DUIT). 19/40.

İrade Hususi (İ. HUS). 9/38; 22/41; 28/93; 56/43; 56/101; 59/26; 64/42; 90/94; 119/64;
120/41.

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS). 105/4481.

İrade Meclis-i Vala (İ. MVL). 135/3678; 305/12575.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT). 112/140; 114/114; 133/56; 144/30;
145/28; 147/81; 153/89; 154/25; 160/52; 273/32; 320/20; 346/68; 377/11;
463/49; 538/38; 550/41; 636/3; 756/24; 794/43; 794/50; 1111/52.

Meclis-i Vala Evrakı (MVL). 497/43; 512/5; 569/59.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV). 47/70; 49/9; 96/71; 102/12; 241/145.

Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR. I. ŞKT). 6/561; 7/648; 7/657; 11/1081;
73/7220; 98/9705; 112/11130.

Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı (TFR. I. MKM). 17/1685; 35/3496.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Girit Evrakı (A. MTZ. GR). 3/70-09.

Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (A. MKT). 187/91; 632/45.

Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL). 30/69; 140/21;
141/5.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD). 29/72; 49/52; 196/88.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM). 44/2; 515/5; 82/50; 129/51; 500/41; 632/45; 703/2; 705/16.

Şurâ-yı Devlet Evrakı (ŞD). 224/22; 231/15; 232/2; 259/32; 374/33; 644/57; 989/41.

Yıldız Maruzat Defterleri (Y. MRZ.d). 12424.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV). 65/109; 70/91; 73/113; 73/136; 108/97; 159/90; 159/175; 159/182; 160/213; 289/115; 291/83; 294/65; 296/117.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK). 128/40.

Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (Y. PRK. MF). 2/80.

Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y. PRK. PT). 13/144; 14/76.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS). 306/81.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. RES). 18/37.

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB). 300/13; 332/98; 348/108; 355/32; 363/64; 373/35; 375/52; 419/24; 446/129; 458/87; 468/5.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi

Osmanlı Yunan Harbi (OYH). Klasör: 124, Dosya: 86, Fihrist: 2-2; 2-3; 2-4; 2-6; 2-10; 2-11; 2-14; 2-18; 2-19.

Osmanlı Yunan Harbi (OYH). Klasör: 127, Dosya: 16, Fihrist: 1-1; 1-2; 1-3; 1-3a; 1-4; 1-6; 1-7; 1-8.

Gazete ve Dergiler

“Âmâlar Mektebi”, *Nevsâl-i Afîyet*, c. 4, İstanbul 1322/1906, s. 14-20.

“Amaların Talim ve Terbiyeleri”, *Servet-i Fünûn*, No. 648, 11 Eylül 1319/24 Eylül 1903, s. 362-363.

“Dârülmalûlîn”, *Servet-i Fünûn*, No: 786, 4 Mayıs 1322/17 Mayıs 1906, s. 84-87.

- “Dilsizleri Söyleten Hayırkâr Bir Adam”, *Servet-i Fünûn*, No: 1099, 14 Haziran 1328/27 Haziran 1912, s. 154-163.
- “Gözlerimizi Nasıl Muhafaza Edelim Kör Olmayalım”, *Musavver Şebâb*, No. 11, 17 Mart 1326/30 Mart 1910, s. 11-12.
- Abdullah Cevdet (1928). A’malığın Sebepleri ve A’malıktan Korunma Çareleri”, *İctihad*, No: 276/1, s. 5194-5197.
- Abdullah Cevdet (1931). A’malığın Sebepleri ve A’malıktan Korunma Çareleri”, *İctihad*, No: 330, s. 5567-5570.
- Ali Haydar (1925). “Sağır ve Dilsizler”, *Muallimler Mecmuası*, c. 3, S. 29, s. 1237-1260.
- Besim Ömer (1904). “Dilsizlerin Söylettirilmesi”, *Nevsal-i Âfiyet*, c. 3, İstanbul, s. 346-354.
- Cerîde-i Havâdis*, No: 87, 10 Rebiyülahir 1258/21 Mayıs 1842, s. 4.
- Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin, “Sağır, Dilsiz, Âmâ Çocukların Terbiye ve Talimi”, *Mektebli*, No: 23-24, 20 Muharrem 1332/19 Aralık 1913, s. 385-388.

KİTAP VE MAKALELER

- “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme”, <http://engelli.oyhgm.gov.tr/sozlesme/> (Erişim Tarihi: 26.02.2014).
- “Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik”, *Resmi Gazete*, 30 Mart 2013 Cumartesi, S. 28603.
- Abdülaziz Bey (2002). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Yay. Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz, Ahmed (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz, Ahmed (2011). *Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, Hasan (2003). “Mehmed Sâdık Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 28, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 522.
- Ali Ufkî (2012). *Topkapı Sarayında Yaşam Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufkî Bey'in Anıları*, Edt. Stephanos Yerasimos-Annie Berthier, Çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Alpsoy, Cevat (1951). *Sun'î Uzuvar ve Ortopedik Cihazlar*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.

- Altınölçek, Haşmet (2009). “Bedende Müziğin Terapötik Etkileri”, *Beden Kitabı*, Edt: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 381-388.
- Altuntaş Halil, Şahin Muzaffer (2011). *Kur’an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Arnold, David (1995). *Coğrafi Keşifler Tarihi*, İng. Çev. Osman Bahadır, Alan Yayınları, İstanbul.
- Artvinli, Fatih (2013). *Siyaset ve Toplum Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, Erdem (2006). *Dünya ve Türk Tıp Tarihi*, Güneş Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Aydınlı, Abdullah (1999). “İbn Ümmü Mektum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 20, İstanbul, s. 434-435.
- Ayvallı, Ramazan (2012). “İslamda, Engellilerle İlgili Bazı Hükümlerin Değerlendirilmesi”, *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri 5-6 Nisan 2012*, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul, s. 112-131.
- Balcı, Sezai (2013). *Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*, Libra Yayınları, İstanbul.
- Bayat, Ali Haydar (2003). *Tıp Tarihi*, Sade Matbaa, İzmir.
- Baykal, Bekir Sıtkı (1945). “Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 3, S. 2, Ankara, s. 183-192.
- Baykal, İsmail H. (1953). *Enderun Mektebi Tarihi*, c. 1, İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, Halk Basımevi, İstanbul 1953.
- Bayramoğlu Alada, Adalet (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul.
- Baysun, Mehmet Cavid (1978). “Ahmed Paşa”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, c. 1, İstanbul, s. 193.
- Bazna Maysaa S., Hatab Tarek A. (2005). “Disability in The Qur’an: The Islamic Alternative to Defining, Viewing, and Relating to Disability”, *Journal of Religion, Disability and Health* 9.1, p. 5-27.
- Becker, C. H. (1997). “Cizye”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 3, MEB Yayınları, Eskişehir, s. 199-201.
- Bektaş, Halil (2006). *Kur’an’ın Özürlülere Bakışı*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.

- Bentli, Fatma (2007). “Dünyanın Sağırlığını Gideren Adam”, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, S. 431, s. 126-128.
- Berki, Ali Himmet (2013). “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”, *Vakıf Hukuku Yazıları*, Haz. Hüseyin Çınar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s. 95-102.
- Beydilli, Kemal (2013). “Yûsuf Ziyâ Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 44, s. 34-37.
- Borsay, Anne (2006). “Disciplining Disabled Bodies The Development of Orthopaedic Medicine in Britian 1800-1939”, *Social Histories of Disability and Deformity*, Edt. David M. Turner, Kevin Stagg, Routledge Taylor and Francis Group, New York, s. 97-116.
- Bozkurt, Nebi (2003). “Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 27, Ankara, s. 65-67.
- Cantay, Gönül (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dariüşşifaları*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Corbin, Alain (2011). “Bedenin Acıları, Sıkıntıları ve Sefaleti”, *Bedenin Tarihi Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 2, Çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 169-213.
- Çapa, Mesut (2010). *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.
- Çiçek, Yakup (2012). “İslam’ın Engellilere Bakışı”, *Din, Felsefe ve Bilim Işığında Engelli Olmak ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri 5-6 Nisan 2012*, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul, s. 39-53.
- Danişmend, İsmail Hami (1971). *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, c. 2, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
- Demirel, Fatih (2013). *Osmanlı’da Sağır-Dilsiz ve Âmaların Eğitimi Dilsiz ve Âmâ Mektebi*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül (2014). *Tıp Tarihi*, Nobel Tıp Kitabevleri Yayınları, İstanbul.
- Deringil, Selim (2009). “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda Simgesel ve Törenselleşen Doku: Görünmeden Görünmek,” *Simgeden Millete II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 53-91.
- Deringil, Selim (2014). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

- Dikici, Ayşe Ezgi (2006). *Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dikici, Ayşe Ezgi (2014). “Saltanat Sembolü Olarak Farklı Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler”, *Toplumsal Tarih*, S. 248, s. 16-25.
- Dinç Güven, Şimşek Fatma, Eroğlu Haldun (2009). “Osmanlı İmparatorluğunda Tev’em Maaşı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, S. 16, s. 77-100.
- Dunant, Jean Henry (1964). *Solferino Hatırası*, Çev. Nermin Arpacıoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.
- Düzgün, Mehmet Ali (2009). *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Muhtacin Maaşı Uygulaması*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ekinci, Ekrem Buğra (12 Kasım 2008). “Saray Dili, Dilsiz Dili”, *Türkiye Gazetesi*, s. 14.
- Emecen, Feridun (1991). “Atiyye-i Seniyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 4, s. 64. (<http://www.islamansiklopedisi.info/index.php>).
- Engin, Vahdettin (2010). “II. Abdülhamid ve Çocuklar”, *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, s. 337-345.
- Engin, Vahdettin. “İstanbul’daki Ermeni Eylemleri”, *Türkler ve Ermeniler Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri*, (turksandarmenians.marmara.edu.tr).
- Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi*, (5 Cilt), Eser Matbaası, İstanbul.
- Ergin, Osman Nuri (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, (9 Cilt), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Erken, Belemir (2015). *Dil Sükûta Eller İcraatta: Osmanlı Sarayında ve Toplumunda Dilsizler*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Eser, Mithat (2014). *Engelli Sahabiler*, Nesil Yayınları, İstanbul 2014.
- Evliya Çelebi (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. Kitap-1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2012). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3. Kitap-2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Faure, Olivier (2011). "Hekimlerin Bakışı", *Bedenin Tarihi Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 2, Çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 15-40.
- Garo, Armen (2015). *Osmanlı Bankası Baskını Armen Garo'nun Anıları*, Türkçesi Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul.
- Gélis, Jacques (2008). "Beden, Kilise ve Kutsal", *Bedenin Tarihi Rönesans'tan Aydınlanma'ya*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 1, Çev. Saadet Özen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 17-82.
- Genelkurmay Yayınları (1982). *1897 Türk-Yunan Harbi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Genelkurmay Yayınları (1985). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, c. 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Goodwin, Godfrey (2011). *Yeniçeriler*, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.
- Göçer, Fatma (2003). *II. Abdülhamit Döneminde Bir İlane Örneği: 1897-1898 Yılı Şehit Çocukları ve Malul Gaziler İanesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Gök, Süleyman (1958). *Dünyada ve Türkiyede Sağır, Dilsiz Okulları Tarihçesi ve Eğitim Sistemi*, Türkiye Sağır, Dilsiz ve Körler Tesanüt Cemiyeti Neşriyatı, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul.
- Gökmen Ertan, Yazıcı Özdemir Ömür (2016). *812 Numaralı Ayniyat Defteri Işığında Aydın Vilayeti'nde Suç ve Ceza (1866-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul.
- Göriceli Koçi Bey (1994). *Koçi Bey Risalesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Ecdâd Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Günay Ramazan, Görür Halil İbrahim (2013). "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi, *OTAM*, c. 32, S. 53, s. 55-76.
- Günaydın, Hasan (2016). *Aksak Timur Timurlenk'in Liderlik Sırları*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Hacıfettahoğlu, İsmail (2009). *Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.
- Hafız Hızır İlyas Ağa (1987). *Tarih-i Enderun Letaif-i Enderun 1812-1830*, Gün. Dil. Çev. Cahit Kayra, Güneş Yayınları, İstanbul.

- Halaçoğlu, Yusuf (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Hökelekli, Hayati (2013). *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Hülagü, Metin (2001). *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri,
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (1999). *Suriye’de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İlgürel, Mücteba (1995). “Eşkîya (Osmanlılar’da Eşkîyalık Hareketleri)”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, s. 466-469. (<http://www.islamansiklopedisi.info/>).
- İpşirli, Mehmet (2003). “Osmanlılar’da Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 27, Ankara, s. 67.
- İz, Mahir (1979). *Din ve Cemiyet*, Med Yayınları, İstanbul.
- İzğöer Ahmet Zeki, Tuğ Ramazan (2013). *Padişah’ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara.
- Joseph de Tournefort (2013). *Tournefort Seyahatnamesi*, c. 2, Çev. Teoman Tunçdoğan, Ed. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Kantemir, Dimitri (1998). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi 2*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Karakaş Özbayrak, İzi (2013). *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*, Libra Yayınları, İstanbul.
- Karal Akgün Seçil, Uluğtekin Murat (2000). *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a*, Beyda Basımevi, Ankara.
- Karal, Enver Ziya (2011). *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, c. 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karateke, Hakan T. (2004). *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Karpat Kemal, Zens Robert W. (2002). “I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid’in Saltanatı (1876-1909)”, Çev. Nasuh Uslu, *Türkler*, c. 12, Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, s. 1490-1514.
- Kazıcı, Ziya (2014). *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Kemaloğlu, Yusuf Kemal (2014). “Engellilik, Kulak Burun Boğaz (KBB) Hekimliği ve İşaret Dili”, *Bozok Tıp Dergisi*, c. 1 (1), s. 38-53.
- Kılıç, Rüya (2014). *Deliler ve Doktorları Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Delilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Kıran, Batuhan İsmail (2014). “Enderûn-ı Hümâyün’da Dilsiz İç Oğlanları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, S. 35, s. 277-285.
- Kızılay Yayınları (1968). *Hilal-i Ahmer ve Kızılay Taraafından Kendilerine Madalya Tevcih Edilenler 1868-1968 Türkiye Kızılay Derneği Onursal Üyeleri*, Doğu Matbaacılık, Ankara.
- Kirkup, John (2007). *A History of Limb Amputation*, Springer, Londra.
- Koca Emine, Koç Fatma (2014). “Kıyafetnameler ve Ralamb’ın Kıyafet Albümün’deki 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu Giysi Özelliklerinin İncelenmesi”, *Turkish Studies*, S. 9/11, 2014, s. 371-394.
- Köprülü, Fuat (2013). “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *Vakıfların Hukuki Mahiyeti*, Haz. Yahya Kemal Taştan, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s. 185-239.
- Kula, Naci (Mayıs 2004) “Engellilik ve Din”, *Diyanet Aylık Dergi*.
- Kurat, Akdes Nimet (2011). *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşı’na Kadar Türk-Rus İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kurnaz Şahin, Feyza (2014). *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Harp Malullerinin Sosyoekonomik ve Sağlık Durumları*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2010). *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Laes Christian, Goodey C. F., Rose M. Lynn (2013). “Approaching Disabilities A Capite Ad Calcem: Hidden Themes In Roman Antiquity”, *Disabilities in Roman Antiquity Disparate Bodies A Capite Ad Calcem*, Brill Leiden-Boston.
- Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nâfi (2002). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Yay. Haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Mahmûd el-Kâşgarî (2005). *Dîvânü Lugâti’t Türk*, Türkçe Çev. ve Düz. Serap Tuba Yurteser-Seçkin Erdi, Kabalcı Yayımevi, İstanbul.
- Makal, Ahmet (1997). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Manastırlı Mehmet Rıfat Bey (2010). *93 Harbi Faciası*, Haz. Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul.
- Mandressi, Rafael (2008). “Teşrih ve Anatomi”, *Bedenin Tarihi Rönesans’tan Aydınlanma’ya*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 1, Çev. Saadet Özen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 255-272.
- Mardin, Şerif (2014). *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Martal, Abdullah (2000). "Osmanlı Ordusunda Emeklilik ve Buna İlişkin Bir Nizamname", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ordu ve Toplum (25-27 Ekim 1999 İstanbul)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 29-42.
- May, Bella J. (2002). *Amputations and Prosthetics A Case Study Approach*, Jaypee Brothers Medical Publishers, New Delhi.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, (6 cilt), Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Memûrîn-i Mülkiyye Terakki ve Tekaiüt Kararnamesi* (1300). Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet.
- Metzler, Irina (2013). *A Social History of Disability in the Middle Ages Cultural Considerations of Physical Impairment*, Routledge Taylor and Francis Group, New York.
- Miles, M. (2000). "Signing in the Seraglio: Mutes, Dwarfs and Gestures at the Ottoman Court 1500-1700", *Disability & Society*, XV, No: 1, s. 115-134. (www.independentliving.org/docs5/mmiles2.html 20.04.2016)
- Moulin, Anne Marie (2013). "Tıbbın Karşısında Beden", *Bedenin Tarihi Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 3, Çev. Saadet Özen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 15-57.
- Mumcu, Ahmet (1963). *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara.
- Mutluay, Nazmiye (2007). *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Necati Kemal (1926). *Sağır, Dilsiz ve Körler Müessesesi*, c. 1, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Neşriyatı, Marifet Matbaası, İzmir.
- Ogier Ghiselin de Busbecq (2014). *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Okuturlar, Mehmet H. (1968). *Özel Eğitim*, Okuturlar Yayınları, İstanbul.
- Orhon, Hamdi (1964). *Kızılay'ın Kuruluş Tarihine Kısa Bir Bakış*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İlber (2008). *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- Ortaylı, İlber (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Osmanlı Hilal-i Ahmer Madalyaları Nizamnamesi* (1333). Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul.
- Osmanoğlu, Ayşe (2015). *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yayınları, İstanbul.

- Ölmez, Adem (2009). “1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’nda Epir Cephesinin Savaşın Sonucuna Etkileri”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 1, s. 81-86.
- Özbay, Kemal (1976). *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. 1, Yörük Basımevi, İstanbul.
- Özbek, Nadir (2011). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Abdülkadir (1994). “Dilsiz”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9, s. 304-305. (<http://www.islamansiklopedisi.info/>).
- Özcan, Abdülkadir (1999). “İane”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 19, s. 228-232. (<http://www.islamansiklopedisi.info/>).
- Özcan, Azmi (2002). “Sultan II. Abdülhamid”, *Türkler*, c. 12, Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, s. 1547-1581.
- Özel, Oktay (2000). “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 33-50.
- Özger, Yunus (2011). *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekaiüt Sandığı 1865-1923*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Pakalın, Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (3 cilt), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Parlatır, İsmail (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi Yayınları, Ankara.
- Pedersen, Johs (1997). “Mescid”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 8, MEB Yayınları, Eskişehir, s. 60.
- Peirce, Leslie P. (2012). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Philippe du Fresne-Canaye (2009). *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Ricaud, Paul (2004). *Türklerin Siyasi Düsturları*, Elips Kitap, Ankara.
- Ricaud, Paul (2012). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Ter. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Roux, Jean Paul (1994). *Aksak Timur İslam’ın Kutsal Savaşçısı*, Çev. Ali Rıza Yağlı, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Ryan, Charles S. (1962). *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum’da 1877-78 (Türk-Türk Harbi)*, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1316/1898.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1321/1903.

- Sarı Nil, İzgöer Ahmet Zeki, Tuğ Ramazan (2014). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- Sarı, Nil (1993). “Cumhuriyet Dönemi’ne Kadar Türk Tarihi’nde Acizlerin Korunmasına Kısa Bir Bakış I”, *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 5, Edt. Nil Sarı, Hüsrev Hatemi, İstanbul, s. 21-33.
- Sayı, Hasan Basri (2008). *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Scalenghe, Sara (2014). *Disability in the Ottoman Arab World 1500-1800*, Cambridge University Press, New York.
- Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, c. 2, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, c. 1, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- Serbestoğlu, İbrahim (2013). “1897 Türk-Yunan Savaşı’nda Ecnebilerin Zararlarının Tazmini Meselesi”, *OTAM*, S. 34, s. 223-243.
- Seyyar, Ali (2006). *Özürlülere Adanmış Sosyal Politika Yazıları*, Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Adapazarı.
- Seyyar, Ali (2013). *Engelli ve Yaşlı Hizmetlerinde Sosyal Bakım*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Sezen, Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Shefer-Mossensohn, Miri (2014). *Osmanlı Tıbbî Tedavi ve Tıbbî Kurumlar 1500-1700*, Çev. Bülent Uçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Soyata, Fulya (2009). “Müzikle Bedeni Tedavi”, *Beden Kitabı*, Edt: Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 371-379.
- Stern, Bernhard (2014). *II. Abdülhamid Yıldız Sarayı ve Haremi 1901*, Çev. Güray Beken, Truva Yayınları, İstanbul.
- Stiker, Henri-Jacques (2011). “Yeni Özürlü Beden Algısı”, *Bedenin Tarihi Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a*, Haz. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, c. 2, Çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 219-235.
- Şehsuvaroğlu Bedi N., Erdemir Demirhan Ayşegül, Güreşsever Gönül Cantay (1984). *Türk Tıp Tarihi*, Taş Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Şemseddin Sami (2006). *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

- Şen, Murat (2002). “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik Sistemi”, *Türkler*, c. 10, Edt. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, s. 951-978.
- Tavernier, J. B. (1984). *Topkapı Sarayında Yaşam*, Çev. Perran Üstündağ, İstanbul.
- Tayyârzâde Atâ (2010). *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, Hazırlayan: Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- TBMM Zabıt Ceridesi, İ. 24, C. 1, 29 Kanunuevvel 1333 (29 Aralık 1917), s. 416. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic04c001/mmbd03ic04c001ink024.pdf> 02.01.2017).
- Tezcan, Münür (2006). *Kur’an’ın Engellilere Yaklaşımı ve İslam’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Uluçay, Çağatay (2001). *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Unat Ekrem Kadri, İhsanoğlu Ekmeleddin, Vural Suat (2004). *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Unat, Faik Reşit (Mayıs 1942). “Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası”, *Tarih Vesikaları*, c. 6, s. 443-480.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ünal, Mehmet Ali (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Ünal, Mehmet Ali (2015). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Ünver, A. Süheyl (1938). “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerinin Bir Kısımına Dair”, *Vakıflar Dergisi*, S. 1, s. 17-27.
- Ünver, A. Süheyl (1942). “Manisa’da Saruhanlıların Körhane Binası Hakkında”, *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, c. 6, No. 19, s. 25-27.
- Withers, Robert (2010). *Büyük Efendi’nin Sarayı*, Çev. Cahit Kayra, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- www.acm5.com (20.09.2016).
- www.bfi.org.uk%2Fdisablingimagery (02.07.2014).
- www.de.wikisource.org (27.05.2017).
- www.es.wikipedia.org (20.09.2016).
- www.gelisenbeyin.net (24.04.2017).

www.kimdirhayatibiyografisi.com (25.03.2017).

www.tdk.gov.tr (20.08.2015).

Yağlı, Ali Rıza (2016). Timur Tüzükatı Bozkırın Töresi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Yaran, Cafer Sadık (1997). *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, Ankara.

Yavuz, Fikrettin (2015). *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yıldırım Nuran, Özaltay Bülent (2012). "Sultan II. Abdülhamid'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Edt. Coşkun Yılmaz, Sultanbeyli Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, s. 123-146.

Yıldırım, Nuran (1996). *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Nuran (1997). "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmaların Eğitimi", *İstanbul Armağanı 3 Gündelik Hayatın Renkleri*, Yay. Haz. Mustafa Armağan, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 305-330.

Yıldırım, Nuran (2010). "Aydınlatılmış Onamın Osmanlı Devleti'ndeki Öncülleri ve 1897 Türk-Yunan Savaşı Yaralılarına Ait Onam Belgeleri Hüsn-i Rıza Senetleri", *Toplumsal Tarih*, S. 202, İstanbul, s. 2-9.

Yıldırım, Nuran (2011). "Sağlıkta Devrî Hamîdi", *II. Abdülhamit Modernleşme Sürecinde İstanbul*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, s. 245-263.

Yıldırım, Nuran (Ekim 2008). "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Gazilerin İstanbul'a Nakli, Tedavileri ve Kızılhaç Yardımları", *Toplumsal Tarih*, S. 178, s. 22-31.

Yıldırım, Nuran (Ocak 2007). "Develerle Hasta ve Yaralı Taşıma Osmanlı Ordusunda Kakule Sıhhiye Bölükleri", *Toplumsal Tarih*, Sayı 157, s. 32-37.

Yıldız, Günay (2016). "Türk Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, s. 140-180.

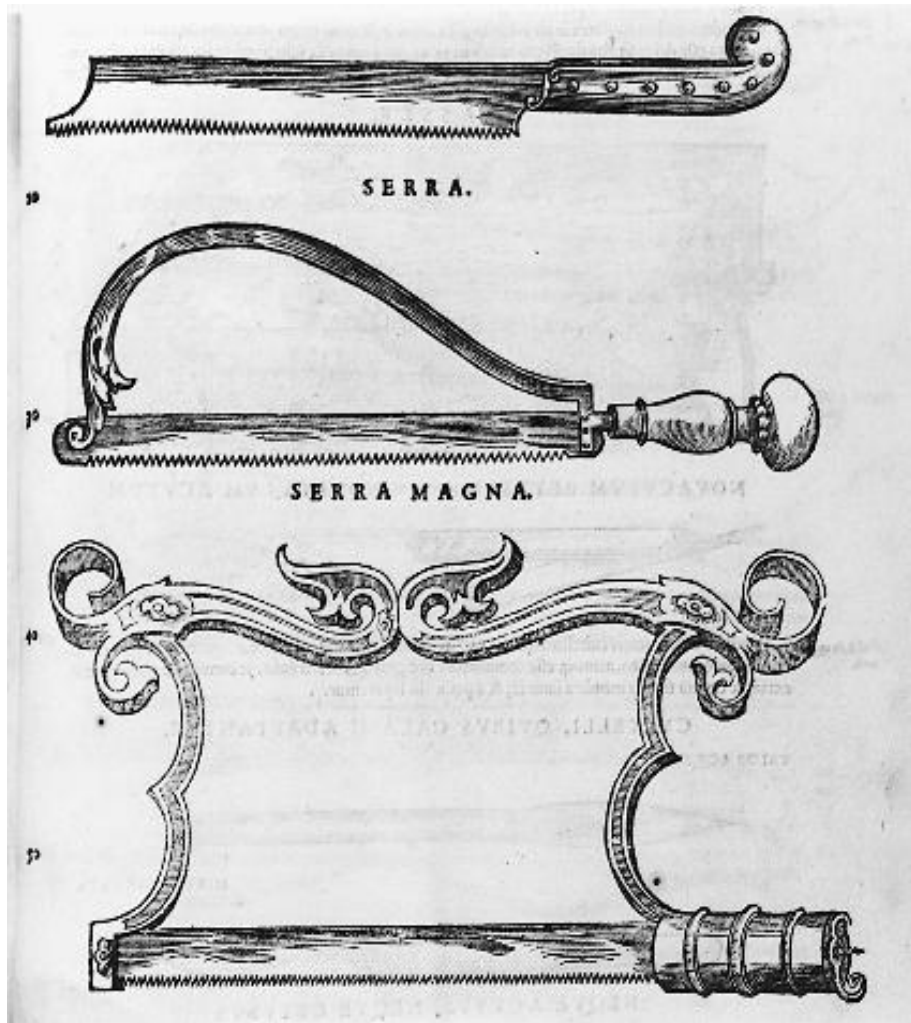
Yüksel, Hasan (2007). "Anadolu Beyliklerinde Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, S. XXX, Ankara, s. 37-50.

EKLER

Ek-1 Testere yardımıyla ayak kesme, ampütasyon (Kirkup, *a.g.e.*, s. 3).

Ek-2 Ampütasyon Testereleri (Kirkup, *a.g.e.*, s. 59).

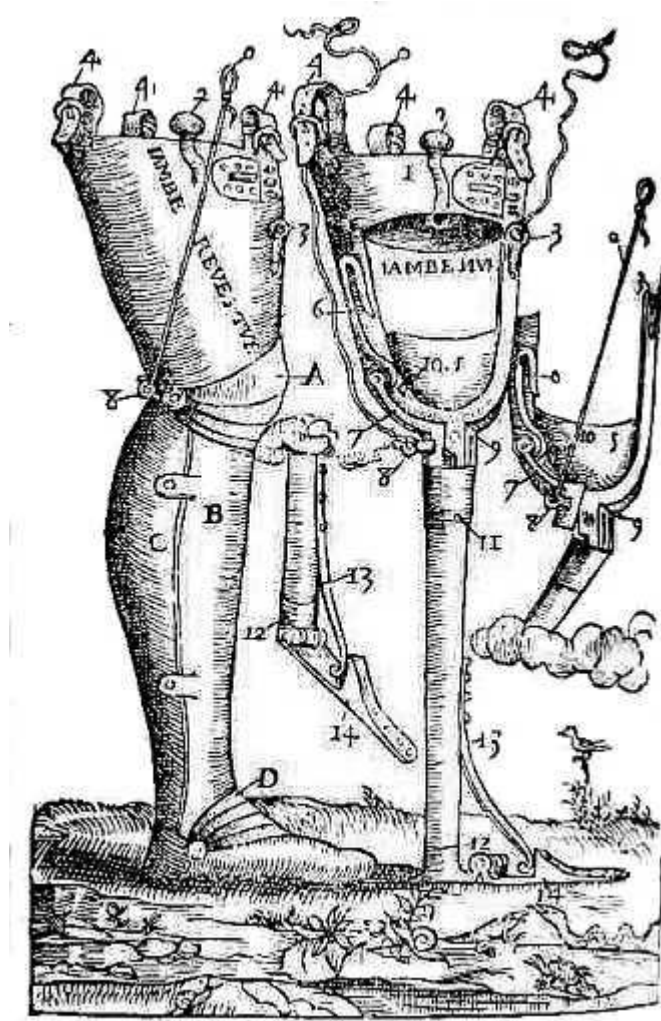
Ek-3 Kol ve bacak kesme operasyonu. Resmin üst kısmında turnike yoluyla kol ve bacak sabitlenerek kan akışı yavaşlatılmaya çalışılmıştır. Hastaların kanları ise yere konan bir kabın içerisine akmaktadır (Kirkup, *a.g.e.*, s. 75).

Ek-4 Protez el ve ayak (Kirkup, *a.g.e.*, s. 158).

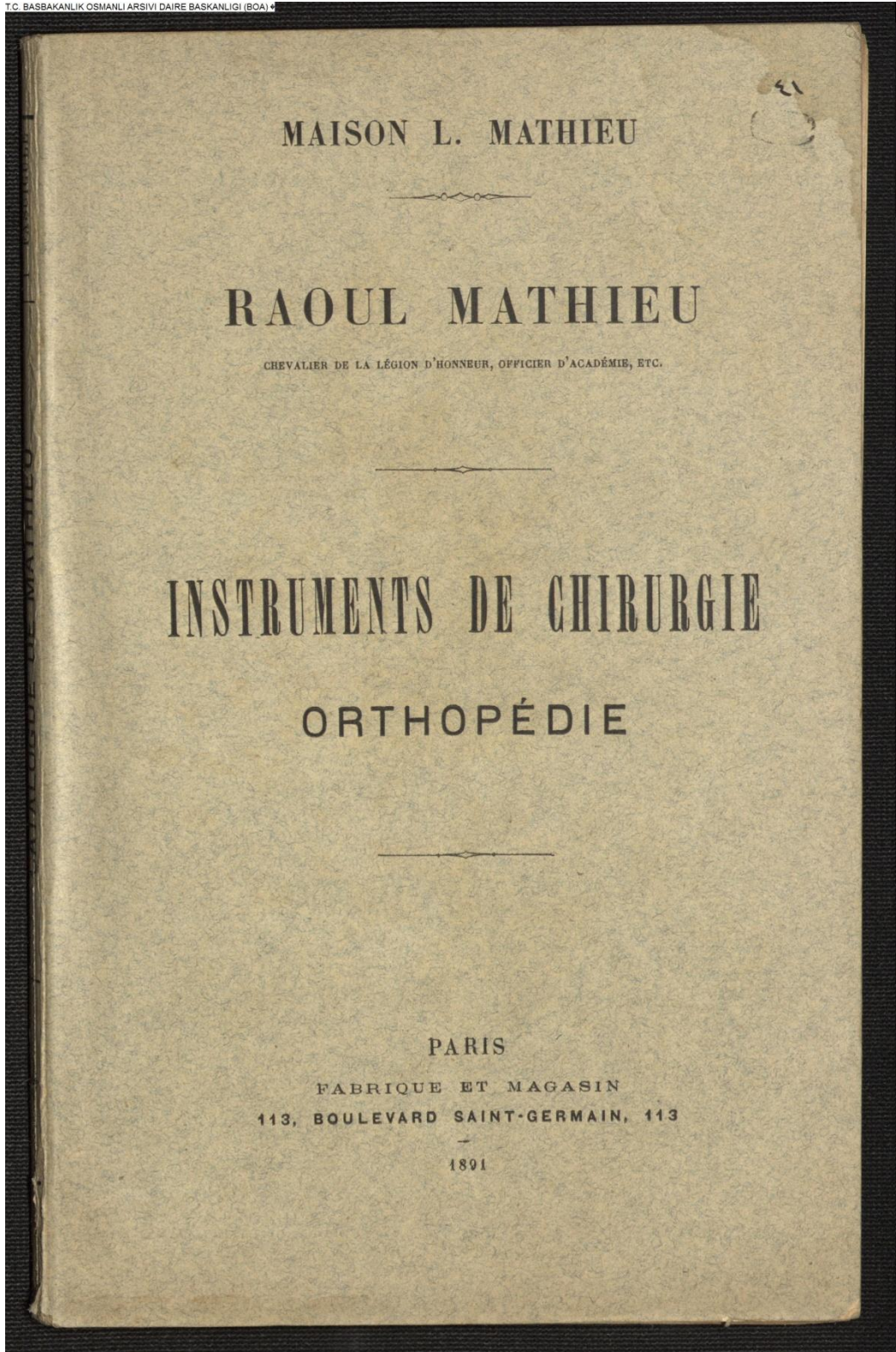
Ek-5 Fransız Ordu Cerrahı Ambroise Pare tarafından 1561’de imal edilen ilk yapay bacak (May, *a.g.e.*, s. 5).

Ek-6 Osmanlı Sarayı'nda İstihdam Edilen Cüce

Ek-7 Maison L. Mathieu'nun yazdığı kitabın kapağı (BOA. BEO. 381/28548).

BEO.000381.028548.004

TC BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DİRE BAŞKANLIĞI (BKA)

Nota. — Tous mes manches métalliques sont établis
d'après les principes des méthodes antiseptiques, et peu-
vent supporter, sans être altérés, les hautes températures
de stérilisation en étuve.

FABRIQUE D'INSTRUMENTS DE CHIRURGIE
ORTHOPÉDIE, PROTHÈSE, ANTHROPOLOGIE, PHYSIOLOGIE, ETC.

MAISON L. MATHIEU

RAOUL MATHIEU

FILS ET SUCCESSEUR

CHEVALIER DE LA LÉGIION D'HONNEUR, OFFICIER D'ACADÉMIE, ETC.

Fournisseur des hôpitaux, de la Faculté de Médecine, etc.,
du Ministère de la Guerre, de la Société de Secours aux blessés militaires

Fournisseur titulaire du Ministère de la Marine

Fournisseur titulaire du Ministère du Commerce, de l'Industrie
et des Colonies

Orthopédiste des Maisons d'éducation de la Légion d'honneur
Fournisseur titulaire des hôpitaux civils et militaires de l'Empire
Ottoman, et des hôpitaux de Bulgarie

Fournisseur des Chemins de fer de l'Etat, du Nord,
de Paris-Lyon-Méditerranée, d'Orléans, etc.

EXPOSITIONS UNIVERSELLES

PARIS 1878

AMSTERDAM 1883

MÉDAILLE D'OR

DIPLOME D'HONNEUR

PARIS 1889

MEMBRE DU JURY D'ADMISSION ET DU COMITÉ D'INSTALLATION

GRAND PRIX

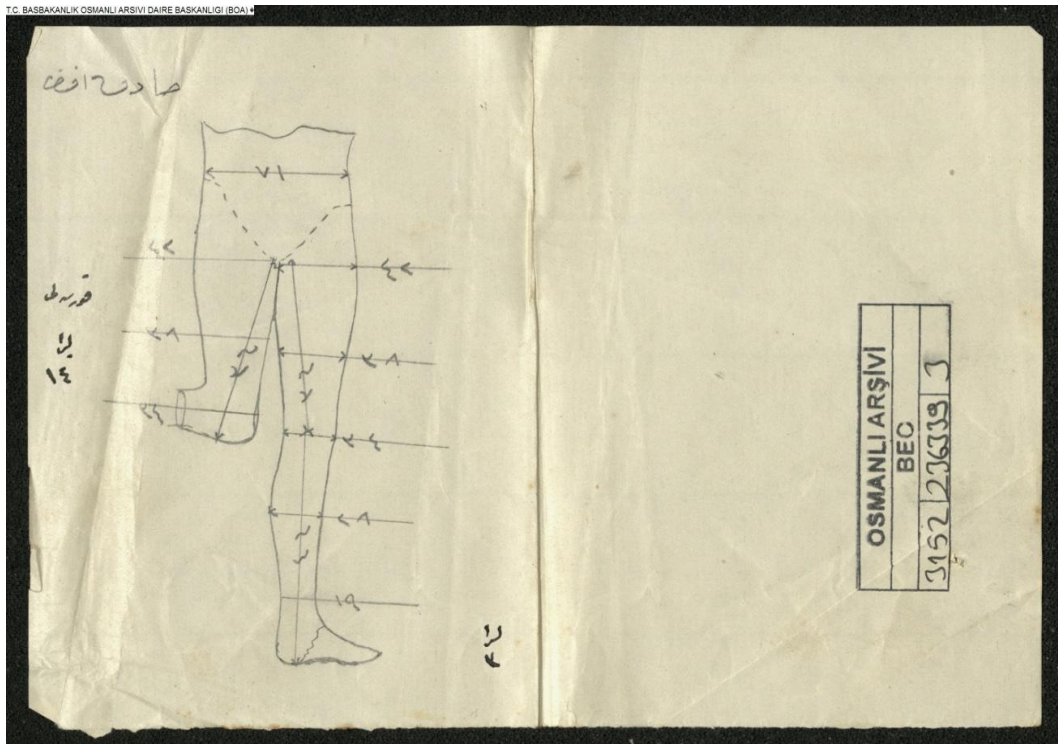
PARIS

113, BOULEVARD SAINT-GERMAIN

OSMANLI ARŞIVI		
BEO		
981	28548	4

BEO.000381.028548.004

Ek-8 Kangren olması nedeniyle sağ ve sol bacağı diz kapağının 4 parmak yukarısından kesilen Mustafa için yaptırılacak olan korseli suni ayağın ölçümü ve kaç paraya imal edileceği (BOA. BEO. 3152/236339).

BEO.003152.236339.003

۵

مجددًا وتمدًا بحال از مکتب صدق
 وصول این عدد ضمن این
 بکتابه ادره فقود عطفه حاسبه
 فیاتی
 مصارف مصروفه ۱۰۵۰
 اجرة اعماله ۱۲۱۰
 مصارف عمومیه ۸۰۰
 ۲۰۶۰

عمره ۱۲۱۰
 ۱۲

OSMANLI ARŞİVİ		
BEO		
3152	236339	5

BEO.003152.236339.005

Ek-9 Suni el ve ayak imal eden Tersane-i Âmire Yüzbaşlarından Osman İsmail Efendi'nin kartı (BOA. BEO. 3158/236783).

BEO.003158.236783.004

Ek-10 İç çatışmalarda hizmeti geçen ümera, zabitan, asker ve şehit düşenlerin aile ve yetimlerine verilecek maaşlar hakkında (BOA. Y. A. RES).

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

№	Adı	Unvanı	Yaşı	Notlar
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Ek-11 Rumeli’de Bulgar Eşkıyasıyla çıkan çatışmada yaralanarak Hamidiye Etfal Hastanesi’nde tedavi altına alınan askerler (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi).

همیو اطفال هسته خانه سنده تحت تدابیره برلوسوب
 غروب رسیده نوزاد اولی آنه اولی آنه بودیم عمارت
 تها زده بعضی بچست هسته خانه البسیه آنه نمدیه

19

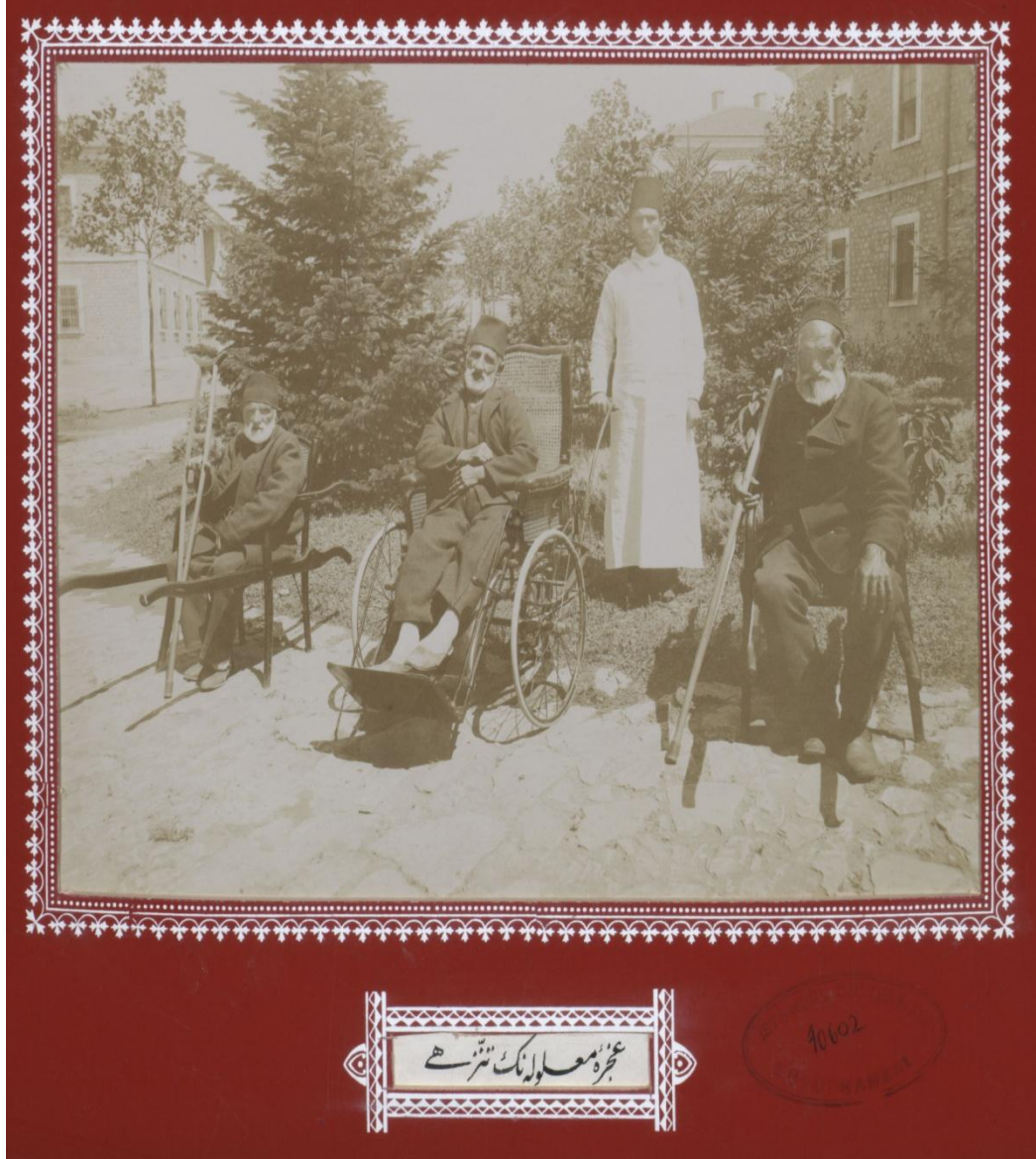
Ek-12 Yürüme Engelli olan bir erkek (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi).

Ek-13 Girit'te sağ eli yaralanan bir askerın tedavı s¼reci (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler K¼t¼phanesi).

Ek-14 Darülaceze’de kalan yaşlılar (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi).

Ek-15 Hastane bahçesindeki hastalar (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi).

10

Hôpital d'Aghalar-Darressi (Beyler Bey.)

Handwritten signature or note in the bottom right corner.

Ek-16 Osmanlı Bankası'ndan atılan humbaranın tesiriyle sol bacağı kesilen Karahisarlı Ali Mustafa (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi).

Ek-17 Ermeniler tarafından Taksim'de atılan humbaranın neticesi sağ diz kapağı parçalanmış ve ardından vefat eden Polis İbrahim Efendi (İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Kamuran Şimşek
Anne Adı:	Hediye
Baba Adı:	Mehmet
Doğum Yeri ve Tarihi:	Konak/İzmir 25.10.1986
Lisans Eğitimi:	Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Mezuniyet:	2009
Yüksek Lisans Eğitimi:	Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi
Mezuniyet:	2012
Yabancı Dil:	İngilizce (İyi)